Sanering efter industri-nedläggningar

Betänkande av industrisaneringsutredningen

SOU 1982:10

Sanering efter industri-nedläggningar

Betänkande av industrisaneringsutredningen

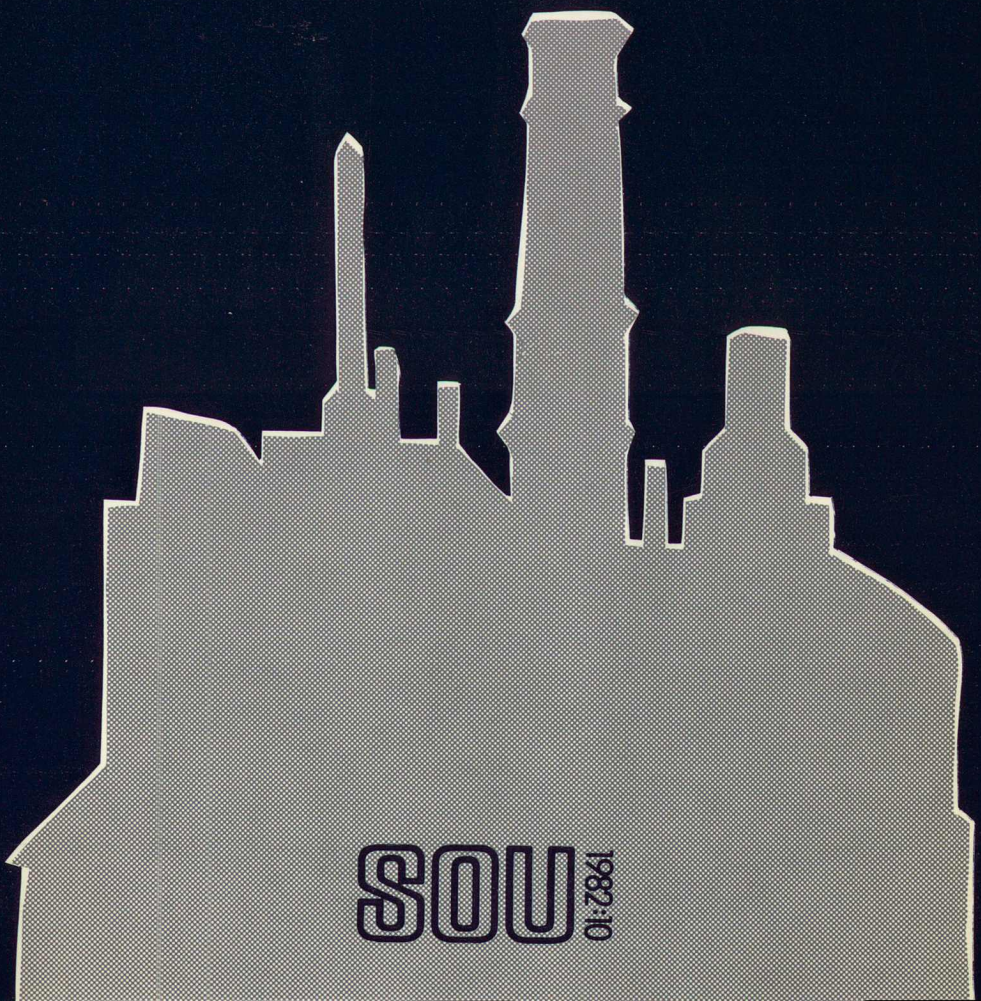

SOU 1982:10

Statens offentliga utredningar
1982:10
Bostadsdepartementet

Sanering efter industrinedläggningar

Betänkande av industrisaneringsutredningen

Stockholm 1982

Omslag Johan Ogden
Jernström Offsettryck AB

ISBN 91-38-06796-X
ISSN 0375-250X

Gotab, Stockholm 1982

Till Statsrådet och chefen för bostadsdepartementet

Regeringen bemyndigade den 30 augusti 1979 chefen för bostadsdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att utreda frågan om planmässig sanering efter industrinedläggningar samt att besluta om utredningsman, experter, sekreterare och annat biträde åt utredaren.

Med stöd av bemyndigandet förordnades den 30 augusti 1979 f.d. förvaltningschefen Sven Ekström som särskild utredare. Som experter åt utredningen förordnades den 13 september 1979 numera planeringsdirektören Jan Gunnarson och den 13 december 1979 direktören Erik-Gustav Burman, fil.lic. Marie Nisser, sekreteraren Gustav Persson och sekreteraren Ingvar Persson. Med entledigande av Ingvar Persson förordnades den 18 augusti 1980 sekreteraren Göran Ekblad. Den 1 september 1981 förordnades departementsrådet Carl-Gunnar Peterson som expert åt utredningen.

Som sekreterare åt utredningen förordnades den 13 september 1979 byrådirektören Leif Stenberg (t. o. m. den 14 september 1980). Som biträdande sekreterare förordnades den 20 september 1979 hovrättsfiskalen Håkan Envall (t .o. m. den 14 februari 1982). Den 16 november 1979 förordnades Christina Boström att vara biträde åt utredningen. Den 25 september 1980 förordnades byrådirektören Gunnar Sedvallson att vara sekreterare i Stenbergs ställe.

Sekreteraren Tore Ivarsson har skrivit huvuddelen av betänkandets kapitel 5 och teknologie doktorn Anders Törnqvist har skrivit bilaga 5, med undantag av avsnittet om Kalmar riskvarn, som har författats av stadsarkitekten Fredrik von Platen. Bilaga 6 har i sin helhet författats av Christina Boström.

Betänkandet innehåller bl. a. vissa förslag till ändringar i byggnadsstadgan. Dessa förslag torde kunna inordnas i det pågående arbetet med en ny plan- och bygglag. Utredningen har inte kunnat bedöma storleken av de kostnader som skulle följa av att de förslag som förs fram i betänkandet genomförs.

Den särskilde utredningsmannen överlämnar härmed sitt betänkande och uppdraget är därigenom slutfört. Särskilda yttranden har lämnats av experterna Burman, Gunnarson och Persson.

Stockholm i mars 1982

Sven Ekström

/*Gunnar Sedvallson*
Håkan Envall

Innehåll

Sammanfattning

Utredningens uppgift har varit att överväga vilka åtgärder som bör vidtas för att få en sanering till stånd efter det att industriell verksamhet har upphört på ett mark- eller vattenområde. Mot bakgrund av bl. a. strukturella förändringar i flera branscher, bland vilka särskilt har nämnts massa- och pappersindustrin, fanns anledning anta att industrinedläggningar har inneburit problem från markanvändningssynpunkt.

För att belysa dessa förhållanden har utredningen samlat in uppgifter från landets kommuner. Ett syfte med detta var att få en uppfattning om problemens art och omfattning. Det visade sig att flertalet kommuner i fråga om markanvändningen inte har funnit olägenheter från allmän synpunkt i samband med nedläggning under 1970-talet av mer omfattande industriell verksamhet. Vidare redovisades ett tjugotal nedläggningar före 1970 som medförde olägenheter ännu 1980. Erfarenheterna bygger på uppgifter från 250 av landets 279 kommuner, varav 57 har redovisat olägenheter. Utredningen har också studerat förhållandena i några branscher och län. Sammantaget får konstateras att problem med övergivna industrianläggningar är relativt ovanliga.

Kommunerna har en viktig roll i många markanvändningsfrågor. Detta har visat sig gälla också vid sanering efter industrinedläggningar. Det är inte ovanligt att kommuner förvärvar industrianläggningar och övertar saneringsansvaret. När en industriell verksamhet har upphört på ett mark- eller vattenområde kan emellertid även många andra frågor än den fortsatta markanvändningen påkalla uppmärksamhet. Det gäller naturligtvis inte minst när en industri avvecklas och arbetslöshet hotar. Det är således utredningens uppfattning att industrisanering inte kan ses isolerat från andra, övergripande målsättningar såsom industrins utveckling, regional balans och sysselsättning. Kommunerna har med tiden kommit att inta en aktiv roll i näringslivs- och sysselsättningsfrågor. Bl. a. mot denna bakgrund diskuteras i betänkandet behovet av en översyn av den kommunala kompetensen på dessa områden.

Även om utredningen således har funnit att problemen från markanvändningssynpunkt i samband med industrinedläggningar hittills har varit av begränsad omfattning, så saknas likväl inte skäl att överväga förslag som främjar en sanering. Behovet av förnyelse av byggnadsmiljön har under senare år uppmärksammats allt mer. Hittills har dock främst förnyelse av bostadsområden varit aktuell. Sanering av arbetsområden efter det att en industriell verksamhet har upphört kan syfta till att mark, byggnader och

anordningar återanvänds. För detta talar resurshushållningsskäl. Fall finns också då industrianläggningar till följd av sin starka anpassning till en föråldrad tillverkningsmetod eller av andra skäl inte kan komma till nytt bruk. Det kan då övervägas att riva dem. I utredningsdirektiven har även musealt bevarande av en industrianläggning och andra kulturhistoriska aspekter tagits upp. I betänkandet belyses frågor om industriminnesvård i ett särskilt kapitel.

I debatten har på senare tid fondavsättningar m. m. diskuterats som ett medel för att säkerställa saneringsåtgärder, främst rivning och återställning. Sådana åtgärder kan vara mycket kostsamma. Utredningen lägger emellertid inte fram något förslag om fondavsättningar eller liknande. Ett avgörande skäl har varit att det trots allt är relativt få fall som skulle motivera en sådan administrativ omgång. Vidare är det svårt att ange vilka typer av verksamhet som skulle omfattas av en sådan ordning samt att i förväg bedöma när och hur en sanering bör utföras.

Industrisaneringsutredningen förordar således inte någon generell förhandsprövning av saneringsfrågan. Det bör emellertid uppmärksammas att redan gällande regler medger detta i vissa fall, t. ex. för verksamhet som kan överblickas till sin varaktighet och omfattning såsom täkt. Andra medel för att främja sanering och återanvändning föreslås i betänkandet. Därvid har kommunernas framträdande roll i markanvändningsfrågor och i andra frågor utgjort en av utgångspunkterna. En annan har varit erfarenheterna från en fallstudie som utredningen har genomfört.

I den relativt omfattande fallstudien, som redovisas i en bilaga till betänkandet, beskrivs åtta fall där industrianläggningar har återanvänts med framgång. Fallen visar att återanvändning kan vara ett gott alternativ till nybyggnad. Därvid har olika aspekter, såväl ekonomi som resurshushållning och miljö, vägts samman. Exemplen avser återanvändning under vitt skilda förhållanden och för olika ändamål, inte bara för industri utan även som bostäder, kontor och skola. Av exemplen, som bör stimulera till att möjligheterna till återanvändning prövas förutsättningslöst och övervägs noga, har utredningen bl. a. slutit sig till att en samordning av kunskaper, idéer och åtgärder är av stor betydelse för att en återanvändning skall komma till stånd.

Samverkansfrågor tas upp till diskussion i betänkandet. Samarbete under medverkan av företag, fackliga organisationer, arbetsmarknadsmyndigheter, länsstyrelsen, utvecklingsfonden och den berörda kommunen förekommer t. ex. i anledning av sysselsättningskriser. Kommunerna har vidare i ökad omfattning inrättat befattningar eller skapat förvaltningar, stiftelser eller bolag som har till uppgift att främja näringslivet i orten. Sådan samverkan som nu har angetts sker informellt. Utredningen bedömer att ett samråd med kommunen – vilket inte binds av några fasta former – kan vara av avgörande betydelse även när det gäller att få en sanering till stånd. Enligt det förslag till lag om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet, som utredningen lägger fram, kan samråd begäras av ägaren till marken, byggnaden eller anordningen. Det är denne som har det principiella ansvaret för en sanering. Även arbetsgivaren skall kunna påkalla ett samråd. Det enda tvångsmedel som finns i förslaget är en möjlighet för

kommunen att i vissa fall vid vite kunna kalla de angivna parterna till ett samråd. Vid sidan av förslaget om samråd förordar utredningen att länsarbetsnämnden informerar en berörd kommun om förestående driftsinskränkningar i vissa fall.

Utredningen fäster således stor vikt vid en samverkan om saneringens inriktning och finner att kommunerna därigenom kan nå långt när det gäller att få en sanering till stånd. Kan enighet inte nås mellan kommunen och industrianläggningens ägare om t. ex en saneringsplan, har byggnadsnämnden möjlighet att hävda byggnadslagstiftningens krav på underhåll av byggnader och anordningar. Även andra författningar har regler om underhåll av byggnader och skydd av den yttre miljön. Krav på förbättringar kan emellertid endast hävdas i mycket begränsad omfattning. Utredningen har övervägt att vidga samhällets möjligheter att tvångsvis förvärva fast egendom i syfte att få en återanvändning till stånd. Med hänsyn bl. a. till att frågor om upprustning och förnyelse av bebyggelse behandlas i ett vidare perspektiv av stadsförnyelsekommittén (Bo 1979:04), har en promemoria där frågan diskuteras överlämnats till kommittén.

Byggnadslagstiftningen ger byggnadsnämnden möjlighet att under relativt snäva förutsättningar begära att en skadad eller förfallen byggnad eller anordning rivs. Sanering genom rivning är en av de frågor som kan tas upp vid samrådet. Såsom tidigare har nämnts, kan byggnader och anordningar av hänsyn till den tidigare verksamhetens krav ha fått en så speciell utformning, att återanvändning kan vara utesluten om inte anläggningarna efterfrågas för samma art av verksamhet som tidigare. Det kan även finnas andra omständigheter som ger vid handen att anläggningen uppenbart inte kommer att tas i anspråk på nytt. Förutsättningarna för att åter kunna använda en industrianläggning där verksamheten har upphört är en av de frågor som kan tas upp vid samrådet. Det kan emellertid tänkas fall där samrådet inte leder till enighet om saneringens inriktning. Utredningen lägger därför fram ett förslag som ger byggnadsnämnden möjlighet att i angelägna fall meddela ett föreläggande om rivning av övergivna byggnader och anordningar. Vidare föreslås en utvidgad skyldighet att hålla stängsel bl. a. vid industribyggnader som inte används.

Utredningens arbete har varit inriktat på industribyggnader. Saneringsfrågor i samband med mineralbrott och täkter har också behandlats. Därvid har beröringspunkter med det pågående utredningsarbetet beträffande miljöskyddslagstiftningen funnits. För övergivna gruvhål utgör säkerhetsfrågor ett problem. När det gäller täktverksamhet har det funnits anledning att erinra om att det brister i den löpande tillsynen av täkter.

I ett särskilt kapitel i betänkandet behandlas kostnader och finansiering vid industrisanering. Där ges flera exempel på att återanvändning av industrilokaler har ställt sig ekonomiskt fördelaktigare än nybyggnad. I kapitlet förordas en mindre utvidgning av reglerna för s. k. avskrivningslån inom ramen för det regionalpolitiska stödet, så att bidrag kan utgå även vid förvärv av mark och byggnader under vissa omständigheter. Vidare diskuteras hur en sanering skall uppnås om ägaren inte kan bekosta åtgärderna eller om en sanering av andra skäl inte kommer till stånd. I dessa fall, som bedöms vara få, kan kommunerna tvingas träda in. Medel bör kunna utgå från staten efter

en prövning från fall till fall. Utredningen föreslår inte något särskilt anslag för ändamålet, utan hänvisar till anslagen för beredskapsarbeten och det extra skatteutjämningsbidraget.

Författningsförslag

1 Förslag till
Förordning om underrättelse till kommun om varsel enligt lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder

Härigenom föreskrivs följande.

1 § Om länsarbetsnämnden enligt lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder, har varslats om driftsinskränkning som gäller industriell verksamhet och som kan medföra uppsägning av fler än 25 arbetstagare, skall nämnden lämna underrättelse om detta till den kommun där driftsinskränkningen skall genomföras.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 1983.

2 Förslag till
Lag om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet

Härigenom föreskrivs följande.

1 § Denna lag är tillämplig när en industriell verksamhet helt eller delvis skall upphöra eller redan har upphört på ett mark- eller vattenområde.

2 § Arbetsgivaren och industrianläggningens ägare har rätt till samråd med kommunen angående de åtgärder som behöver vidtas för att motverka att industriområdet med byggnader och andra anordningar förblir outnyttjat eller kommer att utgöra en olägenhet från miljö- eller säkerhetssynpunkt.

Kommunen har motsvarande rätt till samråd med arbetsgivaren och industrianläggningens ägare. Är frågan om den fortsatta användningen av industriområdet eller av byggnader och andra anordningar av väsentlig betydelse, får kommunen förena kallelsen till samrådet med vite.

3 § Beslut om vite enligt denna lag får inte överklagas.

Talan om utdömande av vite föres vid allmän domstol av åklagare. Sådan

talan får väckas endast efter anmälan av kommunen.

Vite som har förelagts med stöd av denna lag får inte förvandlas.

4 § Den som har tagit befattning med ett ärende enligt denna lag får inte obehörigen röja eller utnyttja vad han därvid har fått veta om enskilds affärs- eller driftförhållanden.

I det allmännas verksamhet tillämpas i stället bestämmelserna i sekretesslagen (1980:100).

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1983.

3 Förslag till Lag om ändring i sekretesslagen (1980:100)

Härigenom föreskrivs att i sekretesslagen (1980:100)[1] skall införas en ny paragraf, 8 kap. 19 §, av nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	8 kap.
	19 § Sekretess gäller hos kommunal myndighet för sådan uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden som har lämnats
	1. från arbetsmarknadsmyndighet i fråga om varslad driftsinskränkning hos den enskilde, eller
	2. i ärende om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet,
	om det kan antas att den enskilde lider skada om uppgiften röjs.
	I fråga om uppgift i allmän handling gäller sekretessen i högst tjugo år.

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1983.

[1] Lagen omtryckt 1980:880.

4 Förslag till Lag om ändring i byggnadsstadgan (1959:612)

Härigenom föreskrivs att 51 § 1 mom., 52 § och 53 § 2 mom. byggnadsstadgan (1959:612)[1] skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
51 §	
1 Mom. Har byggnad genom brand eller annorledes blivit skadad i väsentlig mån eller är den på grund av vanvård att anse som förfallen och blir den ej iståndsatt inom skälig tid, äger byggnadsnämnden, om så prövas erforderligt, föreskriva att byggnaden skall rivas.	
	Byggnadsnämnden får, om det erfordras, föreskriva att en byggnad för industriändamål som inte används skall rivas inom skälig tid om det är uppenbart att den inte kommer att tas i anspråk på nytt.
52 §	
Skyltar, andra fasta anordningar, såsom vindkraftverk, radioantenner, murar och bensinpumpar samt ljusanordningar, oavsett om de är fast anordnade eller inte, skall vara lämpade för platsen samt i fråga om form, färg och utförande i övrigt fylla skäliga anspråk på prydlighet. Särskilt skall beaktas att de inte 1. inverkar menligt på stads- eller landskapsbilden, 2. medför brandfara eller risk för olycksfall, 3. skymmer sikten längs någon gata eller på annat sätt stör trafiken på en gata eller någon annanstans eller 4. stör dem som bor i närheten.	
Anordningar som är skadade eller på något annat sätt bristfälliga skall snarast repareras eller tas bort.	
Upplag får inte anordnas så att de orsakar brandfara eller risk för olycksfall, skymmer sikten för trafiken eller för dem som bor i närheten, vanpryder omgivningen eller på annat sätt medför någon olägenhet av betydelse.	*Byggnadsnämnden får, om det erfordras, föreskriva att anordningar för industriändamål som inte används skall tas bort inom skälig tid om det är uppenbart att de inte kommer att tas i anspråk på nytt.* *Upplag får inte anordnas så att de orsakar brandfara eller risk för olycksfall, skymmer sikten för trafiken eller för dem som bor i närheten, vanpryder omgivningen eller på annat sätt medför någon olägenhet av betydelse.*

[1] Stadgan omtryckt 1981:873.

Nuvarande lydelse	*Föreslagen lydelse*
	53 §
2 mom. Bebyggd tomt skall beträffande lutning och höjdläge samt plantering och inhägnad vara anordnad på lämpligt sätt med hänsyn särskilt till ljustillförseln samt till stads- eller landskapsbilden. Byggnadsnämnden äger föreskriva att å tomten skall anordnas och vidmakthållas plantering eller annan liknande anordning. *Nämnden äger ock föreskriva, att stängsel skall hållas mot gata.*	2 mom. Bebyggd tomt skall beträffande lutning och höjdläge samt plantering och inhägnad vara anordnad på lämpligt sätt med hänsyn särskilt till ljustillförseln samt till stads- eller landskapsbilden. Byggnadsnämnden äger föreskriva att å tomten skall anordnas och vidmakthållas plantering eller annan liknande anordning. *Byggnadsnämnden kan också föreskriva att en tomt skall ha stängsel mot gator.* *Om det behövs med hänsyn till platsens belägenhet och övriga omständigheter, får byggnadsnämnden besluta att byggnad eller anordning för industriändamål som inte används skall omges av stängsel.*

Denna lag träder i kraft den 1 januari 1983.

5 Förslag till Förordning om ändring i förordningen (1979:632) om regionalpolitiskt stöd

Härigenom föreskrivs att 19 § i förordningen skall ha nedan angivna lydelse.

19 § Avskrivningslån kan utgå till ny-, till- eller ombyggnad av byggnader eller till arbeten som avser markanläggningar *samt till förvärv av mark och byggnader,* om investeringarna

1. beräknas leda till ökad sysselsättning,
2. sker i samband med en väsentlig omläggning av verksamheten som är nödvändig för att bevara sysselsättning eller
3. sker i ersättnings- och rationaliseringssyfte i en verksamhet som har avgörande betydelse för sysselsättningen på orten, om verksamheten inte kan fortsätta utan att investeringarna kommer till stånd och dessa inte kan genomföras utan att avskrivningslån utgår.

Avskrivningslån till förvärv av mark och byggnader får ej utgå om byggnaderna uppförts, till väsentlig del byggts om eller om mark och byggnader tidigare förvärvats med avskrivningslån.

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 1983.

1 Utredningsuppdraget och arbetets uppläggning

1.1 Bakgrund till utredningsuppdraget

Utredningen initierades av en motion i riksdagen (1977/78:270) av Bo Forslund (s) m. fl. Denna motion om planmässig sanering efter industrinedläggningar var daterad den 11 januari 1978 och återges här i sin helhet.

I ett län som Västernorrlands, som i så hög grad genomgått strukturförändringar inom processindustrin, möter ofta industribyggnadsskelett på de gamla industriytorna. De byggnader som uppförts utgjorde ofta enbart ett byggnadsskal kring maskiner i en industriell process. Deras användningsmöjlighet för annat ändamål var därvid begränsad. I samband med övergivandet av industrin rev man ofta ut de maskiner som kunde betinga sig något värde. Därmed blir användningsmöjligheterna för lokalerna ytterligare begränsade. I vissa fall blir också byggnaderna riskabla att använda på grund av rasrisker.

Processindustrins övergivna industrimarker företer sålunda ofta en sorglig anblick. Samtidigt erbjuder de emellertid i sanerat skick goda möjligheter för annan användning. Med sina ofta goda kommunikationstekniska lägen, med vägar, järnväg och hamn invid området och genom de förhållandevis stora industriytorna kan de vara begärliga för alternativ användning i en industrialisering. Från miljösynpunkt är vidare en sanering i högsta grad motiverad.

I de fall då industrimarken varit särskilt åtråvärd har kommunerna ofta övertagit industrifastigheterna från de företag som tidigare drivit verksamhet där. Saneringsfrågan har då blivit en kommunens angelägenhet. Det har emellertid visat sig att saneringen varit betydligt dyrare än man i första hand kunnat räkna med. Mycket av kostnaderna hade sannolikt kunnat undvikas, om sanering och anpassning till ett nytt utnyttjande hade kunnat ske direkt i anslutning till övergivandet av fastigheterna för deras tidigare ändamål. Bl. a. den förstöring som följt i anslutning till en utrivning av befintliga maskiner hade kunnat undvikas.

Man kan givetvis ställa frågan om det är rimligt att kommunerna skall bekosta, visserligen ofta med statligt stöd, saneringen efter industrinedläggningar av denna art. I ett aktuellt fall, i Kramfors, har det allmänna – kommun och stat – tillsammans med företaget – SCA – svarat för den påbörjade upprensningen och anpassningen till nytt användande. Frågan är emellertid så viktig att den bör ställas under närmare skärskådande.

Rimligen bör avvecklingen och anpassningen till annat utnyttjande vara en uppgift för det företag som haft verksamheten tidigare inom området. Vidare bör en planmässig sanering tryggas. En parallell kan ges, om än av annan dimension, i återställning och sanering av grustäkter. Också här tog det lång tid innan den planmässighet som nu finns kunde genomföras. I en medveten saneringsplan, där också allmänna intressen får möjlighet att granska planerna, bör de bästa förutsätt-

ningar finnas för att ta till vara de resurser som vissa av de befintliga byggnaderna utgör. Också vissa byggnadsminnesfrågor kan då få sitt beaktande.

Som nämnts har Västernorrlands län förhållandevis mycket av övergiven industrimark från processindustrin. Det gäller i första hand träindustrin och massaindustrin. Men problemet får ses generellt och långsiktigt bl. a. med tanke på industrins ständigt förändrade tekniska och marknadsmässiga förutsättningar. Åtgärder är därför angelägna efter visst studium på riksnivå.

Hur saneringskravet skall kunna garanteras uppfyllt är en fråga som kräver särskild utredning. Emellertid har de flesta av de befintliga, övergivna industriområdena ägts av väl konsoliderde koncernföretag, vilkas möjligheter att sanera områdena inte behöver föras i tvivel. En regel om ansvar för uppröjning efter industrinedläggning borde därför ofta vara verksam. Emellertid kunde man även tänka sig någon form av garantifond som byggs upp under den aktiva tiden av företagets drift. Även någon form av exploateringsavtal i samband med etablering borde kunna komma i fråga av innebörd att företaget svarar för sanering i händelse av verksamhetens nedläggning. Om sanering då inte skulle komma till stånd skulle kommunen äga rätt att låta den ske på företagets bekostnad. Ekonomiska garantier från företagets sida som i princip täcker kostnaderna för saneringen hos kommunen borde då kunna åläggas.

Om man i andra sammanhang räknar med en miljöavgift för miljöfarliga ämnen, så borde man möjligen i detta sammanhang kunna räkna med en saneringsavgift. En likartad konstruktion som för en miljöavgift vore då naturlig.

I sitt yttrande till riksdagen anförde civilutskottet (CU 1978/79:2) att den i motionen upptagna frågan är viktig och aktuell och inte har uppmärksammats tidigare. Utskottet framhöll vidare: "Enligt utskottets mening vore det lämpligt att överväganden gjordes om vilka åtgärder som bör vidtas för sanering efter industriers nedläggning. Frågan hör nära samman med den översyn av bygglagstiftningen som sker i bostadsdepartementet. Utskottet vill emellertid förorda att de föreslagna övervägandena inte inordnas i det pågående bygglagarbetet – detta för att inte ytterligare fördröja detta arbete. Dessutom berör motionen även frågor som inte torde böra behandlas inom ramen för bygglagarbetet. Vad utskottet med anledning av motionen sålunda anfört bör ges regeringen till känna".

Riksdagen beslöt att som sin mening ge regeringen till känna vad utskottet anfört om planmässig sanering efter industrinedläggningar (rskr 1978/79:14).

1.2 Utredningens direktiv

I direktiven (Dir 1979:99) återges inledningsvis motionen, civilutskottets yttrande och riksdagens beslut. Direktiven i övrigt innehåller följande.

Gällande bestämmelser om hur tomter skall ordnas och byggnader underhållas finns i 50–53 §§ byggnadsstadgan (1959:612). Lagen (1976:666) om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m. m. innehåller bl. a. bestämmelser som ger byggnadsnämnden möjlighet att t. ex. meddela vitesföreläggande för ägare av sådana byggnader som inte underhållits på föreskrivet sätt. Regler om byggnaders underhåll finns också i andra författningar t. ex. hälsovårdsstadgan (1958:663) och byggnadsminneslagen (1960:690). Bestämmelser om skydd av den yttre miljön finns bl. a. i miljöskyddslagen (1969:387) och naturvårdslagen (1964:822).

En sanering efter industrinedläggningar kan leda till återanvändning för annan

verksamhet, återställande till naturmark eller i något enstaka fall musealt bevarande. I samtliga dessa fall erfordras en samlad bedömning från bl. a. samhälls- och företagsekonomisk, planmässig och kulturhistorisk synpunkt samt resurshushållnings- och miljösynpunkt. I vissa fall kan det behövas ekonomiska resurser av inte obetydlig omfattning.

En huvudsaklig inriktning av åtgärderna efter en industrinedläggning bör vara att man försöker ta till vara den resurs som den befintliga anläggningen kan utgöra. En återanvändning innebär att behoven av att ta ny mark i anspråk för exploatering minskar. Den kan också medföra att befintliga samhällsinvesteringar i omgivningen även fortsättningsvis kan utnyttjas. Återanvändningen bör resultera i en rationell markanvändning. Återanvändningen kan ske på så sätt att befintliga byggnader och anläggningar helt eller delvis ställs i ordning för annan industriell produktion. Det kan också vara tänkbart att de kan användas för annat ändamål. I båda dessa fall är det nödvändigt att en omsorgsfull bedömning görs för att klargöra lämpligheten av det avsedda utnyttjandet.

Även då rivning och avstädning av industriområden sker för att återställa marken till naturmark eller till mark för annan användning är det nödvändigt att detta föregås av en planmässig bedömning. Här är frågor om områdets lämpliga funktion och om stads- eller landskapsbilden särskilt betydelsefulla. Rivning för senare exploatering kan minska behovet av att ta annan ny mark i anspråk.

Nedläggning av en industri kan innebära att en viss typ av industriell verksamhet upphör i landet eller att det sker någon annan industrihistoriskt sett betydelsefull förändring av verksamheten. Det kan i sådant fall vara angeläget att det görs en kulturhistorisk bedömning i god tid före nedläggningsbeslutet. I något enstaka fall kan det bli aktuellt att musealt bevara en industrianläggning eller delar av denna. Jag vill erinra om att byggnadsvårdsutredningen i sitt betänkande (SOU 1979:17) "Kulturhistorisk bebyggelse – värd att vårda" har lagt fram förslag om bl. a. statligt lånestöd till ombyggnad av industrilokaler av kulturhistoriskt värde. Regeringen har ännu inte tagit ställning till utredningens förslag.

Ansvaret för kostnader och genomförande av sanering i samband med industrinedläggningar bör i princip ligga på de enskilda företagen. Så snart en nedläggning övervägs, bör erforderlig planering av saneringen påbörjas. Planeringen bör genomföras i samråd med kommunen samt med länsstyrelsen och övriga berörda regionala organ. Den kommunala planeringen bör redan i detta skede vara vägledande för saneringen. Det bör ligga på det enskilda företaget att ta initiativ till sanering men det bör finnas möjlighet för kommunen att påkalla förhandling i frågan. Många gånger torde sanering kunna lösas avtalsvägen men om enighet inte uppnås kan frågan avgöras genom beslut som fattas av något lämpligt statligt organ. En annan utväg kan vara att kommunen får rätt att expropriera för industrisanering.

Det bör också övervägas vem som skall ha det ekonomiska ansvaret för redan nedlagda industrier.

Kravet på en planmässig sanering bör av praktiska skäl begränsas att avse endast industriell eller liknande verksamhet som upptar markområden eller har anläggningar av en viss inte obetydlig storlek. Begreppet industriell måste i detta sammanhang ges en vid tolkning.

De nu berörda frågorna är exempel på sådana som behöver utredas. Självfallet finns också många andra frågor som behöver klarläggas. Utredningsmannen bör bl. a. i sitt arbete behandla resurs- och huvudmannaskapsfrågorna. Därvid bör beaktas vad regeringen anfört i kommittédirektiv (1978:40) om tilläggsdirektiv till samtliga kommittéer och särskilda utredare angående finansiering av reformer. Utredningsarbetet bör bedrivas så att slutredovisning kan göras före utgången av år 1981.

1.3 Uppläggningen av utredningsuppdraget

I den riksdagsmotion som initierade industrisaneringsutredningen framhålls speciellt Västernorrlands län när det gäller problem med sanering efter industrinedläggningar. Utredningen gjorde därför på ett tidigt stadium i utredningsarbetet en studieresa till Sundsvalls, Timrå och Kramfors kommuner. Företrädare för utredningen har senare besökt ytterligare ett antal kommuner med erfarenhet av industrinedläggningar. Utredningen har också varit representerad på seminarier och kurser där ämnen med anknytning till industrisanering har tagits upp.

Industrisaneringsutredningens arbete har inriktats på att belysa följande frågor:

- Hur omfattande är problemen med industrisanering?
- Vilka är de största problemen?
- Vilka orsaker finns till problemen?
- Vilka förändringar behövs?

I direktiven nämns vissa författningar som kan vara av intresse vid sanering efter industrinedläggelse. Som en grund för utredningsarbetet har en genomgång av gällande rätt företagits.

För att belysa omfattningen av problemen vid industrisanering tillställde utredningen våren 1980 samtliga kommuner en enkät. Denna har kompletterats med studier av nedläggningar och saneringar inom fyra branscher och inom två län.

För att belysa möjligheterna till återanvändning av industrilokaler har utredningen studerat åtta fall, där återanvändningen blivit förhållandevis framgångsrik. Utredningen har också studerat ett fall där nedläggning av en gruva följts av rivning och återställande till naturmark.

1.4 Definitioner och avgränsningar av begrepp

Utredningen skall enligt direktiven överväga ansvarsfördelningen vid samt formerna för en samlad bedömning av sanering vid nedläggning av industriell eller liknande verksamhet som upptar markområden eller har anläggningar av viss inte obetydlig storlek. Utredningens avgränsningar och definitioner av de olika begreppen skall nu beskrivas.

Enligt direktiven kan sanering efter industrinedläggningar leda till återanvändning, återställande eller musealt bevarande. Återanvändning kan avse fortsatt industriell verksamhet eller användning för ett nytt ändamål, exempelvis hantverk, kontor eller bostäder. Med återställning avses att byggnader och anläggningar rivs och att marken röjs av och iordningsställs för andra ändamål. Musealt bevarande kan ses som en form av återanvändning. Återanvändning gäller vanligen lokaler och andra anläggningar men kan även gälla markområdet efter det att lokalerna och anläggningarna rivits.

Sanering avser de åtgärder som måste vidtas för att mark, byggnader och anordningar skall lämpa sig för återanvändning. Åtgärderna kan innebära att byggnaderna rustas upp eller byggs om. Åtgärderna kan även innebära att

byggnaderna rivs helt eller delvis och att industriområdet röjs av. Därigenom möjliggörs att nya byggnader uppförs eller att exempelvis parkeringsplatser och grönytor kan anläggas. Saneringen kan också innebära att lokalerna rivs och att industriområdet återställs till natur- eller parkmark.

Sanering måste föregås av sådana överväganden om inriktningen och omfattningen av saneringsarbetena att den fortsatta markanvändningen står i huvudsaklig överensstämmelse med övergripande bedömningar när det gäller bl. a. resurshushållning, ekonomi, miljö och kulturminnesvård. En av industrisaneringsutredningens uppgifter är att överväga former för sådana bedömningar i samband med en industrinedläggning. En annan viktig fråga är vem som har ansvaret för kostnader och genomförande av en sanering.

Med *nedlagd* industriell verksamhet menas att den tidigare verksamheten har upphört på ett markområde, möjligen med undantag för vissa efterarbeten. Med nedläggning avses således även att verksamheten flyttar från en plats till en annan, även om flyttningen görs till ett angränsande markområde inom samma kommun.

Industriproduktion på ett avgränsat område sker ofta i flera mer eller mindre åtskilda produktionsenheter. Exempel på sådana enheter är masugn – stålugn – valsverk vid ett järn- och stålverk samt klor-alkalifabrik – massafabrik – pappersbruk vid en massa- och pappersindustri. Utredningen har i huvudsak inriktat sig på sådana fall där samtliga produktionsenheter på ett visst industriområde lagts ned, dvs. i allmänhet all verksamhet innanför ett och samma staket. En nedläggning kan emellertid också avse delar av en industriell verksamhet. Utredningen har därför även studerat nedläggning av enstaka produktionsenheter. Exempel är nedläggning av massafabriker, som resulterar i total nedläggning av verksamheten om de är fristående eller partiell nedläggning om de är samlokaliserade med pappersbruk.

Begreppet *industriell* verksamhet skall enligt direktiven ges en vid tolkning. Utredningen har inte lagt fast någon innebörd hos begreppet som använts genomgående i betänkandet.

I enkäten till kommunerna var syftet att samla in kunskap om omfattningen och arten av problemen med industrisanering. Det var då viktigt med en mycket vid definition av begreppet. I enkäten angavs att med industriell eller liknande verksamhet avses inte bara process- och tillverkningsindustri etc. utan även t. ex. reparationsverksamhet, utvinning av mineralråvaror, anläggning för el-, gas-, värme- och vattenförsörjning, hamnverksamhet eller annan större kommunikationsanläggning samt större avfallslager och avfallsbehandlingsanläggningar.

För statistik över industrinedläggningar har utredningen använt sig av statistiska centralbyråns indelning i tillverkningsindustri, gruvindustri och mineralbrott med numren 3 respektive 2 i svensk näringsgrensindelning (SNI).

Utredningen har diskuterat objekt som kraftledningar, kaserner och flygfält. Utredningen har emellertid stannat för att avgränsa sig till industri inklusive gruvindustri och mineralbrott.

En typ av anläggningar som direkt kan undantas från industrisaneringsutredningens arbete är de anläggningar som avses i atomenergilagen (1956:306), bl. a. kärnkraftverk och anläggningar för bearbetning av

kärnbränsle. Frågan om nedläggning eller avveckling av sådana atomanläggningar ingår i atomlagstiftningskommitténs (I 1979:05) uppdrag.

Vad slutligen gäller den *storleksgräns* på den industriella verksamheten som utredningen skall använda så sägs i direktiven "verksamhet som upptar markområden eller har anläggningar av en viss inte obetydlig storlek". I enkäten till kommunerna angavs som en riktlinje att med detta skulle menas att minst ett av följande tre villkor skulle vara uppfyllt, nämligen tomtyta eller motsvarande minst 5 000 m^2, byggnads- eller anläggningshöjd minst 15 m eller lokalyta minst 1 000 m^2.

1.5 Avgränsning mot andra offentliga utredningar

Industrisaneringsutredningens arbete har kontaktytor mot andra utredningar, främst miljöskyddsutredningen (Jo 1979:06) och stadsförnyelsekommittén (Bo 1979:04).

I miljöskyddsutredningens arbete ingår frågor om återställning och sanering efter miljöfarlig verksamhet. Den utredningen behandlar den miljöfarliga verksamhetens menliga inverkan på den yttre miljön, exempelvis i form av fiberbankar, sulfidmalmsupplag etc. Miljöskyddsutredningens arbete omfattar däremot inte de byggnader eller anordningar där den miljöfarliga verksamheten bedrivs eller har bedrivits. Ett gränsfall är när byggnadsdelar eller anordningar innehåller miljöfarliga ämnen.

Stadsförnyelsekommitténs arbete omfattar frågan om förnyelse av all slags bebyggelse, således även industribebyggelse. Avgränsningen till den utredningen består i att industrisaneringsutredningen behandlar ansvarsförhållandet mellan företag m. fl. och samhället, frågan om ett handlingsmönster för saneringsfallen samt finansieringsfrågor, under det att stadsförnyelsekommittén behandlar principerna för förnyelse av industriområden. Stadsförnyelsekommittén arbetar med frågor som planering och andra åtgärder från kommunernas sida för att åstadkomma förnyelse av äldre arbetsområden, byggnormer och liknande krav vid ombyggnad och upprustning av industrilokaler.

Utredningen om kommunal kompetenslagstiftning (Kn 1979:08) har enligt sitt uppdrag gått igenom regeringsrättens praxis och utifrån denna klargjort kommunernas kompetens enligt kommunallagen att vidta näringslivsfrämjande åtgärder. De regler som gäller kompetensen är i vissa fall av betydelse när det gäller frågan om industrisanering.

Industrisaneringsutredningen har haft kontakt med ytterligare ett antal offentliga utredningar, bland vilka kan nämnas kommunalföretagskommittén (Kn 1978:01), företagsobeståndskommittén (Fi 1976:03), ordningsstadgeutredningen (Kn 1977:02) och atomlagstiftningskommittén (I 1979:05).

2 Industrisanering – förhållandena idag

2.1 Inledning

Industrins utveckling under 1970-talet skiljer sig i flera avseenden från utvecklingen under den tidigare efterkrigsperioden. Den relativt jämna och snabba tillväxten under 1950-talet och 1960-talets första hälft har följts av en mera ryckig och ojämn utveckling. Åren kring mitten av 1960-talet framstår i efterhand som en brytpunkt i den industriella utvecklingen. Antalet sysselsatta i industrin nådde vid denna tidpunkt sin kulmen. Den internationella avmattningen av konjunkturen under början av 1970-talet har i Sverige sammanfallit med bl. a. ett ökat behov av omstrukturering av industrin. Här kan nämnas kriserna inom varvs-, stål- och gruvnäringarna samt förändringarna inom skogsindustrin.

Riksdagen har i anledning av prop. 1980/81:130 tagit ställning i frågor rörande industripolitikens inriktning under 1980-talet. Det har därvid angetts att omstruktureringen av industrin måste ske i socialt acceptabla former och med beaktande av övergripande samhälleliga målsättningar. Bland dessa övergripande mål finns regionalpolitiska och arbetsmarknadspolitiska strävanden.

Industrisanering - såsom begreppet har bestämts i avsnitt 1.4 - är en markanvändningsfråga. Denna kan aldrig ses isolerad från sådana övergripande målsättningar som industrins utveckling, regional balans och sysselsättning. Saneringen är således inte bara en följd av förändringar inom industrin, utan också en fråga som måste underordnas andra övergripande mål. Utredningen har i sitt arbete många gånger fått påminnelser om detta.

Det är angeläget att beakta att sanering efter industrinedläggningar således beror av många sammanvägda hänsyn. Utredningen har genom en enkät till kommunerna fått ett underlag för att studera industrisanering. Enkäten skall beröras i avsnitt 2.2. Det står – helt naturligt – klart att omsorgen om sysselsättningen för kommunerna är en fråga som i regel har större vikt än behovet av en sanering.

Industrisanering innebär att under hänsyn till olika omständigheter hushålla med några av många resurser, nämligen mark, byggnader och anordningar. I avsnitt 3.4 kommer hushållningsaspekterna att utvecklas närmare. Det finns emellertid anledning att redan här slå fast, att landets industrifastigheter har ett betydande ekonomiskt värde. Allmän fastighetstaxering ägde rum år 1975 och senast år 1981. Vid det senare tillfället var

Tabell 2.1 Industri, antal, taxeringsvärde m. m.

	1975	1981
Antal taxeringsenheter	59 200	67 900
Taxeringsvärden		
– totalt i miljarder kr.	77,2	155,7
– per taxeringsenhet i milj. kr.	1,3	2,3

ungefär var fyrtionde av landets 2,6 miljoner skattepliktiga taxeringsenheter – med ett taxeringsvärde över 1 000 kronor – taxerad som industrienhet. Dessa taxeringsenheter hade emellertid ett värde som utgjorde nära en femtedel av hela fastighetsbeståndets samlade taxeringsvärde, vilket var 809 miljarder kronor.

Vid fastighetstaxering räknas fastigheter för flera olika ändamål som industrifastigheter. Det gäller såväl tillverkningsindustri som gruvor, täkter, kraftverk, bensinstationer, reparationsverkstäder, lager, upplagsplatser, växthus m. m. Tillverkningsindustrin utgör den största gruppen och redovisas för sig i tabell 2.2.

2.2 Utredningens underlagsmaterial

Utredningen har, som tidigare nämnts, genomfört en enkät. Den riktade sig till landets kommuner och gällde främst svårigheter från markanvändningssynpunkt efter en industrinedläggning. Vidare har förhållandena i vissa branscher och län studerats närmare. Utredningen har också beskrivit fall där framgångsrik återanvändning har kommit till stånd. I detta avsnitt skall detta underlagsmaterial, som redovisas i bilagor, presenteras. I det sammanhanget skall också utredningens redovisning av gällande rätt tas upp. Först skall ytterligare några statistiska uppgifter redovisas.

Statistiska uppgifter

Statistiska centralbyrån publicerar statistik över antalet arbetsställen med fler än fyra sysselsatta. Av denna framgår att antalet arbetsställen för tillverkningsindustri, gruvor och mineralbrott har minskat från 13 610 år 1970 till 10 670 år 1979. Minskningen utgör skillnaden mellan avregistrering-

Tabell 2.2 Tillverkningsindustri, antal, taxeringsvärde m. m.

	1975	1981
Antal taxeringsenheter	18 200	24 000
Taxeringsvärden		
– totalt i miljarder kr.	43,5	77,3
– per taxeringsenhet i milj. kr.	2,4	3,2

ar och nyetableringar. Antalet avregistreringar under perioden var drygt 6 000.

Flertalet av de år 1979 nära 11 000 arbetsställena hade färre än 50 sysselsatta. Antalet arbetsställen med fler än 50 årssysselsatta var 2 847 och endast i 279 fall fanns fler än 500 sysselsatta.

De allra flesta av de berörda arbetsställena avser tillverkningsindustri. Förändringen av antalet sådana arbetsställen redovisas i tabell 2.3.

Av tabellen framgår att årligen i genomsnitt 5,6 procent av arbetsställena inom tillverkningsindustrin med fler än fyra sysselsatta avregistrerades. För de större arbetsplatserna med avseende på antalet sysselsatta är motsvarande procenttal 1,6 och i genomsnitt har cirka 45 sådana arbetsställen avregistrerats årligen under perioden. En förskjutning sker således mot arbetsställen med allt fler sysselsatta. Uppgifterna ger däremot inte något underlag för att bedöma i vilken omfattning de nyetablerade arbetsställena tar övergivna lokaler i anspråk.

Gällande rätt m. m.

Någon samlad lagstiftning som berör sanering efter industrinedläggning finns inte. I bilaga 1 återfinns en översikt över gällande rätt och pågående reformarbete. Där tas byggnadslagstiftningen, expropriationslagen och förköpslagen upp. Vidare redovisas andra författningar som är av intresse

Tabell 2.3 Antalet arbetsställen i tillverkningsindustrin

År	Arbetsställen med		Avregistrerade arbetsställen med	
	fler än 4 sysselsatta	fler än 49 sysselsatta	fler än 4 sysselsatta	fler än 49 sysselsatta
1970	13 397	3 040		
			813	
1971	13 086	2 886		
			773	62
1972	12 756	2 855		
			682	54
1973	12 473	2 907		
			546	42
1974	12 319	2 965		
			637	33
1975	12 280	2 964		
			691	47
1976	11 952	2 898		
			727	39
1977	11 482	2 840		
			759	45
1978	10 919	2 809		
			592	41
1979	10 521	2 809		

Källa: Statistiska centralbyråns Statistiska meddelanden, Industristatistik, strukturstatistik för industrin.

som en bred bakgrund i markanvändningsfrågan. Gällande rätt i denna och andra frågor tas även upp i sina respektive sammanhang i betänkandet.

Enkätundersökningen

Enkätundersökningen redovisas närmare i bilaga 2. Den riktade sig till landets 279 kommuner och 250 av dem har avgett svar. Enkäten syftade till att ge en första översiktlig bild och visa om problemen efter industrinedläggningar är omfattande. Enkätsvaren har sedan varit utgångspunkt för närmare undersökningar, och har följts av muntliga kontakter i många fall. Till följd bl. a. av att enkäten utformades med hänsyn till att arbetet med att besvara den skulle begränsas, måste resultaten tolkas med en viss försiktighet. Det kan inte heller uteslutas att enkätens frågor har kunnat uppfattas olika i några fall.

Enkäten gäller nedlagd industriell verksamhet som har tagit i anspråk mark eller har haft anläggningar av en efter kommunens förhållanden inte obetydlig storlek. Det kan med ledning av enkätsvaren slås fast, att flertalet kommuner när det gäller markanvändningen inte har funnit olägenheter från allmän synpunkt i samband med nedläggning av mer omfattande industriell verksamhet. Endast 57 kommuner har redovisat sådan olägenhet. Dessa kommuner är spridda över riket. Det gäller inte heller någon särskild storlek av kommun. Enkätsvaren har nästan bara tagit upp industrilokaler. Mot bakgrund av utredningens direktiv har särskilt undersökts i vilken omfattning äldre nedläggningar utgör problem. Även om enkätresultatet är något osäkert, så ger omständigheterna vid handen att äldre, osanerade industrianläggningar är ett mindre vanligt problem.

Enkätsvaren utvisar att kommunerna ofta har en aktiv roll vid en nedläggning och t. ex. träder in och förvärvar den fasta egendomen där den industriella verksamheten har bedrivits.

Branschstudien

Enkätsvaren har tillsammans med muntliga kontakter, bl. a. med många kommuner, utgjort en värdefull utgångspunkt för närmare studier. Branschstudien, som finns i bilaga 3, är ett sådant exempel.

I studien har förhållandena undersökts närmare för några av de branscher som förekommer ofta i enkätsvaren. Det gäller massa- och pappersindustri, sågar, järn- och stålverk samt gruvor. Materialet från enkätsvaren har kompletterats med bl. a. uppgifter från företag och branschorganisationer samt statistiska redovisningar. Studien innehåller också en kortfattad beskrivning av 77 nedläggningar av intresse i de fyra branscherna. Därvid anges när verksamheten lades ned, om den fasta egendomen har bytt ägare, den aktuella markanvändningen m. m.

Länsstudien

Länsstudien redovisas i bilaga 4. Där har Kopparbergs och Gävleborgs län granskats närmare från vissa synpunkter. Det gäller bl. a. länsstyrelsens och andra regionala organs medverkan i samband med en sanering.

Av studien framgår att enkätsvaren relativt väl avspeglar antalet nedläggningar av intresse i de båda länen under 1970-talet, sammanlagt 29 i Kopparbergs län och 15 i Gävleborgs län.

Länsstudien innehåller uppgifter om industrianläggningar där verksamheten har lagts ned, såsom deras belägenhet, verksamhetens art och tidpunkten för nedläggningen. Det framgår vidare bl. a. om fastigheten har bytt ägare och om den har rivits, står oanvänd eller återanvänds.

Det har tidigare angetts att kommunerna ofta har en aktiv roll i markanvändningsfrågan vid en industrinedläggning. Av länsstudien kan utläsas i vilken omfattning regionala myndigheter och organ – länsstyrelsen, länsarbetsnämnden, utvecklingsfonden och landsantikvarien – har kontaktats i samband med nedläggningarna.

Exempel på återanvändning och återställande

Utredningsdirektiven anger att åtgärderna efter en industrinedläggning bör inriktas på att ta till vara den resurs en nedlagd industris anläggningar utgör. Utredningen har därför låtit beskriva några fall där industrianläggningar har återanvänts med framgång. De åtta exemplen, som redovisas i bilaga 5, visar bl. a. att återanvändning kan vara ett gott alternativ till nybyggnad. I vissa av fallen framstår det som förmånligare – med hänsyn till såväl ekonomi som resurshushållning och miljö – att återanvända än att bygga nytt. Exemplen avser återanvändning under vitt skilda förhållanden och för olika ändamål. De bör därför också kunna stimulera till att möjligheten till återanvändning prövas förutsättningslöst och övervägs noga. Vidare uppmärksammar exemplen betydelsen av en samordning av kunskaper, idéer och åtgärder samt av en kraftfull ledning när en återanvändning genomförs.

Exemplen visar på återanvändning av lokaler som tidigare har använts för olika verksamheter, nämligen stålindustri, cementindustri, textilindustri, verkstadsindustri, massa- och pappersindustri, kvarnrörelse samt bryggeri. Tätorter av olika storlek är representerade. Byggnaderna varierar starkt i ålder, storlek och utformning. Den vanligaste nya användningen är för industri, men bland exemplen finns också prov på att industrilokaler har återanvänts som bostäder, kontor eller skola.

Vid urvalet av exemplen har särskild vikt fästs vid frågor om huvudmannaskap och samverkan i samband med att återanvändningen kommer till stånd. Det finns därför både fall med initiativ från kommuner och fall med privat huvudmannaskap. Samverkan mellan företag och kommun samt statlig medverkan uppmärksammas också.

Kommunens betydande roll i samband med en sanering har framhållits tidigare. I tre av de i bilaga 5 redovisade exemplen på en framgångsrik återanvändning har kommunen trätt in som ägare till den fasta egendomen. Även i några av de övriga fallen har kommunen medverkat aktivt.

I bilaga 6 redovisas en återställning efter omfattande gruvdrift i Västerbotten.

2.3 Återanvändning, återställande och musealt bevarande – några huvuddrag ur underlagsmaterialet

Antalet nedläggningar av mer omfattande industriell verksamhet kan grovt uppskattas till cirka 400 för en tioårsperiod från år 1970. Nedläggningarna avser främst branscher som har berörts av strukturförändringar, t. ex. träindustri, gruvor, tekoindustri, massa- och pappersindustri samt glasbruk. Utredningens underlagsmaterial ger vid handen att bara ett mindretal av kommunerna bedömer att nedläggningarna har medfört problem från markanvändningssynpunkt.

Enkätsvaren eller annat underlagsmaterial medger inte några uppgifter om antalet oanvända industrilokaler etc. En sådan uppgift skulle också kunna vara missvisande. Kommunerna har nämligen i regel en beredskap för industrilokaliseringar och kan tillhandahålla lokaler eller mark för nybyggnad av lokaler.

Industrilokaler återanvänds relativt ofta, i regel för annan industriell verksamhet. I bilaga 2 lämnas exempel på vitt skilda sådana verksamheter. Den nya användningen föranleder naturligtvis mer eller mindre omfattande anpassningar för den nya verksamheten. Exempel i bilaga 5 visar att även ganska ingripande åtgärder – ibland innefattande rivning av någon byggnad eller byggnadsdel – kan vara fördelaktigare än nybyggnad. En iakttagelse, som har kunnat göras, är att en återanvändning många gånger leder till en mindre intensiv markanvändning än tidigare. Den nya verksamheten sysselsätter t. ex. färre personer än den tidigare eller utnyttjar bara en del av byggnadsytan.

Återanvändning kan, såsom exempel i bilaga 5 visar, vara en följd av omfattande insatser ekonomiskt och organisatoriskt. Genomförandet kan resa olika problem. Det kan gälla finansiering, arbetsmiljökrav och andra krav på den inre eller yttre miljön. Exemplen har valts för att beskriva återanvändning under olika förutsättningar och visar följaktligen att en återanvändning kan ta vitt skilda former. Det finns således inte något enkelt, generellt svar på frågan om en byggnad kan återanvändas. Exemplen visar att den oanvända byggnadens utformning, skick och läge avgör hur stora ekonomiska och organisatoriska resurser som måste sättas in för att nå en återanvändning. En avgörande förutsättning är att utbud och efterfrågan på lokaler kan samordnas. Det kan också krävas en uppslagsrik inställning för att finna en ny användning av en industrilokal.

Utredningsdirektiven har sin upprinnelse i saneringsproblem som en följd av strukturförändringar inom processindustrin, närmare bestämt massa- och pappersindustrin. För att belysa i vilken omfattning en sanering har kommit till stånd m. m. kan uppgifter ur bilaga 3 om den branschen vara av intresse. År 1970 fanns i landet drygt 100 massa- och pappersindustrier. Under 1970-talet lades 21 av dessa ned helt. Vid ytterligare ett dussintal anläggningar lades massaproduktionen ned, medan pappersbruket drevs vidare. Vid två tredjedelar av de nedlagda massa- och pappersindustrierna har någon form av återanvändning skett, oftast är det småindustrier som hyr in sig i lokalerna. Återanvändningen omfattar aldrig hela det gamla byggnadsbeståndet, utan bara de mest användbara lokalerna som t. ex. verkstad och lager utnyttjas. I flera fall har de äldre byggnaderna med en

alltför speciell utformning rivits. Det är däremot ovanligt att en anläggning rivs i sin helhet, det skedde endast i två fall enligt utredningens underlagsmaterial. Återanvändningen innebär även sysselsättningsmässigt en mindre intensiv verksamhet än tidigare, i ett par fall är sysselsättningen bara omkring tio procent av vad den var tidigare. Det är inte ovanligt att lokalerna står oanvända några år. Fem av de under 1970-talet nedlagda massa- och pappersindustrierna har inte funnit någon ny användning. De har alla lagts ned år 1977 eller senare. Det finns emellertid också exempel på nedläggningar från 1960-talet där lokalerna har stått oanvända i mer än ett decennium.

I åtta fall har en nedlagd massa- och pappersindustris mark och byggnader efter nedläggningen helt eller delvis övertagits av en kommun. I sex av dessa fall har anläggningarna återanvänts.

Den enligt enkätsvaren vanligaste olägenheten från markanvändningssynpunkt med nedläggningar är att industrilokalerna är så speciellt utformade att de bedöms vara svåra att ta i anspråk för annan verksamhet. Det krävs således rivnings- och ombyggnadsarbeten för att få en återanvändning till stånd. Byggnader och anläggningar för t. ex. processindustrin kan vara så starkt anpassade för sitt ändamål att en annan användning är svår att finna.

Områden med nedlagd industri anses ofta störa stads- eller landskapsbilden. Områdena är enligt enkätsvaren vidare ofta bristfälligt inhägnade och kan utgöra en olycksrisk för dem som söker sig dit.

Industrianläggningar som inte kan återanvändas måste slutligen rivas. Gäller det hela industriområden kan kostnaderna för detta vara betydande. Exempel finns på att en massafabrik har rivits till en total kostnad av upp till sju miljoner kronor. En betydande del av kostnaden följer av att ta om hand rivningsmassorna och att återställa markområdet. Sådana totala saneringar är inte vanliga.

Vid sidan av återanvändning och återställande anger direktiven ett musealt bevarande som ett alternativ. Kulturhistoriska aspekter i vid mening har sin betydelse när en återanvändning av en byggnad övervägs. Enkätsvaren ger bara ett exempel på att en industrianläggning har bevarats musealt, dvs. byggnaden inrymmer så intakt som möjligt den nedlagda verksamhetens maskiner m. m. och hålls tillgänglig för allmänheten. Andra sådana exempel är emellertid kända för utredningen.

2.4 Industrisanering från organisatorisk synpunkt

Industrinedläggningar, som medför uppsägningar, skapar som bekant problem för dem som arbetar vid industrin. Det är också i första hand omsorgen om sysselsättningen, som är drivkraften bakom samhällets agerande vid industrinedläggningar. Enligt lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder (främjandelagen) skall länsarbetsnämnden informeras (varslas) vid minskning av antalet anställda, om minst fem arbetstagare berörs. I anledning av varslet bildas i vissa fall en samrådsgrupp, där representanter för företagsledningen, facket, länsarbetsnämnden och arbetsförmedlingen ingår. Ibland deltar också representanter för kommun

och länsstyrelse. Samrådsgruppen kan exempelvis ha till uppgift att ta fram en plan för frågor rörande sysselsättningen i fortsättningen.

Samrådet enligt främjandelagen kan vara en av utgångspunkterna för ett samarbete mellan företag och myndigheter om att skaffa ny sysselsättning. Detta samarbete kan bedrivas på olika sätt och det huvudsakliga arbetet kan ibland utföras av facket, ibland av kommunen och ibland av länsstyrelsen. Det synes som om företag som minskar sin sysselsättning under senare år i allt större omfattning har tagit på sig ansvar för ny sysselsättning. Företag avsätter ekonomiska resurser, som kan förvaltas av en samarbetsgrupp med representanter för företag, kommun och regionala organ. Samarbetsgruppens uppgift är att stödja näringslivet i regionen. Sådana samarbetsgrupper har bildats i första hand i områden med stora sysselsättningsproblem.

Det är främst vid nedläggningar på orter med stora sysselsättningsproblem, som statliga myndigheter spelar en mer aktiv roll, när det gäller att ordna en ny verksamhet som kan ersätta den nedlagda. Exempel i bilaga 5 på sådana fall är nedläggningarna av cementfabriken i Hällekis med drygt tvåhundra anställda och stålverket i Vikmanshyttan med drygt fyrahundra anställda.

Om ersättningsindustrin, förutom att bereda sysselsättning åt dem som blivit arbetslösa, även kan utnyttja lokalerna är allt gott och väl. Det är emellertid vanligt att lokaler byggs för den nya verksamheten och de äldre lokalerna förblir oanvända. Det är främst i dessa fall som det kan bli besvärligt att åstadkomma en återanvändning av lokalerna, eftersom sysselsättningsskälen som drivkraft bakom arbetet att skaffa fram en ny verksamhet har bortfallit eller åtminstone minskat i betydelse. Ägaren till lokalerna får arbeta ensam med problemet att hitta en ny användning för lokalerna.

Av figur 2.1 framgår att det är ett stort antal enskilda, organisationer och myndigheter som kan beröras av en industrinedläggning. Kunskaper om verksamheter som kan ge ny sysselsättning och utnyttja de lediga lokalerna i stället för den verksamhet som lagts ned kan finnas hos vilken som helst av dessa. Några har nämnts i det föregående, några av de övriga skall beröras kortfattat.

Utvecklingsfonderna är stiftelser med stat och landstingskommun som huvudmän. Det finns en utvecklingsfond i varje län. De riktar sig till de mindre och medelstora företagen. Verksamheten består i information, rådgivning, konsulttjänster och finansiering. En undersökning som industrisaneringsutredningen gjort i två län (bilaga 4) visar att utvecklingsfonderna i dessa län bara deltagit vid ett litet antal av de nedläggningar som förekommit.

Länsarbetsnämnden (LAN) och arbetsförmedlingen (af) handlägger förutom ärenden enligt främjandelagen även ärenden om utbildnings- och sysselsättningsstöd, arbetsmarknadspolitiskt stöd samt beredskapsarbeten. Vissa ärenden förs vidare till och handläggs av arbetsmarknadsstyrelsen (AMS).

Länsstyrelsens medverkan i samarbetsgrupper med uppgift att skaffa ny sysselsättning har tidigare berörts. Det är i sådana fall främst länsstyrelsens regionalekonomiska enhet som deltar i arbetet. Den enheten har bl. a. också till uppgift att förmedla lokaliseringsstöd (avskrivningslån och lokaliserings-

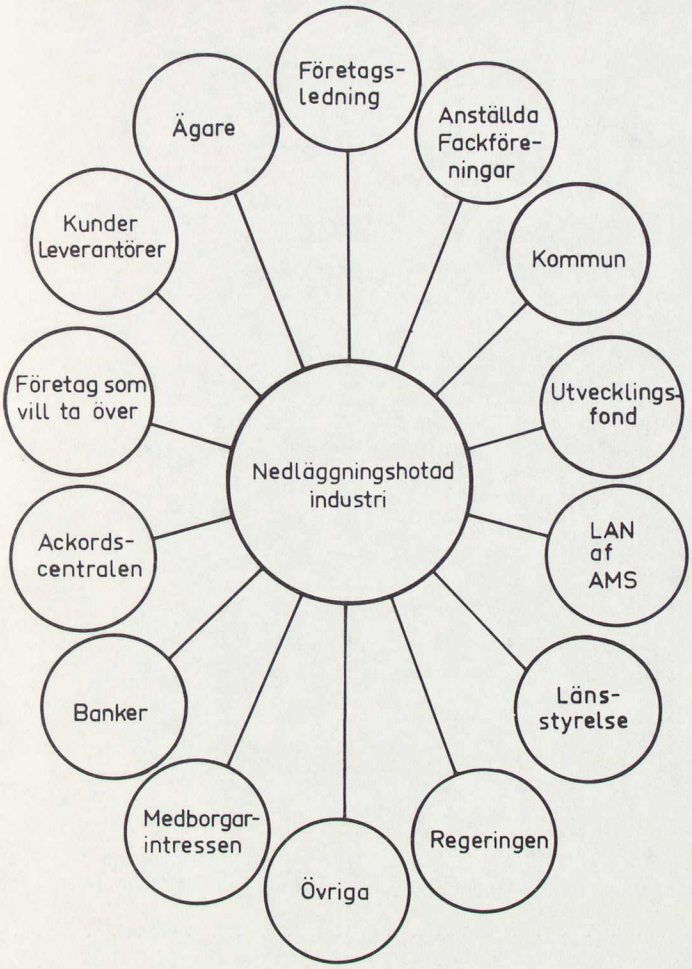

Figur 2.1 Organisationer, myndigheter och enskilda som kan beröras vid industrinedläggning.

lån), vilket inom stödområdena kan möjliggöra utvidgad eller ny verksamhet som ersättning för en nedlagd. Om lokaliseringsstödet överstiger vissa belopp eller rör vissa branscher hänskjuts handläggningen till AMS eller regeringen. Länsstyrelserna och deras regionalekonomiska enheter har deltagit bara vid ett mindre antal av nedläggningarna i de två län vars nedläggningar under 1970-talet presenteras i bilaga 4.

Även andra av länsstyrelsens enheter kan beröras av en industrinedläggning. Här kan nämnas naturvårdsenheten som har uppgifter enligt naturvårdslagen och miljöskyddslagen, samt länsantikvarien som har uppgifter enligt bl. a. byggnadsminneslagen.

3 Utgångspunkter för utredningens överväganden

3.1 Inledning. Problemens art och omfattning

I den riksdagsmotion som initierade industrisaneringsutredningens uppdrag tas en rad problem upp. Problemen har sitt ursprung i nedläggningar inom i första hand trä- och massaindustrin i Västernorrlands län. Som följd av dessa nedläggningar har byggnaderna övergivits. Byggnaderna är enligt motionen ofta svåra att använda för andra ändamål på grund av deras speciella utformning.

De byggnader som inte används står ofta och förfaller, vilket medför risker för olycksfall och en negativ inverkan på miljön. Dessa förhållanden talar för att en sanering bör genomföras. Samtidigt kan de övergivna industriområdena i sanerat skick erbjuda goda möjligheter för annan användning.

I riksdagsmotionen sägs också att de problem med övergivna industrimarker som observerats i Västernorrlands län får ses generellt och långsiktigt bl. a. med tanke på industrins ständigt förändrade tekniska och marknadsmässiga förutsättningar. I utredningen har uppgiften vidgats till att inte bara omfatta trä- och massaindustri utan all slags industriell eller liknande verksamhet av större omfattning.

De undersökningar som industrisaneringsutredningen gjort har visat att nedläggning av industrier och problem med övergivna byggnader inte är något specifikt för Västernorrlands län eller för trä- och massaindustrin. Det finns län med betydligt flera nedläggningar av industri än detta län. Det finns även branscher där en större andel av produktionsenheterna lagts ned än inom trä- och massaindustrin. Exempel på det förra är Kopparbergs län och på det senare gruvindustrin.

Utredningens enkät till kommunerna har visat att nedläggning av industri förekom i ungefär varannan kommun under 1970-talet, och att antalet nedläggningar i de kommuner som berörts varit i genomsnitt två till tre. I omkring var femte kommun har nedläggningarna inneburit olägenheter i form av svårigheter att återanvända lokalerna, förfall, olycksrisker eller negativ miljöpåverkan.

Problemen med övergivna industrilokaler har således åtminstone hittills inte varit särskilt vanliga, även om problemen i de enskilda fallen ofta har varit kännbara för dem som drabbats. Problemen bör emellertid ses långsiktigt och det kan inte uteslutas att antalet nedläggningar av industri kan komma att öka i framtiden. Inom exempelvis massaindustrin har ett jämfört med tidigare år större antal nedläggningar skett under åren 1978-1981, och

ytterligare nedläggningar torde komma att aviseras.

Det är relativt ovanligt att industrilokaler där produktionen upphört, överges utan att återanvändas. Det normala är att lokalerna används på nytt. Detta skall illustreras med ett exempel från en kommun som i hög grad drabbats av industrinedläggningar. I tabell 3.1 redovisas de industriföretag som etablerats i Kramfors kommun under perioden 1962-1980. Av de 33 företag som etablerats under perioden har de flesta återanvänt en äldre industrilokal eller i vissa fall även andra lokaler. Åtta av företagen har etablerats i nya lokaler. I allmänhet var det de större företagen som byggde nytt. De flesta nyetableringar har gällt mindre och medelstora industriföretag. Sysselsättningsmässigt har dessa etableringar inte uppvägt nedläggning-

Tabell 3.1 Industriföretag etablerade i Kramfors kommun 1962–1980

Företag	Etabl.	Nedlagt		Lokaler som etableringen gjordes i
Curt Winemar AB	1962	1977		Fd IOGT- och teaterlok.
Kramforsverken AB	1963	1966		Nedlagd massafabrik
Bolins båt AB	1965			Fd Folkets hus
Nordhydraulic AB	1966		+	Nybyggda lokaler
Nordtrafo AB	1966			Fd ålderdomshem
Vanadis entreprenad AB	1969			KF:s fd lager
Saab Scania AB	1970		+	Nybyggda lokaler
Electronic AB i Stockholm	1970			Nedlagd skola
Värnamo gummi AB i Kramfors	1971			Nedlagd massafabrik
Nyland Mattor AB	1972		+	Nybyggda lokaler
Svenska Icopalfabriken	1972			Nedlagt sågverk
Eiser AB	1973	1979	+	Nybyggda lokaler
Sigma AB	1973	1979	+	Nybyggda lokaler
Betong AB Österlind & Co	1973			Televerkets lokaler
Frånö Industri AB	1974			Nedlagd massafabrik
Ådalsmetall AB	1974	1976		Nedlagd massafabrik
Klas Skor AB	1975		+	Nybyggda lokaler
Nordwin AB	1977			Winemars lok. fr. 1975
Modellsko AB	1977			Fd Norlins skofabrik
Kratab	1977			Winemars lok. fr. 1963
Erikssons fordonsutr. AB	1977			Nedlagt varv
Belitronic AB	1977		+	Nybyggda lokaler
Aluglas AB	1978			Winemars lok. fr. 1963
Mirical AB	1979			Kommunens hantverkshus
Nordingrå trä AB	1979			Fd verkstadslokaler
Limsta Produkter AB	1979			Eisers lokaler
Krammkläder AB	1979	1981		Eisers lokaler
Gupla Montage AB	1979			Sigmas lokaler
Grafisk produktion AB	1979			Egen villa
Björn Neuendorf AB	1979		+	Se Belitronic
Bröd. Andersson AB	1980			Sigmas lokaler
Paul A. Jodehl AB	1980			Nedlagd massafabrik
Kramforspannan	1980			Fd Bröd. Anderssons

Nybyggda lokaler markeras med ett +

arna av större industriföretag. Vid de åtta största nedläggningarna under perioden förlorade drygt 1 500 personer sitt arbete.

Återanvändning av industrilokaler kan innebära att lokalerna även fortsättningsvis används för industriproduktion. Denna kan vara av samma slag som den som lades ned eller av helt annan art. Det är vanligt att de lokaler som blivit lediga efter nedläggning av större industrier återanvänds av flera mindre industrier. Exempel på detta finns i tabell 3.1. Industrilokaler kan emellertid användas även för andra ändamål än industri. I utredningens underlagsmaterial finns exempel på att industrilokaler använts för hantverk, lager, kontor, service och t. o. m. bostäder. Som ett intressant exempel på återanvändning av en industrilokal vill utredningen nämna det lokalutrymme som iordningställts för idrottsverksamhet i vindsplanet till en av byggnaderna vid Holma–Helsinglands Linspinneri AB, vars verksamhet under senare år starkt reducerats. Lokalen hyrs av Hudiksvalls kommun och har upplåtits kostnadsfritt till idrottsorganisationerna. Hallen som har måtten 127 x 25 m, står nu till förfogande för landskapets friidrottsungdom och utnyttjas av eleverna vid Forsa folkhögskolas friidrottslinje. En mycket speciell och ovanlig form av återanvändning är när lokalerna och eventuellt även delar av produktionsutrustningen bevaras av industrihistoriska skäl. Sådant musealt bevarande kommer att behandlas i ett särskilt kapitel.

Även om återanvändning av industrilokaler i regel kommer till stånd, kan återanvändningen bli mindre kvalificerad eller intensiv än tidigare. En byggnad med god isolering, ventilation och sanitära anordningar, tillräckliga för en produktion som sysselsätter många människor, kan exempelvis användas som ett kallager som bara utnyttjar en mindre del av ytan.

Enligt industrisaneringsutredningens erfarenhet återanvänds i regel industrilokaler där den tidigare verksamheten lagts ned. Utredningen har genom sitt underlagsmaterial belyst förhållanden som underlättar respektive motverkar återanvändning. Dessa förhållanden kommer att redovisas i detta kapitel.

Ett annat problem som tas upp i den tidigare nämnda motionen är svårigheten att få till stånd en allsidig bedömning av en industrisanering. Det gäller bl. a. möjligheterna för kommunen att på ett tidigt stadium få kännedom om nedläggningen och att kunna påverka saneringsfrågan. Det gäller även svårigheterna för kulturminnesvårdens organ att kunna bevaka och påverka saneringen. Utredningens enkät till kommunerna har visat att information om nedläggningar ofta kommer alldeles för sent till kommunen, vilket försvårar möjligheterna att påverka saneringen. Enkätsvaren visar att det även finns andra skäl till att kommunerna inte kunnat påverka saneringsfrågan i önskvärd omfattning.

Speciella problem kan uppträda när kommunen övertar den fastighet där industriverksamheten lagts ned. Utredningens enkät till kommunerna visar att sådant övertagande inte är ovanligt. Enkäten visar också att övertagandet i många fall innebär en förlust för kommunen, om man begränsar perspektivet till de rent fastighetsekonomiska förhållandena.

Av dessa skäl skall kommunens roll vid industrisanering tas upp i detta kapitel, liksom frågan om vem som egentligen har ansvaret för industrisanering. Kapitlet disponeras på följande sätt:

- Hinder för industrisanering
- Hinder för återanvändning
- Skäl för och emot återanvändning
- Ansvaret för industrisanering
- Företagens roll vid industrisanering
- Kommunens roll vid industrisanering
- Medel för att främja sanering och återanvändning

3.2 Hinder för industrisanering

Sanering efter industrinedläggningar kan leda till återanvändning för annan verksamhet, återställande till naturmark eller i något enstaka fall musealt bevarande:

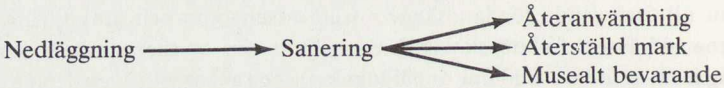

Saneringen blir naturligtvis olika i de olika fallen. Sanering inför en återanvändning eller inför ett musealt bevarande kan innebära reparations- och ombyggnadsarbeten. Dessa arbeten är i huvudsak helt olika de rivningsarbeten som sanering med syfte att återställa industriområdet till natur- eller parkmark innebär. Reparations- och ombyggnadsarbetena inför en återanvändning kan också få olika omfattning och inriktning beroende på vilken typ av återanvändning det är fråga om. Det kan röra sig om olika slag av industriell verksamhet eller en helt annan typ av verksamhet som kontor eller bostäder. Det går därför inte att ställa krav på att industrilokaler skall saneras innan det är känt hur lokalerna skall användas.

Saneringsarbetenas inriktning måste således bestämmas mot bakgrund av hur industriområdet fortsättningsvis skall användas. Det kan vara lämpligt att särskilja tre principellt olika fall:

- lokalerna kommer med säkerhet att användas igen och användarens krav på sanering är kända
- lokalerna och fastigheten i övrigt kommer med säkerhet inte att kunna få någon alternativ användning för annan verksamhet
- det är osäkert om lokalerna och fastigheten kommer att kunna användas igen.

Sanering efter industrinedläggning kan i regel inte påbörjas innan det är känt hur resurserna i form av byggnader m. m. kan komma att användas. Naturligtvis är de tre fallen ovan starkt schematiserade. I verkligheten existerar ingen absolut säkerhet om framtiden. De båda extremfallen, som utgörs av att lokalerna säkert kommer att återanvändas respektive att de säkert inte kommer att återanvändas, kan snarare sägas utgöra var sin ändpunkt på en skala:

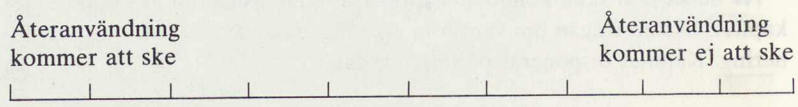

Mellan de båda ytterlighetsfallen kan återanvändning komma att ske med mer eller mindre stor grad av säkerhet. Om ägaren till den fastighet där verksamheten lagts ned har skäl för att anta att fastigheten troligen kan komma att återanvändas, även om det för stunden saknas ett konkret projekt, kan vissa saneringsåtgärder vidtas. Exempel på sådana åtgärder kan vara rivning av byggnader som har en mycket speciell utformning och som därför inte kan återanvändas, respektive upprustning av byggnader som har en mycket generell utformning lämplig för många olika slag av verksamheter.

I det första fallet är det således före nedläggningen känt att lokalerna kommer att användas igen och även på vilket sätt. Det är då troligt att den nya verksamheten kan starta rätt snart efter nedläggningen. I detta fall kan saneringen ses som en rent teknisk-ekonomisk fråga.

Även nästa fall bygger på visshet om vad som kommer att hända, nämligen att varken lokalerna eller fastigheten i övrigt kommer att kunna få någon alternativ användning. Om byggnaderna dessutom saknar större kulturhistoriskt intresse torde beslutet bli att byggnader och anordningar rivs och att området återställs till naturmark, parkmark e. dyl. Om det däremot finns intressen av ett bevarande, blir situationen annorlunda och kommer att beskrivas i kapitel 4.

Det sista fallet, där det före nedläggningstillfället råder osäkerhet om lokalerna och fastigheten kommer att kunna användas igen, är troligen det vanligaste. Osäkerheten kan gälla flera olika förhållanden. Den kan gälla vilka av den nedlagda industrins byggnader och anläggningar som lämpar sig för en återanvändning. Osäkerheten kan också gälla vilken verksamhet som kan komma att inrymmas i lokalerna. I detta fall måste arbetet inriktas på att reducera osäkerheterna. Moment i arbetet kan vara en inventering och beskrivning av de lediga lokalerna och anordningarna och att med denna beskrivning som grund aktivt söka efter möjliga användare.

Osäkerhet om möjligheterna till återanvändning är enligt utredningens uppfattning ett vanligt skäl till att sanering av övergivna industrilokaler inte kommer till stånd i önskvärd utsträckning. Därför skall i nästa avsnitt hinder för återanvändning studeras närmare. Det finns naturligtvis andra skäl till att sanering inte kommer till stånd, exempelvis bristande ekonomiska resurser. Sådana skäl kommer att tas upp i kapitel 8.

3.3 Hinder för återanvändning

Med hinder för återanvändning menas sådana förhållanden som kan tänkas försvåra och fördröja arbetet med att åstadkomma en återanvändning. Det kan vara lämpligt att gruppera de olika hindren. Här har valts de tre grupperna geografiska, byggnadstekniska och ekonomiska hinder. Det kommer att framgå att gränserna mellan de tre grupperna är tämligen flytande.

Med *geografiska hinder* för återanvändning menas här att läget i landet, regionen eller i kommunen försvårar utnyttjandet av de lediga lokalerna. För industrier där transporterna står för en stor del av produktpriset kan det vara olämpligt att lokalisera dem till sådana delar av landet där det varken finns

råvaror för produktionen eller avsättningsmarknad för produkterna. Skillnaden från transportkostnadssynpunkt kan dock minskas genom de möjligheter som finns till ekonomiskt bidrag från staten för transporterna.

Skillnader i transportkostnader mellan alternativa lokaliseringar inom en region eller kommun är i regel små. Därför torde i regel skillnaden i transportkostnader inte påverka valet av lokalisering inom ett sådant område. Undantagna är mycket stora regioner och kommuner. Av andra skäl, som vägars och broars skick och bärighet eller närhet till järnväg, motorväg eller hamn, kan lokaliseringen inom regionen eller kommunen ha stor betydelse.

För industri som har en starkt bullrande verksamhet eller som släpper ut mycket föroreningar, kan lokaliseringen inom kommunen vara mycket viktig. För sådana företag kan det vara svårt att återanvända industrilokaler mitt inne i en tätort där bullret och föroreningarna kan vara oacceptabla för dem som bor och arbetar i närheten.

Ett hinder för återanvändning av industrilokaler kan vara begränsade utbyggnadsmöjligheter. Sådan begränsning är naturligtvis särskilt vanlig för lokaler som ligger i tätorterna. Närbesläktat med detta hinder är den situationen att det industriområde där den lediga lokalen finns, enligt kommunens översiktliga planering på sikt bör få en annan användning än för industri.

Till de geografiska hindren för återanvändning kan också den varierande tillgången på arbetskraft räknas. Bristen på arbetskraft kan vara ett hinder för utnyttjande av lokaler, där driften lades ner för så länge sedan att många av dem som arbetade vid den nedlagda industrin hunnit flytta från orten. Bristen på arbetskraft kan också inträffa tidigare genom att utflyttningen ibland påbörjas redan före nedläggningen.

Det företag som skulle kunna återanvända lokalerna kan också förhindras att göra det på grund av att det saknas personal med erforderlig utbildning. I många fall torde dock detta hinder kunna reduceras genom utbildning av den personal som arbetar i det nedläggningshotade företaget och av annan personal i bygden. Det finns dessutom statligt stöd till utbildning vid nyanställning.

Slutligen skall nämnas att tillgången till offentlig och kommersiell service såväl för företaget som för dess anställda kan vara en viktig lokaliseringsfaktor som varierar starkt inom en region eller t. o. m. inom en och samma tätort. Dålig tillgång på service kan allvarligt försvåra möjligheterna att återanvända lediga industrilokaler.

Lokaler som är starkt nedslitna eller har låg standard på exempelvis ventilation eller personalutrymmen kan sägas ha *byggnadstekniska hinder* för en återanvändning. Sådana lokaler kan naturligtvis rustas upp, men det är en osäker affär för ägaren att göra det innan han vet hur lokalerna kommer att användas. Därför blir det vanligen så att de lediga lokalerna i osanerat skick måste konkurrera med alternativet att bygga nya lokaler.

Reparation och eventuell ombyggnad av lokalerna sker således vanligen först när ett företag har anmält intresse av att använda lokalerna. För ombyggnad krävs byggnadslov och vid den prövning som ansökan av byggnadslov leder till, ställs ofta en hel rad krav på ombyggnaden. Det gäller krav enligt svensk byggnorm (SBN) på värmeisolering, brandskydd, sanitet,

tillgänglighet (bl. a. för handikappade), personalutrymmen etc.

Det har i olika sammanhang hävdats att normerna skulle ställa för stora krav och därmed förhindra eller åtminstone fördyra återanvändning. Det har därför föreslagits att en lägre nivå på kraven skulle kunna godtagas och hänvisning har då gjorts till de lägre krav som kan ställas vid ombyggnad av bostäder, jämfört med kraven vid nybyggnad. För industrilokaler saknas normer för ombyggnad i SBN. Vilka krav som skall gälla vid ombyggnad bestäms av kommunen. Industrisaneringsutredningen kommer inte att vidare behandla denna fråga eftersom den kommer att tas upp av stadsförnyelsekommittén, enligt den arbetsfördelning mellan de båda kommittéerna som har redovisats i kapitel 1.

Byggnadsstadgan föreskriver att byggnadslov för arbetslokal får beviljas bara om utlåtande från yrkesinspektionen finns och att det av detta framgår att skyddsombud, skyddskommitté eller organisation som företräder arbetstagare har fått tillfälle att yttra sig över förslaget. Yrkesinspektionens utlåtande gäller självfallet kraven enligt arbetsmiljölagstiftningen och med stöd därav utfärdade regler. Men till skillnad mot SBN, som bara gäller vid byggnadslovspliktiga ny-, om- eller tillbyggnader, gäller arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter oberoende av om några byggnadsåtgärder är aktuella. Kraven enligt arbetsmiljölagen kan därför inte sägas vara ett hinder för återanvändning av nedlagda industrilokaler.

Som ett byggnadstekniskt hinder kan också räknas dålig anpassning mellan den lediga lokalen och den nya verksamheten. Det kan vara lokaler som har en mycket speciell utformning som passar få verksamheter. Exempel på sådana byggnader är sågverksbyggnader och glasbrukshyttor, som i allmänhet är oisolerade och dragiga, samt byggnader inom kemisk industri som skräddarsytts för att passa processerna. Sådana byggnader återanvänds sällan, vilket framgår av utredningens underlagsmaterial i bilagorna. Men det finns också undantag. I exemplet från Robertsfors i bilaga 5 beskrivs hur så pass speciella byggnader som kokeri och syrahus vid en nedlagd massafabrik efter 30 år funnit användning som produktionslokaler för diamanttillverkning.

I en rapport från statens råd för byggnadsforskning (Anders Törnqvist: Industri i äldre bebyggelse – Elva goda exempel. T9:1981) anges att det finns en "viss grund för att ifrågasätta den vanliga uppfattningen att enbart en viss typ av industri, t. ex. hantverksbetonad produktion i små företag, med framgång kan bedrivas i äldre lokaler". Den grund som presenteras i rapporten är beskrivningar över hur väl lokalerna kan anpassas till en ny verksamhet och även hur verksamheterna kan anpassas till lokalerna.

Det är således svårt att ge en generell bild av möjligheterna ur byggnadsteknisk synvinkel att återanvända industribyggnader. Möjligheterna måste studeras från fall till fall av kvalificerad personal. Den forskning som pågår på området bör enligt utredningens uppfattning kunna bli en god hjälp i detta arbete.

Ett *ekonomiskt hinder* är naturligtvis, om kostnaderna för lokalerna befaras bli alltför höga. Ett skäl för detta kan vara att de erforderliga byggnadstekniska åtgärderna blir alltför omfattande. Ett annat skäl kan vara att inköpspriset för lokalerna är alltför högt. Ett tredje skäl till alltför höga kostnader kan vara högre driftskostnader vid användning av äldre lokaler.

Ogynnsamma finansieringsvillkor genom höga räntor och korta återbetalningstider kan också inverka negativt. Dessa olika förhållanden kommer att tas upp i kapitel 8.

Till de ekonomiska hindren för återanvändning kan räknas att en stagnerande industriproduktion minskar efterfrågan på både nya och begagnade industrilokaler. Företagens strävan att begränsa konkurrensen genom att inte sälja produktionsanläggningar där verksamheten lagts ned till konkurrenter, kan självfallet också räknas till de ekonomiska hindren för återanvändning av industrilokaler.

De olika hinder för återanvändning, som nu har beskrivits, samverkar i verkligheten på ett sådant sätt att det är mycket svårt att peka ut vilket hinder som har störst del i att en viss byggnad står oanvänd. Därför är det också mycket svårt att generellt uttala sig om vilket hinder som är viktigast och som det därför är mest angeläget att göra något åt. Möjligheterna att påverka hindren är också mycket olika. Det går att förändra finansieringsvillkoren men knappast det förhållandet att en industribyggnad ligger på en avsides och otillgänglig plats.

3.4 Skäl för och emot återanvändning

I motionen anges som en fördel med sanering av övergivna industriområden att "med sina ofta goda kommunikationstekniska lägen, med vägar, järnväg och hamn invid området och genom de förhållandevis stora industriytorna kan de vara begärliga för alternativ användning i en industrialisering". I direktiven till utredningen framhålls att den befintliga anläggningen kan utgöra en resurs och att "en återanvändning innebär att behoven av att ta ny mark i anspråk för exploatering minskar. Den kan också medföra att befintliga samhällsinvesteringar i omgivningen även fortsättningsvis kan utnyttjas."

Utredningen vill komplettera dessa synpunkter med ytterligare några fördelar med återanvändning. Men det säger sig självt att det finns fall där återanvändning bör undvikas. Därför skall också nackdelar med återanvändning redovisas.

En central fråga är vilket alternativ som är billigast: att köpa en begagnad lokal och anpassa den till den nya verksamheten eller att bygga nytt. Denna fråga skall studeras närmare i kapitel 8. Här skall endast konstateras att det finns många fall där det visat sig ekonomiskt fördelaktigt med återanvändning. Billiga lokaler kan vara en viktig förutsättning vid nystartande av industri och hantverk.

En fördel, vid sidan av den ekonomiska, med återanvändning är att det kan gå snabbare att bygga om en befintlig lokal än att bygga en helt ny. Till tiden för själva byggnadsarbetena skall läggas tiden för hantering av bl. a. planfrågorna, vilken kan bli mycket lång vid nybyggnad i kontroversiella lägen.

Återanvändning av äldre industrilokaler, som ligger centralt i tätorterna, kan vara ett sätt att bevara närheten mellan bostäder och arbetsplatser. Genom närlokalisering kan bostadsmiljön berikas, arbetsresorna göras kortare, personalen och de boende kan samutnyttja butiker, restauranger,

post m. m. En förutsättning för närlokalisering är dock att industriverksamheten inte ger oacceptabla störningar i miljön.

Industribyggnader har ibland ett viktigt historiskt och estetiskt värde. Återanvändning kan därför vara ett sätt att tillgodose de intressen som värnar om detta.

Nackdelar med återanvändning kan vara att de återanvända lokalerna även efter ombyggnad är mindre väl anpassade till sin nya uppgift. Som exempel från bilaga 5 kan nämnas bryggeriet i Norrköping, som gav för stora lägenheter (2 rum och kök om 107 m^2 som ett extremfall) och de alltför breda korridorerna i den till skola ombyggda verkstaden i Eskilstuna. Vid återanvändning efter endast liten eller ingen upprustning av lokalerna kan resultatet bli en mycket dålig arbetsmiljö. Även om arbetsmiljölagen, som tidigare framhållits, ger möjlighet att ingripa, kan tillsynsmyndigheternas otillräckliga resurser tillsammans med företagets hot om nedläggning om kraven blir alltför hårda, leda till att dåliga arbetsmiljöer konserveras.

Det finns också fall där ombyggnaden lett till högre kostnader än för en motsvarande nybyggnad. Ett exempel härpå är ombyggnaden av Ekströms kemisk-tekniska fabrik i Örebro till kontor och datamaskinhall för statistiska centralbyrån. Ombyggnaden för datamaskinhallen blev dyrare än vad motsvarande nybyggnad skulle ha blivit, bl. a. beroende på höga krav på ventilation. För projektet som helhet blev dock ombyggnaden billigare än nybyggnadsalternativet.

De negativa konsekvenserna av återanvändning är dock enligt industrisaneringsutredningens uppfattning små och ovanliga. Utredningens utgångspunkt blir därför helt entydig: Industrilokaler som har övergivits eller där verksamheten kommer att läggas ned, är en resurs som bör tas tillvara. Det gäller dock självfallet att göra ordentliga undersökningar över möjligheterna till återanvändning.

3.5 Ansvaret för industrisanering

Frågan om vem som skall ha ansvar för sanering efter industrinedläggning tas upp såväl i den motion som initierade industrisaneringsutredningen som i utredningsdirektiven. Enligt motionen "bör avvecklingen och anpassningen till annat utnyttjande vara en uppgift för det företag som haft verksamheten tidigare inom området". I direktiven framhålls att "Ansvaret för kostnader och genomförande av sanering i samband med industrinedläggningar bör i princip ligga på de enskilda företagen. Det bör också övervägas vem som skall ha det ekonomiska ansvaret för redan nedlagda industrier".

I detta avsnitt skall ansvarsfrågan vid industrisanering analyseras i följande fall:

- upprustning och ombyggnad inför en fortsatt användning av lokalerna
- rivning av lokalerna och återställning av marken.

Ansvar vid upprustning och ombyggnad

Enligt byggnadsstadgan är det ägaren till en byggnad, som har ansvar för den utformning och det byggtekniska skick som en byggnad har. Om lokaler, där

den tidigare industriella verksamheten lagts ned, även fortsättningsvis skall användas, är det således ägaren till lokalerna, som ansvarar för upprustning och ombyggnad av lokalerna. Med ansvar menas att ägaren initierar, genomför och bekostar åtgärderna. I regel är ägaren till byggnader och anordningar på en fastighet densamma som fastighetsägaren. När det gäller industriell verksamhet av större omfattning är det i allmänhet så att det företag som driver verksamheten även äger fastigheten.

I vissa avseenden kan även myndigheterna initiera förändringar på fastigheten. Som exempel kan nämnas att vid den prövning enligt byggnadslagstiftningen som skall göras vid en ombyggnad kan byggnadsnämnden påfordra förändringar. Men det är ägaren som måste genomföra och bekosta åtgärderna. Utredningen kommer i kapitel 7 att redovisa möjligheterna att i tid och rum styra en upprustning.

Det finns många exempel på att lokaler, där den tidigare verksamheten lagts ned, efter upprustning blivit utmärkta för arbete eller annan verksamhet. Några exempel på detta beskrivs i bilaga 5. Det finns naturligtvis också exempel på att industrilokaler och industriområden förfaller och utgör dåliga och farliga arbetsplatser. Industrisaneringsutredningen vill konstatera att det är ägarna till dessa lokaler som har ansvaret för själva lokalerna. För arbetsmiljön har däremot i första hand arbetsgivaren ansvaret.

Ansvaret vid rivning och återställning

Om en byggnad är skadad i väsentlig mån eller förfallen på grund av vanvård, kan byggnadsnämnden, om det anses erforderligt, ålägga ägaren att riva byggnaden om den inte sätts i stånd inom skälig tid. Ägaren till större industribyggnader är i regel densamma som fastighetsägaren. I de fall att rivning av en industribyggnad är aktuell efter det att den industriella verksamheten på fastigheten lagts ned, är det däremot långt ifrån regel att fastighetsägaren är identisk med det företag som tidigare bedrev verksamhet på fastigheten. Av kommunenkäten framgår att det inte är ovanligt att kommunerna övertar sådana fastigheter. I flera av dessa fall har rivning och återställning senare visat sig vara det enda alternativet, varvid ansvarsfrågorna ibland har upplevts som oklara. Utredningen vill därför kortfattat diskutera tänkbara orsaker till detta.

En utgångspunkt för en diskussion om ansvaret är värdet på industrifastigheter. Värdet utgörs dels av värdet på marken, dels av värdet på byggnader och anläggningar som hör till fastigheten. Värdet på de olika delar som hör till fastigheten bestäms av möjligheterna att använda fastigheten. Om fastigheten utgörs av ett markområde med en byggnad som lämpar sig för fortsatt användning för industriell verksamhet, kan värdet sägas vara markvärdet plus värdet på byggnaden, under förutsättning att det finns en efterfrågan på fastigheten. Om å andra sidan byggnaden inte lämpar sig för fortsatt industriell verksamhet medan det finns efterfrågan på industrimark, blir värdet markvärdet minskat med kostnaden för att riva byggnaden. Resonemanget åskådliggörs i figur 3.1.

Fastighetsvärdet är naturligtvis störst i det fall att det både finns en användbar byggnad och en befintlig eller förväntad efterfrågan på fastigheten och byggnaden. Fastighetsvärdet minskar sedan språngvis i de övriga

	Användbar byggnad	Ej användbar byggnad
Efterfrågan finns	Industrimarksvärde *plus* byggnadsvärde	Industrimarksvärde *minus* kostnad för rivning
Efterfrågan finns ej	Markvärde för annan användning än industri *minus* kostnad för rivning och återställning	

Figur 3.1 Värdet på industrifastigheter under olika förutsättningar

fallen och kan bli negativt redan i fallet att det finns efterfrågan på industrimarken, men där den byggnad som finns inte är användbar, varför den måste rivas. Med ett negativt värde menas att kostnaden för rivning är större än värdet på marken efter återställning.

Värdet på industrifastigheten avspeglar sig i priset vid en överlåtelse av fastigheten. Priset kan sägas uttrycka en kompromiss mellan köparens respektive säljarens bedömningar av fastighetens värde.

Om köparen bedömer att fastigheten kan användas, medan säljaren har motsatt uppfattning måste någon bedöma möjligheterna felaktigt. Om det senare visar sig att säljarens bedömning var den rätta har köparen i och med köpet iklätt sig ansvaret för sanering och riskerar därför att göra en förlust på affären. Det har i sådana situationer förekommit, att köparen anser att den tidigare ägaren skall stå för saneringskostnaderna, dvs. att denna skall ta ansvaret för saneringen. Juridiskt sett ligger emellertid ansvaret hos ägaren. Den möjlighet som kan finnas, om den tidigare ägaren går med på det, är en överenskommelse om bidrag till saneringskostnaderna.

Det finns också fall där köparen bedömer att fastigheten inte kan användas, medan säljaren har motsatt uppfattning. Sådana fall är tänkbara vid de större industrinedläggningar där kommunen övertar fastigheten. I dessa fall är priset ofta symboliskt och dessutom förekommer det att säljaren ger ett bidrag till kommunen, avsett att täcka kostnaden för rivning och återställning. Det låga priset och ett eventuellt saneringsbidrag visar på ett mycket tydligt sätt att ansvarsfrågan inför saneringen har diskuterats mellan köpare och säljare. Ett exempel på detta är Götene kommuns köp av Cementas nedlagda cementfabrik vilket beskrivs i bilaga 5.

Som tidigare har framhållits är det ägaren som har ansvaret för saneringen. Frågan kan dock ställas vem som bör betala rivning och återställning efter industriell verksamhet. Oavsett det juridiska ansvaret, är det ur ekonomisk synvinkel och av rättviseskäl lämpligt att den verksamhet som dragit nytta av byggnader och anläggningar också belastas med kostnaden för rivning och återställning. Säljaren kan belastas med denna kostnad genom att själv riva och återställa, genom att reducera försäljningspriset med hänsyn till saneringskostnaderna eller genom att ge köparen ett bidrag till dessa kostnader. Om köparen avser att dra nytta av byggnaderna bör även han, fortfarande ur ekonomisk synvinkel, drabbas av en del av kostnaderna för saneringen. Resonemanget visar att det finns en koppling mellan priset vid överlåtelsen och ansvaret för sanering. Det är därför självklart att frågan om rivning och återställning bör ingå i förhandlingarna om priset mellan köpare och säljare.

Industrisaneringsutredningen konstaterar således att ansvaret för industrisanering ligger hos ägaren av lokalerna, vare sig saneringen innebär upprustning och ombyggnad inför en återanvändning eller rivning av lokalerna om återanvändning inte är möjlig. Utredningen kommer senare i betänkandet att diskutera möjliga lösningar i de fall ägaren saknar ekonomiska möjligheter till en sanering.

3.6 Företagens roll vid industrisanering

Inom det företag som avser att lägga ned verksamheten, finns stora kunskaper om de resurser som finns på platsen. Det är därför naturligt att företaget tar på sig ett stort ansvar för att skaffa ersättning för den nedlagda verksamheten. Denna tanke formulerades som den s. k. Åslingdoktrinen inför nedläggningen av Wikmanshyttan AB: "Företagsledningen tillsammans med facket har den bästa kompetensen i samhället att planera för strukturförändringar. Det är därför vi lägger pressen på företagen".

Förhållandevis litet av företagens ansvar vid nedläggning av industrier är reglerat i lag. Ansvaret för de anställda inskränker sig i stort sett till skyldighet att informera länsarbetsnämnden om minskningen i antalet sysselsatta samt till att betala avgångsvederlag till dem som blir utan arbete. Ansvaret för byggnader och anläggningar inskränker sig till att de måste underhållas så att de inte förfaller eller orsakar olycksrisker. Företagens agerande vid nedläggning av verksamheten vid större industrianläggningar har många gånger upplevts som otillräckligt. Men företagen tar i bland på sig ett avsevärt mycket större ansvar än vad som är reglerat i lag. Några exempel får visa inriktningen i företagens arbete med att skaffa ny verksamhet som kan använda både personal, lokaler och andra resurser som blivit över efter nedläggning av den tidigare verksamheten.

- Efter nedläggningen av MoDo:s såg i Bureå i början av 1970-talet samarbetade företaget aktivt med Skellefteå kommun för att få en ny verksamhet till Bureå. När högtalarfabriken SINUS flyttade till orten 1972 gav MoDo företaget lån och bidrag om sammanlagt 1,8 milj. kronor och köpte dessutom en tredjedel av aktierna i SINUS. Aktierna överlämnades till en stiftelse ägd av de anställda i SINUS.
- Inför nedläggningen av Kramfors sulfitfabrik engagerade sig SCA i arbetet med att skaffa ny sysselsättning. För ändamålet bildades den s. k. Kramforsgruppen och SCA avsatte tio miljoner kronor till gruppens verksamhet. SCA bidrog också med en tredjedel av kostnaden på 4,5 milj. kronor för rivning av sulfitfabriken, efter det att anläggningen förvärvats av Kramfors kommun.
- Inför nedläggningen av Wikmanshyttan engagerade sig Stora Kopparbergs ledning mycket aktivt för att skaffa ny sysselsättning till orten. Företaget bidrog även till finansiering av erforderliga ombyggnader och maskininköp för nya verksamheter. Stora Kopparbergs kostnader för nedläggning och återanvändningen uppgick till 45-50 milj. kronor, varav en stor del var kostnader för engagemanget i återanvändningen.

En relativt ny metod är att företagen låter utbilda anställda som har idéer som kan ge nya produkter. Dessa produkter kan produceras i nya, små

Stora Vika har speciella anläggningstekniska resurser

Här skall vi berätta lite om de resurser som står till förfogande för företag som vill etablera sig i Stora Vika. En cementfabrik har ju lite speciella anläggningar och en del av dem lämpar sig bara för viss tillverkning. Några av resurserna är unika. Hur många etableringsorter kan t.ex. skryta med en linbana? Eller en djuphamn som öppnar oanade förbindelser med stora världen? Hamnen, som är sju meter djup, kan ta båtar upp till ca 6.000 ton. En utredning har visat att för en relativt begränsad kostnad kan hamnen och inseglingsrännan fördjupas till 9 meter och då ta emot fartyg upp till 20.000 ton. Till hamnen hör en 200 meter lång kaj med modern lastnings- och lossningsutrustning.

Andra anläggningar har ett bredare användningsområde. Här finns t.ex. ett stort kontorshus på 500 m². Här finns en verkstadsbyggnad på cirka 1.500 m², utrustad med en 5-tons travers. Här finns elverkstad, smedja, garage, personalbyggnader med mässar, ungkarlshotell och mycket annat. En cementfabrik drar mycket el, så elkapaciteten är hög.

Kartan här nedan visar var i anläggningarna de olika resurserna finns, och under den finns en närmare förteckning över de anläggningstekniska resurserna.

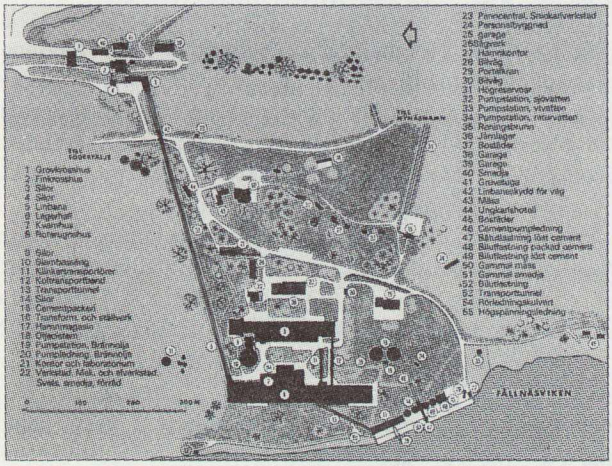

1. Grovkrosshus
26×12 meter. Innehåller en Blakes tuggare nr 17.

2. Finkrosshus, 14×17 meter.
Innehåller Kennedykross nr 61. Symon kross nr 7 och en panncentral.

5. Linbana
Längd 670 meter, kapacitet 180 ton/timme.

6. Lagerhall
275×35 meter med en lagringshöjd på cirka 15 meter. Det finns också två traverser å 10 ton.

7. Kvarnhus, 20×80 meter,
med 8 kvarnar, bl.a. 3 st cementkvarnar Ø 2,4×12 m.

8. Ugnshus
185×22 meter, höjd 13 meter. Två Unaxugnar, Ø 3,6×145 meter.

3, 4, 9. Silor
14. 1.000 m³–4.500 m³.
15. Cementpackeri.
.0. Tre betongbassänger
En Ø 32×6,5 m, ca 5.000 m³. Två Ø 23×4 m, ca 1.400 m³.

11–13. Bandtransportörer
Cirka 160 ton/timmen.

16. Transformator och ställverk
70 kV. kraftledning, fördelningsspänning 6 kV. Motorspänning 380 V. 2×6.000 kVA huvudtransformatorer.

17. Hamnmagasin
68×15 meter. Höjd 7 meter.

18. Oljecisterner
Två stycken med direktlossning från fartyg, 6.000 m³ resp. 6.500 m³.

21. Kontor och laboratorium
Kontor 25×10.5 meter i två plan och källare. Laboratorium 14×10.5 meter.

22. Verkstad
67×22 meter, höjd 6 meter. Travers på 5 ton.

22. Elverkstad
Del av byggnaden. I två plan.

23. Panncentral
32×19 meter, samt ytterligare en panncentral och en snickeriverkstad.

24. Personalbyggnad
35×11 meter och 19×8 meter. Dessutom finns bastu och matsal.

25. Garage
57×9,5 meter, höjd 2,8 meter. Det finns sex platser med smörjgrop och biltvätt.

27. Hamnkontor
13×6,7 meter. Med personalutrymmen.

28. Bilväg
Vågbrygga 3×15 meter. Berkel, kapacitet 40 ton.

29. Portalkran
7 ton, svängradie 18,5 meter.

39. Garage
18,6×12,6 meter, höjd 3,6 meter. Sex platser för stora 35 tons dumpers.

40. Smedja
28×7,5 meter.

41. Gruvstuga
19×9 meter, höjd 2,5 meter. Kontor och personalutrymmen finns.

43. Mäss
20×12 meter och 10×17 meter med kök och 11 hotellrum, matsalar och sällskapsrum.

44. Ungkarlshotell
31×9 meter. Antal rum: 15.

47. Båtutlastning
Kajlängd 200 meter, djup 7 meter.

företag inom det stora företaget som utnyttjar delar av det stora företagets resurser i form av arbetskraft och lokaler. De nya företagen (intraprenörerna) kan även utnyttja det stora företagets kapacitet på administrationssidan, exempelvis för bokföring och juridiska spörsmål och kan även erhålla startkapital i viss utsträckning. I ett sådant läge, där det stora företaget på grund av produktionsminskningar eller rationaliseringar får ett minskat behov av personal och lokaler, kan denna metod ge fortsatt sysselsättning och användning för lediga lokaler. Som exempel på företag som tagit upp metoden kan bl. a. Iggesunds bruk nämnas. Iggesund har ställt resurser till förfogande för s. k. intraprenörer i samband med att lokaler blev lediga, när

sulfitproduktionen vid Strömsbruk lades ned hösten 1981.

För att ge den friställda personalen nytt arbete och åstadkomma återanvändning av resurser efter en industrinedläggning, är det nödvändigt att inventera och beskriva resurserna. Som ett exempel på en sådan beskrivning återges en sida ur en broschyr som Cementa lät göra inför nedläggningen av cementfabriken i Stora Vika. I broschyren finns dessutom foton på viktigare byggnader och anläggningar samt en beskrivning av miljön och servicen i Stora Vika.

3.7 Kommunens roll vid industrisanering

Sanering som innebär genomgripande ombyggnad inför återanvändning, skall prövas enligt byggnadslagstiftningen av kommunens byggnadsnämnd. Byggnadsnämnden har vidare rätt att påfordra åtgärder om underhållet av en byggnad är eftersatt. Byggnadsnämnden kan som tidigare nämnts i vissa fall kräva att byggnader som inte underhålls rivs. Industrisanering kan också medföra behov av att ändra gällande detaljplaner.

Enkätsvaren visar att det är mycket sällan som kommunerna använder sig av byggnadslagstiftningens möjligheter till tvångsmedel i form av föreläggande om underhåll och rivning. Skälen för detta är i de flesta fall att problemen har lösts genom överenskommelser utan tvångsmedel. Men den synpunkten har också framförts till utredningen att de tvångsmedel som finns inte skulle vara tillräckligt starka.

Kommunerna har uppgifter vid industrisanering även enligt annan lagstiftning än byggnadslagstiftningen. Exempel är hälsovårdsnämndens uppgifter enligt hälsovårdsstadgan och miljöskyddslagen.

Utredningens enkät till kommunerna har visat att det inte är ovanligt att kommunen övertar de lokaler där verksamheten lagts ned. En del av dessa fall gäller välbelägna lokaler i gott skick som kommunen kunnat förmedla vidare till enskilda företag som kunnat återanvända lokalerna. En del av fallen gäller å andra sidan starkt nedslitna lokaler i dåliga lägen. Vissa av dessa fall har inneburit förlustaffärer för kommunerna.

Kommunernas övertagande av industrilokaler får ses som ett led i kommunernas näringslivsfrämjande åtgärder. Dessa är enligt utredningens uppfattning av mycket stor betydelse för att åstadkomma återanvändning av industrilokaler. Utredningen anser att denna fråga är av så stor vikt att ett särskilt kapitel i betänkandet kommer att ägnas frågan om kommunerna och näringslivet.

3.8 Medel för att främja sanering och återanvändning

Industrisaneringsutredningen har tidigare i detta kapitel konstaterat att problemen med övergivna industrilokaler hittills varit relativt ovanliga. Lokaler där den industriella verksamheten lagts ned återanvänds i relativt stor omfattning, i vissa fall dock på ett mindre kvalificerat eller mindre intensivt sätt än tidigare. Utredningen vill dock inte utesluta att problemen kan öka under kommande år. Det gäller enligt utredningens mening att

främja återanvändning av industrilokaler, vare sig det gäller användning för fortsatt industriell verksamhet eller för ett annat ändamål. För detta talar bl. a. resurshushållningsskäl. Kan en återanvändning inte komma till stånd, bör återställning övervägas.

För att främja sanering såväl i betydelsen upprustning och ombyggnad inför en återanvändning som i betydelsen rivning och återställning behövs medel av olika slag. I debatten har på senare tid bl. a. fondavsättningar m. m. för att säkerställa främst återställningsåtgärder diskuterats. Utredningen skall redan i detta avsnitt redovisa sin syn på denna fråga.

För det fall att de byggnader som blir lediga efter nedläggning av den industriella verksamheten inte kan återanvändas, återstår att riva byggnaderna och återställa marken till naturmark, parkmark eller för annan användning. Det har visat sig att rivning och återställning kan vara mycket kostsamma arbeten. För att garantera att nödvändiga åtgärder kan genomföras även i de fall att ägaren saknar ekonomiska medel för genomförandet, föreslogs i riksdagsmotionen att utredningen borde studera möjligheterna till särskilda saneringsavgifter eller avsättningar till en fond.

Metoden att garantera ett påbjudet handlande genom krav på en säkerhet utnyttjas inom exempelvis naturvårdslagen. I samband med tillstånd till täkt föreskrivs en säkerhet i form av ett spärrat bankkonto eller en bankgaranti. Säkerheten avses garantera att medel finns till återställningsåtgärder. Tekniken att använda sig av någon form av säkerhet används också i resegarantilagen. Den säkerhet som arrangören av en sällskapsresa till ett utomnordiskt land skall ställa hos kommerskollegium skall kunna tas i anspråk t. ex. när någon har betalat för en resa som sedan blir inställd och arrangören är i konkurs. En särskild nämnd, resegarantinämnden, har inrättats för att pröva frågor som gäller utnyttjande av säkerheten.

Det finns emellertid även lagstiftning där ett visst handlande påbjuds utan att några garantier krävs. I en av de få författningar som uttryckligen anger att återställningsåtgärder kan föreskrivas, nämligen lagen (1978:160) om vissa rörledningar, har de återställningsåtgärder som kan föreskrivas inte säkrats på annat sätt än att den som inte iakttar sin återställningsskyldighet kan föreläggas att göra detta vid vite. I sammanhanget kan också erinras om konstruktionen i gruvlagen när det gäller stängselskyldigheten. Gruvinnehavaren är skyldig att utföra stängslet i ett varaktigt material, men behöver inte svara för underhållet av stängslet sedan driften har upphört, istället svarar staten för behövliga skyddsåtgärder. I förarbetena till lagstiftningen har emellertid angetts att gruvnäringen i praktiken får svara för dessa kostnader, eftersom de olika avgifter som gruvinnehavare har att erlägga till staten torde kunna anses omfatta också kostnaderna för underhåll av stängsel och för andra skyddsåtgärder. En närmare redovisning av bestämmelserna i naturvårdslagen, rörledningslagen och gruvlagen finns i bilaga 1.

Fondavsättningar eller avgifter som en garanti för att vissa åtgärder kommer till stånd efter det att en verksamhet upphört, kan vara en lämplig metod under vissa omständigheter. Enligt utredningens uppfattning kan metoden vara lämplig för verksamheter som är klart avgränsade i tiden. Ett sådant exempel är täkter, där tillståndet ofta gäller för en viss kvantitet under

en viss tidsperiod. För sådana verksamheter som det, när de startas, kan vara svårt att se när de kan komma att upphöra, är metoden att belasta verksamheten med fondavsättningar eller avgifter mindre väl lämpad. Ett viktigt skäl är svårigheterna att beräkna en lämplig nivå på avgifter eller avsättningar för att täcka kostnader för rivning och återställning som uppkommer om ett okänt antal år.

Utredningen har kommit till följande ställningstagande. Antalet fall där industrianläggningar måste rivas och återställas och där ägaren saknar medel att bekosta åtgärderna, kan väntas bli mycket litet. Utredningen anser inte att dessa fåtaliga fall kan motivera att en administrativ apparat byggs upp för att hantera saneringsavgifter. Industrisaneringsutredningen har av dessa skäl inte för avsikt att föreslå avgifter eller avsättning till fonder som möjliggör garantier för att återställning alltid kan komma till stånd när det behövs.

Såsom tidigare har angetts, bör emellertid andra åtgärder för att främja en sanering övervägas. Det står klart att kommunerna på olika sätt har en avgörande roll i saneringsfrågor. Även i övrigt uppkommer i samband med en industrinedläggning många arbetsuppgifter som kräver samarbete mellan företag, fack och myndigheter. I samarbete mellan företagsledning, fackliga organisationer, länsarbetsnämnd och arbetsförmedling gäller det att ta fram en plan för hur friställningar skall ske och att undersöka möjligheterna för de friställda att få arbete vid andra företag. Företaget kan samarbeta med kommunen i försöken att få ett annat företag att utnyttja lokaler och andra resurser och att ge de arbetslösa sysselsättning. I detta arbete kan även exempelvis länsstyrelse, utvecklingsfond och regering delta.

Ett exempel på samarbete mellan olika organ är den s. k. Kramforsgruppen. Detta samarbetsorgan mellan företag och myndigheter bildades 1973 på initiativ av länsstyrelsen i Västernorrlands län. Kramforsgruppen består av företrädare för länsstyrelsen, Kramfors kommun, utvecklingsfonden, länsarbetsnämnden, SCA och NCB samt berörda fack. Kramforsgruppens målsättning är att försöka skapa arbetstillfällen för dem som friställts genom nedläggningar i Kramfors. Arbetet består i att ge stöd till företag som redan finns i kommunen samt ge information och stöd till företag som kan tänkas bli etablerade i Kramfors. Under senare hälften av 1970-talet har Kramforsgruppen aktivt bidragit till etablering av fem företag till Kramfors kommun. Verksamheten finansieras genom erhållna engångsanslag från staten och från SCA.

Om arbetet med att få ett annat företag att överta lokaler och personal ger resultat krävs samarbete för att lösa övertagande, finansiering, plan- och miljöfrågor m. m. I detta samarbete deltar delvis andra organ än de tidigare nämnda, exempelvis banker. Om det inte går att hitta något företag som kan ta över de lediga industrilokalerna uppkommer problemet om lokalerna skall sparas i väntan på att någon lämplig användning för dem kan bli aktuell, eller om lokalerna skall rivas. Frågan om ett eventuellt kommunalt övertagande kan också aktualiseras i detta läge.

Utredningens underlagsmaterial visar att samarbetet på dessa skilda områden löper mycket olika från fall till fall. Det ligger nära till hands att leta upp de fall där samarbetet gått bra och framhålla dem som eftersträvansvärda mönster. De fallstudier som redovisas i bilaga 5 är exempel på relativt framgångsrik återanvändning. Det är däremot inte möjligt att av redovis-

ningen entydigt dra slutsatsen att en sådan återanvändning skulle bero på att samarbetet mellan företag och myndigheter skulle ha gått ovanligt bra. Att återanvändningen blivit framgångsrik kan ju också ha berott på att hindren för återanvändning inte varit så stora. En slutsats från fallstudierna förefaller dock vara att det är viktigt att något organ tar på sig ett aktivt ansvar för att söka åstadkomma en återanvändning, vare sig det är företaget, kommunen, länsstyrelsen eller någon annan. Det är naturligtvis också väsentligt att tillräckliga resurser finns för arbetet. Det gäller såväl personella som ekonomiska resurser.

Det finns också mer ovanliga lösningar på hur återanvändning kan åstadkommas. De anställda har i flera fall av industrinedläggning bildat bolag och drivit produktionen eller delar av den vidare. Statens industriverk (SIND) har tagit fram en handledning för att underlätta bildandet av sådana bolag. Kommunen har i enstaka fall via ett kommunalt bolag övertagit den nedläggningshotade verksamheten och drivit den vidare tills ett enskilt företag kunnat överta driften. Att kommunen driver en vinstgivande industrirörelse kan vara ett sätt att åstadkomma både sysselsättning och återanvändning av industrilokaler, men står i bristande överensstämmelse med kommunallagen.

Det finns således olika mönster för organisation och samarbete som kan främja en återanvändning. I kapitel 5 skall kommunernas roll i bl. a. näringslivsfrågor belysas närmare. I kapitel 6 kommer behovet av vidgad samverkan mellan bl. a. företag och myndigheter i samband med en sanering att tas upp.

Erfarenheter av sanering av industrimark och industribyggnader kan vara av betydelse för företag, kommuner och länsorgan bl. a. i samband med att frågor som rör industrinedläggningar övervägs. I vissa fall kan sådana resultat och erfarenheter – inte minst från lyckade saneringar – vara av stort värde. Industrisaneringsutredningen anser att det därför finns anledning att berörda centrala myndigheter, i samråd med bl. a. Svenska kommunförbundet, ställer samman material om vissa sådana erfarenheter som är av mer allmänt intresse. Vid behov förutsätts dessa erfarenheter på lämpligt sätt kunna förmedlas till länsstyrelser, kommuner och företag.

I bilaga 1 finns en genomgång av viss lagstiftning om markanvändningen som kan vara aktuell när det gäller industrisanering. Särskilt viktig är byggnadslagstiftningen (byggnadslagen och byggnadsstadgan) där ägarens ansvar för underhåll av byggnader och anordningar slås fast. I kapitel 7 skall behovet av vidgade rättsliga styrmedel i en saneringssituation diskuteras närmare.

Återanvändning av en lokal där den industriella verksamheten lagts ned kan i många fall vara ekonomiskt fördelaktig, jämfört med att bygga nytt. Inför en återanvändning gäller det att finansiera inköp av lokalerna samt upprustnings- och ombyggnadsarbeten på ett sådant sätt att kostnaderna kan bäras av den nya verksamheten. Det har i olika sammanhang framförts att möjligheterna att finansiera upprustning och ombyggnad av en äldre industrilokal skulle vara sämre än möjligheterna att finansiera en nybyggnad. Utredningen avser att gå närmare in på dessa frågor i kapitel 8.

Om varken de byggnader där verksamheten lagts ned eller fastigheten i övrigt kan återanvändas, ens på längre sikt, återstår rivning. Eftersom det i

ett sådant läge inte finns någon ny verksamhet som kan bära kostnaderna kan rivningen inte lånefinansieras. Ägaren måste bekosta rivning och återställning med egna medel. I de enligt utredningens bedömning sällsynta fall att ägaren saknar erforderliga medel eller en sanering av andra skäl inte kan komma till stånd, måste andra möjligheter finnas. Denna fråga kommer också att diskuteras i kapitel 8.

4 Kulturminnesvård

Kulturminnesvården har uppmärksammats i riksdagen i samband med att riktlinjerna för den statliga kulturpolitiken lades fast (prop. 1974:28, KrU 1974:15, rskr 1974:248) samt vid olika tillfällen i den fysiska riksplaneringen. 1975 års kulturpolitiska beslut innebar att kulturminnesvårdens ansvarsområden vidgades. Det betonades att riktlinjerna för kulturminnesvårdens arbete måste vara att äldre tiders kultur tas till vara och görs levande. Bevarandet skall omfatta hela samhällets historia och inte avgränsas till den s. k. högreståndskulturen. Detta innebär bl. a. att arvet från den framväxande industrialismens miljöer skall föras vidare. Det var vidare inte enbart kulturminnesvårdens ansvarsområden som fick en vidare målsättning än tidigare genom att nya monumentgrupper samt miljöer angavs som betydelsefulla bevarandeobjekt. Det framhölls också att den historiska kontinuiteten är av betydelse för kvaliteten i vår livsmiljö, och därmed markerades att kulturminnesvården även har en social funktion.

Genom den fysiska riksplaneringen har kulturminnesvårdens betydelse i samhällsplaneringen ökat. Lokalt och regionalt har en systematisk planering av kulturminnesvården inletts.

Kulturminnesvården skall således tillgodose att hela den historiska utvecklingen ges ett utrymme i bevarandeinsatserna. Syftet skall vara att ge en någorlunda rättvis bild av det skeende, som har lett fram till dagens samhälle. Från dessa utgångspunkter har det särskilt betonats att en tyngdpunkt i detta arbete skall vara att bevara de landskap och miljöer som bildar ramen för människors vardag, dvs. arbetets och boendets miljöer. Industriminnesvården är en del av kulturminnesvården som har uppmärksammats särskilt de senaste åren.

I landet finns nära 600 byggnadsminnen. De är i privat eller kommunal ägo. Därtill kommer drygt 300 byggnadsminnesmärken i statlig ägo. Endast ett fåtal industriminnen är skyddade enligt lag. Oftast är det fråga om äldre bruksmiljöer, sällan yngre industribyggnader. I propositionen 1980/81:122 om åtgärder för vård och bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse har det angetts, att det inte har varit möjligt att ge ens de mest värdefulla byggnaderna i vårt land ett systematiskt skydd och stöd.

Byggnadsminneslagen (1960:690) kan tillämpas på byggnader som inte ägs av staten. Byggnadsminnesmärken i statlig ägo skyddas genom kungörelsen (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet. Dessa författningar och möjligheten att expropriera en kulturhistoriskt märklig byggnad för att bevara den berörs närmare i översikten över gällande rätt

m. m. i bilaga 1.

Uppgiften att vårda den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen i landet ligger i första hand på ägarna själva. Staten har dock markerat ett intresse av att säkerställa miljöer av riksintresse. Sedan lång tid tillbaka disponerar Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer (RAÄ) ett reservationsanslag, det s. k. vårdanslaget, som får användas för bidrag till vård, undersökning och iståndsättning av bl. a. enskilt och kommunalt ägda byggnader av kulturhistoriskt värde. De medel som har stått till ämbetets förfogande, omkring 1,6 milj. kronor per år, har dock endast räckt till den objekt- och monumentvård som har hört till kulturminnesvårdens traditionella uppgift. Under vissa perioder har dock behovet av stöd till byggnadsvården kunnat tillgodoses genom beredskapsarbeten.

Riksdagen har godtagit förslagen i propositionen 1980/81:122 om åtgärder för vård och bevarande av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Där betonas att ansvaret för den kulturhistoriska bebyggelsen, liksom hittills, till största delen måste ligga på ägarna. För bebyggelse där ett bevarande är av ett nationellt intresse är dock medverkan från staten naturlig. Stödet vidgas att gälla även annan bebyggelse än permanentbostäder, t.ex. industribyggnader, och skall utgå som bidrag. Vidare sätts medel av för ersättningar enligt byggnadsminneslagen m.m. Anslaget för budgetåret 1981/82, drygt 13 milj. kronor, finansieras genom omfördelningar inom kultursektorn. Förordningen (1981:447) om statsbidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse anger att statsbidrag kan utgå i mån av tillgång på medel. De anslagna medlen täcker långt ifrån behoven, som i byggnadsvårdsutredningens betänkande (SOU 1979:17) Kulturhistorisk bebyggelse - värd att vårda har beräknats till över 100 milj. kronor årligen när det gäller annan kulturhistoriskt intressant bebyggelse av allmänt intresse än bostadsbebyggelse.

Bidrag enligt förordningen kan, enligt huvudregeln, ges med högst 90 procent av de kulturhistoriska överkostnaderna om ett bevarande är av riksintresse och för annan kulturhistoriskt värdefull bebyggelse med högst hälften av överkostnaderna. Ansökningar om bidrag prövas av RAÄ. En förutsättning för bidrag är att bebyggelsen kommer att bevaras för framtiden.

RAÄ är den centrala förvaltningsmyndigheten för kulturminnesvården. RAÄ skall verka för en övergripande planering på området och bevaka dess intressen i samhällsplaneringen. RAÄ skall ge allmän vägledning och följa den regionala kulturminnesvården. Länsstyrelsen har ansvaret regionalt. Ansvarig tjänsteman hos länsstyrelsen är länsantikvarien. Tillämpningen av byggnadsminneslagen vilar i första hand på länsstyrelsen. Med bidrag främst från landsting, kommuner och stat kan länsmuseer inrättas. Ett sådant museum, som förestås av landsantikvarien, har till uppgift att biträda statliga och kommunala myndigheter samt att bedriva vetenskaplig insamling och dokumentation m. m.

Kommunernas skyldigheter i fråga om bevarande av byggnader och miljöer kommer främst till uttryck i byggnadslagstiftningen. Vid sidan av hänsynstaganden vid översiktlig planering eller i en detaljplan finns möjligheten att med stöd av 35 a § BL meddela ett tidsbegränsat rivningsförbud. Vidare innehåller 38 § BS bestämmelser om hänsyn till bl. a. kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Den senare bestämmelsen ändrades

nyligen för att ge den befintliga miljön ett bättre skydd. I förslaget (SOU 1979:65-66) Ny plan- och bygglag öppnas möjligheter bl.a. att ställa särskilda krav på underhåll av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

4.1 Industriminnesvård

Den genomgripande omställning för samhället som industrialismens genombrott utgjorde är väl känd. Konsekvenserna för människor och miljöer av industrins strukturella omdaningar samt andra förändringar som följer av teknisk utveckling och nya produktionsmetoder har emellertid uppmärksammats i liten mån inom kulturminnesvården. Våra industristäder och fabriksorter bär i sin nuvarande stadsbyggnad en stark prägel av sin industrialisering och de förändringar som har följt. För mindre orter, i synnerhet bruksorter, är sambandet mellan industrin och den fysiska miljön än mer påtagligt.

Allmogekultur, högreståndsmiljöer och kyrkor har länge beaktats från kulturhistorisk synpunkt. Bortsett från punktinsatser, främst på privat initiativ, hade däremot industriminnena länge en undanskymd roll inom kulturminnesvården. Först under 1970-talet började de antikvariska myndigheterna att i större utsträckning uppmärksamma industrimiljöer och deras värde. Samtidigt fick, såsom tidigare har angetts, kulturminnesvården ett tydligare ansvar för industrisamhällets kulturarv. Efter hand har intresset för industriella miljöer vidgats även hos en bredare allmänhet. Det har därvid kommit att omfatta inte enbart byggnader och andra anläggningar utan även arbetslivets villkor i övrigt.

Insatser för att bevara minnet av gångna epoker i svensk industri har skett och kan ske på flera olika sätt. Såväl enskilda personer och företag som den offentliga kulturminnesvården har tagit initiativ till museal verksamhet m.m. Museer kan vara av olika slag, från centralmuseer till företags- och hembygdsmuseer. Industriminnen kan också vara av olika art. Utöver bebyggelse och bebyggelsemiljöer omfattar begreppet även arbetsprocessen och arbetets betingelser. Därför kan dokumentation genom fotografier, beskrivningar m.m. tjäna som industriminnen, ett begrepp som för övrigt inte innebär – såsom t.ex. ordet byggnadsminne – ett skydd enligt lag.

I de närmast följande avsnitten skall förhållandena i dag när det gäller planering, inventering och dokumentation m. m. beröras. Inför den fortsatta framställningen bör begreppet musealt bevarande belysas. Industriminnesvård kan, som nyss nämndes, vara av olika art, från bevarande av byggnadsmiljöer eller enstaka byggnader till dokumentation av arbetslivets dagliga villkor. Hänsyn till kulturhistoriska aspekter i vid bemärkelse innefattar även stads- eller landskapsbilden. Detta kan ta sig uttryck i att en byggnads arkitektoniska kvaliteter tas till vara genom att byggnaden återanvänds. Några av exemplen i bilaga 5, de från Kalmar och Eskilstuna, präglas av detta synsätt. Med ett musealt bevarande menas emellertid i detta sammanhang att industrianläggningen, så intakt som möjligt med avseende även på maskiner och annan utrustning, sparas åt eftervärlden i syfte att minna om en svunnen industriell hantering. Ett musealt bevarande, som enligt direktiven kan tänkas i enstaka fall, är således ett specialfall av

återanvändning.

Hänsyn till stads- och landskapsbilden kan utgöra ett led i ett övervägande om återanvändning av en byggnad, kanske för ett nytt ändamål. Den frågan tas upp i andra kapitel i betänkandet. Detta kapitel inriktas främst på de kulturhistoriska aspekterna i övrigt.

4.2 Förhållandena i dag

4.2.1 Inledning

Såsom angavs tidigare, har de kulturhistoriska aspekterna på industrins anläggningar och det industriella arbetslivets villkor kommit att uppmärksammas i ökad omfattning under 1970-talet. Det även i övrigt nya synsättet, som t. ex. innefattar en förskjutning mot bevarande av sammanhållna kulturmiljöer, har kommit till uttryck bl. a. genom de riktlinjer som har lagts fast för den statliga kulturpolitiken. Genom den fysiska riksplaneringen har kulturminnesvården fått en tydligare roll i samhällsplaneringen. Detta har lett till en mer detaljerad och systematisk planering. RAÄ och statens planverk lämnade 1978 en vägledning till kommuner och länsstyrelser när det gäller program för kulturminnesvården. Enligt denna vägledning kan kommunerna bl. a. välja ut objekt och avgränsa miljöer av särskilt värde och föreslå insatser. Därigenom får kommunerna ett underlag för att rangordna insatserna för byggnadsvård efter angelägenhetsgrad och resurser.

Det arbete som har påbörjats i kommuner och län har medverkat till en förbättrad kunskap om kulturminnesvårdens intressen. Det material som har arbetats fram genom inventeringar och utredningar har gett en bättre grund för att formulera hänsynsregler, göra urval och prioritera insatser av olika slag. Ännu återstår emellertid ett omfattande arbete med att inventera och värdera äldre bebyggelse. Samordning med inventeringar i andra syften än det kulturhistoriska är också möjlig. En kulturhistorisk byggnadsinventering har i ett projekt i Borås samordnats med den kommunala energiplaneringen. Den inventeringen, liksom sedvanlig inventering från kulturhistorisk synpunkt, inriktas inte på någon särskild art av bebyggelse. Exempel finns emellertid på att industriminnen har inventerats speciellt. Som exempel kan nämnas att Sundsvalls museum på uppdrag av – i olika etapper – RAÄ, länsstyrelsen och Ådalenkommittén för bl. a. medel som ställdes till förfogande av länsarbetsnämnden inventerar den skogsbaserade industrins minnesmärken i Västernorrlands län. Av bilaga 4 framgår vidare att Dalarnas museum förbereder en länsomfattande inventering av industribyggnader.

Inventeringar kan ske geografiskt eller branschvis. Inventering av geografiskt avgränsade områden är det vanligaste för kommuner och länsorgan. Det finns givetvis exempel utöver det nyss anförda på branschvisa inventeringar. De utförs emellertid oftast för hela riket. RAÄ har t.ex inventerat landets bryggeribyggnader. Länsmuseerna har i flera fall studerat enstaka anläggningar. Som ett exempel kan nämnas att Jönköpings läns museum har redovisat en utförlig rapport om Ohs bruk i Värnamo kommun, där sulfitfabriken lades ned 1978. Rapporten är ett resultat av en etnologisk

undersökning. Den bekostades delvis med bidrag från arbetsmarknadsstyrelsen (AMS) och av kommunen, som önskade ett underlag för ett planerat museum över brukets historia.

Principer för urval och dokumentation, registrering av material och samordning av de kulturhistoriska museernas arbete har diskuterats inom sammanslutningen för samhällsdokumentation vid museerna (SAMDOK). I fråga om industrins anläggningar har en indelning i s. k. pooler föreslagits. Därigenom skulle dokumentationsansvaret för en viss näringsgren fördelas på museer regionalt och lokalt i några län.

Vid sidan av de offentliga organens arbete med kulturhistoriska frågor, måste det växande intresset hos bildningsförbund, fackliga organisationer och industrins branschorganisationer samt hos hembygdsföreningar och privatpersoner framhållas. I vissa branscher har industriminnesvård bedrivits sedan 1900-talets början. Enskilda företag har i flera fall gjort betydande insatser, t. ex. Stora Kopparbergs Bergslags AB, Svenska Cellulosa AB och Uddeholms AB.

Landsorganisationens kulturpolitiska råd har i en 1981 upprättad rapport, Facklig kultursyn, tagit upp arbetets minnesmärken. I rapporten, som antogs vid Landsorganisationens kongress 1981, anges bl. a. att ett ökat fackligt engagemang i kulturfrågor kan ta sig uttryck i att distriktsorganisationer medverkar i inventering och dokumentation av arbetets minnesmärken.

Det renodlat branschinriktade kulturhistoriska arbetet har utförts av några av industrins branschorganisationer. Viktiga insatser när det gäller dokumentation av hyttanläggningar och smedjor har kommit till stånd genom Jernkontoret. Inom Jernkontorets bergshistoriska utskott har riktlinjer dragits upp för en dokumentation av strukturomvandlingen inom branschen under den senaste hundraårsperioden. Dokumentationen avser såväl tekniska anläggningar som övrig bebyggelse i gruv- och stålindustrins orter. Den skall även inbegripa en kartläggning av arbetsmiljöns och arbetsprocessens förändringar med särskild inriktning på konsekvenserna för människor och miljö. Ett annat projekt syftar till att säkerställa det material som rör svensk stålindustri under den senaste omvandlingsperioden 1965–1980. I det följande avsnittet skall emellertid en annan branschorganisations arbete med industriminnesfrågor redovisas närmare.

4.2.2 Massa- och pappersindustrin

Svenska Pappers- och Cellulosaingenjörsföreningen (SPCI) tog 1971 initiativ till en inventering av massa- och pappersindustrins anläggningar. En första, mer systematisk kartläggning genomfördes 1972 i Värmland och Dalsland. SPCI hade redan på 1930-talet dragit upp riktlinjer för en kartläggning av cellulosaindustrins tidigaste historia, främst genom intervjuer och biografiska anteckningar. Den industrihistoriska dokumentationen har senare övertagits av branschföretagens organisation, Svenska Cellulosa- och Pappersbruksföreningen (SCPF).

SCPF bildade 1973 ett industrihistoriskt utskott. Dess uppgift är att verka för inventering av massa- och pappersindustrier, att föreslå skyddsvärda objekt samt att dra upp riktlinjer för en långsiktig industrihistorisk verksamhet. I SCPF:s industrihistoriska utskott finns företrädare för

branschens företag och Svenska Pappersindustriarbetareförbundet samt för forskning och museiverksamhet. Utskottets verksamhet koncentrerades i ett första skede på enheter som stod inför ombyggnad eller hot om nedläggning, och fick i vissa fall karaktären av brådskande punktinsatser. Målsättningen är emellertid en fortlöpande dokumentation som bör omfatta samtliga företags anläggningar. På sikt är industrin underkastad en utveckling, som gör att anläggningar som är moderna i dag kan vara föråldrade inom en snar framtid. Utskottet framhåller därför, i anslutning till ett program för sin verksamhet, särskilt betydelsen av en fortlöpande dokumentation för alla industribranscher, inte endast massa- och pappersindustrin.

Varje till SCPF anslutet företag har utsett en kontaktperson i industrihistoriska frågor. Denne skall samverka med SCPF och berörda industriminnesvårdande organ. Föreningens industrihistoriska utskott har utarbetat en handbok för dokumentation bl. a. vid nedläggningar eller större ombyggnader. Handboken innehåller en checklista för dokumentation och bevarande samt behandlar konkret hur fabriksinventering, foto- eller filmdokumentation och intervjuer bör utföras.

SCPF:s industrihistoriska utskott har dragit upp riktlinjer för en systematisk, riksomfattande dokumentation av massafabriker och pappersbruk. Målsättningen är att inom en period av fem till sex år säkra dokumentationen av branschens samtliga anläggningar i drift. Därigenom kan man få ett bättre underlag för bevarandeinsatser av olika slag. De första etapperna av denna inventering har genomförts. Därigenom har anläggningar i Gävleborgs, Kopparbergs, Uppsala, Stockholms, Kronobergs, Kalmar och Jönköpings län dokumenterats. SCPF är huvudman för arbetet, som genomförs i samverkan med företagen, de fackliga organisationerna, RAÄ samt läns- och landsantikvarierna. Under den närmaste treårsperioden kommer – om medel ställs till förfogande – branschens anläggningar i övriga delar av landet att inventeras. Materialet från fältinventeringarna kommer att bearbetas och ställas samman i rapporter för publicering.

SCPF har rekommenderat ett musealt bevarande av Frövifors pappersbruk. Anläggningen är representativ för utvecklingen i början av 1900-talet, dvs. maskinpappersbrukens tidiga period. Den har tagits ur drift i samband med att ett nytt pappersbruk på orten invigdes 1980.

4.2.3 Utredningens underlagsmaterial

Utredningens enkät har tagit upp kulturminnesfrågor. Av svaren framgår att kommunerna har bedömt industrianläggningens kulturhistoriska värden med stöd av någon inventering i drygt tio procent av de aktuella fallen. Dokumentation av anläggningen från kulturhistorisk synpunkt har förekommit vid ungefär var tionde nedläggning. En återanvändning har i få fall motiverats främst av kulturhistoriska skäl.

I enkätsvaren har endast ett fall av musealt bevarande redovisats, nämligen J E Hylténs metallvarufabrik i Gnosjö i Småland. Det finns skäl att kortfattat redogöra för omständigheterna kring metallvarufabrikens bevarande.

Gnosjö har nästan 300-åriga industritraditioner och utgör centrum för den välkända småländska småindustrin. Järnhantering och metallmanufaktur –

särskilt tråddrageri – har varit de näringsgrenar ur vilka dagens Gnosjöindustri främst har utvecklats. J E Hylténs metallvarufabrik anlades 1874 och drevs inom samma familj i hundra år. Efter en brand 1914 uppfördes en fabriksbyggnad invid det vattenfall som också tidigare hade levererat elektricitet till fabriken. Tillverkningen skiftade genom åren. Den sista tiden framställde man framför allt mässingsföremål, båtbeslag och brandslangsarmaturer. Anläggningen bestod av modellverkstad, gjuteri, smedja och mekanisk verkstad. Drivkraften förmedlades av en turbin kopplad till en huvudaxelledning med remtransmissioner.

Det intressanta med Hylténs metallvarufabrik var att den representerade en industrimiljö, karakteristisk för tiden mellan industrialismens uppkomst och storindustrialismens genombrott. Inför nedläggningen uppmärksammades det industrihistoriska värde som Hylténs metallvarufabrik ägde. Med anledning härav beslöt kommunen att förvärva fabriken i syfte att bevara den. Tillsammans med länsmuseet, hembygdsföreningen, industriföreningen och lokalavdelningen av metallindustriarbetareförbundet bildade kommunen en stiftelse. Som målsättning angavs att man önskade bevara en industrimiljö som hunnit bli unik och som hade spelat en viktig roll i kommunens näringslivshistoria. Anläggningen har förklarats för byggnadsminne. Statliga medel i form av bidrag från lotterimedel har utgjort en viktig förutsättning för metallvarufabrikens bevarande. Stiftelsen håller anläggningen tillgänglig för allmänheten och fabriken är i sådant skick att driften kan upprätthållas tidvis.

Av ett annat enkätsvar framgår att antikvariska intressenter har uttryckt önskemål om att ett stenbrott på västkusten skall bevaras som industriminne. I Göteborg har tanken väckts att inrätta ett varvsmuseum. Kostnaderna har beräknats till nära 30 milj. kronor, varav cirka en tredjedel gäller ombyggnadsarbeten.

Vid sidan av de angivna exemplen på kulturhistoriskt hänsynstagande är ytterligare ett stort antal sådana fall kända för utredningen. Ett intressant exempel på en industrianläggning från seklets början som bevaras i autentisk miljö är Göteborgs remfabrik, som tillverkade bl. a. remmar för transmissioner. Fabriksmiljön är i stort sett oförändrad sedan 1910-talet. En förening arbetar tillsammans med stadens industrimuseum för att hålla yrkeskunskaperna från den mekaniska vävnadsindustrin levande genom att periodvis fortsätta driften i fabriken. Industrimuseet i Göteborg står för övrigt i begrepp att flytta in i lokaler som tidigare användes av ett bryggeri, också det ett exempel på återanvändning av en industribyggnad.

Ett bevarande av en byggnad kan ha olika karaktär och innebörd. Det finns självklart olika grader av bevarande. I vissa fall kan det vara fråga om att bevara en hel anläggning med dess fullständiga maskinella utrustning och med ett partiellt upprätthållande av driften. Man kan också bevara en anläggning som museum utan att driften bibehålls. Den äldre delen av Falu koppargruva, Surahammars bruksmuseum, Iggesunds hytta och oljeraffinaderiet i Ängelsberg är alla exempel på anläggningar med väl bevarad utrustning i autentisk miljö. Bergviks museum och Iggesunds museum är exempel på industribyggnader som har återanvänts för utställning av föremål och bilder. En del av föremålen har i dessa fall fått vara kvar i sin ursprungliga miljö. I vissa fall kan det också vara skäl att slå vakt om ett industrilandskap,

t. ex. Falu koppargruva och Dannemora gruvor eller andra landskapspartier av bergshistoriskt intresse. Det finns också exempel på sammanhängande industrimiljöer värda att vårda såsom Ängelsbergs bruk eller något av de uppländska järnbruken för att nu nämna några exempel. Det vanligaste är emellertid en varsam återanvändning av en industribyggnad såsom i de i bilaga 5 redovisade exemplen från Kalmar och Eskilstuna. I båda fallen medverkade omsorgen om stadsbilden till att en återanvändning kom till stånd.

Från stadsbyggnadssynpunkt har Norrköping ställts inför ett av de angelägnaste men också ett av de mest svårlösta förnyelseproblem som någon stad har att lösa. Det gäller industrilandskapet kring Motala ström i de centrala delarna av Norrköping, ett landskap som präglas av industrialismens genombrott och några av de viktigaste faserna i dess fortsatta utveckling. Det var här som ett av de avgörande stegen togs från hantverksmässig textiltillverkning till industriell produktion i stor skala. Det är således den samlade miljön kring Motala ström som är den intressanta, och industrilandskapet torde inte ha någon motsvarighet i Europa.

Av särskilt intresse är de initiativ som kommunen har tagit för att dokumentera och bedöma industribyggnadernas värde och möjligheten till en återanvändning. 1973 och 1976 redovisades utredningar om miljöer och byggnader i Norrköpings innerstad och i kommunen i övrigt. De antogs av kommunfullmäktige och överlämnades till berörda kommunala och statliga myndigheter. I ett av industriområdena vid Strömmen jämte dess grannskap klassades ett stort antal byggnader som kulturhistoriskt märkliga, kulturhistoriskt värdefulla eller av miljömässigt värde. Hela Strömmens vattensystem, från Drags fabriker och ned till Spången, klassificerades som märklig miljö. Vid utvärderingen av materialet framhölls att ansträngningarna måste inriktas på ett bevarande av bebyggelsegrupperingen och byggnadernas yttre, trots svårigheter att finna en bra användning för den äldre industribebyggelsen. 1979 tillsatte kommunstyrelsen en ny utredning för att göra en fördjupad inventering av industrilandskapet vid Strömmen. Utredningen hade bl. a. till uppgift att bedöma vilka byggnader som måste tas till vara med tanke på industrilandskapets helhet, att ge exempel på återanvändning samt att ge underlag för en områdesplan. Utredningskommitténs första förslag, Industrilandskapet vid Strömmen i Norrköping (västra delen), lades fram 1980. Avsikten är att denna delredovisning skall följas av en utredning som omfattar återstoden av industrilandskapet ned till Spången. Det framlagda förslaget redovisar ingående bebyggelsen inom olika delområden med avseende på historiska data och tekniska bedömningar samt ger synpunkter på byggnader, anläggningar och miljöer. Hela vattenytan inom industrilandskapet har klassats som omistlig miljö. Vidare har ett antal fabriksbyggnader klassats som omistliga medan andra har angivits vara av sådan betydelse för miljö- och stadsbilden att de om möjligt bör tas till vara och återanvändas.

Det omfattande beståndet i Norrköping av industribyggnader med ett stort kulturhistoriskt värde är delvis oanvänt. Genom kommunens insatser kan utgångspunkter nås för en stadsförnyelse som innefattar bevarande och återanvändning. I industrilandskapets utkant nedströms finns det till bostäder ombyggda bryggeri som redovisas i bilaga 5.

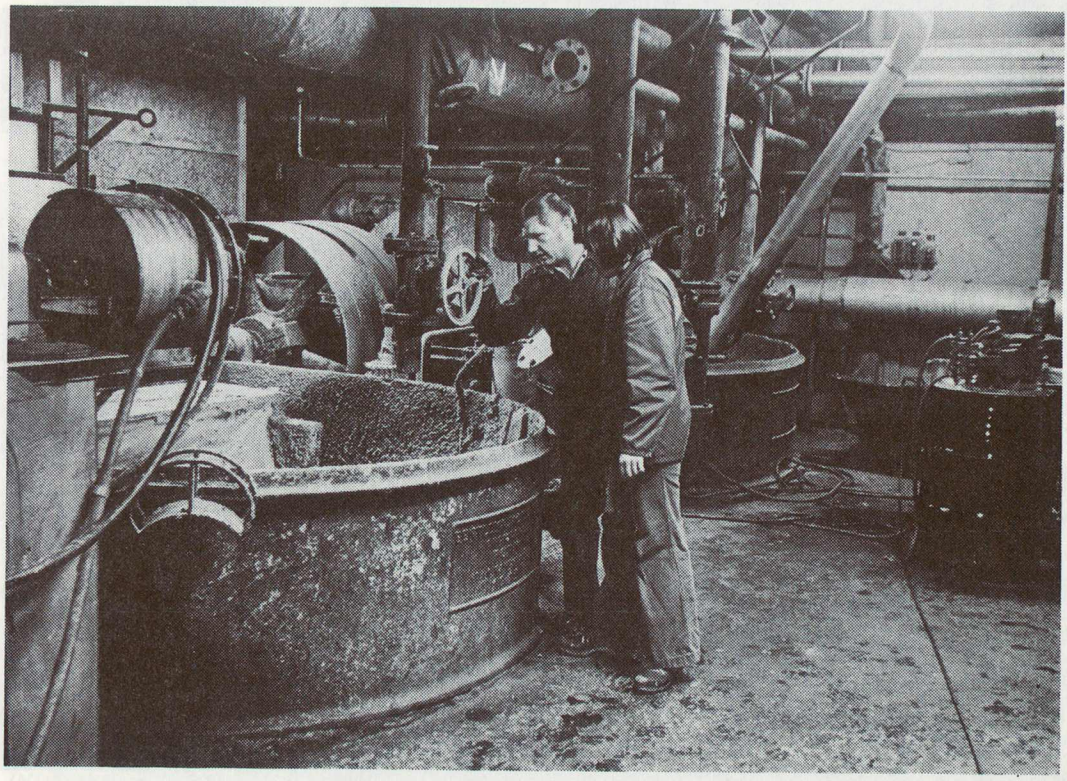

FRÖVIFORS BRUK

Frövifors Bruk har under de senaste åren varit föremål för en omfattande utbyggnad. Ett nytt pappersbruk togs i drift hösten 1981. Innan dess förädlades massan från sulfatfabriken i ett pappersbruk från 1900-talets början med turbiner, kollergångar, holländeri med holländare och Jordankvarnar och pappersmaskiner med remdrift. Frövifors gamla pappersbruk har bedömts så intressant att ansträngningar nu görs för att bevara det. Tekniken inom pappersindustrin har utvecklats så snabbt att det knappast finns någon anläggning i drift längre av samma slag som Frövifors gamla pappersbruk.

Bilden visar en interiör från holländeriet i Frövifors gamla pappersbruk. De två holländarna av gjutjärn är tillverkade av firman Bentley & Jackson i Manchester år 1903.

Foto: Erik »Plur» Jansson, Frövifors Bruk, 1978.

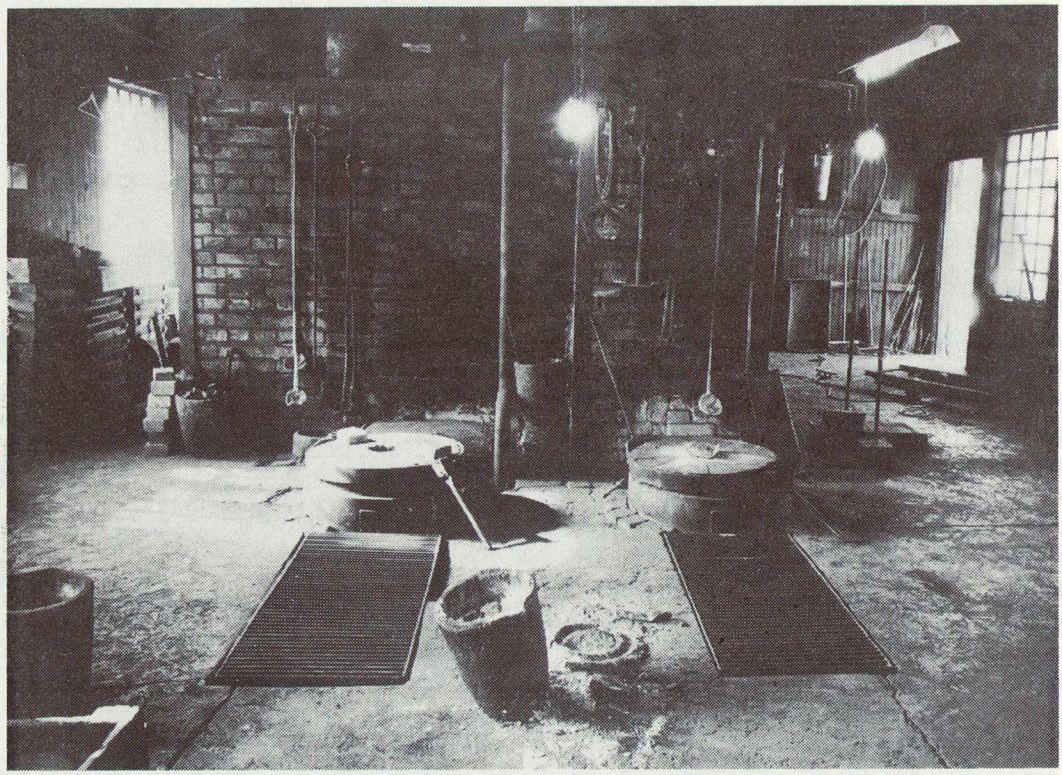

J. E. HYLTÉN

J.E. Hylténs metallvarufabrik i Gnosjö i Jönköpings län lades ned 1974. Vid nedläggningen hade man blivit uppmärksam på anläggningens industrihistoriska värde, vilket ledde till att kommunen köpte fabriken i syfte att bevara den. Det dröjde några år innan alla utredningar beträffande huvudmannaskap, fortsatt vård och museal drift var klara. 1978 startades fabriken på nytt i liten skala. Avsikten är att driften i framtiden tidvis skall kunna upprätthållas för att kunskapen om arbetsmetoder och yrkesskicklighet skall kunna vidmakthållas.

Bilden visar en interiör från metallvarufabrikens gjuteri med de två smältugnarna. Foto: Gunnar Sillén.

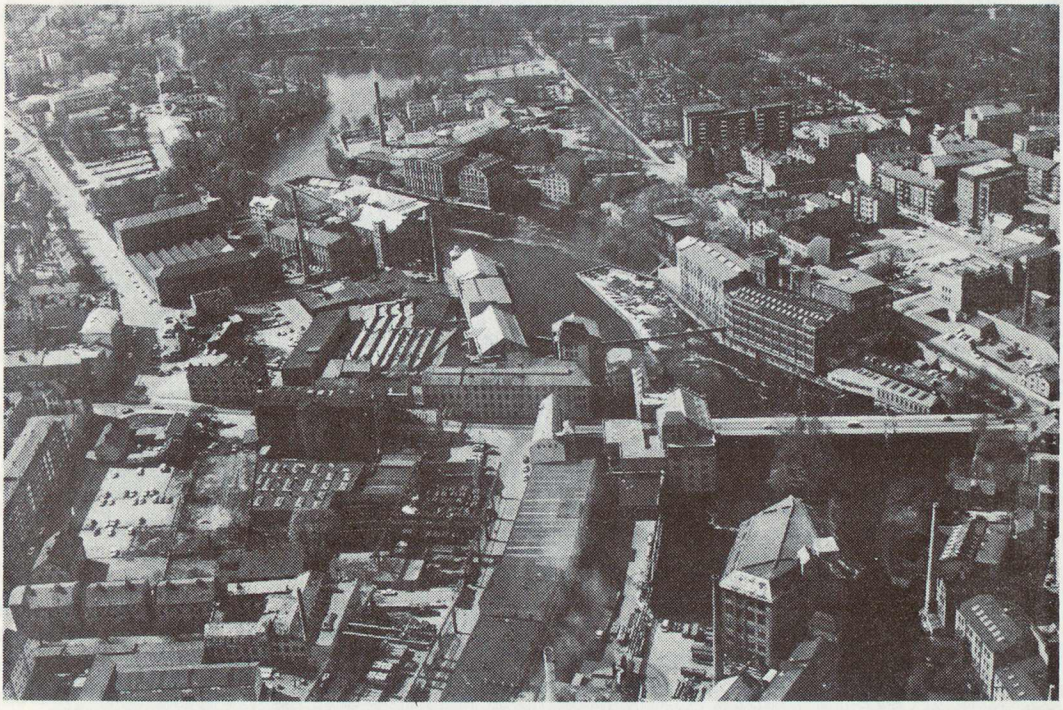

INDUSTRILANDSKAPET VID MOTALA STRÖM I NORRKÖPING

Den förtätade miljö, som industrilandskapet vid Motala ström i Norrköping utgör, har inte många motsvarigheter i Europa. De enskilda anläggningarna bildar tillsammans ett område av betydande teknik-, industri- och kulturhistoriskt värde. Ändå är det industrilandskapet i sin helhet som ger det bestående intrycket: vattenströmmarna, dammarna, broarna och fabriksbyggnaderna tillsammans. En sådan miljö är också just genom sin helhetsverkan utomordentligt sårbar och känslig för varje form av mer genomgripande förändring.

Bortom bron – Bergsbron – syns det stadsparti, som varit föremål för utredning. Hitom bron och i förgrundens högra del syns den höga fabriksbyggnad kallad »Strykjärnet» som uppfördes av Holmens Bruk 1917, ritad av arkitekten Folke Bensow. Huset har förvärvats av Norrköpings kommun och planer finns att återanvända byggnaden och där inrymma Arbetarrörelsens centrala museum.

Flygfoto: Herbert Fristedt.

LÅNGBANS GRUVOR

Föreningen Värmländska industriminnesmärken förvaltar och vårdar flera industrimiljöer av historiskt värde. Dit hör Långbans gruvor. Ingen annanstans i världen har man på en och samma plats påträffat så rika mineralfyndigheter som här. Alltifrån 1500-talet och fram till 1972 har järnmalm brutits i Långban och intill gruvområdet finns en bevarad hytta. 1978 påbörjades en upprustning av några av de förfallna gruv- och hyttbyggnaderna. Restaureringen bedrevs det första året med bidrag ur Lotterimedelsfonden och åren 1979–81 fortsattes arbetet med 100 % bidrag från AMS.

På bilden ses Nya schaktets lave. Den uppfördes åren 1915–20 och fick då ersätta en äldre lave. Härifrån uppfordrades från 1923 allt berg i Långban. Nya schaktets lave restaurerades 1978–79. Upprustningsarbetena i Långban omfattade även Lokaschaktets lave och hyttanläggningen. I det sistnämnda fallet har arbetena på rostugnen avslutats och för närvarande pågår arbeten med masugnen.
Foto: Värmlands museum 1981.

4.2.4 Ekonomiska frågor m. m.

I de tidigare avsnitten har ekonomiska frågor berörts i flera fall. Några ytterligare uppgifter i det hänseendet skall redovisas i det följande.

Behovet av stöd till byggnadsvården utanför bostadssektorn har till del kunnat mötas genom beredskapsarbeten. I början av 1970-talet bidrog AMS i stor skala till upprustning och vård av ett stort antal kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer. Dessa insatser kom även industrimiljöer till del. Sedermera har AMS minskat sina insatser för enskilda och kommunala objekt, och därmed har bidragen till vård av industriminnen minskat betydligt. För en femårsperiod räknat från 1975 kom industriminnesvård till stånd som beredskapsarbete i 43 fall och till en kostnad av nära 28 milj. kronor. Samtliga fall gällde vård av anläggningar av förindustriell karaktär, främst inom den äldre bergs- och järnhanteringen samt kalkindustrin. Det är lättare för stiftelser och allmännyttiga institutioner än för privatpersoner att få bidrag från AMS till en restaurering. Detta bidrog till att Föreningen Värmländska Industriminnesmärken bildades 1972. Föreningen, som är en stiftelse, tog med nyttjanderätt hand om många industriminnen i länet och kunde, med bidrag från AMS, utföra betydande insatser för att garantera några av de viktigaste industrimiljöernas bestånd och göra dem tillgängliga för allmänheten. Föreningens verksamhet har, med hänsyn till inriktningen av länets näringsliv, främst gällt bergshanteringens och skogsindustrins minnesmärken. Bland de anläggningar som har tagits om hand finns flera hyttor. Vidare står gruvfält och sågar under föreningens uppsikt. Kostnaderna för iståndsättning har således i stor omfattning kunnat ske med bidrag från AMS. Föreningens medlemmar, dvs. ägarna till anläggningarna, i regel stora bolag, samt berörda kommuner, står för kostnaderna för det löpande underhållet. Föreningen samarbetar nära med länsmuseet och länsantikvarien.

Arbetet med kulturminnesvårdsprogram har berörts tidigare. För budgetåret 1980/81 anslogs 1,4 milj. kronor till länsstyrelserna i landet för inventering och arbetet med regionala handlingsprogram för kulturminnesvården. Beloppen fördelades med 50 000 kronor till 100 000 kronor per län. För liknande ändamål har medel anslagits även för de närmast föregående budgetåren. I samband med att medel anslogs för budgetåret 1980/81 framhölls att tilldelning för ändamålet inte kunde påräknas efter budgetårets utgång. I ett särskilt beslut hösten 1981 tilldelades ändå elva län tillsammans över 700 000 kronor för planering i kulturminnesvårdsfrågor.

Det ekonomiska ansvaret för dokumentation har i några fall tagits upp vid regeringens tillåtlighetsprövning enligt 136 a § BL av tillkomsten och lokaliseringen av industriell eller liknande verksamhet, som är av väsentlig betydelse för hushållningen med energi, med träfiberråvara eller med landets samlade mark- och vattentillgångar. Ett tillstånd kan förenas med villkor för att tillgodose allmänna intressen. I några fall har som villkor föreskrivits att det företag som får tillståndet skall, intill ett angivet belopp, stå för kostnaderna för t. ex. inventering och dokumentation av kulturhistoriskt intressant bebyggelse.

Enligt 4 kap. 17 och 18 §§ vattenlagen kan regeringen pröva tillåtligheten av vattenbyggnads- eller vattenregleringsföretag som är av betydande omfatt-

ning eller ingripande beskaffenhet och därvid föreskriva villkor för att tillgodose allmänna intressen. I ett fall, där en kulturhistoriskt intressant kraftverksanläggning skulle rivas ut för att bereda plats för ett nytt kraftverk, har regeringen beaktat industriminnesaspekten genom att som ett särskilt villkor föreskriva en skyldighet för företaget som fick tillståndet att bekosta en dokumentation av den kraftverksanläggning som fanns på platsen.

4.3 Utredningens överväganden

4.3.1 Inventering m. m.

Det arbete som har påbörjats i kommuner och län med att ta fram särskilda program för kulturminnesvården skapar ett bättre kunskapsunderlag också för industriminnesvården. Arbetet innefattar inventeringar, beskrivningar och analyser som möjliggör en framförhållning och en helhetssyn i bevarandefrågor. Ännu återstår ett omfattande arbete med att inventera och bedöma värdet av äldre bebyggelse. Det hittills utförda arbetet har vidare inte hunnit beaktas fullt ut i kommunöversikter, markanvändningsplaner och åtgärdsprogram för kulturminnesvården. Det inventerings- och prioriteringsarbete till förmån för kulturminnesvårdens intressen som har inletts inom ramen för den fysiska riksplaneringen är angeläget och bör fortgå. Sådana kulturminnesvårdsprogram kan komma att utgöra en grund också för de vidgade befogenheter att skydda särskilt värdefulla byggnader och bebyggelsemiljöer som föreslås i bygglagutredningens betänkande (SOU 1979:65-66) Ny plan och bygglag.

De nyss berörda kulturminnesvårdsprogrammen är en uppgift främst för kommuner, länsstyrelser och länsmuseer. Detta arbete är således avgränsat geografiskt och gäller i första hand kulturminnesvårdens traditionella ansvarsområde. Industrins strukturomvandling, i synnerhet förändringar av omfattande industriella anläggningar, är i regel en följd av nya produktionsmetoder eller andra faktorer såsom ändrade marknadsförutsättningar. Strukturomvandlingen gäller då branschen som helhet, oavsett var industrierna är belägna. Ett exempel är koncentrationen inom massa- och pappersindustrin till allt större driftsenheter. Ett annat är nedläggningar inom branscher med totalt sett vikande lönsamhet, t. ex. teko-industrin. Strukturomvandlingen har under de senaste åren varit så omfattande, att man borde ha kunnat förutse behovet av dokumentation för att skapa det kunskapsunderlag som hade behövts för en bedömning med utgångspunkt i kulturminnesvårdens intressen. Eftersom industridokumentation förutsätter speciell kunskap om respektive bransch, finns det anledning att särskilt uppmärksamma de initiativ som har tagits till riksomfattande inventeringar branschvis.

För att bedöma behovet av industripolitiska insatser bedrivs en fortlöpande bevakning av förutsättningarna för den industriella utvecklingen. Detta sker främst inom industridepartementet och statens industriverk samt genom den industripolitiska utredningsverksamhet som sker i kommittéform i anslutning till industridepartementet. I departementet finns sedan 1981 ett struktursekretariat. Dess uppgift är främst att analysera långsiktiga föränd-

ringar av betydelse för strukturomvandlingen i industrin. Sådan information kan utgöra en utgångspunkt för branschstudier från kulturhistorisk synpunkt. Det vore därför angeläget att information om förväntade förändringar i den industriella utvecklingen kom kulturminnesvårdens intressenter till godo.

Centralmuseer, såsom Nordiska museet och Tekniska museet, samt RAÄ har endast i begränsad mån samarbetat i inventeringar branschvis. I det hänseendet har emellertid branschorganisationer, främst Jernkontoret samt Svenska Cellulosa- och Pappersbruksföreningen (SCPF), gjort avgörande insatser.

Vid sidan av företagen och deras branschorganisationer har de anställdas organisationer visat ett ökande intresse för industriminnesvården. Industrins branschorganisationer – liksom de fackliga organisationerna – har betydande kunskap om arbetsprocessen och dess förändringar samt om olika näringsgrenars utveckling, såväl historiskt som när det gäller aktuella förändringar. Det är därför naturligt att tillmäta industrin ett betydande ansvar för branschvisa inventeringar från kulturhistorisk synpunkt. Det är angeläget att sådana inventeringar, såsom de inventeringar och prioriteringar SCPF har tagit initiativ till, sker redan innan strukturella eller andra förändringar är ett faktum. Vid sidan av industrins insatser kan självfallet specialinventeringar inför en nära förestående nedläggning göras även av lokala eller regionala kulturminnesvårdande organ samt av fackliga organisationer, bildningsförbund och hembygdsföreningar m. fl.

När nu inventering och prioritering har berörts, är steget nära till frågor om information, dokumentation samt vård och underhåll. Dessförinnan skall en avgränsning göras.

Industriminnesvården har kommit att omfatta inte bara industrins anläggningar. Den omfattar även maskiner och annan utrustning, arbetsprocessen samt arbetets villkor i övrigt, innefattande i vissa fall även de anställdas förhållanden utanför arbetsplatsen. Med hänsyn till att utredningsuppdraget gäller industriell verksamhet som läggs ned, faller den i olika sammanhang berörda och i sig angelägna frågan om dokumentation av de kontinuerliga förändringarna av en i gång varande verksamhet vid sidan av uppdraget. Vid industrinedläggningar kan maskinerna normalt säljas till andra anläggningar eller som skrot. Även om maskiner och annan utrustning kan ha ett nära nog oskiljaktigt samband med industrianläggningen, måste det anses falla utanför utredningens syfte att för andra fall än ett musealt bevarande beakta annat än industrianläggningen i sig. Utredningen förklarar sig emellertid vara medveten om de betydande kulturhistoriska intressen som därigenom lämnas utanför framställningen.

Utredningen stannar således för att, i de hänseenden som med den gjorda avgränsningen är aktuella, betona vikten av att arbetet med program för kulturminnesvården fortsätter i kommuner och län, att industrins branschorganisationer tar ett betydande ansvar för inventeringar m.m. branschvis samt att utredningar i strukturfrågor beaktar industriminnesvårdsaspekten.

4.3.2 Information och dokumentation

Utredningen har övervägt behovet av en information till de regionala kulturminnesvårdande organen om förestående industrinedläggningar. Frågan om information i övrigt i samband med en industrinedläggning kommer att tas upp i kapitel 6.

Det kan råda en viss tvekan i frågan om länsantikvarien och länsmuseet har nödvändig kännedom om nära förestående nedläggningar. Vid utredningens överväganden har emellertid en annan omständighet tillmätts avgörande betydelse. En information om en förestående nedläggning torde i regel inte kunna komma till stånd tidigare än någon eller några månader före nedläggningen. Att i ett sådant skede göra erforderlig inventering och dokumentation lämnar ett för ändamålet alltför kort rådrum för att ta ställning till anläggningens värde från kulturhistorisk synpunkt samt för det praktiska arbetet. Vidare kan nedläggningsprocessen ha inletts genom utrivning av utrustning etc. med följd att en dokumentation inte blir äkta fullt ut. Med tanke särskilt på ett musealt bevarande är det vidare så, att övervägandena måste ske betydligt tidigare än strax före en nedläggning. I det föregående avsnittet betonades vikten av en framförhållning, så att urval av intressanta anläggningar kan ske med en helhetssyn på ortens, länets eller branschens förhållanden. Sent aktualiserade och skyndsamma punktinsatser motverkar en sådan ordning. Det är därför mer angeläget med ett målmedvetet inventerings- och dokumentationsarbete av den art som pågår i kommuner, län och hos vissa branschorganisationer. Utredningen har därför stannat för att inte föreslå en sådan information som nyss angavs.

Om kunskapsunderlaget kan förbättras genom det tidigare angivna inventeringsarbetet, skapas förutsättningar för att göra urval och att ge riktlinjer för ett bevarande. Den följande fasen, att dokumentera det som har befunnits skyddsvärt samt att vårda och bevara dokumentationsmaterialet medför att kostnader av särskild art uppkommer. Det gäller kostnader för att utföra dokumentationen samt att framgent vårda materialet och hålla det tillgängligt för allmänheten. Dessa kostnader kan förknippas med en viss industrianläggning, till skillnad från vad som är fallet med ett allmänt inventeringsarbete.

Frågan om en skyldighet för det berörda företaget att utföra dokumentationen kan då väckas. Exempel finns på att regeringen har förenat tillstånd enligt vattenlagen och 136 a § BL med sådana villkor. Situationen har då präglats av att betydande kulturhistoriska värden har kunnat förödas genom tillkomsten av eller förändringar i en betydelsefull och omfattande näringsverksamhet av sådan art, att den särskilda prövning av den industriella verksamheten som de angivna lagbestämmelserna innebär, har varit påkallad. Det är således i regel också fråga om verksamhet som bedrivs av etablerade bolag med betydande ekonomiska resurser.

Utredningen ser som angeläget att möjligheterna att i de nyss angivna fallen tillgodose industriminnesvårdens intressen genom villkor om dokumentation utnyttjas. Att i vidare mån – utan hänsyn till ekonomiska förhållanden i den aktuella branschen eller hos det aktuella företaget – förorda ett sådant dokumentationsansvar låter sig emellertid enligt utredningens mening inte göra. Någon motsvarande skyldighet har, såvitt

utredningen har sig bekant, inte heller övervägts för andra byggnader än industrianläggningar.

I det följande avsnittet skall vården av industrihistorisk dokumentation beröras närmare.

4.3.3 Vård och bevarande

Ett bevarandeintresse i fråga om en industrianläggning kan, med den tidigare gjorda avgränsningen, tillgodoses i endera av tre former, nämligen bevarande musealt, bevarande genom annan återanvändning samt bevarande genom skriftlig och fotografisk dokumentation. Regionalt har främst länsmuseerna uppgiften att ta hand om och vårda industrihistorisk dokumentation, vilket är kostnadskrävande. Den alldeles speciella vård av ett industriminne som ett musealt bevarande utgör kan, som tidigare har framgått, komma till stånd genom att föreningar, stiftelser etc. bildas för ändamålet. Betydande insatser utförs även av enskilda företag när det gäller museal vård av industriminnen.

Riksdagen har, såsom tidigare har beskrivits, nyligen prövat byggnadsvårdsfrågor. Därvid ställdes särskilda medel – om än i begränsad omfattning – till förfogande för bidrag under innevarande budgetår, och för budgetåret 1982/83 föreslås att drygt 18 milj. kronor anslås för ändamålet. På grund härav och med hänsyn till de snäva ekonomiska förutsättningar som råder, kan utredningen inte se att utrymme för närvarande föreligger för att föreslå några ytterligare stödformer på detta område. De bidrag som finns avser vård av bebyggelse som bevaras för framtiden och kan avse såväl bevarande genom en återanvändning som genom ett rent musealt bevarande. Därtill kommer möjligheten att i t. ex. beredskapsarbetets form få bevarandeinsatser till stånd.

Utredningen berör i andra kapitel i betänkandet hur kulturhistoriska aspekter kan beaktas när en återanvändning övervägs. Återanvändning torde vara det vanligaste sättet att tillmötesgå kulturhistoriska intressen när det gäller byggnader. Den nyss angivna bidragsmöjligheten i förening med främst byggnadslagstiftningens hänsynsregler får anses ge ett med beaktande av omständigheterna godtagbart skydd för bevarandeintressena i dessa fall. Det kan härvidlag åter erinras om de i förslaget till en ny plan- och bygglag förordade vidgade möjligheterna att tillgodose kulturhistoriska intressen.

För det fall de kulturhistoriska intressena inte kan tillgodoses genom en återanvändning, bör en skriftlig, fotografisk eller på liknande sätt utförd dokumentation eftersträvas av industrianläggningar som har urskilts som intressanta. Såsom tidigare har redovisats, kan emellertid ett dokumentationsansvar inte annat än i speciella fall åläggas ett industriföretag. Den dokumentation som museer, branschföreningar och enskilda företag samt stiftelser och andra intresserade består, är av stort värde. Utredningen kan, på de skäl som redovisades i fråga om vård av bebyggelse som bevaras, inte förorda någon ny stödform för ändamålet. Det finns dock anledning att erinra om de avgörande insatser som – vid sidan av enskilda företag – Jernkontoret samt SCPF gör. Liknande initiativ borde kunna tas även i andra branscher samt i enskilda fall av andra intresserade. Den form av samverkan mellan företag och kommuner som Föreningen Värmländska Industrimin-

nesmärken representerar är också efterföljansvärd.

Värmlandsföreningens mest avgörande insats är kanske att levandegöra nedlagda industrier och att hålla anläggningarna tillgängliga för allmänheten. Liknande bevarandeinsatser har redovisats från andra håll i landet. Utredningen delar den bedömning som har kommit till uttryck i direktiven om att ett musealt bevarande – av ekonomiska skäl – endast kan ske i enstaka fall. Industrins branschorganisationer borde här kunna ta ett betydande ansvar för att urskilja sådana anläggningar. SCPF har t. ex. angett det nedlagda pappersbruket i Frövifors som ett sådant exempel. Huvudansvaret för ett musealt bevarande av industrianläggningar kan antingen – som hittills – vila på fastighetsägaren, eventuellt med stöd av bidrag till byggnadsvårdande åtgärder eller engagemang från stat och kommun såsom delägare i en stiftelse. Vidare kan en skyddsvärd anläggning förklaras för byggnadsminne. Alternativet vore en ordning med en offentlig huvudman i förening med en möjlighet till tvångsförvärv. De ekonomiska förutsättningarna medför, såsom har berörts, att en sådan ordning inte kan förordas. Utredningen får i stället peka på möjligheten att initiativ från branschföreningar och andra tas upp med länsantikvarien eller RAÄ i varje enskilt fall. Det får därvid prövas om ett musealt bevarande, i de fall det kan bli aktuellt, är av den art att staten kan bistå den enskilde huvudmannen med främst råd och anvisningar.

5 Kommunerna och näringslivet

5.1 Kommunernas successivt förändrade roll i samhällsutvecklingen

Kommunernas uppgifter var länge begränsade till att i huvudsak omfatta grundutbildning och fattigvård. I större tätorter tillkom ansvar för vattenförsörjning och avlopp, gator, lokaltrafik m. m. Efter andra världskriget har kommunernas uppgifter successivt utvidgats så att de nu omfattar de flesta samhällsområden. Som exempel härpå kan nämnas kommunalt ansvar för bostadsförsörjning, för gymnasieutbildning, för barnomsorg, för energiförsörjning och energihushållning, för miljövårdsinsatser m. m. Där åtgärder från samhällets sida ansetts nödvändiga eller önskvärda har det lokala ansvaret för åtgärderna i stor utsträckning lagts på kommunerna.

Huvudprincipen för den stora kommunindelningsreformen, som genomfördes under åren 1962-1977, var att till lämpliga nya kommuner skulle sammanföras näringsgeografiskt sammanhängande regioner. Som motivering för att 1969 fastställa en sista tidpunkt för indelningsreformens genomförande angavs i en departementspromemoria (Ds K 1968:13):

Det torde råda enighet om att de allt snabbare strukturella förändringarna medför ökade krav på effektivitet i samhällets insatser om medborgarna skall kunna tillförsäkras sysselsättning, trivsel och social trygghet. En grundförutsättning för gynnsamma resultat i dessa hänseenden är att näringslivet kan tillgodogöra sig teknikens framsteg och hävda sig i en allt hårdare internationell konkurrens. Samhället söker också genom olika åtgärder underlätta en fortgående anpassning av näringslivet till ändrade förhållanden. --- Om det råder enighet om att samhällets insatser i här berörda avseenden måste öka kan det heller inte gärna finnas några delade meningar om att samhällets organ måste vara organiserade på ett sätt som gör det möjligt att effektivt fullgöra de uppgifter man ställts inför. --- Svaret på frågan om kommunerna över lag är lämpade för dessa uppgifter gavs redan genom 1962 års beslut om principer för planeringen av en ny kommunindelning. Som den största fördelen med en indelning efter dessa nya principer angavs att förutsättningarna för en effektiv samhällsplanering skulle bli väsentligt bättre. --- Om samhället skall lyckas med uppgiften att föra en aktiv näringspolitik för att trygga försörjningen på sikt, stärka jämlika förutsättningar olika bygder emellan och dessutom framgångsrikt tillgodose kraven på god miljö behövs bättre instrument för samhällsplaneringen och ett samspel mellan statliga och kommunala insatser i dessa hänseenden.

Behovet av aktivare insatser från samhällets sida inom näringspolitiken var således ett av motiven för kommunindelningsreformen. Med undantag av

kommuner belägna inom storstadsområdena kan flertalet kommuner sägas utgöra egna lokala arbetsmarknader. Kommunerna svarar för den lokala infrastrukturen som är en förutsättning för näringslivets utveckling.

Även om kommunindelningsreformen delvis motiverades utifrån näringspolitiska skäl och kommunernas medverkan i samhällsutvecklingen i övrigt ökat mycket kraftigt, så har de regler som gäller kommunernas insatser inom näringspolitiken inte ändrats. Kommunerna kan och får inte i högre grad påverka näringslivets utveckling. Statsmakterna har dragit upp snäva ramar för kommunernas agerande på detta område.

5.2 Den kommunala kompetensen

5.2.1 Kompetensregeln i kommunallagen

Den kommunala kompetensen uttrycks i kommunallagens 1 kap. 4 §. Där sägs att "kommun och landstingskommun får själva vårda sina angelägenheter". Vidare anges att "om vissa angelägenheter som ankommer på kommun eller landstingskommun finns särskilda bestämmelser". Den nuvarande kommunallagen som trädde i kraft 1977-07-01 innebar i fråga om kommunernas kompetens ingen saklig ändring i förhållande till 1948 års kommunallag. I det kommittébetänkande (SOU 1947:53) som föregick 1948 års kommunallagsreform sägs bl. a.:

> Låter man samhällsintresset vara det ledande motivet för kommunalverksamheten, kan större beaktande skänkas de olika angelägenheternas art och natur. Befinnes det med hänsyn till arten av ett visst ändamål vara ett allmänt intresse, att en kommun främjar ändamålet, bör kommunen vara berättigad därtill, även om åtgärden kommer blott en mindre del av kommunens område eller ett mindre antal av dess medlemmar direkt till godo. Den kommunala befogenheten i fråga om viss angelägenhet får sålunda bedömas ur synpunkten om det är lämpligt, ändamålsenligt, skäligt osv. att kommunen befattar sig med angelägenheten.

I propositionen (1948:140) uttalade departementschefen att kompetensbestämmelsen skulle medge anpassning efter de skiftande förhållandena i de särskilda fallen med beaktande av den allmänna samhällsutvecklingen samt kommunernas ställning som samhällets lokala förvaltningsorgan.

Om en kommunal åtgärd ryms inom kommunallagens kompetensbestämmelse prövas endast när någon anför besvär över ett kommunalt beslut. Uppgiften att närmare ange området för kompetensen har överlämnats åt rättspraxis. Denna har utvecklats efter hand men vissa grundprinciper går tillbaka ända till 1862 års kommunalförfattningar. Det gäller t. ex. förbudet mot att driva spekulativa företag i vinstsyfte. Det är ett uttryck för tanken att kommunal förvaltning är principiellt åtskild från den verksamhet som drivs av näringslivet i vinstsyfte.

Genom rättspraxis har utvecklats ett antal principer för den kommunala verksamheten. Lokaliseringsprincipen är uttryck för att det måste finnas ett kvalificerat samband mellan den kommunala verksamheten och den kommun som bedriver verksamheten. Likställighetsprincipen innebär att kommunmedlemmarna skall behandlas lika av kommunen. Självkostnads-

principen innebär att kommunala taxor och avgifter skall sättas så att de högst täcker kommunens kostnader för verksamheten men inte ger någon företagsvinst. Bland principerna ingår också förbud mot att ge ekonomiskt understöd till enskilda och förbud mot retroaktivt gällande beslut samt det tidigare nämnda förbudet mot spekulativ verksamhet.

5.2.2 Kommunala befogenheter enligt speciallagstiftning

En mycket stor del av kommunernas verksamhet regleras genom speciallagstiftning. Det är då denna och inte kommunallagens allmänna kompetensbestämmelse som ger kommunerna rätt och ofta även skyldighet att svara för viss verksamhet. Här skall endast beröras några få sådana bestämmelser som tillkommit under tiden efter andra världskriget och som har betydelse för förhållandet mellan kommunerna och näringslivet. De är också en spegling av den utveckling samhället genomgått som gjort det naturligt att tillgodose medborgarnas krav genom kollektiva lösningar i samhällets regi.

Samhällets ansvar för *bostadsförsörjningen* är delat mellan staten och kommunerna. Kommunernas befogenheter och skyldigheter inom området regleras genom lagen om kommunala åtgärder till bostadsförsörjningens främjande (1978:379). Genom beslut av statsmakterna har fastställts att en god bostad är en social rättighet och att det åligger samhället att verka för att behovet av bostäder tillgodoses. Kommunerna har ansvaret för planeringen av byggande och upprustning av bostäder, för förmedling av statliga bostadsstöd och därtill knuten kontrollverksamhet. Kommunerna har också genom särskilda s. k. allmännyttiga bostadsföretag svarat för en stor del av produktionen av flerbostadshus. Speciellt på mindre orter torde någon sådan produktion inte ha kommit till stånd om inte kommunen gått in som huvudman. Kommunernas aktiva medverkan har varit en förutsättning för genomförandet av samhällets sociala bostadspolitik.

Kommunernas befogenheter och åligganden beträffande *kollektivtrafiken* regleras genom lagen (1978:438) om huvudmannaskap för viss kollektiv persontrafik. Enligt lagen skall det i varje län finnas en huvudman som ansvarar för den lokala och regionala kollektivtrafiken på väg. Huvudmannaskapet skall utövas genom interkommunal samverkan mellan landstingskommunen och kommunerna i respektive län. Kommunens rätt att engagera sig i lokal busstrafik och i spårbunden trafik har legat fast i många år. De första rättsfallen är från början av detta sekel.

Kommunerna har ett dominerande inflytande inom *eldistributionen* och levererar elektrisk ström till ca 70 procent av landets elabonnenter. Kommunerna levererar även värme från kraftvärmeverk och hetvattencentraler. För närvarande tillgodoses ca 25 procent av värmeförsörjningen till bostäder och annan bebyggelse genom fjärrvärme och ytterligare utökning planeras.Kommunerna svarar för praktiskt taget all fjärrvärmeförsörjning.

Kommunernas ansvar och befogenheter inom energiområdet regleras genom flera olika lagar, bl. a. ellagen och lagen (1977:439) om *kommunal energiplanering*. I den senare sägs att kommunen i sin planering skall verka för en säker och tillräcklig energitillförsel. Lagen torde ge kommun rätt till att i viss utsträckning engagera sig i utvinning, förädling och distribution av

bränslen i form av torv, skogsavfall, energiskog m. m. Någon rättslig prövning härav har inte skett.

Åtgärder för att allmänt främja *turistväsendet* i kommunen har sedan läge ansetts ligga inom ramen för den kommunala kompetensen. Genom lagen (1968:131) om vissa kommunala befogenheter inom turistväsendet har kommunens befogenheter utvidgats till att också gälla uppförande och drift av turistanläggningar i den mån det är påkallat för att främja turistväsendet i kommunen. Speciellt i mindre kommuner med vikande sysselsättning – typ fjällkommuner och skärgårdskommuner – har satsningar inom turistväsendet uppfattats som en möjlighet att stoppa en sedan lång tid negativ utveckling.

Lagen (1970:663) om vissa kommunala befogenheter i fråga om *sysselsättning för handikappade* ger kommunerna möjlighet att driva affärsverksamhet – kioskhandel – i syfte att bereda sysselsättning åt handikappade. En förutsättning är att handikappade i kommunen inte i tillräcklig omfattning kan beredas lämplig anställning på annat sätt. Verksamheten skall vara anordnad så att den är särskilt lämpad för sysselsättning av handikappade och anställning i verksamheten skall ske efter anvisning av arbetsförmedlingen eller av kommunens socialvårdsorgan.

5.2.3 Rättspraxis

Kommunerna är engagerade i olika verksamheter genom vilka de mot betalning gör prestationer av varierande slag åt allmänheten. Exempel på sådana kommunala verksamheter är bostadsföretag, va-verk, el-, gas- och värmeverk, renhållningsverk, tvätterier, fryserier, kollektiva verkstadsanläggningar för hantverk och småidustri, saluhallar, slakthus, parkeringsanläggningar, buss-, spårvägs- och sjötrafikföretag, hamnar, flygplatser, turistanläggningar, hotell- och restaurangrörelser, teater- och konsertrörelser samt fritids- och nöjesanläggningar. Det är som framgår av uppräkningen fråga om mycket skilda verksamheter. Tyngdpunkten ligger ofta i anläggningar eller anordningar för kollektivt bruk. När kommunen även svarar för själva verksamheten är det ofta fråga om nyttigheter som kan betecknas som tjänster och inte som varor.

Kommunernas engagemang i verksamheter av ovannämnda slag är resultat av en mycket lång utveckling som har sin grund i att människor som bor i tätorter har behov av en omfattande lokal samverkan.

I motiven för 1948 års kommunallagsreform framhölls att en positiv inställning hos rättspraxis borde förväntas i fråga om sådana företag som anknöt till redan *befintlig kommunal verksamhet.* Som exempel nämndes stuveriverksamhet i kommunägd hamn, biografverksamhet i av kommunen disponerad allmän samlingslokal samt förädling och försäljning från kommunägt grustag. Det har alltid ansetts ingå i kommunens kompetens att utnyttja kommunägda naturtillgångar. Andra exempel på samband som gjort att verksamheten bedömts som laglig är försäljning av plantskolealster från stadsträdgård samt kioskrörelse i kommunägd busstation.

När det *enskilda initiativet inte räcker* till för att en verksamhet alls skall förekomma i kommunen eller är otillräckligt för att verksamheten skall förekomma i rimlig omfattning, med rimlig standard och till kostnad som är

överkomlig för den enskilda så kan kommunen vara befogad att gå in. Exempel härpå är speciell transportservice och dagligvarudistribution i glesbygder. I några fall har brister i det enskilda initiativet åberopats av regeringsrätten som skäl för att kommunen skall få engagera sig inom hotellbranschen.

I motiven till 1948 års kompetensreform framhölls att det hörde till en kommuns befogenheter att *allmänt främja näringslivets utveckling* inom kommunen. Som exempel nämndes att ställa i ordning byggklara industriområden med trafikleder, stickspår, vatten och avlopp m. m. samt att anskaffa och ställa i ordning särskilda byggnader där ett flertal verkstäder för hantverk och småindustri kunde inrymmas. I rättstillämpningen har också åtgärder för att exempelvis biträda företagare med råd och information ansetts vara en allmänt näringslivsfrämjande åtgärd.

Kommun har ansetts befogad att ekonomiskt engagera sig i den typ av *utställningsverksamhet* som innebär att man håller utställningslokaler eller utställningsområden. Andra kommunala engagemang i marknadsföring av kollektiv natur har inte ansetts ligga inom den kommunala kompetensen, inte ens när engagemanget varit allmäninriktat i så mån att den kommunala insatsen kommit en hel bransch till godo. Branschstöd i form av allmän rådgivning har däremot ansetts kompetensenligt.

Kommunalt stöd till *hantverk och hemslöjd* har bedömts ligga inom kommunens kompetens. När ett kommunalt ekonomiskt stöd till näringslivet kan betraktas som ett komplement till ett statligt stöd är också rättstillämpningen mera positiv till den kommunala insatsen.

Ett flertal avgöranden visar att det inte finns något hinder för att en kommun tillämpar en generell lågprislinje vid upplåtelse av *mark* till näringslivet. Här kan man tala om en befogenhet för kommunen att subventionera näringslivet.

När det gäller tillhandahållande av *lokaler* så framgår det klart av rättspraxis att lokalhållning åt enstaka industriföretag inte faller inom kommunens kompetens. I samband med att ett industriföretag fått behov av större lokaler och för den skull förvärvat mark av kommunen har det ofta ingått i villkoren att kommunen skall överta företagets gamla lokaler. Om inte de gamla lokalerna behövs för ett klart kommunalt ändamål har det i rättspraxis bedömts som ett överskridande av kompetensen.

Kommunen har däremot som förut nämnts rätt att uppföra och förvalta s. k. industrihotell eller industrihus där fllera hantverks- eller småindustriföretag bereds lokaler inom samma byggnad. Numera kan kommun få regionalpolitiskt stöd i form av avskrivningslån och lokaliseringslån för uppförande av mindre industribyggnader i första hand på mindre orter. Stödet utgår endast inom stödområde 4, 5 och 6. Om statligt stöd utgår till en verksamhet så måste det också innebära att kommunen har kompetens att utöva verksamheten även om det som här kan synas innebära en viss avvikelse från den generella kompetensregeln.

I motiven till 1948 års kompetensreform framhölls att behovet av att skapa arbetstillfällen åt arbetslösa eller att *hindra hotande arbetslöshet* kunde ge kommunen befogenhet att igångsätta och driva företag, vars verksamhet eljest inte omfattades av kommunens kompetens. Särskilt ansågs det angeläget att kommunerna ägde befogenhet att genom lån, borgensåtagande

eller annorledes medverka till att uppehålla driften vid industrier eller andra företag i sådana fall där nedläggning eller inskränkning i driften skulle föranleda arbetslöshet i kommunen.

I rättspraxis har åtgärder av ovannämnt slag godtagits endast i klart extraordinära situationer och där kommunen kunnat prestera en nöjaktig utredning om att en sådan situation förelegat. Den arbetslöshet som man avser motverka eller avvärja skall vara av inte obetydlig omfattning. Vidare skall den kommunala insatsen stå i rimlig proportion till de åberopade sysselsättningssvårigheterna, vara försvarlig till sin omfattning och ha avsevärd betydelse för att hindra eller motverka svårigheterna. Åtgärder för att avhjälpa s. k. dold arbetslöshet (låg sysselsättningsgrad) eller för att åstadkomma en lämplig differentiering av näringslivet har inte ansetts ligga inom kompetensen.

En vikande utveckling av näringliv och sysselsättning i en kommun kan på längre sikt få ödesdiger inverkan på kommunens ekonomi t. ex. genom att kommunägda bostäder ställs tomma och att såväl avgiftsfinansierad som skattefinansierad kommunal service blir överdimensionerad. Ett direkt stöd till företag för att motverka sådana effekter har inte ansetts rymmas inom den kommunala kompetensen.

När en kommun tidigare engagerat sig ekonomiskt i ett företag, vars verksamhet i och för sig fallit utanför kommunens kompetens, har kommunens intresse av att skydda sig mot ekonomisk förlust gjort att ytterligare ekonomiska insatser har ansetts kompetensenliga. Rättstillämpningen är dock även i dessa fall klart restriktiv.

5.2.4 Kommunalrättskommittén

Kommunalrättskommittén har i sitt betänkande (SOU 1971:84) Kommunal kompetens ingående behandlat de olika kompetensfrågor som gäller förhållandet mellan kommunerna och näringslivet. Kommittén föreslog en särskild lag om kommuns befogenheter med avseende på enskild näringsverksamhet. Lagförslaget bygger helt på vad kommittén vid sin genomgång funnit vara gällande rätt. Kommittén försökte lösa gränsdragningen gentemot den statliga regionalpolitiken genom ett obligatoriskt samråd mellan kommun och arbetsmarknadsverket.

Kommitténs förslag föranledde aldrig något förslag till riksdagen om lagstiftning.

5.2.5 Utredningen om kommunal kompetenslagstiftning

I motion till 1978/79 års riksmöte hemställde Hans Gustafsson(s) att riksdagen beslutar anhålla att regeringen utreder frågan om att öka kommunernas befogenheter när det gäller näringslivsfrämjande insatser. Efter att ha redogjort för gällande rättspraxis säger motionären:

> Kommunernas möjligheter att bereda näringslivet goda arbetsbetingelser och utvecklingsmöjligheter är således enligt nuvarande lagstiftning starkt begränsade. Starka skäl talar för att öka den kommunala kompetensen i detta avseende. En utredning bör därför tillsättas med uppdrag att kartlägga nuvarande förhållanden och överväga olika åtgärder i syfte att stärka kommunernas roll i näringslivsfrågor.

Konstitutionsutskottet behandlade motionen i sitt betänkande 1979/80:11. Där sägs bl. a.:

Kommunallagens allmänna kompetensregel är utformad så att den möjliggör en anpassning av kommunernas befogenheter efter samhällsutvecklingens krav. Regeringsrättens praxis fyller därför en mycket viktig funktion som vägledning för kommunerna i frågor om deras möjligheter att göra insatser i näringslivsfrämjande syfte. Denna praxis är emellertid så omfattande att den även för experter är svår att överblicka. Det ligger samtidigt i sakens natur att den inte kan täcka alla de verksamheter som kommunerna engagerar sig i. Det kan följaktligen ibland vara mycket svårt att med säkerhet avgöra om en kommunal åtgärd är tillåten eller ej. Det finns enligt utskottets mening anledning att uppmärksamt följa utvecklingen av rättspraxis i fråga om kommunernas befogenheter att vidta näringslivsfrämjande åtgärder. Det är också angeläget att denna rättspraxis blir känd i kommunerna. Mot denna bakgrund anser utskottet att en så långt möjligt uttömmande redogörelse för kommunernas befogenheter i nuläget beträffande näringslivsfrämjande åtgärder skulle vara värdefull. En sådan sammanställning, som bör omfatta även landstingskommunerna, bör göras i samband med den tidigare nämnda utredningen om sammanförande av vissa speciallagar om den kommunala kompetensen till en lag. Vad utskottet nu anfört bör ges regeringen till känna.

Riksdagen beslöt i enlighet med utskottets hemställan. Med anledning av riksdagens beslut tillkallades enligt regeringens bemyndigande 1979-12-06 en särskild utredare. Några särskilda direktiv för utredningen har inte meddelats.

5.3 Uttalanden av statsmakterna om kommunerna och näringslivet

Under 1960- och -70-talen har statsmakterna gjort vissa uttalanden om kommunerna och näringslivet. De viktigaste av dessa uttalanden redovisas nedan.

5.3.1 Riktlinjer för en aktiv lokaliseringspolitik

Riksdagen antog 1964 (prop. 1964:185) riktlinjer för en aktiv lokaliseringspolitik. I propositionen avvisades kommunala subventioner till industrin. Departementschefen uttalade:

Kommunala subventioner som syftar till att påverka enskilda företags lokalisering och utveckling bör bestämt avvisas. De omfattande kommunala initiativen under senare år i form av erbjudanden av varjehanda förmåner i syfte att förmå företag att etablera sig på orter, som utifrån lokala eller kommunalpolitiska bedömningar ansetts behöva industriell förstärkning har i många fall lett till direkta felinvesteringar. Som en konsekvens av den statliga aktivitet som enligt mitt förslag skall bedrivas i lokaliseringsfrågor utgår jag från att något utrymme för kommunalt ekonomiskt engagemang på detta område inte längre skall föreligga. Jag anser mig således ha anledning räkna med att kommunalt ekonomiskt stöd i syfte att påverka enskilda företags lokalisering och utvidgning ej skall förekomma i fortsättningen. Beträffande gränserna för kommunernas kompetens härvidlag ämnar jag föreslå Kungl. Maj:t att föranstalta om särskild utredning.

Mera allmänt stödjande åtgärder inom ramen för den kommunala planerings- och serviceverksamheten skulle däremot alltjämt vara tillåtna.

5.3.2 Regionalpolitiskt handlingsprogram

I 1972 års regionalpolitiska handlingsprogram (prop. 1972:111, bil.1) anknöt departementschefen till ställningstagandet från 1964 och anförde bl. a. följande:

Jag vill i detta sammanhang betona att regionalpolitiken inte kan få ta formen av en fri tävlan mellan kommunerna om lokaliseringsobjekten. Det måste vara en statlig uppgift att på olika sätt främja en lokalisering till de områden där behoven är störst. En sådan arbetsfördelning mellan stat och kommun i fråga om regionalpolitiken beslutades av riksdagen år 1964.

I propositionen redovisades också önskemål från kommunalt håll att kommunerna skulle få möjligheter att ta mera aktiv del i regionalpolitiken än hittills. Departementschefen erinrade om att kommunalrättskommittén haft i uppdrag att se över den kommunala kompetensen.

5.3.3 Medel för den fortsatta regionalpolitiken

Vid 1973 års riksdag behandlades frågan om medel i den fortsatta regionalpolitiska stödverksamheten m. m. (prop. 1973:50). I propositionen konstaterade departementschefen att kommun inte bör få lokaliseringsstöd. Han anförde vidare:

I en situation kan emellertid avsteg från denna ståndpunkt vara motiverad. Jag syftar på den situationen att kommun, när ett stödföretag råkar i svårigheter, ser sig nödsakad med hänsyn till sysselsättningen i kommunen att överta företagets industrifastighet, som utgör säkerhet för lokaliseringslån. En sådan åtgärd kan ligga inom den kommunala kompetensen. Frågan uppstår då om kommunen skall tillåtas överta lokaliseringslånet. Sådana fall har aktualiserats. Jag vill förorda att Kungl Maj:t får möjlighet att i särskilda fall medge att kommun övertar betalningsansvaret för utestående lokaliseringslån. Som villkor för övertagandet bör gälla – förutom att situationen är sådan att ett kommunalt engagemang faller inom den kommunala kompetensen – att kommunen avyttrar fastigheten så snart det lämpligen kan ske och senast när det kan äga rum utan förlust för kommunen eller, om förlust ändå beräknas uppkomma, med så begränsad förlust som möjligt.

5.3.4 Samordnad sysselsättnings- och regionalpolitik

Vid 1975/76 års riksmöte förelåg förslag om samordnad sysselsättnings- och regionalpolitik (prop. 1975/76:211). Förslagen baserades bl. a. på sysselsättningsutredningens betänkande. I propositionen framhöll departementschefen bl. a. att sysselsättningsplaneringen är en uppgift för både staten och kommunerna. Staten måste ha ansvaret för den samlade sysselsättningspolitiken och därmed också ha ansvaret för den övergripande planeringen. Kommunerna bör aktivt medverka i sysselsättningsplaneringen, eftersom den kommunala verksamheten både direkt och indirekt är av stor betydelse för sysselsättningen.

I de flesta kommuner finns, framhålls i propositionen, redan underlag i väsentliga delar inom olika förvaltningar för en ökad medverkan i sysselsättningsplaneringen. Det som ofta saknas är en systematisering av planeringen från sysselsättningssynpunkt.

För att kunna genomföra sysselsättningsinsatser av beredskapskaraktär på den kommunala sidan krävs därför enligt departementschefen en förbättrad planering i de flesta kommuner. Svenska kommunförbundets modell för samordnad kommunal planering anses med vissa ändringar kunna utgöra det planeringssystem som krävs. Det är framför allt verksamhetsplanernas sysselsättningseffekter som måste utvecklas.

I avvaktan på erfarenheter från försöksverksamheten var departementschefen inte redo att ta ställning för någon viss enhetlig utformning av sysselsättningsplaneringen. Vissa variationer i ett inledande skede ansågs kunna bidra till ett bredare erfarenhetsmaterial.

5.3.5 De mindre och medelstora företagen

I proposition 1977/78:40 om de mindre och medelstora företagen behandlades frågor som är av intresse i detta sammanhang. Beträffande huvudmannaskapet för de regionala utvecklingsfonderna framhöll departementschefen:

I likhet med utredningen bedömer jag det inte som realistiskt att bidrag från kommuner – bortsett från de kommuner som ligger utanför landsting – kan bli av sådan storleksordning att det motiverar huvudmannaskap. Detta spörsmål får också anses beröra frågan om primärkommunernas rättsliga kompetens på det näringspolitiska området. Däremot anser jag det vara värdefullt att ett nära samarbete med kommunerna åstadkoms.

Beträffande kommunernas näringspolitiska insatser anfördes följande:

När det gäller landstingens och kommunernas näringspolitiska insatser anser jag att en samordning via stiftelserna bör utnyttjas. Stiftelserna är enligt min uppfattning väl skickade att medverka vid genomförade av kommunernas olika näringspolitiska program. Samtidigt delar jag den uppfattning som flera remissinstanser för fram att en sådan samordning inte får innebära att landsting och kommuner avstår från egen näringspolitisk verksamhet. Inom ramen för den kommunala kompetensen har dessa organ en rad viktiga näringspolitiska uppgifter. ----- Att landsting och kommuner upprätthåller fortlöpande kontakter med företagen anser jag vara både självklart och nödvändigt.

Frågan om uppförande av kommunägda industrilokaler togs upp på följande sätt:

En viktig förutsättning för en gynnsam utveckling av den mindre företagsamheten är att företagen har tillgång till ändamålsenliga lokaler för sin expansion. ----- Systemet med statligt stöd till kommunala industrilokaler bör byggas ut. Även i fortsättningen bör stöd lämnas främst inom det inre stödområdet och på Gotland. I undantagsfall bör emellertid stöd kunna lämnas även i andra delar av det allmänna stödområdet. Något statligt stöd till att täcka driftkostnader kan inte komma ifråga. Liksom hittills bör stöd lämnas i första hand för lokalser som byggs i mindre orter.

5.3.6 Regionalpolitik

I den senaste regionalpolitiska propositionen (1978/79:112) framhöll föredragande departementschefen bl. a. följande:

När det gäller kommunernas roll i regionalpolitiken finner jag det inte motiverat att förorda någon ändring av nuvarande principer. Detta hindrar dock inte att jag liksom sysselsättningsutredningen anser att stöd även i fortsättningen bör kunna lämnas till vissa kommuner för att de skall kunna bygga industrilokaler för uthyrning. Kommitténs förslag att sådant stöd skall ges i form av avskrivnings- och lokaliseringslån i stället för i form av särskilda statsbidrag är enligt min mening väl ägnat att förenkla stödgivningen. Jag förordar därför att den särskilda stödformen med bidrag till kommunala industrilokaler avskaffas och att i stället avskrivnings- och lokaliseringslån får lämnas till kommuner inom allmänt stödområde 4 och inre stödområde 5 och 6. Liksom f. n. bör stödet avse främst mindre industrilokaler på mindre orter.

Samtidigt vill jag framhålla att denna ordning bör utnyttjas sparsamt tills ytterligare erfarenheter har vunnits av verksamheten med stöd till kommunala industrilokaler. Det finns flera skäl till detta. Ett omfattande byggande av sådana lokaler kan leda till att lokaler blir outhyrda under längre tid, vilket innebär kostnader för både stat och kommun. Vidare kan ett överskott av lokaler leda till konkurrens mellan kommunerna om företagens utbyggnader och etableringar. Detta kan i sin tur leda till at kommunerna lockas att hyra ut lokaler till verksamhet som under andra omständigheter inte skulle komma till stånd och som har små möjligheter att ge varaktig sysselsättning åt de anställda. Mot denna bakgrund förordar jag att regionalpolitiskt stöd till kommunala industrilokaler normalt lämnas endast om preliminärt hyresavtal finns tecknat åtminstone för en del av lokalen. Möjligheterna för tilltänkta hyresgäster att själva bygga lokaler bör prövas innan stöd beviljas till den kommunala industrilokalen. Vidare bör det ankomma på lokaliseringsmyndigheten att fastställa enhetliga riktlinjer för hyressättningen i industrihuset.

5.3.7 Tendenser - utveckling

De redovisade citaten från 1964 och 1979 visar att statsmakternas inställning till kommunala insatser inom näringspolitiken förändrats. Regering och riksdag tog 1964 avstånd från ett kommunalt engagemang i lokaliseringsfrågor. År 1973 öppnades en möjlighet för kommun att tillfälligt överta statliga lokaliseringslån i samband med att kommunen köpte in en industrifastighet av ett företag som råkat i svårigheter. Särskilda medel anslogs 1977 för stöd till kommuner inom inre stödområdet och på Gotland för uppförande av lokaler för mindre industriföretag. Denna särskilda stödform avskaffades 1979 och i stället lämnas nu avskrivnings- och lokaliseringslån till kommuner inom allmänt stödområde 4 och inre stödområde 5 och 6. Det betonas dock att denna ordning skall utnyttjas sparsamt tills ytterligare erfarenheter vunnits.

5.4 Näringsliv och sysselsättning i kommunal planering

Utvecklingen av näringsliv och sysselsättning inom kommunen påverkar hela den kommunala verksamheten och kommer in som en grundläggande förutsättning i all kommunal planering. I detta avsnitt belyses hur närings-

livsfrågorna behandlas mera konkret i olika former av kommunal planering.

5.4.1 Gemensamma planeringsförutsättningar

Flertalet kommuner sammanställer numera i någon form underlagsdata och vägledande ställningstaganden som utgör förutsättningar för olika slag av planering i kommunen. I dessa gemensamma planeringsförutsättningar utgör bedömningar av näringslivets utveckling ett viktigt avsnitt. Prognoser över befolkningsutveckling och skatteunderlagsutveckling baseras på antaganden om utvecklingen inom näringslivet.

I åtskilliga kommuner har man inte nöjt sig med att behandla näringslivsfrågorna i planeringsförutsättningarna utan utarbetat ett särskilt näringslivsprogram. Dessa program innehåller i allmänhet en inventering och analys av kommunens nuvarande näringsliv samt en bedömning av näringslivets framtida utveckling baserad på prognoser för olika näringslivsgrenar. Det egentliga programmet är en genomgång av de olika åtgärder som kommunen avser göra under de närmaste åren för att främja en utveckling av näringslivet i enlighet med kommunens målsättning.

Svenska kommunförbundet har i februari 1981 redovisat resultatet av en telefonenkät till ett trettiotal större och medelstora kommuner. Av denna framgår bl. a. att sex av de tillfrågade kommunerna har av fullmäktige antagna näringslivsprogram och att ytterligare sex höll på att utarbeta program. Ett näringslivsprogram innehåller av kommunens beslutande organ antagna riktlinjer för kommunens agerande i frågor som rör kommunens näringsliv och dess utveckling. Programmet är därför värdefullt för såväl ansvariga nämnder som för de olika förvaltningarna i deras agerande i enskilda frågor. Däremot är det självfallet omöjligt att i ett program förutse allt som kan hända inom näringslivet eller att ange vad som bör göras i ärenden som gäller enstaka företag, vilka hamnat i en krissituation.

5.4.2 Fysisk planering

Planering av markanvändning och byggande – i huvudsak den planering som sker med stöd av byggnadslagstiftningen – brukar kallas för fysisk planering. I en översiktlig planering fastläggs lokalisering av bostadsområden, områden för centrala servicefunktioner, arbetsområden, rekreationsområden, kommunikationsleder m. m. Den mera detaljerade utformningen av t. ex. ett arbetsområde ssker vid detaljplaneläggningen.

I byggnadsstadgan (14 §) anges att vid upprättande av förslag till plan skall samråd ske inte bara med olika myndigheter utan även med sammanslutningar och enskilda personer som kan ha ett väsentligt intresse av frågan. Näringslivets organisationer och även enskilda företag kan förutsättas ha väsentligt intresse av kommunens planläggning såväl vad gäller de stora linjerna som utformningen av arbetsområden och kommunikationer till dessa. Det är inte ovanligt att en stadsplan för ett arbetsområde skräddarsys för ett speciellt företag. Det gäller särskilt större industriföretag som kräver

stora utrymmen eller speciella anordningar som hamn, stickspår eller stora vattentillgångar. Samråd med berörda grenar av näringslivet sker regelmässigt i allt planarbete.

I 136 a § byggnadslagen stadgas att tillkomsten och lokaliseringen av industriell eller liknande verksamhet som är av väsentlig betydelse för hushållningen med energi, med träfiberråvara eller med landets samlade mark- och vattentillgångar, skall prövas av regeringen. Tillstånd får meddelas endast om kommunen tillstyrkt detta. Berörd kommun har alltså här ett absolut veto.

Under 1980 remissbehandlades ett förslag att 136 a § skulle ersättas av en särskild lag om tillåtlighetsprövning av viss industriell verksamhet m. m. (Ds Bo 1980:1). I förslaget var kommunernas vetorätt begränsad till att endast gälla verksamhet som har väsentlig betydelse för hushållningen med landets samlade mark- och vattentillgångar. Förslaget har ännu inte lett till någon åtgärd.

5.4.3 Energiplanering

I lagen om kommunal energiplanering (1977:439) slås fast att kommunen i sin planering skall främja hushållningen med energi. Kommunen skall också i planeringen verka för en säker och tillräcklig energiförsörjning. Planeringsansvaret är begränsat till sådana delar av energiområdet som faktiskt omfattas av kommunens planering. Som exempel kan nämnas fysisk planering, trafikplanering och bostadsförsörjningsplanering. Kommunen skall också verka för en god energihushållning i den egna verksamheten.

Någon form av energiplanering har sedan länge förekommit i de kommuner som åtagit sig ett ansvar för värmeförsörjningen genom att bygga fjärrvärmenät kopplade till hetvattencentraler eller kraftvärmeverk. Kommunerna har också en betydande roll som distributörer av elektrisk ström. Lagen om kommunal energiplanering ålägger kommunerna att undersöka förutsättningarna för att genom samverkan med annan kommun eller betydande intressent på energiområdet gemensamt lösa frågor som har betydelse för hushållningen med energi eller för energiförsörjningen. Det kan t. ex. gälla tillvaratagande av spillvärme från industrin.

I direktiven för utredningen av styrmedel för näringslivets energihushållning (1979:79) sägs bl. a.:

> Enligt lagen om kommunal energiplanering skall kommunerna samverka sinsemellan och med berörd industri för att gemensamt lösa frågor som har betydelse för hushållningen med energi eller för energitillförseln. Utredaren bör göra en kartläggning av hur denna samverkan bedrivits och med utgångspunkt därifrån överväga om en prövning bör införas för hela system för försörjningen med energi till större regioner eller tätorter som t. ex. kan behöva basera sin energiförsörjning på flera olika typer av energiomvandlingsanläggningar.

5.4.4 Bostadsförsörjningsprogram

Enligt bostadsförsörjningslagen (1978:379) skall kommunerna fortlöpande upprätta bostadsförsörjningsprogram i syfte att främja att bostadsbyggandet inom kommunen förbereds och genomförs på ett ändamålsenligt sätt. I

bostadsförsörjningsprogrammet skall kommunen ange omfattning och inriktning av ny- och ombyggnad av bostäder och sådana lokaler som skall tillgodose servicebehov i bostadsområden.

Tillgången till lämpliga bostäder är en väsentlig förutsättning för att ett företag skall kunna rekrytera behövlig arbetskraft. Ur den synpunkten är bostadsförsörjningsprogrammet av intresse för näringlivet. För byggnadsindustrin har programmet ett stort informationsvärde vid planeringen av den egna verksamheten. Genom att programmen sammanställs för län och för riket så har de också ett betydande värde för byggmaterialindustrin.

Programmen utgör också ett väsentligt underlag för länsarbetsnämnderna när de planerar igångsättningen av byggnadsarbeten i syfte att få en någorlunda jämn sysselsättning för byggnadsarbetarkåren.

5.4.5 Varuförsörjningsplanering

Åtskilliga kommuner har upprättat varuförsörjningsplaner som belyser dagligvaruhandelns utveckling inom i första hand glesbygder och skärgårdsområden. I förordningen (1979:638) om statligt stöd till glesbygd anges att stöd till kommersiell service kan utgå i form av hemsändningsbidrag till kommuner och i form av avskrivningslån, investeringslån, kreditgaranti eller driftstöd till näringsidkare. Villkor för att stöd skall utgå är att berörd kommun har planerat varuförsörjningen på sådant sätt att behovet av stöd kan bedömas.

5.4.6 Verksamhetsplanering – investeringsplanering

Flertalet kommuner upprättar årligen verksamhetsplaner och investeringsplaner på tre – fem års sikt. Verksamhetsplanerna är av intresse för näringslivet eftersom de visar vilka förändringar som planeras av den kommunala servicen. Investeringsplanerna har dessutom på samma sätt som bostadsförsörjningsprogrammen ett direkt intresse för företag inom byggnadssektorn. Genom de s. k. KELP-enkäterna samlar staten in uppgifter från kommunernas verksamhetsplaner och investeringsplaner. Uppgifterna sammanställs på läns- och riksnivå.

5.4.7 Kommunal sysselsättningsplanering

Den statliga sysselsättningsutredningen bedrev tillsammans med fem kommuner försöksverksamhet med kommunal sysselsättningsplanering. En redovisning och utvärdering av försöken har lämnats i SOU 1978:42. I utredningens slutbetänkande (SOU 1979:24) Sysselsättningspolitik för arbete åt alla, talas allmänt om kommunernas medverkan i en sammanhållen sysselsättningsplanering.

I betänkandet konstateras att kommunerna genom ökad medverkan i sysselsättningsplaneringen kan göra viktiga insatser för att främja sysselsättningen i den egna kommunen. Den genomförda försöksverksamheten visar att det är naturligt att i de gemensamma planeringsförutsättningarna foga in ett särskilt sysselsättningspolitiskt program. Programmet bör innehålla bedömningar av kommunernas nuvarande och framtida sysselsättningssitua-

tion samt riktlinjer för hur sysselsättningsfrågorna skall beaktas i den egna verksamheten. Där bör också ingå synpunkter på åtgärder som bör sättas in från statens sida. I programmet bör visas vilka alternativ för kommunens utveckling som bedöms möjliga. Däri ingår då alternativ för tidigareläggning av viss verksamhet och insatser för att undanröja förvärvshinder. Programmet kan utgöra underlag för överläggningar med arbetsförmedling och länsarbetsnämnd. Dessa bör i sin tur arbeta in programmen i sin egen sysselsättningsplanering.

Sysselsättningsutredningens förslag i detta avsnitt har inte lett till några förslag eller beslut från regering och riksdag. Kommunernas svåra ekonomiska situation som tvingar till en restriktiv hållning till nya insatser samt avsaknaden av vägledning från staten har gjort att en särskild sysselsättningsplanering enligt utredningens förslag inte kommit till stånd i kommunerna. Bedömningar av sysselsättningsutvecklingen utgör ändock ett väsentligt inslag i kommunernas planeringsförutsättningar.

I försöksverksamheten ingick en personaladministrativ planering beträffande kommunens egen personal. Försök att utveckla modeller för sådan planering har också gjorts inom en del kommuner och i samarbete med Svenska kommunförbundet. Försöken har dock inte lett till någon mera allmänt omfattad planeringsmodell.

5.4.8 Samspel med statens regionalpolitiska planering

Riksdagen antog 1964 riktlinjer för en aktiv lokaliseeringspolitik. Som ett av medlen för att nå de uppställda målen angavs en aktivare samhällsplanering. Länsstyrelserna fick 1967 i uppdrag att genomföra en försöksplanering med lokaliseringspolitisk inriktning. I anvisningarna för planeringen framhölls bl. a. följande:

> Planeringen skall syfta till att ge vägledning t. ex. i lokaliseringsfrågor och vid fördelning av resurser som ställs till länets förfogande såsom lånemedel för bostadsbyggande o. dyl. I första hand är planeringen avsedd att vara till ledning för den statliga verksamheten inom olika områden. Det är emellertid nödvändigt att denna planering också samordnas med den kommunala planeringen och de värderingar och målsättningar som denna är ett uttryck för. Ett system behöver därför tillskapas där man genom ett fortlöpande samspel mellan kommunerna och länsstyrelsen gör det möjligt att formulera realistiska lokaliseringspolitiska handlingsprogram för olika län och länsdelar.

Länsplanering 1967 kom till stor del att inriktas på att utifrån prognoser för utvecklingen av befolkning och näringsliv ange målsättningar för utvecklingen i de olika kommunblocken. Målsättningarna som angavs i s. k. befolkningsramvärden behandlades av riksdagen 1969. Många kommuner var kritiska mot att allt för liten hänsyn togs till kommunernas egna planer och målsättningar. Kritikerna menade att prognoser som visade hur utvecklingen blev, om man inte vidtog några åtgärder, upphöjdes till mål och på så sätt blev självuppfyllande.

Med länsplanering 67 som underlag fick länsstyrelserna i uppdrag att utarbeta s. k. länsprogram. Länsprogram 70 skulle visa vilka sysselsättningsskapande åtgärder och samhällsinvesteringar som behövdes i skildaorter och

regioner för att utvecklingen skulle sammanfalla med målsättningen i länsplanering 67. Länsstyrelsen hade vid denna tid en ställning som "ransoneringsmyndighet". Samhällsresurserna – bl. a. tillgången på byggarbetskraft – räckte inte till för att genomföra alla de planer på investeringar som fanns i de olika kommunerna. Det blev nödvändigt att välja bland de olika kommunernas önskemål. Kommunerna var kritiska till att tjänstemän på länsstyrelserna på detta sätt satte sig över av politiskt valda organ fattade beslut. För att försöka få ett system som gav kommunerna ett större inflytande startades en försöksverksamhet av kommunerna och länsstyrelsen i Kronobergs län med projektledning från Svenska kommunförbundet. När försöksplaneringen var genomförd hade en viktig förutsättning fallit bort. Det fanns inte längre något behov av att prioritera investeringarna. Försöksverksamheten medförde dock en utveckling av den kommunala samhällsplaneringen och inledde ett mera djupgående samarbete mellan kommunerna och länsstyrelsen.

Inför uppläggningen av länsplanering 74 framförde flera kommuner och även Svenska kommunförbundet förslag som skulle ge kommunerna en mera aktiv roll i den fortsatta länsplaneringen. Förbundet hänvisade bl. a. till uppläggningen av den fysiska riksplaneringen där kommunerna svarar för det egentliga planeringsarbetet medan länsstyrelserna tar fram planeringsunderlag, utgör samrådspartner samt gör länsvisa sammanställningar. Vissa begränsade försök att öka medverkan från kommunerna och landstingskommunerna gjordes också i denna planeringsomgång.

Den nu gällande förordningen om länsplanering (1979:637) utkom inför arbetet med länsprogram 80. Förordningen kompletteras av föreskrifter utfärdade av regeringen. Ansvaret för länsplaneringen läggs där helt på länsstyrelserna som dock skall samverka med bl. a. landstingskommunen och länets kommuner. Länsplaneringen skall bygga på ett underlag som består av nulägesbeskrivningar, planer och prognoser som har betydelse för tillgången och efterfrågan på arbete och service. Länsprogrammet skall

- precisera de regionalpolitiska målen för länet
- innehålla förslag till planeringstal, ortsplan och avgränsning av stödområden
- ange regionalpolitiska riktlinjer för planeringen av statlig verksamhet i länet och
- ange inriktningen för den regionalpolitiska verksamheten i övrigt.

I sina remissyttranden över länsprogram 80 framförde flertalet kommuner stark kritik mot såväl arbetssätt som innehåll i länsprogrammen. Den massiva kommunala kritiken föranledde Svenska kommunförbundet att i skrivelse till industridepartementet 1980-12-12 framföra sina synpunkter på den fortsatta länsplaneringen. I skrivelsen sägs bl. a.:

Förväntningarna kring länsplaneringen har inte blivit infriade. Det omfattande planeringsarbetet har enligt många kommuner inte lett till påtagliga resultat. Högt ställda mål som inte uppfyllts har skapat misstro och besvikelse. Planeringsunderlaget har varit alltför omfattande, detaljrikt och svåröverskådligt. Underlaget har till övervägnde del utarbetats regionalt och har dessutom varit alltför litet åtgärdsinriktat. Länsplaneringen kan grovt karaktäriseras som en "uppifrån – nedåt planering" där kommunernas insatser i stort har begränsats till att vara remissinstans och leverantör av ett begränsat underlagsmaterial. – – – – –

Organisationen av den nuvarande planeringen har successivt byggts ut allteftersom olika uppgifter skulle lösas. Detta har fått till följd att den är ytterst svår att överblicka. Olika instanser deltar i planeringen centralt, regionalt och kommunalt. Ansvarsgränserna för beslut, samordning och genomförande är oklara. Samordningen med andra planeringsformer – främst den fysiska riksplaneringen och energiplaneringen – är otydliga.

Nämnda brister måste nu undanröjas och det är enligt styrelsen nödvändigt att så sker för att vi skall få en användbar regional planering i fortsättningen. Länsstyrelsens roll i detta sammanhang bör inriktas mot att förmedla av regering och riksdag fattade beslut samt att i övrigt ge service åt kommunerna. Beslut om planering och genomförande bör i större utsträckning förbehållas de organ som främst har den direkta politiska förankringen, dvs. kommunerna. - - - - -

Den regionala planeringen måste således grundas på den ordinarie kommunala planeringen med dess målsättningar, riktlinjer och faktamaterial. Det är ju främst kommunerna som känner problemen. Analyser och beskrivningar av regionala samband och förutsättningar måste utformas på sådant sätt att de även kan användas i kommunernas politiska beslutsprocess. Härigenom ges bättre förutsättningar att samordna och förankra de regionalpolitiska insatserna. Det finns ett starkt beroendeförhållande mellan den regionala och kommunala planeringen. För att förebygga regionala obalanser är det enligt styrelsens mening nödvändigt att få till stånd en ökad samverkan mellan stat och kommun.

Enskilda kommuner och några länsstyrelser har också tagit initiativ till en utveckling av länsplaneringen och ett bättre samspel mellan denna och den kommunala planeringen. I regeringens regionalpolitiska proposition, som beräknas lämnas till riksdagen våren 1982, kommer enligt vad utredningen erfarit former för och innehåll i den framtida länsplaneringen att behandlas.

5.5 Kommunernas näringspolitiska insatser

5.5.1 Information och samråd

Under åren 1973-1980 fungerade ett särskilt informationssystem mellan företag och samhälle, det s. k. DIS-systemet. Informationssystemet bestod av tre delar, nämligen information från företagen till samhället, information från samhället till företagen och information inom den offentliga sektorn. Efter genomförd utvärdering beslöt riksdagen att verksamheten skulle upphöra med utgången av 1980. I propositionen (prop. 1980/81:20) som föregick beslutet anförde departementschefen att en uppgift för 1980-talets industripolitik måste vara att finna nya former för ett förtroendefullt samråd och informationsutbyte mellan samhälle, fack och näringsliv samt att han avsåg att återkomma till dessa frågor.

Oberoende av om något formellt informationssystem existerar eller inte så torde kommunernas främsta informationskälla vara de direktkontakter som alltid förekommer när frågor och problem uppkommer som berör såväl företaget som kommunen. Utöver det informella informationsutbytet så har flertalet kommuner regelbundna överläggningar med de lokala hantverks- och industriföreningarna. Framför allt de större kommunerna har också regelbundna kontakter med de fackliga organisationerna.

Bortåt 20 procent av kommunerna gör regelbundet egna enkäter till näringslivet som ett komplement till den muntliga informationen. De informella muntliga kontakterna anses dock även av dessa kommuner vara den bästa informationskällan. Anledningen till att man genomför enkäter är svårigheterna för större kommuner att på andra vägar nå ut till det stora flertalet företag.

En informationsväg som inte får undervärderas består i att företagsledare, anställda tjänstemän och fackliga företrädare innehar kommunala förtroendeuppdrag. Därigenom får dessa god kännedom om kommunens verksamhet och kan samtidigt ge information om näringslivets problem.

I avsnitt 5.6.3 redovisas de speciella samarbetsorgan mellan kommun och näringsliv som inrättats i ett antal kommuner och där båda parter är representerade. Om samråd vid upprättande av plan enligt byggnadslagstiftningen, se avsnitt 5.4.2.

5.5.2 Tillhandahållande av mark och iordningställande av arbetsområden

Den vanligaste kommunala insatsen för att bereda näringslivet bättre arbetsmöjligheter är att kommunen anskaffar och iordningställer för näringslivets anläggningar lämplig tomtmark. De flesta kommuner har en viss markreserv. De har då möjlighet att iordningställa tomter till vilka kan lokaliseras t. ex. byggnader och anläggningar för näringslivet. Större företag köper ofta i samband med nylokalisering eller större utvidgningar själva in råmark som ur företagets synpunkt är lämpligt belägen. Även den fortsatta planeringen och iordningställandet av marken görs ofta av företaget självt, givetvis i samråd med kommunen. När det gäller mindre företag så är regeln att kommunerna tillhandahåller färdiga arbetsområden med gator, va- och elledningar m. m. Kommunernas kompetens på detta område är oomstridd.

5.5.3 Lokaler för industri och hantverk

Flertalet kommuner har industri- och hantverkslokaler för uthyrning. Lokalerna ägs antingen direkt av kommunen eller av ett kommunägt bolag eller stiftelse. Storleken av den lokalyta som kommunen eller kommunalt företag disponerar för industri- eller hantverksrörelse varierar från några hundratal m^2 till flera hundratusen m^2. Kommuner inom det lokaliseringspolitiska stödområdet har lokaler i något större utsträckning än övriga kommuner.

Från våren 1963 utgick statsbidrag till statskommunala beredskapsarbeten som bestod av att kommunerna uppförde industrilokaler som sedan hyrdes ut eller försåldes till företag. Statsbidraget utgjorde vanligen en tredjedel av byggnadskostnaden. Fram till 1 juli 1965 erhöll inte mindre än 219 arbetsställen nya lokaler genom dessa beredskapsarbeten. Som villkor för bidragsgivningen gällde att lokalisering företrädesvis skulle ske inom det område som senare bildade det lokaliseringspolitiska stödområdet.

En vanlig företeelse under många år har varit att företag som behövt större utrymme för sin verksamhet och för den skull sökt sig till nya arbetsområden i

tätorternas utkanter, har ställt krav på kommunerna att köpa in de gamla övergivna lokalerna inne i stadskärnorna. Dessa gamla fabrikslokaler är ett problem för många kommuner. Ibland har de rivits för att ge plats för ny bebyggelse, i andra fall har de ansetts vara kulturminnen som måste bevaras. Ofta har kommunen då inrett lokaler för småindustri och hantverk i de gamla byggnaderna. Det finns också exempel på att gamla industrilokaler byggts om till kontor eller bostäder. I Svenska kommunförbundets enkät om Kommunerna och näringslivet 1975 uppgav 180 kommuner att företag har framställt önskemål om att kommunen skulle överta äldre industrifastigheter i samband med omlokalisering.

En annan anledning till att kommuner övertagit industrilokaler är att företag av strukturella eller andra skäl fått svårigheter att fortsätta driften. Kommunen har då av omsorg om de anställda tagit över företagets lokaler för att därmed ha större möjlighet att bereda andra företag lokaliseringsmöjligheter. Dessa förvärv har vanligen skett på kommunens eget initiativ. Det finns åtskilliga exempel på att sådana kommunala ingripanden lett till att en hotande arbetslöshet kunnat lindras eller undanröjas.

Under senare tid har en ny typ av fastighetsöverlåtelser blivit aktuella. Företagen vänder sig till kommunen och försöker förmå denna att överta lokalerna för att sedan hyra ut dem till företaget. Denna aktivitet är tveksam ur flera synpunkter. Dels framgår det klart av rättspraxis att en kommun inte har kompetens att engagera sig i verksamhet som syftar till att tillhandahålla lokaler för ett enda enskilt företag och dels uppfattas företagens agerande som en form av utpressning.

Det är även vanligt att kommunerna förmedlar andra än egna lokaler till företag. I de flesta fall finns ingen speciell organisation för detta utan lokaler förmedlas i den mån kommunen får kännedom om företag som planerar en omlokalisering eller som efterfrågar eller kan erbjuda mark och lokaler. I några kommuner har man systematiskt börjat bygga upp en s. k. lokalbank.

5.5.4 Industriservice

Flera kommuner har tagit initiativ till och engagerat sig i lokaler för service åt flera företag på orten. Exempel härpå är permanenta utställningar, godsterminaler, personalmatsalar, företagshälsovård, kontorsservice m. m. Kommuner har också ställt lokaler till förfogande för lokala produktutvecklingscentra och lokaler där uppfinnare utan anknytning till visst företag kan få möjlighet att utveckla sina idéer.

5.5.5 Ekonomiskt stöd till företag

Direkt ekonomiskt stöd från en kommun till ett företag har förekommit framför allt i två situationer. Stöd har sålunda getts i syfte att underlätta för ett företag att etablera sig inom kommunen. Det har då varit fråga om försäljning av mark till subventionerat pris eller upplåtelse av lokaler hyresfritt eller till låg hyra under företagets etableringsfas. Kommunal borgen för företags lån var troligen vanligare förr än under senare år då inriktningen mera varit mot naturastöd.

Stöd till enskilda företag är vanliga då ett företag som har väsentlig betydelse för sysselsättningen på en ort råkat i svårigheter och riskerar nedläggning. Som tidigare nämnts är en form av stöd att kommunen köper företagets lokaler, varigenom rörelsekapital frigöres som kan göra det möjligt för företaget att komma över krisen, i varje fall om den är av mera tillfällig natur. Även vid sådana här krissituationer är kommunal borgen för lån till företaget en förekommande stödform.

Någon aktuell undersökning som visar omfattningen av direkt ekonomiskt stöd till företagen finns inte. En undersökning om förhållandena vid mitten av 1960-talet visade att de vanligaste stödformerna var borgen för lån samt försäljning och uthyrning av mark och byggnader till priser understigande kommunens självkostnadspris. Vid tiden för undersökningen hade närmare hälften av kommunerna gått i borgen för lån till företag.

5.5.6 Kommunägda företag

I avsnitt 5.2.3 har redovisats att kommunerna med stöd av lagstiftning och rättspraxis driver ganska omfattande verksamhet av affärsmässig art. Betecknande för den kommunala affärsverksamheten är att den syftar till att tillgodose behov hos de egna kommunmedlemmarna och inte gäller produktion av varor för en vidare marknad.

För att rädda arbetstillfällen på en ort förekommer det att kommunen går in och köper aktier i ett företag eller ibland helt övertar detsamma. Ett 20-tal kommunägda företag fanns år 1979 som sysslade med tillverkning av olika slag. Exempel på produkter som tillverkas är betong, murbruk, varor av betong, andra byggnadsmaterial, monteringsfärdiga trähus, skor, sportartiklar, textilier, verktyg samt tunnbröd.

Det förekommer att privatägda företag kräver att kommunen går in som minoritetsdelägare. Alternativet är att företaget flyttar från kommunen respektive att en etablering aldrig kommer till stånd. Några kommuner har tagit initiativ till lokala utvecklingsbolag för att utveckla nya produkter och på så sätt få nya sysselsättningstillfällen. Eftersom bolagen är relativt nystartade så finns inga erfarenheter att redovisa.

5.5.7 Energipolitiska åtgärder

Den energipolitik som växt fram under det senaste decenniet förutsätter betydande kommunala insatser som även berör näringslivet. Kommunerna bygger successivt upp en rådgivnings- och besiktningsverksamhet i syfte att få en bättre energihushållning vid uppvärmning av byggnader. Verksamheten är primärt inriktad på bostadsbyggnader men även affärsfastigheter, kontorsbyggnader och lokaler för hantverk och småindustri m. m. berörs.

Kommunernas roll som producent och distributör av fjärrvärme har tidigare redovisats. För att säkra oljetillförseln har ett antal kommuner bildat interkommunala bolag för inköp och lagerhållning av eldningsolja. Nödvändigheten av att ersätta dagens oljeeldning med eldning med inhemska bränslen har medverkat till att flera kommuner har eller planerar att engagera sig i utvinning och förädling av bränslen. Det gäller brytning av torv, tillvaratagande av skogsavfall, odling av energiskog, tillverkning av flis,

pellets m. fl. förädlade former av biobränslen. Syftet är i första hand att tillgodose egna byggnaders och fjärrvärmeverks behov av bränslen. Försäljning till bostadsföretag och enskilda kan också förekomma.

På orter med s. k. processindustrier eller annan verksamhet där spillvärme uppkommer planerar kommuner och företag tillsammans att ta tillvara spillvärme för uppvärmning av byggnader via kommunens fjärrvärmesystem. Genom lagen om kommunal energiplanering är kommunerna ålagda att undersöka möjligheterna att ta tillvara spillvärme från industrin.

Kommunerna svarar som tidigare sagts för en stor del av distributionen av elektrisk ström. De större kommunerna är också producenter av elektrisk energi. Produktionen sker dels i kommunägda vattenkraftverk och genom delägande i företag som driver vattenkraftverk och kärnkraftverk samt dels i kraftverk som producerar såväl värme som elström.

5.5.8 Bostadsförsörjning

Kommunernas åtgärder beträffande bostadsförsörjning har alltid haft stort intresse för näringslivet. Tillgång till moderna bostäder är en grundförutsättning för att ett företag skall kunna rekrytera arbetskraft. Kommunerna har också tagit ansvaret för byggnadsproduktionen genom att bilda kommunägda bolag och stiftelser – s. k. allmännyttiga bostadsföretag. Dessa företags huvuduppgift är att uppföra och förvalta bostadsfastigheter samt lokaler för den bostadsanknutna serviceverksamheten. En hel del av dessa företag har också byggt grupper av småhus för försäljning till självkostnadspris.

Innan det s. k. konkurrensvillkoret infördes i bostadslånebestämmelserna hade flera allmännyttiga bostadsföretag byggt upp en egen produktionsapparat som uppförde företagets hus, men även byggde skolor, barnstugor m. m. åt kommunen. Konkurrensvillkoret samt det starkt minskade byggandet av flerbostadshus har medverkat till att flera bostadsföretag avvecklat den egna byggverksamheten.

I syfte att göra det möjligt för familjer med begränsade ekonomiska resurser att skaffa sig småhus har många kommuner lämnat särskild service åt s. k. självbyggare. Verksamheten har bestått av hjälp med projektering och upphandling samt teknisk service och rådgivning under byggnadstiden.

5.5.9 Turist- och fritidsanordningar

Det finns flera anledningar till att kommunerna aktivt engagerat sig inom turistnäringen. Många kommuner har ett sådant läge geografiskt att de inte är attraktiva lokaliseringsorter för industriföretag. De kan istället ha goda kvaliteter för fritidsaktiviteter och rekreation. Det har då varit naturligt att genom satsningar på turism försöka skapa nya arbetstillfällen åt ortsbefolkningen.

På grund av den relativt korta turistsäsongen är det många gånger vanskligt att driva turistanläggningar och av denna anledning har det enskilda initiativet inte varit tillräckligt vare sig för att täcka efterfrågan eller för att tillgodose kommunens önskemål om ökade sysselsättningsmöjligheter. Det kan vara lättare för kommunen än för en enskild att uppnå ett ekonomiskt

acceptabelt resultat genom de kombinationseffekter som uppstår.

Den ökade omsättningen som turismen för med sig kan göra det möjligt för den kommersiella servicen att överleva även på relativt små orter. Direkta kommunala stödåtgärder blir på så sätt obehövliga. Även om det inte finns något direkt åliggande så kräver numera kommuninvånarna att kommunerna bygger och driver anläggningar för fritidsaktiviteter och svarar för kulturell verksamhet. Genom att dessa anläggningar och denna verksamhet även utnyttjas av turisterna så stiger intäkterna i form av entréavgifter m. m. och behovet av anslag av skattemedel från kommunen minskar.

Inte minst för näringslivet inom kommunen är det värdefullt att det finns en tillfredsställande hotell- och restaurangservice. Kommunerna har i ett stort antal fall fått lov att gå in och bidraga till finansieringen av denna service. Det sker antingen genom uthyrning av lokaler till subventionerad hyra eller genom att kommunerna själva driver verksamheten. Om en utbyggd turistverksamhet kan leda till att hotell och restauranger får gäster även när det är lågsäsong för det affärsmässiga resandet så minskar behovet av kommunalt stöd till denna verksamhet.

5.5.10 Kommersiell service

Kommunernas insatser inom området kommersiell service är begränsade. De inskränker sig till att man under utbyggnaden av ett nytt bostadsområde kan subventionera hyran för en nödvändig butik för dagligvaror eller att man ger visst stöd till en nedläggningshotad glesbygdsbutik. I båda fallen är syftet inte att stödja ett enskilt företag utan att se till att kommuninvånare får nödvändig service.

I anslutning till kommunalt driven trafikverksamhet förekommer att kommun driver kioskrörelse. Sådan rörelse drivs också för att ge sysselsättning och utkomst åt partiellt arbetsföra.

I syfte att tillförsäkra befolkningen i glesbygd en tillfredsställande kommersiell service utgår sedan 1973 statligt stöd. Stödet utgår i första hand inom det inre stödområdet. Stöd utgår bl. a. till kommun som helt eller delvis bekostar hemsändning av dagligvaror till hushållen. Bidraget utgör 35 procent av kommunens nettoutgift och utgår för organiserad hemsändning med linjebuss, lantbrevbärare m. fl. eller med handlares eget fordon.

5.5.11 IKS-verksamhet

I ett antal kommuner inom det inre stödområdet pågår intensifierade kommunala sysselsättningsinsatser – s. k. IKS-verksamhet. Verksamheten syftar till att ge arbete åt i första hand äldre personer som är lokalt bundna. Kommunerna väljer ut projekt samt svarar för arbetsledning och administration. Bland de arbeten som utförs kan nämnas förbättringsarbeten på jordbruksfastigheter och gemensamhetslokaler i glesbygd, upprustning av äldre byggnader för uthyrning till turister, taggtrådsröjning med flera åtgärder för att göra marker mera tillgängliga för friluftsliv. Regeringen beslutar om vilka kommuner som skall beviljas bidrag till IKS.

5.5.12 Samspel med statliga insatser

I propositionen som föregick riksdagens beslut att från den 1 juli 1978 inrätta regionala utvecklingsfonder i varje län så förordades ett nära samarbete mellan respektive utvecklingsfond och länets kommuner. Ett sådant samarbete var lätt att uppnå eftersom flertalet kommuner redan hade ett samarbete med fondernas föregångare – länens företagarföreningar. I Svenska kommunförbundets rapport från 1975 sägs att kommunernas vanligaste samarbetspartner i näringslivsfrågor näst efter den lokala industri- och hantverksorganisationen var länets företagarförening.

I en del län har samarbetet mellan utvecklingsfonden och kommunerna fått fastare organiserade former. Samarbetet gäller oftast anställande av företagskonsulenter för att hjälpa mindre och medelstora företag inom en eller flera kommuner. Konsulenterna ger i första hand teknisk och ekonomiskt rådgivning.

Kommunerna har också sedan länge ett organiserat samarbete med länsarbetsnämnder och arbetsförmedlingar. I såväl distriktsarbetsnämnder som byggarbetsnämnder ingår kommunvalda ledamöter. I samband med akuta sysselsättningskriser bildas ofta samarbetskommittéer med representanter för länsarbetsnämnd, länsstyrelse, utvecklingsfond, kommun, berört företag och fackorganisationer.

5.6 Kommunernas organisation för näringslivsfrågor

Svenska kommunförbundet publicerade 1976-08-23 en undersökning om Kommunen och näringslivet. Uppgifterna torde dock fortfarande i stort sett ha aktualitet. Undersökningen, kompletterad med en telefonenkät till ett mindre antal kommuner som förbundet gjorde vintern 1981, utgör underlag för avsnitten 5.6.1 och 5.6.2 här nedan.

5.6.1 Nämndorganisation

Kommunstyrelsen skall enligt kommunallagen 3 kap. 1 § med uppmärksamhet följa de frågor, som kan inverka på kommunens utveckling och ekonomiska ställning. Kommunstyrelsen skall vidare ombesörja verkställighet av fullmäktiges beslut, i den mån verkställigheten inte uppdragits åt annan. Härav följer att frågor som gäller näringslivets utveckling är bland de viktigaste som åligger kommunstyrelsen. Fullmäktige har dock möjlighet förordna att annan nämnd skall svara för den direkta handläggningen av dessa frågor.

I flertalet kommuner är det kommunstyrelsen som ansvarar för handläggningen av näringslivsfrågor. Endast i fem procent av kommunerna ligger ansvaret för dessa frågor helt på annan nämnd, vanligen en särskild näringslivsnämnd eller industrinämnd. I ett par kommuner finns en gemensam nämnd för näringslivs- och turistfrågor. I en kommun har fastighetsnämnden hela ansvaret för näringslivsfrågorna.

De ärenden som skall behandlas av kommunstyrelsen bereds vanligen inom ett arbetsutskott eller beredningsutskott tillsatt inom styrelsen.

Styrelsen har också möjlighet att till utskott delegera handläggningen av vissa frågor. Enligt den tidigare nämnda undersökningen hade i 23 kommuner kommunstyrelsen uppdragit åt sitt arbetsutskott att handlägga näringslivsfrågor. I 29 kommuner hade man tillskapat särskilda organ för beredning av näringslivsfrågor. Det var huvudsakligen fråga om organ av förtroendevalda, men i några fall var det blandade organ där såväl politiker som tjänstemän ingick. Organens benämning är vanligen näringslivsutskott, näringsutskott, näringslivsdelegation, näringslivsberedning, näringslivskommitté och industriutskott.

Benämningen näringslivskommitté förekommer som beteckning på ett beredande organ under kommunstyrelsen i ett tiotal kommuner. Namnet används även för att beteckna en särskild av kommunfullmäktige utsedd nämnd för näringslivsfrågor. Vidare betecknar det ett samarbetsorgan mellan kommunen och näringlivet i ett tiotal kommuner.

De beredande organen har i huvudsak följande uppgifter

- information om förutsättningar för företagsetablering
- underhandlingar med företag som avser att etablera sig i kommunen
- kontakter med företag i kommunen, näringslivsorganisationer, regionla utvecklingsfonden och statliga organ
- bistå befintliga och nya företag i deras kontakter med statliga och kommunala myndigheter
- samordning av de kommunala åtgärderna inom området.

18 kommuner hade inrättat särskild nämnd för näringslivsfrågor, ofta kallad näringslivsnämnd eller industrinämnd. Nämndernas uppgifter skiljer sig inte nämnvärt från de uppgifter som i andra kommuner ligger på beredande organ. Marknadsföring av kommunen som lokaliseringsort är en viktig uppgift liksom att aktivt stödja det befintliga näringslivet. Annan nämnd som handlägger näringslivsfrågor förekommer främst i de allra största kommunerna. De sex kommuner som angett annan nämnd avser samtliga fastighetsnämnd. Fastighetsnämndernas uppgifter gäller främst anskaffning av mark och lokaler. Som tidigare nämnts har i en kommun fastighetsnämnden hela ansvaret för näringslivsfrågorna.

5.6.2 Förvaltningsorganisation

Kontakterna med företagen sker under ledning av kommunstyrelsen och dess ordförande. I ganska många kommuner är det också kommunstyrelsens ordförande som med visst biträde av personal på kommunkansliet svarar för de direkta kontakterna med näringslivet både vad gäller information, service och direkta överläggningar.

I andra kommuner som inte har någon särskild befattningshavare för näringslivsfrågor handläggs dessa främst av kanslichefen eller motsvarande. Ett stort antal kommuner har flera tjänstemän engagerade som planeringschef, planeringssekreterare, fastighetschef, fastighetsingenjör, kommunsekreterare osv.

Vartefter kontakterna med näringslivet byggts ut har kommunerna funnit behov av och tillsatt särskilda befattningshavare som på heltid ägnar sig åt näringslivsfrågor. När undersökningen gjordes fanns det i 28 kommuner

befattningshavare med titeln näringslivssekreterare/intendent/kontaktman e. d. I ytterligare nio kommuner fanns andra befattningshavare vars huvudsakliga arbetsuppgifter gällde näringslivsfrågor. Enligt personalstatistiken för 1980 fanns det i kommunerna 45 befattningshavare med titeln näringslivssekreterare/konsulent/intendent/chef eller motsvarande.

I arbetsuppgifterna för de särskilda befattningshavarna ingår i regel information till företagare om kommunens verksamhet och planering och om vilka etableringsmöjligheter kommunen kan erbjuda. Vidare ingår att vara kommunens kontaktman med befintliga företag och att kanalisera information till olika nämnder och styrelser liksom att inom den kommunala förvaltningen samordna näringslivskontakterna. Service till företagen i kommunen, t. ex. hjälp med att upprätta ansökningshandlingar för statligt regionalpolitiskt stöd samt att förmedla kontakter med statliga organ, ingår också ofta i arbetsuppgifterna.

Ett 20-tal kommuner har angett att de uppdragit åt konsult att biträda i näringslivsfrågor. I de flesta fall är det då fråga om ett samarbete med länets regionala utvecklingsfond.

5.6.3 Samarbetsorgan

I ett antal kommuner har man bildat särskilda samarbetsorgan mellan kommunen och näringslivet. Syftet med dessa organ är bl. a. att underlätta ömsesidig information och att samverka i frågor där kommunen och näringslivet har gemensamma intressen. Exempel på det senare är frågor där annan än kommunen är huvudman t. ex. arbetsmarknadsfrågor, lokalisering av högre utbildning och annan statlig verksamhet, utbyggnad av kommunikationer m. m.

Vad gäller den ömsesidiga informationen om den egna verksamheten har företagen intresse av att känna till kommunens planering av bostäder, kommunikationer, teknisk försörjning, fritidsanläggningar, barnomsorg, utbildning m. m. Kommunerna har å sin sida behov av att känna till företagens utvecklingsplaner samt behov av arbetskraft, mark och lokaler.

Samarbetsorgan mellan kommunen och näringslivet finns framför allt i de större kommunerna. I organen ingår utom företrädare för näringslivet och kommunen i regel också representanter för de fackliga organisationerna och ibland även för arbetsförmedlingen.

5.6.4 Speciella organ

I drygt hälften av landets kommuner finns kommunägda bolag eller stiftelser som handlägger vissa näringslivsfrågor. De flesta av dessa är aktiebolag med uppgift att uppföra och förvalta lokaler för främst mindre och medelstora industri- och hantverksföretag. Några, i allmänhet stiftelser, har fått vidare uppgifter, t. ex. att arbeta med nylokaliseringar och att främja de befintliga företagens utveckling genom kontakter med dessa och med statliga myndigheter.

Det finns också kommunägda företag, främst i Norrland, som sysslar med tillverkning av olika slag. Vidare ett inte så litet antal inom hotell- och

restaurangbranschen samt inom kioskhandeln. De senare i allmänhet med syfte att ge partiellt arbetslösa sysselsättning.

I huvudsak tre skäl brukar anföras för att kommuner driver verksamhet i bolags- eller stiftelseform. Det första är att ett kommunägt företag till skillnad från kommunen själv har möjlighet att ta upp lån mot säkerhet av inteckning i fastighet. Sådana lån har betydligt förmånligare amorteringsvillkor än vad kommunlånen har, vilket i sin tur påverkar de hyror som behövs för att verksamheten skall gå ihop.

De båda andra skälen hänger samman med att näringslivet arbetar i en marknadsekonomi. Ett företag är utsatt för konkurrens från andra företag både inom och utom landet. Det är därför inte möjligt att uppnå ett helt förtroendefullt samarbete mellan kommun och företag om inte företaget har vissa garantier för att förtrolig information till kommunen inte kommer till konkurrenternas kännedom. Kommunerna arbetar i princip helt öppet och med möjlighet för medborgarna att ta del av alla skriftliga handlingar i ett ärende. Sekretesslagstiftningen ger dock möjlighet att inom vissa områden inskränka offentligheten. Ett kommunägt aktiebolag eller stiftelse omfattas inte av offentlighetsprincipen och därför kan det för näringslivet verka mera tilltalande att ha ett sådant företag som motpart.

Det tredje skälet till att överlåta näringslivsfrågor på ett särskilt kommunägt företag är behovet att fatta snabba beslut och inte vara beroende av den formella handläggningen i de kommunala organen.

I Svenska kommunförbundets rapport 1976-08-23 berörs behovet av sekretessskydd vid kontakter mellan kommun och enskilda företag. Flertalet kommuner anser att de måste kunna erbjuda företagen ett sekretesskydd för att uppnå ett förtroendefullt samarbete och för att få ta del av företagens tidiga planer. Uppgifter som kommunerna anser bör sekretesskyddas gäller i första hand företags nyetablering, omlokalisering, utvidgning eller nedläggning. Andra känsliga frågor är uppgifter om företags ekonomiska förhållanden, produktionens inriktning och sysselsättningsutvecklingen.

Även om sekretessen är nödvändig ur företagens synvinkel och accepteras av kommunerna så har den också en baksida. Den förhindrar insyn från medborgarna och gör att en tidig debatt om en viktig förutsättning för kommunens utveckling inte kommer till stånd på grund av brist på information.

5.6.5 Kommunalföretagskommittén

Tanken på att införa en särskild företagsreform – kommunalföretag – framfördes av kommunalrättskommittén redan 1965 i betänkandet (SOU 1965:40) Kommunala bolag. Remissinstanserna var i huvudsak positiva till kommitténs förslag, som dock aldrig ledde till lagstiftning.

Regeringen beslöt 1978-04-20 att tillsätta en särskild kommitté (1978:01) med uppdrag att utreda frågor om kommunala företag m. m. I direktiven (Dir 1978:41) för utredningen sägs bl. a. följande:

Problemen med kommunal verksamhet i företagsform har alla sitt ursprung i att aktiebolag, ekonomiska föreningar och stiftelser, oavsett kommuners och landstingskommuners inflytande i dem, är juridiska personer som följer associationsrättens

regelsystem. Deras verksamhet är inte underkastad vare sig kommunallagen eller andra lagar och förordningar som är inriktade på kommunerna och landstingskommunerna. - - - - -

Den kritik som har riktats mot kommunal verksamhet i privaträttsliga former grundas på att en sådan form för verksamheten minskar de förtroendevaldas och allmänhetens insyn och inflytande. För att öka insynen och inflytandet kan man vidta åtgärder som får till effekt antingen att verksamhet i privaträttsliga former motverkas eller att insynen och inflytandet över verksamhet i sådan form ökas. - - - - -

Kommittén bör överväga om den kommunalrättsliga och associationsrättsliga lagstiftningen bör ändras så att de kommunaldemokratiska kraven när det gäller kommunala företag tillgodoses bättre än f. n. utan att företagsformen förlorar sin lämplighet från effektivitetssynpunkt. Kommittén bör särskilt pröva möjligheterna att utvidga interpellationsrätten beträffande kommunala företag. - - - - -

Kommittén bör överväga om det finns anledning att begränsa kommunernas och landstingskommunernas befogenhet att driva verksamhet i företagsform. En särskild uppgift för kommittén blir att överväga om en ny kommunal företagsform kan skapas som är anpassad till de villkor som gäller för kommunernas och landstingskommunernas verksamhet. Målet bör vara att åstadkomma en form av företag som utan att förlora i ändamålsenlighet bättre än de nuvarande formerna motsvarar de grundläggande krav på redovisning och insyn som bör ställas från kommunaldemokratisk synpunkt. - - - - -

Kommittén bör överväga hur en ny företagsform skall förhålla sig till de rent privaträttsliga företagsformerna och vilka kommunala uppgifter som bör få överlämnas till kommunala företag av det nya slaget. I övrigt bör kommittén ha fria händer att söka konstruera den ur kommunala aspekter bästa tänkbara företagsformen.

5.7 Förhållandet lagstiftning – rättspraxis – verklighet

Som redovisats i avsnitt 5.2.1 har den allmänna kompetensregeln i kommunallagen varit oförändrad sedan 1948. En viss vidgning av kompetensen har skett genom speciallagstiftning, t. ex. lagen om vissa kommunala befogenheter inom turistväsendet. Kompetensparagrafen har en utformning som innebär att det överlåtits till rättspraxis att närmare ange området för den kommunala kompetensen. Rättspraxis framgår av regeringsrättens utslag i ärenden om besvär över kommunala beslut.

Rättspraxis bygger i stor utsträckning på de redovisade motiven för 1948 års kompetensreform. Vissa grundprinciper är dock betydligt äldre och går i ett fall tillbaka till 1862 års kommunalförfattningar. Den i många avseenden omvälvande samhällsutveckling som skett sedan 1948 och som haft sin grund i en annan idémässig syn på samhällets och samhällsorganens uppgifter har endast i begränsad mån påverkat rättstillämpningen vad gäller den kommunala kompetensen.

Även i sådana fall där det i motiven för 1948 års reform angavs att vissa åtgärder skulle anses ligga inom kompetensen så har regeringsrätten intagit en mycket restriktiv hållning. Exempelvis härpå är kommunala åtgärder för att skapa arbetstillfällen åt arbetslösa eller för att hindra hotande arbetslöshet.

Grunderna för nuvarande rättspraxis utformades när det fortfarande fanns ca 2 500 kommuner. Dessa små kommuner hade mycket begränsade resurser att ta på sig ett ökat ansvar för sysselsättnings- och näringslivsfrågor. Det är

därför naturligt att regeringsrätten fann det nödvändigt att inta en restriktiv hållning till kommunala aktiviteter på detta område. Regeringsrätten har också varit angelägen att hålla en någorlunda klar gränslinje mellan t. ex. kommunernas uppgifter och näringslivets uppgifter.

Dagens kommuner skiljer sig väsentligt från 1948 års kommunstruktur. Även de små kommuner som finns kvar efter de båda kommunindelningsreformerna har en utbyggd förvaltning med välutbildade tjänstemän anställda. I flertalet kommuner har någon eller några av dessa till huvuduppgift att syssla med näringslivsfrågor. En betydande sakkunskap inom området har successivt byggts upp i kommunerna.

Den negativa inställning till kommunala engagemang i näringslivet som funnits såväl inom regering och riksdag som inom rättstillämpningen har underblåsts av den företeelse som kallas"företagsraggning". Framför allt under 1950- och 1960-talen, innan det fanns någon statlig regionalpolitisk stödverksamhet, försökte vissa kommuner med vikande befolkningstal att med olika slag av förmåner locka företag att flytta till den egna kommunen. Denna verksamhet har numera kraftigt minskat och kommunernas näringspolitiska verksamhet är nu inriktad på att rädda kvar de företag som finns och att hjälpa till med utveckling av lokala initiativ.

När en kommun genom inskränkningar eller nedläggning av företag mister ett antal arbetstillfällen så har man ansett det vara ett gemensamt intresse för kommunmedlemmarna att genom olika kommunala åtgärder arbeta för att antingen rädda befintliga arbeten eller att skaffa fram nya som ersättning för de mistade. I de flesta fall har det varit ett enigt kommunfullmäktige som beslutat om åtgärderna. Endast i mycket begränsad utsträckning har sådana beslut överklagats och blivit föremål för rättslig prövning.

Med den restriktiva inställning som regeringsrättens utslag visar så skulle troligen ett stort antal av de beslut kommunerna fattat, i avsikt att motverka hotande arbetslöshet, ha blivit upphävda vid en prövning. I flertalet fall synes de kommunala åtgärderna ha blivit framgångsrika i så mån att de medverkat till att de problem som uppstått fått en för kommuninvånarna bättre lösning än om inga initiativ tagits. Stora förluster som nämnvärt påverkat kommunalskatten är däremot sällsynta. Detta tyder på att de bedömningar som legat till grund för kommunernas beslut generellt sett varit av acceptabel kvalitet.

Vilka är då skälen till att kommunerna engagerat sig så starkt inom näringslivs- och sysselsättningsområdet och ibland på ett sätt som tangerar gränserna för den fastlagda kompetensen? Det är möjligt att dela in dessa skäl i tre grupper.

Det *första skälet* är kommunens sociala ansvar gentemot sina invånare. Kommunens förtroendevalda och tjänstemän lever mitt ibland dem som drabbas av företagskriser. Det gör att man på kommunal nivå måste ta stor hänsyn till de individuella människornas problem. De förtroendevalda ser med egna ögon hur nedbrytande en längre tids ovisshet om fortsatt arbete och därmed om familjens framtid kan vara. De kan inte avskärma sig från de personliga tragedier som sker i deras omgivning. Denna närhet till problemen torde vara den främsta förklaringen till att kommunfullmäktiges beslut om näringspolitiska insatser så ofta är enhälligt.

Det *andra skälet* är att kommunernas ansvar naturligtvis inte bara gäller de direkt drabbade vid en företagskris utan även övriga kommuninvånare. Även om problemen för en stor del av de arbetslösa kan ordnas genom flyttning från orten till andra arbetsplatser så återstår problemen för de kvarvarande. Befolkningsminskningen kan i många mindre kommuner leda till att underlaget för befintlig service blir för litet. Det leder till indragningar eller till att nödvändig service fördyras. En avflyttning som leder till ett stort antal tomma lägenheter medför förluster för de kommunala bostadsföretagen som numera måste bäras helt av kommunen själv. Syftet med de kommunala åtgärderna är således att förhindra misshushållning med de samhälleliga investeringarna.

Det *tredje skälet* till att kommunerna känner sig tvingade att agera på gränsen till vad kompetensen medger är det tryck som kommunerna utsätts för från olika parter. En stark påtryckning utövar givetvis kommuninvånarna själva och då framför allt de närmast berörda. En politiskt förtroendevald måste alltid se till att vara någorlunda samstämd med sina väljare, de som han är utsedd att representera.

Ett annat tryck som kan vara lika svårt att stå emot är det som utövas av företagen själva. Detta tryck har främst bestått i krav på kommunerna att de skall köpa överflödiga lokaler. Under de senaste åren har kraven också i stor utsträckning gällt att kommunen skall köpa företagets produktionslokaler för att sedan hyra ut dem till den förutvarande ägaren. Motiven för detta kan vara behov av kapital för nya maskininvesteringar, behov av större rörelsekapital eller i samband med succession krav på utlösen av vissa delägare. Trots att det inte är en kommunal uppgift att på detta sätt hålla ett enskilt företag med lokaler så har även stora seriösa företag ställt krav av detta slag.

Även statsägda företag har ställt krav på kommuner som går utöver den kommunala kompetensen. Statliga institutioner och myndigheter ställer också ibland krav på kommunal medverkan som är tveksam utifrån nuvarande rättspraxis. Som exempel kan nämnas att regionala utvecklingsfonder ställer krav på kommunala insatser, i form av t. ex. borgen, vid förmedling av statliga industrigarantilån. Även rikspolitiker i ansvarig ställning har vid lokala arbetsmarknadskriser hänvisat till att det i första hand är ett kommunalt ansvar att några åtgärder vidtas.

Två under det senaste året aktuella fall av kommunalt övertagande av industriföretag kan vara intressanta att närmare redovisa.

AB Oskarshamns Industrilokaler (kommunägt företag) har vid flera tillfällen köpt in industrifastigheter från företag som hamnat i ekonomiska svårigheter. Fastigheterna har sålts vidare så snart förutsättningar förelegat. Bland annat förvärvade Industrilokaler 1968 anläggningarna vid Oskarshamns varv och sålde dem två år senare vidare till annan ägare. Industrilokaler köpte år 1969 fastigheter från AB Ebbes Bruk vid brukets konkurs. En fastighet hyrdes under tio år ut till en mekanisk verkstad och såldes senare till ett industriföretag med ett 30-tal anställda. Ett ytterligare exempel är Industrilokalers köp 1975 av fabriksfastigheten vid Fribergs kuvertfabrik. Fastigheten var sedan uthyrd dels till lager åt Saab-Scania, dels till bilverkstad och dels till ett företag som tillverkar persienner. Nyligen har persiennföretaget köpt hela fastigheten.

Sedan Södra Skogsägarna AB till följd av ekonomiska bekymmer beslutade lägga ned driften vid Emsfors bruk inom Oskarshamns kommun beslöt Industrilokaler att köpa in brukets fastigheter och andra anläggningstillgångar. Anledningen till inköpet var det besvärliga sysselsättningsläget i kommunen som skulle ytterligare förvärras genom brukets nedläggning. För driften av bruket svarade Industrilokalers dotterbolag, AB Emsfors Bruk. Industrilokaler anmälde genom skrivelse till kommunen bolagets förvärv av Emsfors bruk samt hemställde om kommunal borgen för ett lån på 15 milj. kronor som bolaget ämnade ta upp för att finansiera en del av köpet. Kommunfullmäktige beslöt 1980-11-10 att lägga anmälan till handlingarna samt att ikläda sig borgen såsom för egen skuld för AB Oskarshamns Industrilokalers lån på 15 milj. kronor.

Beslutet överklagades till länsstyrelsen som lämnade besvären utan bifall. Besvären fullföljdes därefter till regeringsrätten.

I regeringsrättens dom sägs:

Genom klandrade beslutet har kommunen åtagit sig att tills vidare genom sina bolag handha skötseln av ett pappersbruk samt bära ett omfattande och riskfyllt ekonomiskt ansvar för verksamheten. Kommunens engagemang kan komma att bestå under överskådlig tid. Med hänsyn till den osäkerhet som råder rörande brukets möjligheter att överleva är det tveksamt om kommunens åtagande kommer att annat än tillfälligt få någon betydelse för sysselsättningen. Det kan inte anses vara en kommunens angelägenhet att till hindrande eller motverkande av arbetslöshet göra insatseer av det slag det här är fråga om. Kommunfullmäktiges klandrade beslut kan på grund härav ej anses kompetensenligt.

Ett regeringsråd var av skiljaktig mening och anförde:

Med hänsyn till vad kommunen uppgivit angående arbetsmarknadsläget i kommunen och till att en nedläggning av bruket avsevärt skulle förvärra den arbetslöshet som råder får fullmäktiges beslut att bevilja borgen avse en kommunens angelägenhet.

Kommunens engagemang i Emsfors bruk var avsett att bestå endast till dess en lämplig intressent var beredd att överta bruket. Eftersom kommunen inte fick ställa borgen för ett lån till bruket, gick finansieringen inte att lösa, varför Emsfors bruk AB gick i konkurs hösten 1981. Produktionen vid bruket var dock igång i konkursförvaltarens regi ännu i januari 1982 och förhandlingar pågick med några intresserade köpare.

Ljusne Kätting AB såldes den 1 oktober 1980 till Söderhamns Utvecklings AB, som är ett av Söderhamns kommun helt ägt företag. Säljare var Svenskt Stål AB och orsaken till försäljningen var att företaget gick med förlust. Kommunens beslut som möjliggjorde för Utvecklingsbolaget att köpa Ljusne Kätting AB överklagades inte. Därför skedde ingen prövning av om beslutet var kompetensenligt. En jämförelse med regeringsrättens utslag i andra ärenden gör det troligt att beslutet skulle ha upphävts om det blivit prövat.

Ett år efter det att Söderhamns kommun genom sitt utvecklingsbolag övertog Ljusne Kätting AB går företaget med vinst som för år 1981 beräknas till elva miljoner kronor. Räntabiliteten på totalt kapital är ca 20 procent och antalet anställda är 100. Företaget är alltså ett exempel på ett lyckat

kommunalt engagemang på näringslivssidan. Att företaget lämnade den stora statliga koncernen och blev kommunägt gav enligt företagsledningen företaget den ökade rörelsefrihet som behövdes för att driften skulle bli lönsam.

Ett annat exempel på kommunalt ägarengagemang är att en kommun genom sitt industribolag systematiskt köpt *aktier i småföretag* i kommunen. Genom aktieinnehaven har man fått styrelseposter i företagen och på så vis kunnat se till att de nya medel som aktieköpen tillfört företagen används för utveckling av nya produkter. Kommunen bedömer effekten av detta engagemang till 250 arbetstillfällen.

En sammanställning från en mindre kommun i södra delen av landet visar att kommunen under åren 1977-1980 behandlade 30 ärenden rörande åtgärder till stöd för näringslivet. I tio fall gällde det anskaffning och iordningställande av industrimark, nio företag bereddes lokaler i av kommunen uppförda industrihus och i åtta fall köpte kommunen tidigare företagsägda fastigheter. Tre av de senare gällde bostadsfastigheter som ägdes av industriföretag. Endast i ett fall gick kommunen i borgen för ett mindre lån.

5.8 Överväganden och förslag

Kommunerna spelar en central roll i samhällsutvecklingen. Det är i hög grad kommunen som ansvarar för att medborgarnas behov av samhällsservice tillgodoses på lokal nivå. Det gäller exempelvis utbildning, social service, bostäder, energitillförsel och kommunikationer. Ett kännetecken för den kommunala verksamheten är att ansvarsområdet vidgats till allt fler sektorer. Kommunernas uppgifter är således inte en gång för alla givna utan förändras i takt med samhällsutvecklingen.

Möjligheten till försörjning genom tillgång på arbete utgör grunden för människornas välfärd. Det är därför naturligt att näringslivs- och sysselsättningsfrågorna alltmer kommit i förgrunden. Det gäller för såväl stat och kommun som företag och anställda. Beträffande kommunerna framgår av den lämnade redovisningen att kommunala insatser av olika slag görs inom näringslivsområdet. Inte minst vid akuta krissituationer är en kommunal medverkan nödvändig. Från kommunalt håll har dock hävdats att kommunerna har alltför begränsade möjligheter att agera när det gäller sysselsättningsfrågor. En kommun har däremot obegränsad kompetens att genom anläggningar och verksamhet ta ansvar för att kommuninvånarna får sysselsättning under under sin fritid.

Vid fullgörandet av sitt uppdrag har utredningen funnit att åtgärder för att lösa problem vid industrisanering kan ingå som en del i samhällets näringslivspolitik. I de följande kapitlen skall behovet av åtgärder när det gäller markanvändningsfrågan tas upp. Överväganden i sådana frågor hör emellertid intimt samman med samhällets och kanske främst kommunernas roll inom näringslivssektorn. Av den anledningen har utredningen ansett det väsentligt att på olika sätt belysa kommunernas näringslivsengagemang. De gjorda undersökningarna visar dock att ytterligare studier och överväganden om dessa frågor behöver göras. Denna omfattande uppgift ligger inte inom

ramen för industrisaneringsutredningens arbete utan bör komma till stånd på annat sätt.

Den analys av förhållandet mellan lagstiftning – rättspraxis och verklighet som gjorts i avsnitt 5.7 visar att det finns betydande skillnader mellan vad kommunerna anser är behövligt att göra i olika situationer och den rättspraxis som framgår av regeringsrättens utslag i kommunala besvärsärenden. Det är i många fall svårt att ur rättspraxis läsa ut om en viss åtgärd i en viss kommun i en viss situation ligger inom den kommunala kompetensen eller inte. I det följande skall belysas fall där det enligt rättspraxis är tillåtet för kommunerna att engagera sig men där det är oklart hur långt kommunernas rätt sträcker sig. I vissa fall kan gränsen vara klarlagd, men den kan i skenet av samhällsutvecklingen verka ologisk.

1. För att bereda arbetstillfällen åt arbetslösa eller *för att motverka en hotande arbetslöshet* har en kommun rätt att sätta i gång och driva företag samt att genom lån, borgen eller på annat sätt stödja företag så att de kan fortsätta driften. Tolkningen i rättspraxis av denna regel har varit synnerligen restriktiv. Att så många åtgärder vidtagits – oftast med gott resultat – beror på att man i kommunen varit enig om att åtgärderna var nödvändiga och att inga överklaganden därför skett.

En kommun med hög sysselsättningsgrad, som drabbas av en företagsnedläggning, har rätt att vidta åtgärder för att motverka hotande arbetslöshet. En kommun, som länge haft ett svårt sysselsättningsläge och därför har en mycket låg sysselsättningsgrad, förefaller däremot inte ha samma rätt att genom kommunala åtgärder på samma sätt verka för en förbättrad sysselsättning. Konsekvenserna för kommunen och dess invånare kan bli lika allvarliga om problemen beror på en akut företagskris som om de följer av ett flertal mindre förändringar inom näringslivet. I båda fallen kan följden bli avfolkning, kommunalekonomiska problem samt minskat underlag för samhällelig och kommersiell service. En stor dold arbetslöshet, som beror på att ortsbefolkningen gett upp hoppet om att få arbete och därför inte längre efterfrågar sådant, bör enligt utredningens mening bedömas på samma sätt som en öppen arbetslöshet. Det finns anledning att närmare överväga om de angivna skillnaderna i kommunernas möjligheter att vidta näringspolitiska insatser är motiverade.

2. *När det enskilda initiativet inte räcker till* för att en verksamhet alls skall förekomma i kommunen eller är otillräckligt så kan kommunen ha anledning att gå in. Detta skäl har åberopats när det gällt serviceföretag. Skäl talar också för att kommunerna bör ha rätt att starta företag för att utvinna och förädla befintliga resurser. Det kan på en ort finnas råvaror, mark, lokaler och lämplig arbetskraft men inget intresserat enskilt företag. Ett kommunalt engagemang ligger speciellt nära till hands i de fall produkterna också kommer att avsättas på den lokala marknaden.

3. Kommunerna kan engagera sig i *företag som anknyter till redan befintlig kommunal verksamhet.* Kommunala insatser på detta sätt bör enligt motiven till 1948 års kompetensreform bedömas positivt i rättspraxis. Inom exempelvis energiområdet är några få internationella oljebolag och landsomfattande

elkraftproducenter dominerande. Den nya energipolitiken innebär en satsning på förnybara energitillgångar. Kommunernas roll i energisammanhang blir då av väsentligt större betydelse. I lagen (1977:439) om kommunal energiplanering anges att kommunen i sin planering skall verka för en säker och tillräcklig energitillförsel. För att säkra bränsletillgången för fjärrvärmeanläggningar och andra anordningar för centraliserad uppvärmning anser utredningen att det bör ligga inom kommunernas kompetens att engagera sig i utvinning och förädling av energiråvaror som torv, kol och olika slag av biobränslen.

4. Kommunerna har befogenhet att *allmänt främja näringslivets utveckling* inom den egna kommunen. Detta sker bl. a. genom att lokaler tillhandahålls näringslivet. Kommunen har rätt att uppföra och förvalta lokaler som är avsedda för flera mindre industri- och hantverksföretag. Det finns enligt utredningens uppfattning skäl för att överväga om den kommunala kompetensen bör vidgas när det gäller att tillhandahålla lokaler även i andra avseenden. I sammanhanget bör också klarläggas i vilken utsträckning kommunerna har möjlighet att bistå mindre företag med exempelvis ekonomisk och juridisk sakkunskap.

5. En omstrukturering av näringslivet i en kommun innebär många gånger att samhällelig och kommersiell service måste upprätthållas fastän befolkningsunderlaget är för litet. För att kunna utnyttja den överkapacitet som finns inom dessa sektorer kan det från samhällsekonomisk synpunkt vara lönsamt att öka sysselsättningen. Förutsättningarna för en industriell verksamhet bör enligt utredningen inte enbart bedömas utifrån företagsekonomiska aspekter. I många fall gäller det också att göra en bedömning av vad som är mest ekonomiskt gynnsamt för kommunen och för samhället i dess helhet.

Utredningen anser att det vid sidan av de företagsekonomiska överväganden beträffande en industriell verksamhet är angeläget att *samhällsekonomiska kalkyler* genomförs. Med ett sådant underlag skapas större förutsättningar att bedöma behovet av kommunala näringslivsinsatser. Vidare behöver metoderna för att göra samhällsekonomiska kalkyler utvecklas.

6. De frågor som utredningen ovan berört gäller i huvudsak den kommunala kompetensen inom näringslivsområdet. Det finns dock även andra problem som behöver belysas för att kommunerna skall kunna spela en aktiv roll i sysselsättningshänseende. För en kommun gäller det exempelvis att skapa arbetstillfällen för arbetslösa ungdomar och ge kommunens invånare större frihet i yrkesvalet utan att de behöver byta bostadsort. Som grund för de kommunala insatserna behövs en kartläggning av problem och brister i den totala arbetsmarknaden i kommunen. Ett ömsesidigt informationsutbyte mellan kommunen, företagen, de fackliga organisationerna och statliga organ är därvid av stor betydelse.

I ett senare kapitel skall behovet av information till kommunen tas upp när det gäller markanvändningsfrågan efter industrinedläggningar. Kommunerna behöver dock information om näringslivets utveckling även i andra avseenden, t. ex. planerad utvidgning av produktionen. Frågan om hur ett förtroendefullt samarbete på lokal nivå skall kunna byggas ut i detta vidare perspektiv bör därför studeras och utredas ytterligare. Såsom tidigare har nämnts faller emellertid detta utanför denna utrednings arbete. Det material som tagits fram bör tillsamnnas med den kartläggning som gjorts av utredningen (Kn 1979:08) om kommunal kompetenslagstiftning kunna utgöra en utgångspunkt för en särskild utredning om kommunernas kompetens inom näringslivssektorn.

6 Information och samråd

6.1 Inledning

I kapitel 5 har kommunernas roll i samhällsplaneringen samt i näringslivs- och sysselsättningsfrågor i vid bemärkelse belysts. Redan i avsnitt 2.4 har konstaterats, att utöver kommunen även regionala myndigheter och organ berörs i vart fall av omfattande industrinedläggningar. Samverkansfrågor i en nedläggningssituation har också tagits upp i avsnitt 3.8.

Den numera upphävda uppgiftsskyldigheten i planeringsfrågor, det s. k. DIS-systemet (avsnitt 5.5.1), syftade bl. a. till att för lokala och regionala myndigheter urskilja arbetsställen som kunde ha särskild betydelse för planeringen eller för andra samhälleliga verksamheter. Den utredning som förordade att systemet lades ned, fann bl. a. att det inte fyllde funktionen som ett larmsystem. Det konstaterades också, att informella kontakter hade kommit att få allt större betydelse för att skapa ett förtroendefullt samarbete mellan näringsliv och olika samhällsorgan. I samband med förslaget att avskaffa DIS-systemet framhöll departementschefen (prop. 1980/81:20, bil. 12, s. 9 f) att systemet på sikt torde behöva ersättas med andra och effektivare former för informationssutbyte mellan företag och samhälle. Han var emellertid inte beredd att ta ställning till formerna för detta informationsutbyte, utan ville avvakta visst utredningsarbete samt erinrade bl. a. om de pågående diskussionerna om industri- och regionalpolitikens utformning under 1980-talet.

I propositionen 1980/81:130 om industripolitikens inriktning m. m. berörs den långsiktiga industripolitikens informationsunderlag och utredningsbehov. En proposition i regionalpolitiska frågor kan förväntas 1982, men det får anses vara osäkert om informationsutbytet mellan kommuner och företag kommer att tas upp i det sammanhanget eller i den aviserade propositionen om små och medelstora företag.

I samband med förslaget att avskaffa DIS-systemet framhöll departementschefen vidare som sin uppfattning, att en uppgift för 1980-talets industripolitik måste vara att finna nya former för ett förtroendefullt samråd och informationsutbyte mellan samhälle, fackliga organisationer och näringsliv. Utredningen skall mot denna bakgrund diskutera informationsutbytet i markanvändningsfrågor främst mellan företag och kommuner i en nedläggningssituation.

6.2 Allmänna överväganden

Allt fler kommuner har fäst ökad vikt vid näringslivsfrågor, vilket har berörts tidigare i betänkandet (avsnitt 5.6.). Detta kan ta sig olika uttryck, såsom att näringslivsprogram upprättas eller att särskilda organ eller befattningar inrättas för uppgiften att inom ramen för den kommunala kompetensen utöva en allmänt näringslivsfrämjande verksamhet. I andra kommuner åter sköts dessa uppgifter inom den gängse organisationen. Ett gemensamt drag är att kommunernas kontakter med näringslivet utvecklas. De vanligaste uppgifterna är ett ömsesidigt informationsutbyte, medverkan i mark- och lokalfrågor samt förmedling av kontakter med lokala och regionala organ. Det avgörande skälet för kommunernas ökade intresse för näringslivsfrågor torde vara en strävan att bevara de arbetstillfällen som finns och att skapa nya arbeten.

Formerna för kommunernas näringslivsfrämjande åtgärder är inte reglerade och präglas av informella kontakter. Ett exempel på detta är s.k. företagsbesök, som innebär en uppsökande verksamhet. Det är vanligt att kommunerna samverkar med de regionala utvecklingsfonderna, länsarbetsnämnden och arbetsförmedlingen. Kontakter med länsstyrelsen förekommer också.

Utredningen har inte studerat kommunernas näringslivsfrämjande insatser närmare, men vill göra följande bedömning. Kommunerna har i regel ett gott informellt samarbete med företagen i kommunen. Detta är till ömsesidigt utbyte. Skilda önskemål och planerade förändringar hos företagen kan beaktas i den kommunala planeringen, liksom den planeringen kan ingå i företagens överväganden. Medverkan från kommunen kan vara av avgörande betydelse vid nyetableringar eller utvidgningar av företagsamhet, inte minst när det gäller mark, lokaler, kommunikationer och annat. De informella kontakter som etableras genom företagsbesök och på annat sätt är ett för företag och kommun gemensamt intresse när företag utvecklas. Sannolikt medför de under sådana förhållanden etablerade kontakterna, som bygger på ett förtroendefullt och personligt samarbete, ofta att kommunen informeras även om förestående nedläggningar. Såsom utredningen har haft anledning att konstatera redan tidigare, inriktas emellertid vid nedläggningar som innebär driftsinskränkning uppmärksamheten starkt på sysselsättningsfrågan.

Arbetsgivare som avser att inskränka driften är enligt lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder, främjandelagen, skyldiga att varsla länsarbetsnämnden om minst fem arbetstagare berörs. Reglerna är ett led i arbetsmarknadspolitiken och syftar till att undanröja eller mildra effekterna av driftsinskränkningen för de anställda. Varsel skall lämnas om driftsinskränkningar som kan medföra permittering eller uppsägning. Varseltiden är kortare vid permittering än vid uppsägning. När det gäller en driftsinskränkning som kan medföra uppsägning är varseltiden enligt huvudregeln två till sex månader beroende på hur många arbetstagare som berörs. Detta ger arbetsmarknadsmyndigheterna ett rådrum att söka ordna nya arbeten eller att sätta in andra arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Lagreglerna om varsel bygger i huvudsak på de frivilliga överenskommelser om förhandsinformation till arbetsmarknadsmyndigheterna om planerade driftsinskränkningar

som började tillämpas på den privata arbetsmarknaden redan på 1940-talet. Genom varselsystemet underlättas den samverkan mellan arbetsmarknadens parter, kommunerna och arbetsmarknadsmyndigheterna som sedan länge har ägt rum i de särskilda samrådsgrupper som kan tillsättas vid varslade driftsinskränkningar. Verksamheten i samrådsgrupperna är inte lagreglerad. Grupperna bildas på frivillighetens väg och följer omställningens förlopp samt diskuterar och föreslår länsarbetsnämnden åtgärder som underlättar omställningen.

En industrinedläggning som innebär att ett företag flyttar till andra, kanske nyuppförda anläggningar i samma kommun, kommer naturligt att föranleda överväganden om användningen av den gamla anläggningen. Om företaget däremot inskränker driften fångar sysselsättningsproblemet, såsom tidigare angavs, mycket av uppmärksamheten även hos kommunen. De tidigare berörda kontakterna som kommunen som ett led i sitt näringslivsfrämjande arbete har med företag i frågor som gäller mark och lokaler är inte aktuella i den sistnämnda nedläggningssituationen. Markanvändningsfrågan blir snarast en fråga om den fysiska planeringen som inte sällan skjuts på framtiden. Det är enligt utredningens bedömning vidare så, att kommunernas fysiska planering mera har varit inriktad på nyexploatering än på sanering. Förnyelsefrågor har emellertid på senare år uppmärksammats allt mer, bl. a. genom stadsförnyelsekommitténs (Bo 1979:04) arbete. Hittills har dock främst förnyelse av bostadsområden varit aktuell. Sanering av arbetsområden är en fråga som enligt utredningens uppfattning borde uppmärksammas mer än för närvarande såväl i programarbeten som i själva planeringsprocessen. I båda dessa hänseenden prövar kommuner, inom ramen för den kommunala självstyrelsen, vägar för en bättre samordning mellan olika förvaltningsgrenar, t. ex. genom att bilda projekt- eller arbetsgrupper för saneringsfrågor.

Utredningen har i avsnitt 3.4 påvisat fördelar med en återanvändning av industrianläggningar. Det är känt att en industrinedläggning ofta innebär att maskiner och annat inkråm i byggnader tas till vara och säljs. En del av sådant utrivningsarbete kan innefatta ingrepp i byggnaden. Av svaren på utredningens enkät och annat material framgår att övergivna industrianläggningar, ibland till följd av att underhållet försummas, kommer att utgöra ett störande inslag i stads- eller landskapsbilden. Det framstår därför och med hänsyn främst till den resurs en industrianläggning kan utgöra som angeläget att markanvändningsfrågan beaktas så tidigt som möjligt inför en nedläggning. Vidare finns situationer, såsom i det i bilaga 5 redovisade exemplet från Vikmanshyttan, då ansträngningarna att skapa ny sysselsättning efter en nedläggning bygger på en återanvändning av den nedlagda verksamhetens anläggningar.

Det är många hänsyn som skall vägas samman när en fortsatt användning av mark, byggnader och anordningar som har använts för industriell verksamhet övervägs. Byggnader och anordningar kan ha de mest skiftande förutsättningar. De kan vara belägna på mark som är välbelägen för fortsatt industriell verksamhet eller är av intresse för en helt annan användning. I andra fall saknar området intresse för bebyggelse eller därmed sammanhängande anordningar. Andra avgörande omständigheter är efterfrågan på lokaler samt byggnadernas och anordningarnas ålder och skick. Anläggning-

ar som av hänsyn till den tidigare verksamheten har fått en speciell utformning är i regel svåra att återanvända. En särskild svårighet ligger i att överblicka framtida användningsmöjligheter för byggnader och anordningar. Industrianläggningar bör enligt utredningens uppfattning om möjligt återanvändas. Därigenom kan tidigare investeringar i mark, byggnader och anordningar, i gatu- och ledningsnät samt i övriga samhälleliga servicefunktioner nyttiggöras. Möjligheter till låga transportkostnader och god energihushållning samt hushållning med mark talar även för en återanvändning när det gäller välbelägna områden. Mot detta får ställas de fastighetsekonomiska synpunkterna. Hänsyn skall tas bl. a. till användningsmöjligheterna samt ombyggnads- och upprustningskostnader. Om en återanvändning inte är möjlig, bör marken återställas. För industrimark med byggnader av varierande ålder och utformning kan olika delar av beståndet värderas olika. Någon byggnad kan behöva rivas, någon byggas om och andra åter kan återanvändas utan ombyggnad.

Av vad som har anförts tidigare i betänkandet framgår att kommunen ofta spelar en aktiv roll i markanvändningsfrågan efter en industrinedläggning. I ett av exemplen i bilaga 5, från Hällekis, förvärvade kommunen den fasta egendomen och iklädde sig saneringsansvaret. I några av de andra i bilagan redovisade exemplen,från Laxå och Eskilstuna, medverkade kommunen likaså bl. a. genom att förvärva industrifastigheter. I dessa fall skedde det i samband med att företag tog andra lokaler i samma kommun i anspråk. I det ena fallet kunde kommunen vidare förmedla kontakt mellan ett företag som behövde nya lokaler och den nedlagda industrin, i det andra tog kommunen efter ombyggnad den nedlagda industrins lokaler i anspråk som gymnasieskola m. m. Den i bilaga 5 redovisade återanvändningen av en kvarnbyggnad i Kalmar föregicks av att kommunens industrifastighetsbolag förvärvade fastigheten och lät bygga om kvarnen. Kommunen kan även, såsom redovisas i anslutning till exemplet i bilaga 5 från Malmö, medverka till en återanvändning genom samarbete med privata byggherrar.

Utredningen vill föreslå åtgärder som främjar en sanering och återanvändning av industrianläggningar som överges. Betydelsen av att saken övervägs i så god tid som möjligt före nedläggningen har redan framhållits. Kommunerna har i regel en god kunskap om och inblick i näringslivs- och sysselsättningsfrågor. Det gäller t. ex. lokalbehovet i kommunen. Kommunerna tillhandahåller i ökad omfattning lokaler för industriell verksamhet i s.k. industrihotell. Kommunerna har också kontakt med utvecklingsfonden, länsarbetsnämnden och andra organ. Ett företag som inte längre behöver sina industrianläggningar har redan därför anledning att ta del av kommunens syn på hur en sanering kan främjas. Vidare skall, såsom redan utredningens direktiv anger, en sanering ske med vägledning av kommunens planering. Det är därför naturligt att förorda ett handlingsmönster vid industrinedläggningar som innebär att saneringsfrågan övervägs vid ett samråd mellan företaget och kommunen. Nedläggningar som innebär att driften inskränks uppfattas med fog i första hand som ett sysselsättningsproblem. Med de utgångspunkter utredningen har, framstår det emellertid som motiverat att samtidigt uppmärksamma markanvändningsfrågan. I det följande avsnittet skall därför en ordning med information om nedläggning

av industriell verksamhet och samråd om saneringen efter en industrinedläggning utvecklas närmare.

6.3 Närmare överväganden samt förslag

6.3.1 Inledning

Sanering efter en industrinedläggning förutsätter enligt direktiven en samlad bedömning från bl. a. samhälls- och företagsekonomisk samt kulturhistorisk synpunkt. Vidare skall resurshushållnings- och miljökrav vägas in. Syftet kan formuleras så att en rationell markanvändning skall eftersträvas. Informationen och samrådet bör utgöra ett led i detta.

Utredningen skall i senare kapitel i betänkandet ta upp de medel kommunen f. n. har för att styra en sanering. Vidare skall de ekonomiska frågorna vid en sanering behandlas. Redan här kan erinras om att bl. a. byggnadslagstiftningen innehåller bestämmelser om underhåll av byggnader och anordningar. I avsnitt 3.5 har slagits fast, att saneringsansvaret i princip vilar på fastighetsägaren.

6.3.2 Information

Det har i avsnitt 6.2 diskuterats hur informationsutbytet mellan företag och kommuner gestaltar sig. Det framstår som troligt, att i vart fall nedläggning av mer omfattande industriell verksamhet i regel kommer till kommunens kännedom i förväg. Utredningen ser emellertid, på skäl som har angetts tidigare, som angeläget att informationen ges i så god tid som möjligt före nedläggningen. Industriell verksamhet kan upphöra på ett visst område av olika anledningar. Ett är att verksamheten flyttas, ett annat att den avvecklas. Såsom tidigare har framhållits, kan det antas att markanvändningsfrågan kommer i skymundan av sysselsättningsproblemen om nedläggningen innebär en driftsinskränkning. Det är därför dessa fall som i första hand bör omfattas av informationen.

För att inte onödigtvis betunga företagen och även i övrigt vinna en smidig ordning, bedömer utredningen det vara lämpligt att informationen till kommunen knyts an så nära som möjligt till främjandelagens varselinstitut. Utredningen förordar därför, som en möjlig utgångspunkt för ett samråd om markanvändningen efter en industrinedläggning, att länsarbetsnämnden skall lämna kommunen en formell underrättelse om avgivna varsel i vissa fall. Med en sådan avgränsning som strax skall beröras kan denna ordning inte heller anses betunga länsarbetsnämnden.

Uppgiftsskyldigheten enligt främjandelagen åvilar arbetsgivare som avser att inskränka driften, om inskränkningen inte utgör ett normalt led i hans verksamhet på grund av t. ex. arbetets säsongsmässiga karaktär. Främjandelagen behandlar varsel såväl vid permitteringar som vid uppsägningar. Den information till kommunen som avses med utredningens förslag bör endast gälla varsel om uppsägning som gäller industriell verksamhet.

Varsel enligt främjandelagen gäller, som tidigare har nämnts, inskränk-

ning av driften som omfattar minst fem arbetstagare. Varseltiden är två månader när högst 25 arbetstagare berörs, fyra månader om fler än 25 men högst 100 arbetstagare berörs och annars sex månader. Syftet att få ett rådrum för samrådet, som bör hållas i god tid före nedläggningen, talar för att informationen till kommunen bör lämnas minst fyra månader före driftsinskränkningen. Det kunde vara värdefullt med ett längre rådrum, men då kan inte en samordning ske med varsel enligt främjandelagen. Utredningen fäster en avgörande vikt vid att formen för informationen till kommunen är så enkel som möjligt. Länsarbetsnämndens skyldighet att vidarebefordra varsel enligt främjandelagen bör därför gälla varsel om driftsinskränkningar i industriell verksamhet som kan medföra uppsägning om fler än 25 arbetstagare berörs av uppsägning. Skyldigheten för nämnden att vidarebefordra varsel i dessa fall till den berörda kommunen bör tas upp i en särskild förordning.

Med den avgränsning av länsarbetsnämndens information till kommunen om avgivna varsel som nyss gjordes, kommer driftsinskränkningar som avser 25 eller färre arbetstagare inte att omfattas av informationen. Det följer vidare redan av anknytningen till begreppet driftsinskränkning att fall då verksamheten flyttas inom kommunen inte fångas upp. Det torde däremot vara ett ovanligt fall att industriell verksamhet flyttas över en kommungräns utan att reglerna om varsel på grund av driftsinskränkning blir tillämpliga. Om en industriell verksamhet flyttar inom kommunen, torde detta föranleda kontakter med kommunen i anledning av den nya etableringen, i vart fall när det gäller mer omfattande verksamhet. Att arbetsställen med högst 25 arbetstagare faller utanför informationen kan utgöra en olägenhet, t. ex. om verksamheten utnyttjar omfattande markytor. Sågverk kan vara ett sådant exempel. Det är emellertid sannolikt i regel driftsinskränkningar som berör fler än 25 arbetstagare som är av intresse från markanvändningssynpunkt. På grund härav och för att inte föranleda onödigt uppgiftslämnande lägger utredningen inte fram något ytterligare förslag om information.

Informationen till kommunen kommer således i princip att kunna utgöras av en kopia av det varsel som enligt främjandelagen har lämnats till länsarbetsnämnden. I och med att meddelandet har kommit in till kommunen blir det underkastat de bestämmelser om offentlighet som gäller för allmänna handlingar enligt tryckfrihetsförordningen. Med hänsyn till att informationen kan innehålla uppgifter om enskilds affärs- eller driftförhållanden bör den – precis som hos länsarbetsnämnden – omfattas av sekretess i dessa delar.

6.3.3 Samråd

I avsnitt 6.3.1 har inriktningen av samrådet om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet berörts. Innan formerna för samrådet och dess genomförande tas upp, skall några grundläggande förhållanden behandlas.

Samrådet är att betrakta som ett tillfälle till ömsesidig information i markanvändningsfrågan. Kommunens planering i markanvändningsfrågor är den naturliga utgångspunkten vid samrådet. Vid sidan av den rådande och tillämnade regleringen av markanvändningen har kommunens intresse av ett

förvärv betydelse. Kommunens roll i samrådet innebär inte någon utvidgning av dess befogenheter att styra markanvändningen. Sådana befogenheter finns enligt bl. a. byggnadslagstiftningen och expropriationslagen. Den information som kommunen kan lämna skall medverka till att en rationell markanvändning främjas. Kommunens kontakter med regionala organ och kunskap om efterfrågan på mark och lokaler bör på samma sätt utgöra ett värdefullt bidrag för den som äger mark, byggnader eller anordningar som berörs av nedläggningen. Denne utgör också den naturliga samrådsparten för kommunen, eftersom han, såsom har framhållits i avsnitt 3.5, inom ramen för regler om hur marken får användas, är den som ansvarar för och har det avgörande bestämmandet över genomförandet av en sanering. Ett uttryck för detta skall vara att han har rätt att påkalla ett samråd med kommunen. På motsvarande sätt skall kommunen ha möjlighet att påkalla ett samråd.

Samrådet skall som nämndes främja en rationell markanvändning. Därvid skall förutsättningarna för återanvändning, återställande respektive musealt bevarande övervägas. Målsättningen skall vara att nå enighet om den fortsatta markanvändningen på grund av en allsidig bedömning av markens, byggnadernas och anordningarnas förutsättningar. Det kan, såsom har skett i direktiven, övervägas att kommunen skall kunna hänskjuta frågan till ett statligt organ. Utredningen gör här följande bedömning. Om saneringen skall ske med vägledning av den kommunala planeringen, så bör kommunen också kunna anförtros att slutföra samrådet. Kommunen kan för övrigt, vilket kommer att utvecklas i det följande, om så erfordras bereda t. ex. länsstyrelsen tillfälle att delta i samrådet. Utredningen har mot bakgrund bl. a. av saneringsproblemens begränsade vidd stannat för att inte föreslå några mer ingripande förändringar såsom fondavsättningar etc. för saneringsfallen. Samhällets tvångsmedel i en saneringssituation skall således vara de ingripanden som ändå kan göras med stöd av t. ex. byggnadslagstiftningen. Behovet av förändringar i den delen tas upp i ett senare kapitel. Om enighet inte uppnås vid samrådet, skall följaktligen inte den omständigheten i sig utlösa någon sanktion. Den enda skyldigheten som skall gälla är att, om det behövs, delta i ett samråd som inte binds av några formkrav.

Parter i samrådet m. m.

En industrinedläggning kan beröra frågor som handhas av olika organ i en kommun, t. ex. kommunstyrelsen, nämnder för specialreglerad förvaltning såsom byggnadsnämnden samt något eller några andra organ, t. ex. fastighetsnämnd eller näringslivskommitté. Det måste självfallet ankomma på kommunens fullmäktige att bestämma vilken nämnd som skall ha hand om samrådet.

Den som äger mark, byggnad eller anordning som berörs av nedläggningen är, såsom tidigare har angetts, en viktig part i samrådet. Detta kan, t. ex. om marken eller byggnaderna har upplåtits, vara någon annan än det företag som lägger ned verksamheten. På grund härav och eftersom informationen om nedläggningen i regel kommer från arbetsgivaren, antingen direkt till kommunen eller via länsarbetsnämnden, bör även denne kunna delta i samrådet.

Arbetsgivaren och industrianläggningens ägare skall kunna begära samråd

med kommunen. Även kommunen skall kunna påkalla samråd. Syftet med samrådet innebär att det bara undantagsvis kan antas förekomma att någon avstår från att delta i ett samråd som kommunen har begärt. Med tanke på fall då det frivilliga och informella utbytet av information mellan kommunen och företag m. fl. av någon anledning inte upprätthålls, bör det emellertid finnas en möjlighet för kommunen att i vissa fall kunna kalla till samrådet vid vite.

Nedläggning av industriell verksamhet som avser fler än 25 arbetstagare får antas ofta beröra markområden och anläggningar av sådan omfattning att de på ett påtagligt sätt är av intresse för kommunen från markanvändningssynpunkt. I avsnitt 6.3.2 har ett förslag lagts fram om information i vissa fall från länsarbetsnämnden till kommunen om varsel enligt främjandelagen. Denna information är emellertid endast en av flera tänkbara utgångspunkter för ett samråd. Informationen kan å andra sidan antas inte alltid motivera ett samråd. Vidare gäller, såsom konstaterades tidigare, att fall som kan ha ett sådant intresse faller utanför informationen från länsarbetsnämnden. Ett sådant exempel är att en nedläggning sker i flera etapper, utan att någon av dem berör fler än 25 arbetstagare. Slutligen är förhållandena skiftande bl.a. beroende på industriområdets belägenhet i kommunen och kommunens storlek. Möjligheten för kommunen att vid vite kalla till ett samråd bör därför avgränsas utan hänsyn till hur många anställda som berörs. Det avgörande skall vara om den fortsatta markanvändningen på ett påtagligt sätt är av intresse för kommunen. Utredningen förordar därför att kommunens möjlighet att vid vite kalla till ett samråd om den fortsatta markanvändningen gäller fall då frågan är av väsentlig betydelse. Frågor av detta slag torde framför allt uppkomma i samband med efter kommunens förhållanden stora driftsförändringar inom ett företag. Väsentlighetskravet innebär emellertid att även andra fall, t. ex. då en återanvändning eller ett återställande är särskilt angeläget, omfattas av samrådsskyldigheten.

Samrådets genomförande

Det är utredningens mening att samrådet inte bör formaliseras. Tre orsaker kan anges för denna ståndpunkt. För det första skall samrådet vara ett ömsesidigt utbyte av information och framstå som ett värdefullt bidrag för industrianläggningens ägare i hans överväganden inför en sanering. Ett uttryck för detta är att ett samråd skall kunna påkallas av bl. a. fastighetsägaren. För det andra skall samrådet inte vara betungande. Det skall kunna ske i fria former och i samband med annan samverkan, t. ex. i en sådan samrådsgrupp för sysselsättningsfrågor som nämndes i avsnitt 6.2. Slutligen avser samrådet vitt skilda förhållanden, och kan inte förenas med krav på ett visst, generellt formulerat resultat. Det skall därför, på skäl som utvecklades tidigare, inte heller finnas någon sanktion på den grund att samrådet inte har lett till enighet.

Kommunen kan vid samrådet bidra med kunnande och kontakter i näringslivsfrågor. Kommunens syn på saneringsfrågan bestäms av gällande och tillämnade planer för markanvändningen, kommunens markpolitiska intressen samt bestämmelserna om förköp och expropriation. Av stor vikt är också bestämmelser i främst byggnadsstadgan om underhåll och rivning av

byggnad eller anordning samt om tomts ordnande m. m. Mot denna bakgrund får kommunen samråda med industrianläggningens ägare, som har att ta ställning till hur egendomen enligt hans mening kan användas bäst. Hans handlande styrs då dels av regler för markanvändningen, dels av fastighetsekonomiska överväganden.

Samrådet skall trygga ett väl underbyggt beslut i fråga om saneringen. Ett väsentligt led i samrådet bör vara att mark, byggnader och anordningar besiktigas med avsikten att undersöka utformning, skick och användningsmöjligheter. Av enkätmaterialet och övrig utredning kan man sluta sig till att kommuner någon gång efter industrinedläggningar förvärvar fast egendom utan ingående överväganden om dess fortsatta användning. Den föreslagna ordningen med samråd i markanvändningsfrågan bör bidra till att fastighetens förutsättningar blir allsidigt belysta. Genom en besiktning bör dess värde kunna uppskattas säkrare. Eventuella kostnader för rivning, ombyggnad och upprustning har stor betydelse för egendomens värde. Den bedömning av fastigheten som sker som ett led i samrådet bör motverka kommunala förvärv till överpris. För höga kostnader för kommunen kan uppstå genom att köpeskillingen inte har reducerats i motsvarande mån som kommunen får ikläda sig kostnader för en sanering. Det måste samtidigt konstateras, att kommunens förvärv ofta sker i en pressad situation och är ett led i ansträngningarna att värna den sysselsättning som kan ha gått förlorad genom nedläggningen. Ordningen med information och samråd bör motverka förvärv till överpris. I exemplet från Hällekis i bilaga 5 föregicks förvärvet av förhandlingar mellan kommunen och företaget som ägde anläggningarna. De innebar att användningsmöjligheterna för cementfabrikens olika delar övervägdes, och resulterade i att företaget överlät den fasta egendomen osanerad samt utgav ersättning till kommunen med ett belopp som bedömdes svara mot kostnaderna för rivning av de delar av anläggningen som befanns vara i stort sett omöjliga att använda på nytt.

En besiktning, där anläggningarna beskrivs och bedöms, är av värde inte bara om kommunen överväger ett förvärv. Den utgör en viktig grund för att anläggningarnas användbarhet skall kunna övervägas. Anläggningarnas utformning och skick har därvid stor betydelse. Dessa frågor har på senare tid börjat att uppmärksammas som en forskningsuppgift och har studerats i några projekt. Såsom framgår av exempel i bilaga 5 måste möjligheterna till en återanvändning prövas ingående och uppslagsrikt. Nästa fas är att ta ställning till frågan om ett bevarande. Därvid kan kulturhistoriska aspekter och hänsyn till stadsbilden spela in. Ett bevarande är säkrat om en lokals goda egenskaper kan kopplas samman i tid och rum med en efterfrågan på dessa egenskaper, så att lokalen blir återanvänd. En återanvändning kan föranleda ombyggnadsarbeten. Omfattningen och kostnaderna för dessa kan tas upp vid samrådet med utgångspunkt från vad besiktningen och den tillämnade nya användningen ger vid handen.

Samrådet skall motverka att mark, byggnader och anordningar blir outnyttjade. Det kan givetvis tänkas fall där industrianläggningar står oanvända en tid i avvaktan på att de kan användas på nytt. Inom ramen för vad regler i främst byggnadsstadgan anger måste då olägenheter från miljö- och säkerhetssynpunkt undanröjas. En återanvändning bör eftersträvas av resurshushållningsskäl. Det kan inte heller från strikt fastighetsekonomiska

synpunkter vara av intresse att industrianläggningar inte utnyttjas. En återanvändning kan föranleda översyn av planer för markanvändningen samt ombyggnads- och rivningsarbeten. Kan en återanvändning inte påräknas ens på sikt, bör anläggningarna rivas. Om samrådet leder till bedömningar kring vilka parterna kan enas, så kan det, i synnerhet om saneringen är omfattande, vara lämpligt att i ett avtal mellan kommunen och fastighetsägaren om saneringen lägga fast de åtaganden som samrådet har lett till. Åtaganden kan tänkas även från kommunens sida t. ex. när det gäller översyn av planer för markanvändningen, fastighetsförvärv, samordning av administrativa beslut etc. I sammanhanget kan även erinras om det i förslaget (SOU 1979:65-66) Ny plan- och bygglag förordade institutet exploateringssamverkan för bl. a. förnyelse av bebyggelsemiljöer. Det får med hänsyn till att samrådet inte är formaliserat överlämnas åt parterna att, såsom i ett exploateringsavtal, avgöra den närmare utformningen av en överenskommelse som följer av samrådet.

Det har redan konstaterats, att det är kommunens fullmäktige som har att bestämma vilken nämnd som skall ha hand om samrådet. Det har emellertid också av det som tidigare har anförts framgått, att de förvaltningar som har hand om bebyggelse- och markanvändningsfrågor respektive näringslivsfrågor regelmässigt bör medverka. Samverkan mellan flera förvaltningar i en projekt- eller arbetsgrupp kan tänkas vara en lämplig form.

Tidigare i detta avsnitt har angetts vilka som kan vara parter i samrådet. Det har också framhållits att samrådet skall ske i fria former. Detta innebär att även andra än kommunen, industrianläggningens ägare och arbetsgivaren kan lämna bidrag vid samrådet. Vid återanvändning kan en samordning med arbetsmarknads- och näringspolitiska insatser vara aktuell. Det kan då te sig naturligt att länsarbetsnämnden, länsstyrelsen och utvecklingsfonden medverkar vid samrådet. Såväl en återanvändning som en rivning efter nedläggning av industriell verksamhet kan påkalla uppmärksamhet från kulturhistorisk synpunkt. I kulturminnesvårdsfrågor, som har behandlats närmare i kapitel 4, har länsantikvarierna och länsmuseerna viktiga uppgifter.

Vid samverkan enligt främjandelagen har arbetsmarknadens parter en betydelsefull roll. Förhållandena ställer sig något annorlunda vid ett samråd i markanvändningsfrågan. Om den industriella verksamheten flyttas inom kommunen, torde markanvändningen inom det tidigare industriområdet inte beröra de fackliga organisationerna på samma sätt som om verksamheten avvecklas och sysselsättningsfrågor uppkommer. Under senare år har i flera fall arbetstagare som har blivit utan arbete i anledning av en företagsnedläggning prövat möjligheterna att starta ny verksamhet i industrilokalerna. Det finns även exempel på att företaget aktivt stödjer en sådan utveckling genom utbildning och startbidrag till dem som har sagts upp. Om, å andra sidan, de industriella anläggningarna inte lämpar sig för återanvändning, så torde samrådet inte beröra de intressen arbetstagarnas organisationer närmast företräder. Det får således, inom ramen för de fria former som lämnas för samrådet, även i detta hänseende avgöras från fall till fall vilka som bör delta i samrådet.

6.3.4 Ett exempel på samråd, sanering och återanvändning

Ohs Bruk Aktiebolag i Osbruk cirka 20 km öster om Värnamo lades ned 1978. Bruket gav arbete åt ungefär 50 av ortens drygt 200 invånare.

Bruket, som tillkom redan 1893, var en av landets minsta sulfitfabriker. Det ingick sedan 1960 i Billerudskoncernen och omfattade förutom sulfitfabriken en kraftstation. 1972 underställdes fabriken koncessionsnämndens prövning. Det konstaterades då att miljöskyddsåtgärder krävdes. Med hänsyn till att formerna för den fortsatta verksamheten övervägdes, så medgavs bolaget en fyraårig avvecklingsperiod utan några mer omfattande miljöskyddsåtgärder. Avvecklingstiden sträcktes senare ut till 1980 med hänsyn bl. a. till att vissa åtgärder för att begränsa föroreningar vidtogs samt att det var svårt att få ersättningsindustri till orten.

Till följd av en brand strax före den beräknade nedläggningstidpunkten tidigarelades nedläggningen. Driften i sulfitfabriken upphörde vintern 1978.

Bolaget var den dominerande fastighetsägaren i orten. Kontakter i markfrågorna etablerades redan före nedläggningen och kom att avse såväl kommunen som fastighetsbildningsmyndigheten, länsstyrelsen, länsmuseet och de anställda. Kontakterna har redovisats i många protokoll och minnesanteckningar.

De anställda bodde i stor omfattning i bostäder som de hyrde av bruket. Efter värdering av en opartisk värderingsman överläts många av bostadsfastigheterna till hyresgästerna. Bolaget överlät kraftstationen till ett kraftbolag. Delar av industrianläggningarna befanns kunna tas i anspråk av en expanderande gummiindustri i kommunen. Kommunalrådet som hade hand om näringslivsfrågor medverkade till att gummiindustrins lokalbehov knöts an till de lokaler i Osbruk som skulle bli lediga.

Som en följd av de tidiga överläggningarna kom bolaget och kommunen till en principiell lösning av markfrågorna redan före nedläggningen. Den innebar att industriområdet och bolagets övriga markinnehav i samhället, undantaget bostadsfastigheterna och kraftstationen, sågs var för sig.

Industriområdet om cirka 45 000 m^2 skulle bolaget överlåta till kommunen i ett delvis avrivet och återställt skick. Efter besiktning och fortsatta diskussioner upprättades en rivningsplan. I denna plan inventerades området och dess anläggningar. Anläggningarnas användningsmöjligheter prövades, de numrerades och togs upp i ett kartmaterial. Ett drygt tiotal av över trettio i flera fall sammanbyggda enheter skulle rivas helt eller delvis. Det gällde främst byggnader med en utformning som präglades av den nedlagda processens krav, såsom kokerier, blekeri, barkeri, såg, kvarn, syracistern m.m., men även andra byggnader och anläggningar såsom garage och förråd. Industriminnesfrågor uppmärksammades bl. a. på så sätt att Nordiska museet och länsmuseet i Jönköpings län dokumenterade verksamheten genom fotografering, intervjuer m.m. Ortens järnvägsmuseiförening tog del i bevarandefrågorna och åtog sig att underhålla bl. a. två kokare som man enades om att bevara som industriminnen. Även en s. k. blekholländare bevarades.

I rivningsplaneringen deltog även en entreprenör som bolaget anlitade för vissa arbeten. Bolagets personal utförde vissa av arbetena. Rivnings- och

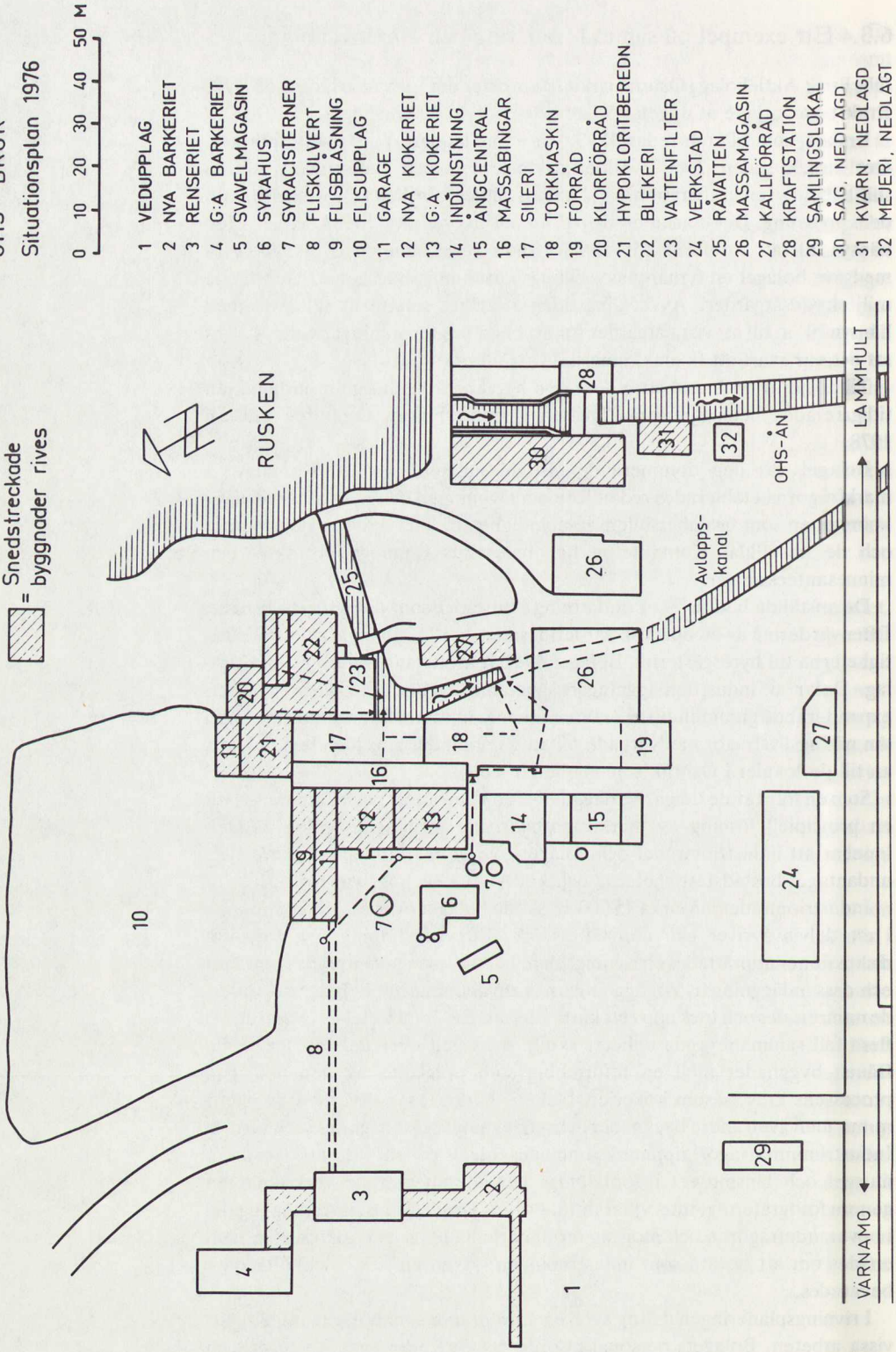
OHS BRUK
Situationsplan 1976
0 10 20 30 40 50 M
1 VEDUPPLAG
2 NYA BARKERIET
3 RENSERIET
4 G:A BARKERIET
5 SVAVELMAGASIN
6 SYRAHUS
7 SYRACISTERNER
8 FLISKULVERT
9 FLISBLÅSNING
10 FLISUPPLAG
11 GARAGE
12 NYA KOKERIET
13 G:A KOKERIET
14 INDUNSTNING
15 ÅNGCENTRAL
16 MASSABINGAR
17 SILERI
18 TORKMASKIN
19 FÖRRÅD
20 KLORFÖRRÅD
21 HYPOKLORITBEREDN.
22 BLEKERI
23 VATTENFILTER
24 VERKSTAD
25 RÅVATTEN
26 MASSAMAGASIN
27 KALLFÖRRÅD
28 KRAFTSTATION
29 SAMLINGSLOKAL
30 SÅG, NEDLAGD
31 KVARN, NEDLAGD
32 MEJERI, NEDLAGT
= Snedstreckade byggnader rives
RUSKEN
Avlopps-kanal
OHS-ÅN
LAMMHULT
VÄRNAMO

återställningsarbetena delades in i etapper och en tidplan gjordes upp. Där angavs bl. a. när maskinutrustning som skulle tas till vara av bolaget skulle vara utriven samt när rivnings- och återställningsarbetena skulle vara slutförda. I planen behandlades även frågor som sortering och omhändertagande av rivningsmassor, i vilken omfattning marken skulle återställas samt frågor som arbetarskydd och rivningslov.

De lokaler på industriområdet som kommunen bedömde vara av värde och som därför bevarades, var främst magasins-, verkstads- och förrådsbyggnader. Bolaget överlämnade dessa till kommunen i ett avstädat skick. Vidare utförde bolaget i samråd med kommunen vissa ombyggnadsarbeten i de bevarade lokalerna.

Efter det att kommunen hade investerat cirka 1,7 milj. kronor i de industrilokaler som bevarades och vissa tillbyggnader m.m., kunde dessa redan samma år som sulfitfabrikens tillverkning lades ned tas i anspråk av företaget som tillverkar gummiprodukter. Det ger arbete åt cirka 25 personer. Kommunen hyr ut lokalerna, de första åren till en reducerad kostnad. Målsättningen är att företaget skall överta anläggningarna.

Den nu kortfattat redovisade samverkan mellan bl. a. bolaget och kommunen kommer till uttryck i många olika dokument såsom protokoll, minnesanteckningar, promemorior, planer och kartmaterial. Mellan kommunens industribyggnadsbolag och bruksbolaget upprättades ett köpekontrakt avseende det ca 45 000 m^2 stora industriområdet, som utgjorde en del av bruksbolagets huvudfastighet. Det överläts för symbolisk ersättning, varjämte bolaget åtog sig att utföra upprustningsarbeten på fastigheten mot en ersättning om 175 000 kronor. Dessa arbeten utfördes av bolagets anställda under avvecklingsperioden. I kontraktet anges som villkor för överlåtelsen bl. a. följande säljarens åtaganden.

- Utrivning av maskiner m.m. samt rivnings- och återställningsarbeten i enlighet med den upprättade planen för dessa arbeten, varvid även tidpunkten har angetts för när åtagandena skall vara fullföljda.
- En förbindelse att under tio år gentemot köparen ansvara för eventuella vid tillträdet inom området förekommande miljöfarliga ämnen samt att hålla köparen skadeslös för kostnader till följd av sådana ämnen.

Kommunen förvärvade senare återstoden av brukets huvudfastighet, vilken utgjordes av grönområden och vägar m.m. Vidare förvärvades några obebyggda tomtplatser för bostadsändamål samt den fastighet där ortens butik var uppförd. Någon ersättning utgick inte för förvärven, men kommunen fick ikläda sig ett ansvar för bl. a. vatten- och avloppsförsörjningen. Kommunen övertog vattentäkten samt ledningssystemen. Kommunen har sedermera byggt ett reningsverk och, mot avgift, anslutit bostadsfastigheterna till det kommunala va-systemet. Vidare övertog kommunen väghållningen i orten. Sedermera har en vägsamfällighet bildats.

Kommunen hade tidigare planer på att inrätta ett industrimuseum i anslutning till fabriksområdet. Dessa planer är för närvarande skrinlagda. Länsmuseet har med bidrag från arbetsmarknadsstyrelsen och kommunen publicerat en undersökning som belyser bruksorten och fabriken, såväl när det gäller miljö och bebyggelse som beträffande arbete, fritid och sociala förhållanden i övrigt.

6.3.5 Specialmotivering

Förslaget till förordning om underrättelse till kommun om varsel enligt lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder

Förordningen har bara en paragraf som inte torde kräva någon motivering utöver vad som har anförts i avsnitt 6.3.2. Begreppet industriell verksamhet berörs i det följande i specialmotiveringen till lagen om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet.

Regeringen har genom propositionen 1981/82:71 lagt fram ett förslag till ny anställningsskyddslag. Därvid föreslås följdändringar i bl. a. främjandelagen. Dessa berör bestämmelserna om varsel om driftsinskränkningar. Enligt förslaget öppnas en möjlighet för arbetsgivare att fullgöra sin varselskyldighet genom ett meddelande till länsarbetsnämnden bl. a. om att förhandlingar om driftsinskränkningar har inletts enligt lagen (1976:580) om medbestämmande i arbetslivet.

Propositionen torde komma att behandlas i riksdagen under våren 1982. Om förslaget om ändringar i främjandelagen godtas, kan detta beaktas genom en mindre omarbetning i det förslag industrisaneringsutredningen lägger fram.

Förslaget till lag om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet

1 §

Lagen kan tillämpas om industriell verksamhet skall upphöra eller redan har upphört helt eller delvis på ett mark- eller vattenområde. Lagen gäller således inte bara när verksamheten avvecklas, utan även när den upphör på platsen genom att den flyttas, till och med om det sker till ett angränsande markområde.

Som industriell verksamhet får utan vidare anses tillverkningsindustri samt gruvor och mineralbrott, enligt standarden för svensk näringsgrensindelning (SNI) grupperna 3 respektive 2. Begreppet bör emellertid ges en vid tolkning och således även omfatta annan verksamhet i industriliknande former, t. ex. el-, gas-, värme- och vattenförsörjning.

För vissa former av industriell eller liknande verksamhet finns en reglering av återställning m. m. när verksamheten upphör. Som exempel kan nämnas naturvårdslagens regler om återställning efter täkt och bestämmelser i gruvlagen om att anordningar till en gruvas styrka och bestånd skall lämnas kvar samt om stängsel m. m. Vidare kan återställningsfrågan ha prövats i ett tillstånd enligt t. ex. miljöskyddslagen eller, som för kärnkraftsanläggningar, i särskild ordning. Ett samrådsförfarande bör självfallet inte inledas i frågor som har reglerats på annat sätt.

2 §

Syftet med författningen har utvecklats i den allmänna motiveringen. Där har framhållits, att det bara undantagsvis får antas sakna intresse för arbetsgivaren eller industrianläggningens ägare att delta i ett samråd, men att

det ändå bör finnas en möjlighet för kommunen att i vissa fall kunna kalla till samrådet vid vite. Att arbetsgivaren och industrianläggningens ägare kan begära samråd anges i första stycket. Några bestämmelser utöver den nyss berörda möjligheten enligt andra stycket för kommunen att vid vite kunna kalla till överläggningarna bedöms inte vara erforderliga för samrådet, vars former skall vara fria. Som framgår av 1 § kan samrådet hållas såväl före som efter det att den industriella verksamheten har upphört. Det bör naturligtvis helst inledas före nedläggningen. Det kan aktualiseras genom den information om varsel som länsarbetsnämnden vidarebefordrar till kommunen eller information på annat sätt. Ett samråd kan givetvis innebära att överläggningar hålls vid flera tillfällen.

I paragrafen används uttrycket industrianläggningens ägare. Därmed avses såväl fastighetsägaren som den som äger byggnad eller anordning på annans mark. Vid tomträttsupplåtelser har nyttjanderätten till fastigheten, som i regel ägs av en kommun, för obestämd tid upplåtits till tomträttshavaren. Denne äger byggnader och anordningar, och omfattas således av reglerna om samråd.

3 §

Talan om utdömande av vite föres vid allmän domstol av åklagare efter anmälan av kommunen. I ett mål om utdömande av vite kan domstolen pröva bl. a. om vitesföreläggandet är lagligt. På grund härav bör av praktiska skäl ett beslut om föreläggande av vite inte kunna överklagas.

Utdömda viten kan förvandlas till fängelse enligt särskild lagstiftning. Med hänsyn främst till arten av de intressen viten enligt denna lag syftar till att tillgodose, bör emellertid förvandling av dessa viten inte kunna ske. En bestämmelse om detta finns i paragrafens sista stycke.

4 §

Såsom har angetts i den allmänna motiveringen omfattas varsel enligt främjandelagen av sekretess enligt sekretesslagen (1980:100) när det gäller uppgift om enskilds affärs- eller driftförhållanden. En motsvarande sekretess bör råda hos kommunal myndighet för en vidarebefordrad sådan uppgift. Därjämte bör sekretesskydd finnas i ett ärende om samråd för uppgifter om enskilds affärs- eller driftförhållanden. De kompletteringar som erfordras i sekretesslagen har tagits in i en ny 19 § i 8 kap.

Förslaget till lag om ändring i sekretesslagen

8 kap. 19 §

Den nya 19 § i 8 kap. har berörts i specialmotiveringen till 4 § lagen om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet.

6.3.6 Ikraftträdande

De föreslagna bestämmelserna bör kunna träda i kraft den 1 januari 1983. Samråd kan, som framgår av lagtexten, påkallas även beträffande industriell verksamhet som redan har upphört. Det finns enligt utredningens bedömning inte behov av några särskilda övergångsbestämmelser för dessa fall.

7 Lagstiftningen om markanvändningen

En industriell verksamhet flyttas eller upphör på annat sätt på ett markområde. Marken, byggnaderna och anordningarna står oanvända. Olika resurser utnyttjas således inte. Vidare kan säkerhetsrisker uppstå och stads- eller landskapsbilden störas. Mot den här bakgrunden har i direktiven efterlysts sätt för att få återanvändning, återställande eller, i enstaka fall, ett musealt bevarande till stånd. I detta kapitel skall, mot bakgrund av redogörelsen för gällande rätt, utredningens underlagsmaterial och de allmänna övervägandena i kapitel 3, behovet av förändringar i lagstiftningen om markanvändningen diskuteras. Frågor som gäller kulturhistoriskt intressant bebyggelse m. m. har emellertid tagits upp redan i kapitel 4.

7.1 Inledning

Utredningen har i kapitel 3 framhållit betydelsen av att en återanvändning kommer till stånd, eller att, om detta inte är möjligt, marken återställs efter en industrinedläggning. I samband därmed har också ansvarsfördelningen mellan samhället och företagen berörts. Utredningen föreslår, på skäl som därvid utvecklades närmare, inte någon ordning med fondavsättningar etc. för saneringsfallen. Vidare slås fast att ansvaret för kostnader och genomförande av en sanering vilar på den som äger fastigheten, byggnaden eller anordningen. Utredningen gör således i detta hänseende inte något avsteg från vad som i princip gäller för närvarande. I den fortsatta framställningen i kapitlet avses med fastighetsägaren den som enligt det sagda har ansvaret för saneringen.

Eftersom saneringsansvaret vilar på fastighetsägaren, så har han också det avgörande bestämmandet över tidpunkten för och omfattningen av saneringen. I vissa situationer kan emellertid, såsom framgår av redogörelsen för gällande rätt i bilaga 1, saneringsfrågan prövas redan i samband med att verksamheten startar. Ett sådant exempel är naturvårdslagens bestämmelser om täkt.

Av översikten över gällande rätt framgår att såväl ägare som brukare är underkastade många begränsningar när det gäller användningen av mark, byggnader eller anordningar för industriell verksamhet. En särskild betydelse har bestämmelser som gäller oavsett den industriella verksamhetens art. Flertalet av byggnadslagstiftningens bestämmelser samt expropriationslagen och förköpslagen är av den arten. Det finns emellertid författningar, t. ex.

miljöskyddslagen och gruvlagen, som är tillämpliga bara för vissa former av industriell verksamhet. Till den senare typen av bestämmelser hör också 136 a § byggnadslagen och naturvårdslagens regler om täkt.

Enkätsvaren har nästan uteslutande tagit upp industribyggnader. I det följande skall därför först räckvidden från saneringssynpunkt av bl. a. byggnadslagstiftningen bedömas. I avsnitt 7.3 skall behovet av åtgärder i övrigt för saneringsfallen tas upp. Det gäller t. ex. återställning av mark efter gruv- eller täktverksamhet samt räckvidden av andra bestämmelser för vissa former av industriell verksamhet.

7.2 Byggnadslagstiftningen och expropriationslagen

Enkätsvaren har, som nyss nämndes, nästan uteslutande tagit upp industribyggnader. Gruvor, täkter m. m. har endast tagits upp i några fall.

Ett mindretal av industrinedläggningarna har medfört varaktiga olägenheter från markanvändningssynpunkt. Den enligt enkätsvaren förhärskande olägenheten med dessa industrianläggningar är att de är så speciellt utformade att de är svåra att återanvända. Följden är att de står oanvända, används endast delvis eller används mindre intensivt än tidigare.

Andra – relativt sett – vanliga olägenheter är att en byggnad eller anordning är störande för stads- eller landskapsbilden, olycksfalls- och säkerhetsrisker, att byggnaden eller anordningen är förfallen, att det brister i dess hållfasthet eller att den utgör en brandfara.

Bland övriga, mindre vanliga olägenheter nämns i enkätsvaren miljöfaror. Sådana olägenheter får förutsättas bli avhjälpta inom ramen för miljöskyddslagstiftningen, som lämnas utanför denna utrednings arbete. I ett fåtal fall har angetts att en byggnad eller anordning utgör en olägenhet därför att den hindrar viss annan önskvärd markanvändning. Bland andra redovisade olägenheter kan anges störande ljud och buller, att byggnader och anordningar ger ifrån sig rök och sot, att verksamheten har efterlämnat fiberbankar i vattendrag, oljeskador samt utsläpp av tungmetaller. Detta får anses vara olägenheter som till del bör prövas inom ramen för miljöskyddslagstiftningen och som i övrigt är av den art att de bör lösas genom att markanvändningen i området ses över och detaljplanen i förekommande fall ändras. Det sistnämnda gäller också för de i något fall redovisade olägenheterna kommunikationssvårigheter och parkeringsproblem.

Utredningsmaterialet visar slutligen att det i vissa fall är kommunen som får utföra en sanering. Mönstret är att kommunen, under trycket av en sysselsättningskris eller av andra skäl, förvärvar mark och byggnader. En vanlig situation är att ett företag som tar andra, större lokaler i anspråk överlåter de tidigare lokalerna till kommunen. Exempel finns på att kommunens kostnad för förvärvet och saneringen överstiger markens värde. Situationer kan också tänkas, där saneringskostnaden är högre än markens värde efter en sanering, dvs. fastigheten har ett negativt värde.

7.2.1 Allmänna utgångspunkter

Samhället har ett betydande ansvar för frågor om byggande och den fysiska miljön. Planeringen under efterkrigstiden har länge byggt på tillväxt och, när det gäller markanvändningen, varit starkt inriktad på nyproduktion av främst bostadsbebyggelse. Med tiden har ett behov av att sanera och omvandla det äldre byggnadsbeståndet uppkommit. Stadsförnyelsekommittén (Bo 1979:04) har fått i uppdrag att utreda frågor om förnyelse av bebyggelsemiljön. I den utredningens direktiv tilläggs kommunerna även framgent en betydande roll i saneringsfrågor. Tidigare har instrument skapats för att tillgodose bostadspolitiska intressen, inte minst när det gäller att komma till rätta med brister som beror på t. ex. eftersatt fastighetsskötsel. Här kan nämnas de kommunala bostadsförsörjningsprogrammen samt författningar som bostadssaneringslagen och bostadsförvaltningslagen. En motsvarande ordning finns inte för industrimark.

Kommunerna har en avgörande roll i markanvändningsfrågor. Utredningens utgångspunkt är därför att kommunerna skall ha det närmaste överinseendet även över den markanvändningsfråga som en sanering utgör. Detta synsätt har kommit till uttryck redan i kapitel 6.

Utredningen har tidigare framhållit betydelsen av att behovet av en sanering uppmärksammas i samband med nedläggningen av en industriell verksamhet. Enligt utredningens bedömning bör industrianläggningar om möjligt återanvändas. Därigenom kan tidigare investeringar i mark, byggnader och anordningar, i gatu- och ledningsnät samt i övriga samhälleliga servicefunktioner nyttiggöras. Såsom tidigare har framhållits, talar även låga transportkostnader och god energihushållning samt hushållning med mark för en återanvändning när det gäller välbelägna områden. Mot detta får emellertid ställas de fastighetsekonomiska synpunkterna. Hänsyn skall tas bl. a. till användningsmöjligheterna samt ombyggnads- och upprustningskostnader. Om en återanvändning inte är möjlig bör marken återställas. För industrimark med byggnader av varierande ålder och utformning kan olika delar av beståndet värderas olika. Någon byggnad kan behöva rivas, någon byggas om och andra åter kan återanvändas utan ombyggnad.

I kapitel 6 har utredningen lagt fram ett förslag om samråd om markanvändningen efter det att en industriell verksamhet har upphört på ett mark- eller vattenområde. Samrådsförfarandet syftar till att främja en rationell markanvändning. Vid samrådet kan den fortsatta markanvändningen prövas allsidigt. Det finns många hänsyn att väga samman vid denna bedömning. En betydelsefull omständighet är de framtida användningsmöjligheterna för mark, byggnader och anordningar.

Samrådet är framgångsrikt om det leder till enighet mellan kommunen och fastighetsägaren. Samstämmighet kan uppnås t. ex. om hur ägaren skall utföra saneringen eller om att kommunen skall förvärva egendomen. Kan ett samförstånd inte uppnås om tidpunkten för saneringen och dess omfattning, beror kommunens möjlighet att styra saken främst av bestämmelser i byggnadslagstiftningen och av regler om tvångsförvärv. Byggnadslagen (BL), byggnadsstadgan (BS), expropriationslagen och förköpslagen samt andra regler som berör markanvändningen har redovisats närmare i bilaga 1, Översikt över gällande rätt och pågående reformarbete.

Byggnadsstadgans 50 - 53 §§ förutsätter att byggnader, anordningar och tillhörande mark hålls i stånd på väsentliga punkter. Det är främst bärförmåga och stadga, säkerhet mot brand och olycksfall samt det yttre skicket som skall värnas. I förslaget (SOU 1979:65-66) Ny plan- och bygglag utvidgas underhållsansvaret för fastighetsägaren. För andra byggnader än dem som har kulturhistoriskt intresse samt för anordningar kan enligt BS rivning påkallas vid förfall eller väsentlig skada. Bestämmelserna ger emellertid utrymme för fastighetsägaren att inom rimlig tid sätta byggnaden eller anordningen i stånd. I samband med en författningsändring 1962 anförde departementschefen, i anslutning till 51 § 1 mom. BS, följande i propositionen 1962:87, s. 24: Ett rivningsföreläggande bör inte komma i fråga om det framstår som ett ur ekonomisk synpunkt rimligt alternativ att i stället sätta byggnaden i stånd.

Ägaren till en byggnad eller en anordning har således, under förutsättning att den har kommit till i enlighet med gällande bestämmelser, i princip rätt att låta den stå kvar så länge den kan hållas i stånd med underhållsåtgärder.

Expropriation får äga rum beträffande fast egendom som med hänsyn till den framtida utvecklingen krävs för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning. Rätt till expropriation föreligger i fråga om obebyggd eller glest bebyggd mark som i framtiden behövs för tätbebyggelse. Redan tätbebyggd mark kan exproprieras under snävare förutsättningar för att omdana bebyggelsen. Utanför faller mark som inte beräknas undergå någon förändring i användningssättet.

Expropriation kan vidare ske vid fall av grov vanvård samt för att bevara kulturhistoriskt märklig bebyggelse.

Förköp får utövas för att tillgodose behovet av mark för tätbebyggelseändamål samt för att rusta upp fast egendom.

I inledningen till detta avsnitt konstaterades att ett mindretal av industrinedläggningarna har medfört varaktiga olägenheter från markanvändningssynpunkt. Den olägenhet som främst måste bedömas mot de bestämmelser som gäller är en industrianläggnings speciella utformning, som gör den svår att återanvända. Följden kan vara att den står oanvänd, används endast delvis eller används mindre intensivt än tidigare, en verkstadslokal används t. ex. som lager under en längre tid.

Andra vanliga olägenheter – relativt sett – är störningar i stads- eller landskapsbilden, olycksfalls- och säkerhetsrisker, att byggnaden eller anordningen är förfallen, att det brister i dess hållfasthet eller att den utgör en brandfara.

En byggnads anpassning till stads- eller landskapsbilden skall beaktas vid byggnadslovsprövningen. Det är emellertid naturligt att en övergiven industrianläggning upplevs påverka omgivningen negativt. Olycksrisker föreligger främst genom att övergivna industriområden kan bli en uppehållsplats till och med för barn. Om området är lättillgängligt ökar också risken för skadegörelse på byggnader och anordningar. Krossade fönster och ansamling av skräp och avfall bidrar till att området anses som störande i stads- eller landskapsbilden.

De nyss angivna olägenheterna vid sidan av en byggnads speciella utformning är sådana att de i regel torde kunna avhjälpas med stöd av bestämmelser i byggnadsstadgan, naturvårdslagen och brandlagstiftningen

för dessa fall. Av enkätsvaren framgår emellertid att föreläggande med stöd av byggnadsstadgan och naturvårdslagen utfärdas sällan.

Utredningen bedömer att kommunerna redan genom den samrådsrutin som behandlas i kapitel 6 kan nå långt för att uppnå en från allmän synpunkt önskvärd sanering efter industrinedläggningar. Det har nyss konstaterats, att byggnadsnämnderna i mycket liten omfattning med stöd av 50 - 53 §§ BS har förelagt fastighetsägare att rätta till brister på industrifastigheter. Det kan hållas för visst att bestämmelserna har betydelse som ett påtryckningsmedel för att nå fram till frivilliga uppgörelser. Utredningen får ändå anta, att det finns situationer då byggnadsnämnden, t. ex. i samband med att kommunen även har att överlägga med ett företag i sysselsättningsfrågor, inte alltid fullt ut hävdar de angivna kraven på en fastighets skick. Utredningen får konstatera att en strikt tillämpning av de berörda reglerna i bl. a. byggnadsstadgan tillsammans med den tidigare berörda möjligheten att med stöd av 2 kap. 7 § expropriationslagen ta vanvårdad fast egendom i anspråk ger vissa möjligheter att få en sanering till stånd. Samhällets möjligheter att bestämma om återanvändning eller återställande skall ske är emellertid – när inte en särskild reglering gäller, som t. ex. vid tillstånd till täkt – begränsade. Detsamma gäller möjligheterna att styra tidpunkten för saneringen och dess omfattning. Det finns inte någon möjlighet att ingripa på den grund att en industrianläggning står oanvänd eller används mindre intensivt än tidigare. Kommunens avgörande genomförandemedel är att förvärva fastigheten. Tidigare har angetts några svårigheter kommunen kan stå inför vid frivilliga förvärv.

Det föreligger således ett visst behov av vidgade styrmedel för att främja en sanering. När ett sådant behov bedöms föreligga beaktar utredningen inte bara förhållandena i dag. Strukturella och andra förändringar i den industriella verksamhetens betingelser motsäger inte att behovet av vidgade styrmedel kan komma att göra sig gällande med ökad styrka i framtiden.

Det är av resurshushållningsskäl angeläget att en återanvändning kommer till stånd där det är möjligt. Kommunen kan inom ramen för byggnadslagstiftningen fatta beslut om vilket ändamål marken avses för. Genom byggnadsstadgans bestämmelser om underhåll kan säkerställas att en byggnad eller anordning hålls i stånd. Det finns däremot inte något krav på att den tillåtna markanvändningen skall utövas eller att det skall ske med en viss intensitet. Det bör enligt utredningens mening inte heller komma i fråga att kommunen skall kunna kräva att ägaren till en fastighet skall använda den eller att han skall använda den med en viss intensitet. Utredningen finner vidare inte anledning att frångå den ordning som råder för byggnadslovsprövningen genom att t. ex. infoga saneringsfrågan som ett led redan vid den prövningen.

De fall då en sanering inte kommer till stånd på ett för kommunen önskvärt sätt är förhållandevis få. Detta måste tillmätas en avgörande vikt när vidgade styrmedel övervägs. Av avsnitt 3.8 framgår att utredningen, med beaktande bl. a. av de relativt begränsade problem från markanvändningssynpunkt som en saneringssituation medför, har stannat för att inte föreslå någon ingripande förändring som t. ex. fondavsättningar. Det är emellertid angeläget att ett beslut om den sanering som erfordras fattas så snart det går. Samrådsrutinen bör medverka till detta. För att främja en rationell

markanvändning finns vidare anledning att genom förslag av en mindre ingripande art än förslag om fondavsättningar etc. vidga möjligheterna att få en upprustning och återanvändning eller en rivning till stånd. Vidare bör olycks- och säkerhetsriskerna med övergivna industrianläggningar uppmärksammas. I de följande avsnitten skall förslag i dessa frågor diskuteras närmare.

Till följd av att utredningen inte lägger fram något förslag om avsättningar för att täcka kostnaderna för en sanering, så måste också situationen då fastighetsägaren inte förmår att bekosta en sanering beaktas. Dessa frågor behandlas i ett särskilt kapitel om saneringens ekonomi, kapitel 8.

7.2.2 Upprustning och återanvändning

En kommun kan med stöd av expropriationslagstiftningen tillgodose sitt behov av mark bl. a. för samhällsbyggnadsändamål. Förutsättningen är då att markanvändningen skall ändras. Det kan således inte komma i fråga att expropriera en industrifastighet för att även fortsättningsvis använda lokalerna för industriändamål. I 2 kap. 1 § tredje stycket expropriationslagen anges vidare bl. a. att expropriation inom tätbebyggt område får ske endast om det kan antas att marken inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärd som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt eller om det till främjande av ett planmässigt byggnadsskick eller av annan liknande orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken. Expropriation inom tätbebyggt område avser således situationer då bebyggelsen skall omdanas och t. ex. fastighetsindelningen eller fastigheternas omfattning förändras. Under lagstiftningsarbetet förde vissa remissinstanser fram ett önskemål om att enstaka bostadsfastigheter som är i ett påtagligt behov av förnyelseåtgärder skulle kunna exproprieras. Enligt ett uttalande i propositionen 1971:122, s. 160, avses lagbudet emellertid inte omfatta expropriation av en enstaka bostadsfastighet som är i behov av förnyelseåtgärder. Det erinrades därvid om den 1970 genomförda lagstiftningen om tvångsförvaltning av vanvårdade bostadsfastigheter och den därtill knutna möjligheten att expropriera sådana fastigheter. Sedermera har de reglerna ersatts av bostadssaneringslagen och bostadsförvaltningslagen. Enligt bostadssaneringslagen kan en fastighetsägare föreläggas att rusta upp en bostadsfastighet så att den uppfyller kraven på lägsta godtagbara standard enligt lagen. Ytterst kan inlösen under expropriationsliknande former tillgripas. Någon möjlighet till ett sådant upprustningsföreläggande finns inte för industrifastigheter. Detta faller sig också naturligt med hänsyn till de skiftande krav olika verksamheter inom industrin medför. Följden är emellertid att en upprustning av en industrifastighet inte kan påkallas i vidare mån än vad arbetsmiljölagens regler till skydd mot arbetstagares ohälsa eller olycksfall föranleder.

I samband med att en möjlighet att expropriera vanvårdad egendom av varje slag togs upp i expropriationslagen (prop. 1972:109 s. 209 f) framhölls att något nämnvärt praktiskt behov av att på denna grund kunna expropriera andra byggnader än bostadsfastigheter inte ditintills hade gjort sig gällande. Det konstaterades emellertid, att man måste räkna med att ett sådant behov kunde visa sig föreligga. Därvid nämndes bl. a. otillfredställande miljö i

arbetslokaler på grund av grov vanvård om inte olägenheterna kan avhjälpas på något annat sätt. Det bedömdes emellertid att denna expropriationsmöjlighet skulle komma att användas sällan. Såvitt utredningen har sig bekant, har bestämmelsen bara tillämpats en gång när det gäller industrifastigheter. Den omständigheten bör dock inte få förringa regelns betydelse. Vid överläggningar med kommunen måste en fastighetsägare beakta de tvångsmedel kommunen har. Regeln kan redan därigenom leda till att en sanering kommer till stånd.

Förköpslagen erbjuder en möjlighet att utöva förköpsrätt för att rusta upp fast egendom. I samband med att lagen kompletterades med den bestämmelsen erinrades (prop. 1974:152 s. 28 f) om kommunernas ansvar för sanering inom ramen för bostadsbyggnads- och saneringsprogram. Möjligheten att utöva förköp på den grund att en enstaka fastighet behöver rustas upp avsågs i första hand för bostadsfastigheter. Det angavs emellertid inte finnas någon anledning att begränsa lagstiftningen till att gälla sådana fastigheter. Förköpsrätt kan således komma i fråga även beträffande fastigheter som används för annat ändamål än bostadsändamål och som är i behov av upprustning. Vidare konstaterades, att det efter denna ändring av förköpslagen var svårt att finna praktiska exempel på fall som ligger inom den kommunala kompetensen men likväl inte omfattas av bestämmelserna om förköp.

Vid samrådet kan förutsättningarna för en återanvändning diskuteras mot bakgrund av bl. a. lokalbehovet i kommunen. De i allt fler kommuner inrättade befattningarna och organen för näringslivsfrågor bidrar till att kommunens roll som förmedlare av industrilokaler m. m. ökar i betydelse. Om inte en återanvändning kommer till stånd på annat sätt, kan det övervägas att inrätta ett s. k. industrihotell. Många kommuner uppför eller inrättar som ett led i sitt arbete med näringslivsfrågor industrilokaler där flera företag kan verka i en och samma byggnad. I utredningens bilaga 5 finns exempel på ett industrihotell som har ställts i ordning i Malmö av en enskild fastighetsägare, i det fallet ett byggnadsbolag. I kapitel 5 behandlas kommunernas succesivt förändrade roll i näringslivsfrågor utförligt.

Återanvändning av industrilokaler som industrihotell eller på annat sätt leder i regel till mer eller mindre omfattande ombyggnadsåtgärder för att anpassa lokalerna till den nya verksamhetens behov. Situationer kan också tänkas där en ny användare inte finns till hands. Det kan då komma i fråga att modernisera lokalerna utan hänsyn till en speciell ny verksamhet. Det kan vidare föreligga ett behov av att ändra dispositionen av marken och att rusta upp den yttre miljön. Det kan gälla att sörja för en bättre trafikföring på tomten, ordna parkeringsplatser och grönytor etc. Utrymme för sådana åtgärder kan skapas genom att någon byggnad rivs samtidigt som andra rustas upp. Det finns exempel på att industrilokaler, där verksamheten har lagts ned, efter en tid upplåts osanerade till flera olika, ofta nystartade företag. Det kan vara angeläget från näringslivssynpunkt med sådana startmiljöer för företagsamhet. De kännetecknas ofta av en låg standard på lokaler med omgivningar samt en måttlig hyra. En svårighet ligger emellertid i att göra ens små upprustningar när användarna väl har tagit mark och lokaler i anspråk. En fastighetsägare med en begränsad erfarenhet av fastighetsförvaltning kan stå inför svårigheter redan om en sanering skall ske

av oanvända lokaler. Det kan gälla frågor som lokalefterfrågan, byggnadsteknik, disposition av lokalerna, finansiering samt hur upplåtelsen till de nya användarna skall ske.

Allt fler kommuner har förvärvat erfarenhet av att återanvända industrilokaler, i många fall genom särskilda fastighetsbolag. Utredningen finner mot bakgrund av det anförda anledning att kommunerna, för att kunna styra en sanering i tiden och till sin omfattning, bör tilläggas vidgade befogenheter till tvångsförvärv. Möjligheten till ett tvångsförvärv skulle ge ökad tyngd åt kommunens agerande under samrådet när det gäller att främja en upprustning och återanvändning genom fastighetsägarens försorg. Tidigare har kommunens befogenhet att utöva förköpsrätt för att rusta upp fast egendom belysts. Den nu övervägda möjligheten till tvångsförvärv skulle kunna utformas på ett enahanda sätt och gälla fall då en upprustning och återanvändning inte kommer till stånd genom fastighetsägarens försorg.

Utredningen har noga övervägt en utvidgning av möjligheterna till expropriation i enlighet med det anförda. Expropriationsgrunden skulle således kunna vara att en industrifastighet behöver rustas upp. Vid tillämpningen av en sådan bestämmelse skulle ledning kunna hämtas från vad som uttalades i samband med att ett behov av upprustning kom att utgöra en grund för att utöva förköp. Därvid anfördes (prop. 1974:152, s. 29) bl. a. att förköpsrätt inte kan anses föreligga om det visserligen finns ett visst behov av upprustning, men detta är obetydligt både från kvalitativ och kvantitativ synpunkt. Som exempel på situationer då förköpsrätt föreligger angavs behov av upprustning av t. ex. gårdsutrymmen eller rivning av befintlig, undermålig bebyggelse på en enstaka fastighet. Ett behov av upprustning angavs också kunna följa av kulturhistoriska hänsyn.

Behov av upprustning och förnyelse av bostadsbebyggelse har, som tidigare nämnts, uppmärksammats på olika sätt. Frågor om förnyelse av industriområden har först på senare år kommit att tilldra sig ett ökande intresse. Upprustning av en industrifastighet kan vara aktuell utan att en nedläggningssituation föreligger. I direktiven till utredningen om stadsförnyelse framhålls som en av bristerna i bebyggelsemiljön att många arbetslokaler är starkt förslitna och bristfälligt utrustade. Vidare kan en sanering beröra hela industriområden och inte endast en enstaka fastighet.

Mot bakgrund av det anförda har industrisaneringsutredningen bedömt att det förslag som har övervägts är för begränsat för att läggas fram i särskild ordning. Till detta kommer att frågan om kommunernas kompetens när det gäller att ta över industrilokaler samt att ställa i ordning och erbjuda lokaler för enstaka industriföretag enligt utredningens mening bör ses över. Detta har diskuterats i kapitel 5. Stadsförnyelsekommittén skall enligt sina direktiv bl. a. se över de regler som påverkar verksamheten med förnyelse av bebyggelsemiljön samt tillförsäkra kommunerna lämpliga styrinstrument för att samordna insatserna. Industrisaneringsutredningen finner därför att det förslag som har diskuterats bör behandlas i det vidare perspektiv på förnyelse av bebyggelsemiljön som stadsförnyelsekommittén har att anlägga. Industrisaneringsutredningen har därför överlämnat en skrivelse i saken till stadsförnyelsekommittén och stannar för att i betänkandet peka på en

tänkbar möjlighet att främja upprustning och återanvändning av industrifastigheter.

7.2.3 Underhåll och återställning m. m.

Frågor om skötsel av mark, byggnader och anordningar regleras främst i byggnadsstadgan. Bestämmelser i ämnet finns även i andra författningar, t. ex. brand- och hälsovårdslagstiftningen. Dessa och andra författningar har berörts i översikten över gällande rätt och pågående reformarbete i bilaga 1.

Enligt 50 § BS gäller att byggnader skall underhållas så att hållfastheten inte äventyras samt brandfara, sanitär olägenhet eller vanprydnad inte uppkommer. Paragrafen kompletterades 1978 med krav på dels att anordningar för omhändertagande m. m. av avfall från byggnader skall hållas i stånd, dels att byggnader eller en del av en byggnad, som har utförts enligt 44 a § BS, skall underhållas så att möjligheten till god energihushållning behålls i skälig utsträckning. Bortsett från de kompletteringar i 50 § BS som infördes 1978 innebär paragrafen att ett ingripande med krav på åtgärder kan göras först när underhållet är klart eftersatt. Det bör vidare slås fast, att samhället med stöd av bestämmelserna om underhåll inte kan kräva åtgärder som innebär att en byggnad tillförs nya egenskaper eller att dess standard höjs. För att sådana krav skall kunna ställas måste det finnas stöd i särskilda bestämmelser. Sådana bestämmelser finns i begränsad mån i byggnadsstadgan när det gäller förbättringar utan samband med annan ändring av en byggnad. Bestämmelserna gäller t. ex. avfallshantering. I andra författningar finns säkerhetsnormer för hissar samt maskindrivna portar. Arbetsmiljöhänsyn och brandsäkerhet kan likaledes föranleda krav på förbättringar. I samband med ändringar av en byggnad kan emellertid krav på nybyggnadsstandard resas i flera hänseenden.

Enligt förslaget (SOU 1979:65-66) Ny plan- och bygglag (PBL) vidgas underhållskravet på så sätt, att en byggnads egenskaper i vissa angivna avseenden i skälig utsträckning skall hållas i stånd. Vid tillämpningen av kraven skall hänsyn tas till byggnadens ändamål, dess återstående användningstid, dess värde från kulturhistorisk synpunkt, omgivningens karaktär och kostnaderna för de nödvändiga åtgärderna. För byggnader med ett större värde från bl. a. kulturhistorisk synpunkt föreslås särskilda regler. De medger bl. a. krav på underhåll utöver vad som annars gäller, varvid fastighetsägaren kan ha rätt till ersättning av kommunen. Bestämmelserna om byggnadsminnen och byggnadsminnesmärken skall bestå enligt PBL.

I 52 § BS finns bestämmelser om bl. a. underhåll av skyltar, andra fasta anordningar och upplag. Enligt PBL-utredningens förslag skall för dessa fall – sammanfattningsvis kallade anläggningar – gälla en ordning som liknar bestämmelsen för byggnader.

Bestämmelser om hur tomter skall skötas finns i 53 § 1 och 2 mom. BS. De förs med vissa förändringar över till PBL. Av förslaget följer bl. a. att tomter och markområden som har tagits i anspråk för en anläggning skall hållas i ett vårdat skick. Byggnadsnämnden får besluta att det skall finnas planteringar på en tomt eller ett område som har tagits i anspråk för en anläggning samt att

stängsel skall finnas mot vägar eller gator. Kravet på stängsel vidgas att gälla även obebyggda tomter.

Har en byggnad genom brand eller på annat sätt blivit skadad i väsentlig mån eller är den på grund av vanvård att anse som förfallen, kan byggnadsnämnden, om det anses erforderligt, med stöd av 51 § 1 mom. BS föreskriva att byggnaden skall rivas om den inte sätts i stånd inom skälig tid. Enligt 52 § BS finns motsvarande möjligheter beträffande anordningar. Också i 21 § naturvårdslagen finns regler om rivning och iståndsättning av förfallna byggnader. Regeln gäller för områden som inte ingår i fastställd generalplan, stadsplan eller byggnadsplan och ger länsstyrelsen möjlighet att ingripa. Dessa bestämmelser förs samman i PBL. De kompletteras med en möjlighet för byggnadsnämnden att meddela användningsförbud för en byggnad eller anläggning. Förutsättningen är att den är förfallen eller skadad till väsentlig del och att bristerna kan äventyra säkerheten för dem som uppehåller sig i eller i närheten av byggnaden eller anläggningen.

Rivning av byggnad inom stadsplanelagt område kräver byggnadslov. Enligt PBL fordras enligt huvudregeln rivningslov inom detaljplanelagt område. Ett sådant lov skall kunna vägras av hänsyn till bostadsförsörjningen eller kulturhistoriska intressen. För närvarande kan tillfälliga rivningsförbud utfärdas med stöd av 35 a § BL.

Ingripanden enligt byggnadslagstiftningen kan ske med stöd av lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m. m. Dess bestämmelser förs med vissa jämkningar över i PBL.

Såväl 50 - 53 §§ BS som de i arbetet med en ny plan- och bygglag föreslagna motsvarande reglerna bygger på att fastighetsekonomiska hänsyn skall tas när ett föreläggande om underhåll eller rivning övervägs. Denna hänsyn yttrar sig i att ett krav på rivning kan genomdrivas endast om det inte kan försvaras ekonomiskt att sätta byggnaden i stånd.

Av utredningsmaterialet att döma uppvisar oanvända industrianläggningar förhållandevis ofta brister i underhållet. Utredningen har tidigare framhållit att reglerna om krav på underhåll m. m. sannolikt skulle kunna tillämpas i större omfattning än vad som sker för närvarande. Även om så vore fallet, skulle dock frågan om sanering vara olöst i vissa situationer.

Kommunen har inte alltid intresse av att förvärva fastigheter där den industriella verksamheten har lagts ned. I andra fall åter gäller intresset den mark industrianläggningen tar i anspråk. Kommunen kan då vilja förvärva fastigheten efter det att den har återställts. En sådan situation är sannolik om fastigheten har ett negativt värde. Under utredningsarbetet har fall kommit fram där en kommun för en symbolisk ersättning har förvärvat den fasta egendom en nedlagd industri har omfattat. Samtidigt har fastighetsägaren förbundit sig antingen att genomföra visst återställningsarbete innan fastigheten tas över av kommunen eller att utge ett saneringsbidrag. Därmed avses ersättning till den som förvärvar en osanerad fastighet med ett belopp som svarar mot kostnaden för upprustnings- eller återställningsarbetet.

Negativa fastighetsvärden kan följa av olika skäl. Ett är att industrianläggningarna är avsides belägna och marken inte avses för något annat ändamål än naturmark. Ett annat är att anläggningarna har en speciell utformning av hänsyn till den tidigare verksamhetens krav. Utformningen kan bero på att maskiner och annan utrustning för verksamheten är av sådan

storlek att de inte ryms inom en industribyggnad med normala mått. Som exempel på anläggningar som helt eller delvis har en kraftig konstruktion eller avvikande form kan nämnas bryggerier, glasbruk, anrikningsverk, elektrokemisk industri, petrokemisk industri, massaindustri, cementfabriker, stora smältugnar, pappersbruk och skeppsvarv. Speciellt utformade byggnader och anordningar av de angivna arterna har ett sådant samband med sitt ändamål, att en återanvändning kan vara utesluten om det inte finns någon efterfrågan på dem för samma ändamål. I bilaga 5 redovisas emellertid ett exempel från Norrköping där kulturhistoriska hänsyn har medverkat till en återanvändning av byggnader som tidigare inrymde ett bryggeri.

Till de angivna omständigheterna kommer att rivningskostnaderna för omfattande byggnadskroppar eller konstruktioner i regel är betydande. Denna och övriga omständigheter, var för sig eller tillsammans, kan göra att saneringskostnaden överstiger markens värde efter saneringen. Det framstår som ett allmänt intresse att fastigheter som har ett negativt värde och där marken inte avses för någon ny användning återställs av fastighetsägaren.

Ett rivningsföreläggande förutsätter att underhållet är eftersatt. När ett sådant föreläggande övervägs skall de framtida användningsmöjligheterna vägas mot kostnaden för upprustningen. Till bilden hör emellertid att industrianläggningar till stora delar kan bestå av betong eller annat material som kräver ett mycket begränsat underhåll. Silobyggnader är ett sådant exempel. Bestämmelserna om underhåll och rivning blir därför i praktiken inte tillämpliga på sådana anläggningar. Utredningen får därför och mot bakgrund av det som har anförts tidigare föreslå att möjligheten att meddela ett rivningsföreläggande beträffande byggnader och anordningar för industriändamål vidgas. Förutsättningen skall vara att den tidigare verksamheten har upphört och att den oanvända byggnaden eller anordningen inte kan förväntas bli ianspråktagen på nytt. En sådan regel skulle komplettera den tidigare diskuterade möjligheten att få en upprustning och återanvändning till stånd. När således en återanvändning inte kan förväntas, bör anläggningen rivas. Den nu föreslagna regeln innebär att saneringskostnaden stannar på fastighetsägaren. Detta är angeläget särskilt med tanke på osanerade fastigheter med ett negativt värde.

En regel om ett rivningsföreläggande med den huvudsakliga innebörd som har angetts, bör begränsas att gälla när det är särskilt angeläget att en återställning kommer till stånd. Den måste vidare utformas under stark hänsyn till det värde en byggnad eller en anordning normalt har för fastighetsägaren. Denna närmare avgränsning av förslagets räckvidd skall tas upp strax. Dessförinnan skall erinras om att regeln skall ses som en utvidgning av främst 51 § BS. Den har därför sin naturliga plats i stadgan, och det skall ligga på byggnadsnämnden att tillämpa bestämmelsen.

Användningsmöjligheterna för en fastighet där den industriella verksamheten har lagts ned kan övervägas vid det samråd utredningen har föreslagit. Därvid har kommunen och fastighetsägaren tillfälle att bedöma bl. a. möjligheterna att återanvända byggnader och anordningar. Det är uppenbart att den bedömningen kan vara svår. Den kan utfalla olika beroende på vilka hänsyn som ges störst tyngd. Gruvdrift som har lagts ned kan t. ex., beroende på med tiden ändrade marknadspriser på malm, åter bli lönsam. Också i andra situationer kan osäkerheten om en framtida återanvändning

vara så stor att byggnader och anordningar bör få stå kvar, förutsatt att underhållet inte blir eftersatt. Ett rivningsföreläggande bör därför kunna meddelas endast om det är uppenbart att en återanvändning – för samma ändamål som tidigare eller för ett nytt ändamål – inte kan komma till stånd. Bestämmelsen skall således inte träffa byggnader och anordningar vilkas framtida återanvändning inte kan uteslutas med tillräcklig säkerhet. De förhållanden som förslaget avser kännetecknas av att rivningen av en oanvänd byggnad eller anordning tidigareläggs.

Redan gällande rätt medger rivningsföreläggande beträffande byggnader som är skadade eller förfallna till den grad att ett återställande är helt orealistiskt. En liknande regel gäller för anordningar. Den avgörande skillnaden med förslaget är att det gäller även byggnader och anordningar som, utan att vara skadade eller förfallna, uppenbart inte kommer att återanvändas. Detta kan gälla t. ex. byggnader som har anpassats starkt till en processteknik som inte längre används.

Det kan övervägas att göra bestämmelsen tvingande för byggnadsnämnden. Den måste i så fall kompletteras med relativt detaljerade förutsättningar för sin tillämpning. Utredningen beaktar emellertid att den föreslagna bestämmelsen skall tillämpas på vitt skilda förhållanden. Den torde vidare i första hand ha sin betydelse genom att stärka kommunens ställning vid ett samråd i samband med en nedläggning. Förslaget bör därför i anslutning till t. ex. 51 § BS inte få tvingande karaktär, utan utformas så att byggnadsnämnden får resa kravet om det prövas erforderligt.

Bedömningen av om en byggnad – eller anordning – kan komma att återanvändas får ske med ledning av den rådande och tillämnade regleringen av markanvändningen, byggnadens ålder och utformning, dess skick och användningsmöjligheter, behovet av lokaler samt kostnaderna för en upprustning eller ombyggnad. Även kulturhistoriska synpunkter skall beaktas. Utredningen på dessa och andra punkter skall kunna presenteras av såväl byggnadsnämnden som fastighetsägaren, varvid fastighetsägarens behov av byggnaden och bedömning av möjligheterna att åter använda den skall tillmätas särskild betydelse. När byggnadsnämnden överväger om en rivning skall påkallas, bör nämnden fästa särskild vikt vid att saneringsansvaret åvilar fastighetsägaren och att han således skall stå för kostnaden för åtgärderna. Det torde vara angeläget att återställningsarbetet kommer till stånd utan dröjsmål särskilt i två fall. Det ena är när en industriell verksamhet läggs ned i sin helhet. Det andra är när byggnaden eller anordningen utgör en belastning för fastighetens värde. Detta torde för övrigt i regel vara fallet om den inte kan beräknas komma till en fortsatt användning. Det har tidigare i betänkandet konstaterats, att kostnaderna för en rivning kan vara betydande. Bl. a. mot denna bakgrund bör bestämmelsen utformas så, att en rivning får påkallas när det erfordras, och anges, att rivningen skall ha utförts inom skälig tid. Enligt utredningens bedömning kan samrådsförfarandet bidra verksamt även på dessa punkter. Hänsyn kan således tas till saneringskostnaden och fastighetsägarens ekonomiska förutsättningar. Om en överenskommelse, ett saneringsavtal, träffas, kan tiden sträckas ut avsevärt om fastighetsägaren, där det behövs, ställer säkerhet för kostnaderna för saneringen och inte motstående hänsyn föranleder en omedelbar rivning. Därmed avses omsorg om den yttre miljön, stads- eller landskapsbilden,

säkerhetsfrågor m. m. Det kan t. ex. framstå som mindre brådskande att riva en enstaka byggnad i ett industriområde än att återställa efter en nedläggning av en avskilt belägen verksamhet i dess helhet.

Olycks- och säkerhetsrisker

I inledningen till avsnitt 7.2 samt i avsnitt 7.2.1 har olycks- och säkerhetsrisker i samband med övergivna industrianläggningar berörts. Vad som främst åsyftas är möjligheterna att hindra tillträde till anläggningarna.

Enligt 53 § 2 mom. BS får byggnadsnämnden föreskriva att en bebyggd tomt skall ha stängsel mot gator. I förslaget till en ny plan- och bygglag utvidgas nämndens möjlighet att kräva stängsel till obebyggda tomter. Bakgrunden synes vara att rivningstomter kan ligga obebyggda under lång tid och då vara ett förfulande och störande inslag i stadsbilden. En bestämmelse till skydd för allmänhetens säkerhet meddelas i 5 § allmänna ordningsstadgan. Den gäller bl. a. schaktning, grävning och annat liknande arbete och föreskriver en skyldighet att vidta de åtgärder som erfordras till förebyggande av fara med hänsyn till platsens belägenhet och omständigheterna i övrigt. I gruvlagen finns en bestämmelse om skyldighet att hålla stängsel på mark inom eller utom utmålet. Den berörs närmare i avsnitt 7.3.1.

Utredningen föreslår att bestämmelsen i 53 § 2 mom. BS om stängsel utvidgas. Byggnadsnämnden bör, som enligt förslaget till en ny plan- och bygglag, kunna påfordra stängsel även för obebyggda tomter, t. ex. rivningstomter. Vidare bör nämnden, om det är påkallat med hänsyn till platsens belägenhet och övriga omständigheter, kunna kräva stängsel som omgärdar byggnad eller anordning för industriändamål som inte används.

7.2.4 Specialmotivering

Förslaget till lag om ändring i byggnadsstadgan

51 § 1 mom.

Den föreslagna regeln om att byggnadsnämnden skall kunna påfordra att byggnader för industriändamål som står oanvända skall rivas om det är uppenbart att de inte kommer att användas på nytt – för samma ändamål som tidigare eller för ett nytt ändamål – är att se som en utvidgning av 51 § 1 mom. Det momentet handlar om rivning av en byggnad som är skadad eller förfallen. Paragrafens andra och sista moment gäller utrotning av ohyra m. m. Den föreslagna bestämmelsen bör tas in som ett andra stycke i 51 § 1 mom.

Bestämmelsen har utformats i anslutning till momentets första stycke. Den gäller byggnader för industriändamål som står oanvända. Det låter sig inte göra att i lagtexten närmare precisera innebörden av att en byggnad inte längre används. Detsamma gäller formuleringen tas i anspråk. Detta måste således överlämnas åt rättstillämpningen. Man bör emellertid kunna bortse från en rent tillfällig användning. I övrigt kan viss ledning hämtas från den innebörd motsvarande uttryck har i andra sammanhang i byggnadslagstiftningen. Bestämmelsen gäller således byggnader för industriändamål. Ett

motsvarande uttryck förekommer i 48 § BS som innehåller särskilda krav på byggnader för vissa angivna ändamål. Vid tillämpningen av den föreslagna bestämmelsen bör även t. ex. en kontorsbyggnad som har haft samband med den industriella verksamheten omfattas. En byggnad som huvudsakligen har använts som bostad bör emellertid inte träffas av bestämmelsen. Av ordalydelsen följer att den kan tillämpas på en eller flera byggnader på ett industriområde.

Utgångspunkterna för bedömningen av när ett föreläggande kan anses erforderligt har berörts i den allmänna motiveringen. Därvid framhölls att ett samrådsförfarande bör bidra verksamt när byggnadsnämnden överväger ett föreläggande. De bedömningar som erfordras för att ta ställning till om en byggnad faller under den föreslagna bestämmelsen kan vara omfattande. Det är givetvis inte nödvändigt att överläggningarna i saken med fastighetsägaren slutförs eller att ett beslut om föreläggande fattas i omedelbar anslutning till den tidpunkt från vilken byggnaden inte längre används. Omständigheterna kan för övrigt vara sådana, att det först efter en tid är uppenbart att en återanvändning inte kan komma till stånd. Det föreligger inte något hinder mot att frågan om en rivning tas upp först då eller att den då tas upp på nytt. Frågan om sanering torde emellertid i regel tas upp i samband med att den industriella verksamheten upphör vid ett sådant samråd som föreslås i kapitel 6. Som nyss angavs kan emellertid en rivning aktualiseras först senare. I avsnitt 7.3.1 kommer vissa speciella förhållanden på minerallagstiftningens område att beröras närmare, bl. a. att äganderätten till industrianläggningar som med stöd av en särskild rättighet har uppförts på annans mark viss tid efter det att verksamheten har upphört övergår till markägaren. Det bör inte komma i fråga att rikta ett föreläggande mot den som under sådana förhållanden och utan ekonomisk kompensation från den som drev verksamheten har iklätts underhållsansvaret för en anläggning som inte har något värde för honom. Dessa omständigheter bör uppmärksammas när behovet av en sanering övervägs. Det framstår således i dessa fall som särskilt angeläget att samrådet om den fortsatta markanvändningen inleds redan i samband med att verksamheten upphör och den som drev verksamheten fortfarande har ägaransvaret.

Utöver vad som har anförts i den allmänna motiveringen om den tid inom vilken en rivning bör ha kommit till stånd, kan konstateras att saneringens omfattning och de förhållanden under vilka den skall utföras kan vara vitt skilda. Att planera och utföra rivningen samt att ta hand om rivningsmassor kan kräva olika lång tid. I vissa fall krävs byggnadslov för rivning. Den frågan bör ha beaktats redan genom att en rivning har påkallats av byggnadsnämnden.

Vid sidan av en tidpunkt då rivningen skall vara utförd, kan byggnadsnämnden även föreskriva närmare hur saneringen skall utföras när det gäller t. ex. efterbehandling av marken m. m. Med hänsyn bl. a. till bestämmelserna i 58 § 1 mom. BS om att ett beslut om byggnadslov kan innehålla föreskrifter om arbetets utförande samt i 53 § 1 mom. BS om att tomt skall hållas i ett vårdat skick, krävs det inte något särskilt stadgande för att kunna meddela erforderliga föreskrifter.

52 §

I 52 § meddelas bestämmelser om bl. a. underhåll och rivning av fasta anordningar som inte är att anse som byggnader. Paragrafens tredje och sista stycke handlar om upplag.

Utredningens förslag om rivning skall även omfatta anordningar. Det hade varit enklast med en bestämmelse som gäller såväl byggnader som anordningar. Bestämmelserna i 52 § BS föregås emellertid av en rubrik som anger att den följande paragrafen handlar om bl. a. fasta anordningar. Utredningen har därför stannat för att föreslå ändringar även i 52 §.

Paragrafens första två stycken handlar om anordningar. Utredningens förslag bör ses i samband med det andra stycket, som anger att skadade eller bristfälliga anordningar skall tas bort. Utredningens förslag bör därför beredas plats i tredje stycket. För att vinna enhetlighet i paragrafen har uttrycket ta bort använts istället för riva. I övrigt är bestämmelsen likalydande med den föreslagna 51 § 1 mom. andra stycket och torde därför inte kräva någon ytterligare motivering.

Bestämmelserna om upplag i 52 § tredje stycket förs över till paragrafens fjärde stycke.

53 § 2 mom.

Paragrafen innehåller bestämmelser om tomts ordnande. I 2 mom. finns bestämmelser om bl. a. stängsel. I avsnitt 7.2.3 har motiv redovisats för att i två hänseenden vidga stängselskyldigheten.

Utvidgningen av den f. n. kortfattade bestämmelsen om byggnadsnämndens befogenhet att kräva stängsel bör tas upp i två nya stycken i momentet.

I den allmänna motiveringen har angetts att gruvlagen har bestämmelser om skyldighet att hålla stängsel. En sådan speciell reglering av stängselskyldigheten utesluter givetvis tillämpning av den nu föreslagna bestämmelsen.

7.2.5 Ikraftträdande

De föreslagna ändringarna i byggnadsstadgan bör kunna träda i kraft samtidigt med att ordningen med information och samråd om industriledläggningar har införts, dvs. den 1 januari 1983. Några särskilda övergångsbestämmelser torde inte erfordras. Det ligger i sakens natur att de för berörda fastighetsägare nya förhållandena bör tillmätas särskild betydelse under den första tiden efter ikraftträdandet.

7.3 Viss övrig lagstiftning

I avsnitt 7.2 har återanvändning och återställning belysts när det gäller främst byggnadslagstiftningen utom 136 a § BL. I detta avsnitt skall – med utgångspunkt i utredningens underlagsmaterial – tas upp hur frågan om återställning m. m. beaktas i annan lagstiftning.

Enkätsvaren har, som tidigare har framhållits, nästan uteslutande behandlat industribyggnader. Nedlagda gruvor och täkter har redovisats i några fall.

I avsnitt 7.2 – liksom i kapitel 6 om information och samråd – har saneringen behandlats som en fråga som prövas när en industriell verksamhet upphör på ett markområde. Det finns emellertid exempel på att återställningsfrågan prövas redan i samband med att tillstånd lämnas till en industriell verksamhet. En möjlighet är att i samband med tillstånd till en tidsbegränsad verksamhet meddela föreskrifter om återställning. Denna reglering finns t. ex. i naturvårdslagens bestämmelser om täkt. Den andra möjligheten som finns är att, såsom kan ske t. ex. vid prövning enligt miljöskyddslagen eller 136 a § BL, uppmärksamma återställningsfrågan i samband med en tillåtlighetsprövning även om verksamheten inte är tidsbegränsad.

Enkätsvaren har redovisat nedlagda gruvor och täkter. I det följande skall därför återställning av markområden m. m. och vissa säkerhetsfrågor för dessa fall behandlas närmare. Gruvlagen, lagen om vissa mineralfyndigheter, naturvårdslagen och miljöskyddslagen redovisas i redogörelsen för gällande rätt i bilaga 1.

7.3.1 Mineralutvinning

Gruvverksamhet medför regelmässigt en omfattande omvandling av miljön. Frågan prövas inom ramen för lagstiftning med olika syften, gruvlagen och miljöskyddslagen. Vidare kan bl. a. 136 a § BL och bestämmelser i naturvårdslagen vara tillämpliga.

Återanvändning av en nedlagd gruva och dess anläggningar är ovanlig. Under 1970-talet har ett trettiotal gruvor eller gruvfält lagts ned, under det att ungefär lika många var i drift 1980. Olägenheterna tycks – såvitt berör denna utredning – främst vara störningar i landskapsbilden samt olycksrisker.

Gruvdrift kräver speciella anläggningar, som i många fall också är arealkrävande. Här kan nämnas laven med uppfordringsverk, anriknings-verk, linbanor, transportband, vägar, upplag, tippar och dammar. Det är således fråga om betydande ingrepp i miljön. Upplag av t. ex. sulfidmalm utgör ett betydande problem från miljöskyddssynpunkt. Denna fråga faller emellertid utanför utredningsuppdraget såsom det har avgränsats.

Den mineralpolitiska utredningen har i sitt slutbetänkande (SOU 1980:12) Mineralpolitik bl. a. berört effekterna på den yttre miljön av utvinning och bearbetning av mineralråvaror. De viktigaste störningarna på miljön vid mineralutvinning anges vara ianspåktagande av markområden, påverkan på landskapsbilden, utsläpp av skadliga ämnen i grundvatten, ytvatten och luften samt förändringar av grundvattennivån. Endast de två förstnämnda frågorna faller inom industrisaneringsutredningens område.

När det gäller konkurrensen om markområden föreslår den mineralpolitiska utredningen vissa organisatoriska reformer och smärre ändringar i lagstiftningen. Författningsändringarna som föreslås syftar bl. a. till att förbättra informationen om planerade och pågående undersöknings- och exploateringsarbeten.

I fråga om hänsynen till landskapsbilden erinras i betänkandet om vikten

av att brytningen planeras på ett sådant sätt att möjligheterna till efterbehandling tas till vara. Närmast avses återutfyllnad, terrängutformning och s. k. revegetering. Återställningen av tidigare brytningsområden i Ranstad anges som ett exempel. Utredningen har i en särskild rapport (Ds I 1979:7) Miljöpåverkan och återställning vid mineralutvinning ställt samman promemorior i dessa frågor. Där redovisas bl. a. restaurering av ett kalkstensbrott på Öland, ett dagbrott av skiffer i Ranstad och en lertäkt i Skåne. Vidare redovisas ungefärliga kostnader för olika återställningsåtgärder.

Statens naturvårdsverk har på den mineralpolitiska utredningens uppdrag särskilt undersökt vilken omgivningspåverkan som kan accepteras vid prospektering eller gruvdrift i de inom den fysiska riksplaneringen som obrutna fjäll betecknade områdena. Naturvårdsverket förordar ett omfattande efterbehandlingsarbete enligt en plan. Målet skall vara att så långt möjligt återställa de naturliga förhållandena. Naturvårdsverket har i ett tidigare sammanhang framhållit att gruvföretag alltid – således även utanför det obrutna fjällområdet – under och efter driften skall vidta åtgärder för att minska miljöskadorna. Vidare bör enligt verket en särskild fond byggas upp för ändamålet i samband med varje gruvföretag. Den mineralpolitiska utredningen finner att exploatering omöjliggörs utom i extrema fall om naturvårdsverkets förslag skall följas och avvisar kravet på en fond för efterbehandling. Utredningen anser vidare att behovet av att ställa säkerhet för sådant arbete får prövas i varje enskilt fall.

En proposition om vissa frågor inom mineralområdet kommer att föreläggas riksdagen under år 1982.

Koncessionsnämnden för miljöskydd förenar sedan mitten av 1970-talet tillstånd enligt miljöskyddslagen till gruvverksamhet med villkor om efterbehandling av de utnyttjade markområdena. För mineral som inte är inmutningsbara eller koncessionspliktiga kan samråd enligt 20 § naturvårdslagen med länsstyrelsen om arbetsföretaget leda till föreskrifter om åtgärder för att minska den negativa effekten på landskapsbilden.

Koncessionsnämndens med stöd av miljöskyddslagen meddelade villkor avser främst upplag och anrikningsdammar. Till följd av att gruvdriftens omfattning och varaktighet i regel inte kan bedömas vid tidpunkten för prövningen, meddelas villkor av innebörd att gruvinnehavaren i samråd med länsstyrelsen skall upprätta en återställningsplan. En sådan plan gäller i regel inte gruvhål eller byggnader och anordningar för gruvdriften. I gruvlagen meddelas – med tanke på en framtida brytning – bestämmelser om att utfraktsvägar och orter till en gruvas obrutna delar inte får läggas igen utan tillstånd. Vidare förlorar en gruvinnehavare rätten till brutet inmutningsbart mineral som har uppfordrats och lagts upp inom utmålet när två år har gått sedan rätten till utmålet upphörde. En liknande regel gäller för byggnader och anordningar med två undantag. Gruvinnehavaren förlorar rätten till vad som kallas byggnader för gruvans styrka och bestånd, t. ex. inrättningar för vandring upp och ned i gruvan, redan när utmålet upphör. Vid samma tidpunkt förlorar han rätten till stängsel som han har varit skyldig att hålla.

Återanvändning av gruvområden är ovanlig. Återställning eller efterbehandling inom ramen för vad gruvlagen medger och tillstånd enligt

miljöskyddslagen påbjuder är den möjlighet som står till buds. I Adakområdet i Norsjö kommun i Västerbottens län har nedläggningar från mitten av 1970-talet av flera gruvor från 1940-talet följts av ett omfattande återställningsarbete. Det arbetet redovisas i bilaga 6.

Industrisaneringsutredningen har endast i begränsad mån studerat frågan om återställning efter gruvdrift, men bedömer att koncessionsnämndens villkor i huvudsak tillgodoser anspråken från landskapsbildssynpunkt. För nedlagda gruvor diskuteras frågor som återställning av påverkade mark- och vattenområden inom ramen för miljöskyddsutredningens (Jo 1976:06) arbete. Dessa överväganden torde främst avse upplag och anrikningsdammar, och kan således komma att tillgodose även landskapsbildshänsyn.

Underhåll och rivning när det gäller byggnader och anordningar i samband med gruvdrift följer de tidigare behandlade reglerna i byggnadsstadgan. Gruvlagens nyss berörda regler om att anläggningar till en gruvas styrka och bestånd skall lämnas kvar måste emellertid beaktas. När det gäller andra anläggningar, t. ex. gruvlaven, stadgas i 7 kap. 3 § gruvlagen att de får finnas kvar under högst två år efter det att rätten till utmålet har upphört, och att det som inte har tagits bort inom denna tid tillfaller markägaren. Fråga uppstår då vem som har ansvaret för underhållet av en sådan anläggning. Frågan har aktualitet endast för det fall att gruvinnehavaren har uppfört anläggningen på mark som tillhör annan och som han har fått sig anvisad med gruvrätt enligt bestämmelser i gruvlagen. En likartad situation, nämligen att ett vattenrättsligt tvångsservitut eller annan särskild rätt upphör, uppmärksammas i regeringens förslag till ny vattenlag m. m. Förslaget, som har remitterats till lagrådet, berörs i bilaga 1, Översikt över gällande rätt och pågående reformarbete. Industrisaneringsutredningen ansluter sig till bedömningarna i förslaget när det gäller underhållsansvaret i de angivna fallen. De innebär att gällande ordning synes ge anläggningens ägare möjlighet att genom passivitet överföra äganderätten och underhållsskyldigheten på markägaren. I lagrådsremissen sätts lämpligheten av denna ordning i fråga. Det konstateras att det kan tänkas fall då anläggningen inte har något värde för markägaren, utan endast medför kostnader för honom. I lagrådsremissen föreslås därför att rättighetshavaren skall vara skyldig att underhålla en anläggning som har utförts med stöd av en särskild rättighet till dess att skyldigheten har förts över på någon annan, och att detta gäller även om rättigheten har upphört att gälla och rättighetshavaren därför inte längre kan anses vara anläggningens ägare. Regeln motiveras således ytterst med att det kan vara obilligt att utkräva underhållsansvaret av en övergiven anläggnings ägare under de angivna omständigheterna.

Industrisaneringsutredningen har sig bekant att gruvinnehavare i många fall förvärvar den mark som behövs för gruvlaven och andra stora byggnader, t. ex. anrikningsverk. Det finns emellertid uppenbarligen fall då gruvanläggningar har uppförts på mark som gruvinnehavaren endast har eller har haft med gruvrätt. Längre tillbaka var gruvlavar konstruktioner i trä. Med tiden har de emellertid kommit att uppföras som robusta konstruktioner i betong. Kostnaderna för att riva dem och andra liknande anläggningar kan därför vara betydande. På grund av det anförda och med hänsyn till de regler om underhåll och rivning som har diskuterats i avsnitt 7.2.3, kan övervägas att komplettera gruvlagen med en bestämmelse som den i förslaget till en ny

vattenlag. På samma sätt bör övervägas att införa en motsvarande bestämmelse i lagen om vissa mineralfyndigheter, som på denna punkt är likalydande med gruvlagen. Utredningen finner emellertid att frågorna fordrar ytterligare överväganden, t. ex. när det gäller avgränsningen av de typer av anläggningar som regleringen bör träffa och frågan hur underhållsansvaret skall avlösas från rättighetshavaren. Dessa och andra frågor bör således övervägas vid en eventuell översyn av minerallagstiftningen eller genom en särskild utredning.

Den kanske mest angelägna frågan från industrisaneringsutredningens utgångspunkter i samband med gruvdrift torde vara säkerheten kring gruvhål. I redogörelsen för gällande rätt i bilaga 1 behandlas saken utförligt. Naturvårdsverket har i en promemoria från 1975, Oskyddade gruvhål och dylikt (SNV PM 665), gett exempel på hur säkerhetsfrågan kan lösas. 1974 bedömde länsstyrelserna att över 2 000 övergivna gruvhål var i behov av omedelbara skyddsåtgärder. Kostnaden för detta beräknades till nära 10 milj. kronor. Därtill kommer att enligt samma bedömning ytterligare cirka 3 000 övergivna gruvhål behövde skyddsanordningar. De åtgärder som avses är stängsling, sluntning, igenfyllning, övertäckning samt varningsskyltar. I Kopparbergs och Örebro län har, främst genom beredskapsarbeten, ett mycket begränsat antal hål skyddats, vanligen genom stängsel.

Utredningen får konstatera att staten, till följd av en i redogörelsen för gällande rätt angiven ämbetsskrivelse 1956 till länsstyrelserna samt i redogörelsen refererade uttalanden i samband med att gruvlagen kom till, har påtagit sig ett ansvar dels för skyddsanordningar vid sedan länge övergivna gruvhål, dels för underhåll av de stängsel som gruvlagen påbjuder att gruvinnehavare skall sätta upp. I förarbetena till gruvlagen angavs att gruvnäringen borde svara för kostnaderna för de skyddsanordningar staten utför, men att en särskild avgift inte var motiverad. Det framhölls att staten tar ut andra avgifter av gruvinnehavare.

Många gruvhål får ännu anses sakna erforderliga skyddsanordningar. Utredningen får därför peka på möjligheten att försvarsavgiften som en gruvinnehavare årligen skall utge till staten höjs. Därigenom skulle i vart fall en del av kostnaderna för ett intensifierat arbete med att få erforderliga skyddsanordningar till stånd kunna täckas.

7.3.2 Täkter

Sedan 1965 omfattas täkt av sten, grus, torv och andra jordarter för annat än markägarens husbehov av bestämmelser i naturvårdslagen om tillstånd och täktplan samt om föreskrifter för verksamheten och ställande av säkerhet för att efterbehandlingen kommer till stånd. För täkt i vattenområden gäller särskilda regler. För närvarande kan antalet täkter med tillstånd enligt naturvårdslagen uppskattas till 9 000.

I enkätsvaren redovisas två fall av grustäkt. I båda fallen synes bristen på tillsyn vara olägenheten. Ett annat enkätsvar redovisar en 1945 nedlagd anläggning där torv utvanns och bränslebriketter m. m. tillverkades. Det är således fråga om en täkt som inte omfattas av de nu gällande reglerna. Enligt enkätsvaret utgör inte täkten något stort problem och byggnaderna sprängdes av militär på initiativ av fastighetsägaren. Som exempel på

efterbehandling och återanvändning kan anges att ett nedlagt stenbrott har blivit en s. k. marina samt att ett kalkbrott såsom beredskapsarbete har ställts i ordning som fiskesjö.

Enkätsvaret från Gotland tar upp de många och i vissa fall omfattande kalkbrotten i kommunen. Eftersatt tillsyn under den löpande täktverksamheten tillsammans med andra omständigheter har lett till att inte ens täkter med tillstånd enligt naturvårdslagens regler alltid återställs i önskvärd grad. På senare tid har tillstånden förenats med mer långt gående föreskrifter, vilket leder till en bättre återställning. När det gäller framför allt täkter som avslutades före 1965 har i länet ett samarbete inletts med Euroc, som äger flertalet täkter av betydelse. Täkterna har inventerats. I vissa fall kan en viss efterbehandling komma till stånd under medverkan av militära förband. På Gotland bedriver försvaret bl. a. utbildning av förare av schaktmaskiner, och kalkbrott kan i viss mån användas som övningsområden i den utbildningen.

Naturvårdskommittén har i betänkandet (SOU 1979:14-15) Naturvård och täktverksamhet bl. a. slagit fast att den löpande tillsynen över täkter inte fungerar tillfredsställande. Tillsynen vilar f. n. på länsstyrelsen. Kommittén förordar att kommunerna får ett tillsynsansvar jämte länsstyrelsen. Vidare föreslås bl. a. att täktföretagen skall kunna debiteras för besiktning av täkter. Naturvårdskommitténs förslag har remissbehandlats och övervägs f. n. i regeringskansliet. Säkerhetsfrågor i samband med täktverksamhet övervägs av ordningsstadgeutredningen (Kn 1977:02).

Utredningen gör följande bedömning. För tillståndspliktiga täkter synes närmast tillsynsfrågan vara otillfredsställande ordnad. I den delen finns det redovisade utredningsförslaget från naturvårdskommittén. Äldre täkter kan bli föremål för efterbehandling i den mån verksamheten återupptas, men i övrigt kan något saneringsansvar inte utkrävas. Exempel finns emellertid på återställning under speciella omständigheter, såsom att täkter och brott kan efterbehandlas som ett led i militär utbildning.

7.3.3 Övriga synpunkter

Av redogörelsen för gällande rätt och pågående reformarbete i bilaga 1 framgår att underhålls- och återställningsfrågor behandlas även i författningar vid sidan av naturvårdslagen och miljöskyddslagen. Vattenlagstiftningen är ett sådant exempel.

Lagen om vissa rörledningar innehåller bestämmelser som medger att en återställning kan påkallas när det tidsbegränsade tillståndet att dra fram och använda en rörledning för transport av t. ex. naturgas har upphört att gälla. Statens industriverk har i en rapport (SIND PM 1980:9) Distribution och överföring av elkraft, förslag till vissa ändringar i ellagen, förordat att den lagen, med rörledningslagen som förebild, kompletteras med bestämmelser om en skyldighet att i vissa fall ta bort elledningar när ett tillstånd upphör. Förslaget har remissbehandlats och övervägs i regeringskansliet.

Lagen om vissa mineralfyndigheter förutsätter ett särskilt tillstånd, koncession, för att fyndighet av olja, gas och stenkol m. m. skall få undersökas och bearbetas. Lagstiftningen har i övrigt utformats i nära anslutning till gruvlagens motsvarande bestämmelser. Regeringen har i

meddelade bearbetningskoncessioner avseende torv och leror tagit upp återställningsfrågan, som i dessa fall även skall prövas enligt naturvårdslagens bestämmelser om täkt.

Regeringen kan förena tillstånd enligt 136 a § BL beträffande lokalisering av viss industriell verksamhet med villkor för att tillgodose allmänna intressen. En form av sådana villkor har angetts i kapitel 4. Exempel finns även på att tillstånd har förenats med villkor om att en plan för återställning av industriområdet skall upprättas.

Genomgången i avsnitt 7.3 föranleder inte utredningen att lägga fram något förslag om författningsändring. Utredningen konstaterar att återställningsfrågor uppmärksammas i ökad utsträckning. Förslaget om ändringar i ellagen är ett sådant exempel. Det är enligt utredningens bedömning av vikt att behovet av villkor om återställning m. m. övervägs noga inom ramen för de möjligheter till detta som finns i tillståndsärenden enligt t. ex. naturvårdslagen, miljöskyddslagen och 136 a § BL.

I enkätsvaren redovisas få fall av nedläggningar före 1970 som utgör en väsentlig olägenhet från markanvändningssynpunkt. Endast ett tjugotal sådana fall anges, varav flera avser annat än industrilokaler, t. ex. gruvor. I kapitel 8 diskuteras möjligheterna att i särskilt angelägna fall få en sanering till stånd efter nedlagd industriell verksamhet som inte omfattas av sådana villkor om efterbehandling som numera meddelas med stöd av t. ex. miljöskyddslagen eller där på grund av andra omständigheter en sanering inte kommer till stånd.

8 Kostnader och finansiering vid industrisanering

Industrinedläggning bör ses i ett samhällsekonomiskt perspektiv, eftersom nedläggningar ofta är ett resultat av den snabba strukturomvandlingen inom näringslivet. Vid nedläggning av större industrier på mindre orter kan resultatet bli utflyttning, försämrad service för de kvarboende och dåligt utnyttjande av resurserna på utflyttningsorten. Bostäder kan t. ex. bli permanent tomma. Därigenom kan ortens och även kommunens ekonomi påverkas negativt. Nedläggning av industri hänger intimt samman med industrins lönsamhetsproblem och sysselsättningsfrågorna och är därför inte bara en markanvändningsfråga utan även en samhällsekonomisk fråga. Flera olika forskningsprojekt med samhällsekonomisk inriktning har också på senare år behandlat industrinedläggningar.

Mot denna bakgrund kan konstateras att industrisaneringsutredningens uppdrag har en begränsad omfattning. Utredningen har att föreslå former för en sanering efter industrinedläggningar i syfte att bland annat främja återanvändningen av industrilokaler. Uppdraget är således inriktat på användningen av industrifastigheter. I detta kapitel kommer därför i första hand de företagsekonomiska aspekterna på industrisanering att tas upp. Syftet med kapitlet är att belysa sådana förhållanden av ekonomisk natur som kan vara av betydelse vid sanering efter nedläggning av industriell verksamhet och för återanvändning av lokalerna.

Kapitlet har följande underrubriker:

- Återanvändning eller nybyggnad av industrilokaler
- Kostnader för rivning och återställning
- Finansiering av industrisanering
- Utredningens förslag

8.1 Återanvändning eller nybyggnad av industrilokaler

I detta avsnitt skall de ekonomiska förhållanden tas upp som kan påverka valet mellan alternativen återanvändning av outnyttjade industrilokaler och nybyggnad. Framställningen begränsas till de situationer då det är industriföretag som har att välja mellan de båda alternativen.

8.1.1 Exempel på valsituationer där återanvändning är ett alternativ till nybyggnad

Industriföretag kan få behov av nya lokaler när produktionen ökar eller när nya produktionsmetoder införs så att de gamla lokalerna inte längre räcker till eller passar. Företag kan också få större lokalbehov genom att verksamheten diversifieras eller integreras så att nya produkter tas upp på tillverkningsprogrammet. Behov av nya lokaler kan även bero på att de gamla lokalerna blivit alltför nedslitna eller omoderna.

I många av de fall där företag behöver lokaler kan återanvändning vara ett alternativ till nybyggnad. Det är svårt att peka på några generella förhållanden som gör att det ena eller andra alternativet väljs. Möjligen finns en tendens att mindre företag oftare än större etableras i äldre industrilokaler. En undersökning från Malmö har visat att äldre, centralt belägna industrilokaler med låga hyror tjänstgör som startmiljöer för industriföretag. När företagen expanderar flyttar de ofta ut till nybyggda lokaler i de mer perifera industriområdena. Det finns emellertid företag som stannar kvar. Pågens har köpt upp en rad centralt belägna industrifastigheter, som anpassats till företagets produktion. Därigenom har företaget kunnat återanvända ett flertal byggnader. Även Mazetti valde att vara kvar i ett centralt läge framför att flytta till något av Malmös nyare industriområden.

Även den undersökning som industrisaneringsutredningen gjort i Kramfors kommun stöder uppfattningen att det i första hand är mindre företag som etablerar sig i äldre industrilokaler (se tabell 3.1). Det gäller även företag som flyttade till Kramfors från orter i södra och mellersta Sverige. Flera av de företag som efter etableringen i Kramfors expanderade kraftigt flyttade senare till nyuppförda lokaler på orten.

Valet mellan att återanvända en outnyttjad industrilokal och att bygga en ny lokal påverkas av den befintliga lokalens skick och lämplighet. Dessa egenskaper hos lokalen påverkar bl. a. företagets kostnader, vilka skall jämföras med kostnaderna för en ny lokal. Förutom av de rent fastighetsekonomiska aspekterna, till vilka framställningen i fortsättningen koncentreras, beror valet mellan återanvändning och nybyggnad även av en hel rad andra förhållanden som transportekonomi och tillgång till arbetskraft och service.

8.1.2 Investeringar för återanvändning jämförda med investeringar i nybyggnad

Investeringen i en byggnad som skall återanvändas utgörs av köpeskillingen för mark och byggnad samt kostnaderna för upprustning och eventuell ombyggnad. I nybyggnadsalternativet är investeringen köpeskillingen för mark samt kostnaden för nybygget. Vissa ytterligare kostnader tillkommer i båda fallen, exempelvis räntor under byggnadstiden.

Industrilokaler kan många gånger återanvändas utan att några mer omfattande åtgärder behöver vidtas med lokalerna. Det kan räcka med underhållsarbeten som enklare reparationer och målning. I andra fall kan lokalerna behöva byggas om för att passa en eller flera industriella eller andra

verksamheter. Anpassningen kan innebära att takhöjd, rumsindelning, bärighet hos golv m.m. ändras för att en ny typ av produktion eller t. o. m. en helt annan användning skall kunna inrymmas i byggnaden. Det kan också vara fråga om anpassning till flera olika verksamheter med olika huvudmän, vilket kan kräva att lokalen delas. För att ge plats för ny verksamhet, moderna personalrum, hissar m.m. kan det vara nödvändigt att bygga till lokalerna.

Ombyggnad för återanvändning kan också föranledas av de förändringar i byggnormer eller i krav på arbetsmiljö eller energibesparing som skett sedan senaste ombyggnaden eller sedan byggnaderna uppfördes. I synnerhet kraven på en god arbetsmiljö har ökat starkt på senare år vilket ofta ställer krav på omfattande åtgärder i äldre industribebyggelse. Det gäller inte bara att åstadkomma en god miljö på själva arbetsplatsen utan även i tillhörande biutrymmen som omklädningsrum och sanitära utrymmen, matsal, eventuella motionsrum m.m.

Av detta kan den slutsatsen dras att sanering inför en återanvändning kan omfatta allt ifrån byte av inredning till flyttning av bjälklag, tillägg av våningar, tilläggsisolering inklusive nya fasader och tak, tillbyggnader etc. Någon generell kostnad för ombyggnad kan därför naturligtvis inte anges, den varierar från fall till fall. Jämfört med nybyggnad är ofta varje enskild åtgärd dyrare vid ombyggnad. Det beror på att byggnadsarbeten i äldre lokaler i många fall utgörs av specialarbeten. Att exempelvis installera ventilation i en äldre industribyggnad kräver ofta speciallösningar, som blir dyrare än vid nybyggnad, där ventilationen redan från början planerats in i byggnadskonstruktionen. Om de åtgärder som behövs för att en äldre byggnad skall kunna återanvändas blir alltför omfattande, kan det av dessa skäl bli billigare att bygga nytt.

Till kostnaden för ombyggnaden måste priset på de lediga lokalerna läggas för att få jämförbarhet med nybyggnadsalternativet. Om summan av pris och ombyggnadskostnader understiger kostnaderna för nybyggnad, blir investeringen för återanvändningsalternativet lägre. Som exempel kan nämnas ACG Nyström i Borås som gör maskiner till tekoindustrin. Företaget inköpte av kommunen en nedlagd tekoindustri som i mellantiden använts som lager. Köpeskillingen var 1,5 milj. kronor medan ombyggnaden kostade 7 milj. kronor. Ombyggnaden omfattade bland annat tillägg med två våningar samt tillbyggnad för trapphus och hissar. Byggnaden omfattar nu 4 100 m^2 över jord och 1 100 m^2 i ett källarplan, vilket ger en kostnad för inköp och ombyggnad på 1 650 kr/m^2. Detta var vid tidpunkten i fråga lägre än kostnaden för en motsvarande nybyggnad. I utredningens underlagsmaterial, i synnerhet i bilaga 5, finns ytterligare exempel på att kostnaderna för inköp och ombyggnad kan bli väsentligt lägre än kostnaderna för nybyggnad.

- Kostnaden för att bygga om det nedlagda *pappersbruket i Laxå* i början av 1970-talet blev tre miljoner kronor, motsvarande 500 kr/m^2. Kostnaden för en motsvarande nybyggnad uppskattades till omkring 1 600 kr/m^2.
- Ombyggnadskostnaderna för *Kalmar riskvarn* i mitten på 1970-talet blev 1 800 kr/m^2, att jämföra med nybyggnadskostnaden 3 200 kr/m^2.
- *Bandfabriken i Malmö* inköptes för 1,9 milj. kronor och byggdes i slutet av

1970-talet om för 7,7 miljoner vilket motsvarar 1000 kr/m^2. Detta var högst hälften av nybyggnadskostnaden.

- *C-E Johanssons verkstad i Eskilstuna* inköptes för sex miljoner kronor och byggdes 1978/79 om till skollokaler för 63 milj.kr, motsvarande 2 800 kr/m^2. Denna kostnad skall jämföras med nybyggnadskostnaden som var omkring 5 000 kr/m^2. De ombyggda lokalerna medför dock högre kostnader för uppvärmning och städning än nybyggda.
- *Norrköpings bryggerier* byggdes om 1979 till bostäder. Produktionskostnaden per kvadratmeter ligger i paritet med kostnaden för ett motsvarande nybygge. Lägenheterna i det gamla bryggeriet har dock stora överytor och är av det skälet ovanligt dyra.

I flera av ovanstående fall blev summan av inköpspriset och ombyggnadskostnaden lägre än den beräknade kostnaden för ett motsvarande nybygge. Detta trots att ombyggnadsåtgärderna kan betecknas som mycket omfattande.

8.1.3 Kostnader för återanvändning jämförda med kostnader för nybyggnad

Investeringar påverkar ett företags redovisning såväl beträffande balansräkning som resultaträkningens finansiella intäkter och kostnader. Dessa sistnämnda kan i sin tur ha betydelse för den skatt företaget har att erlägga. Det kan vara av intresse att först se om det finns någon skillnad mellan alternativen återanvändning och nybyggnad när det gäller beräkning av de kostnader som uppstår för det kapital som erfordras för investeringen.

De årliga kostnaderna för en investering utgörs av ränta och avskrivning. Om finansieringen sker helt med upplånat kapital är räntan lika med låneräntan på det upplånade kapitalet. Finansieringsfrågor i vidare sammanhang behandlas i senare avsnitt av detta kapitel.

Den andra delen av kostnaderna är den värdeminskning som ett investeringsobjekt årligen undergår och som företaget gör avdrag (avskrivning) för, dels för att vid avskrivningstidens slut ha kapital för erforderlig ersättningsinvestering och dels för att varje räkenskapsår kunna redovisa det verkliga resultatet. Dessa avskrivningar påverkar vinstens storlek och därmed även skatten.

Riksskatteverket har utfärdat anvisningar (RSV 3213, 4 september 1974) för hur stor procentsatsen för avskrivningar får vara ur skattesynpunkt. För fabriksbyggnader i allmänhet får avskrivningen vid beskattningen uppgå till fyra procent av anskaffningsvärdet medan den får vara fem procent för byggnader inom cellulosaindustrin samt inom kemisk och grafisk industri. Av anvisningarna framgår att detta är normalprocentsatser. Om en byggnad *visas* vara underkastad större värdeminskning än normalt kan högre avdrag sålunda medges.

Det är således ingen skillnad i avskrivningsmöjligheterna mellan äldre industrilokaler som återanvänds och nybyggda lokaler. Det är helt och hållet användningssättet som avgör procentavdragets storlek.

Vid sidan av de kapitalkostnader som hittills har diskuterats, måste företaget även ta hänsyn till kostnader för drift och underhåll. Om de äldre

lokalerna inte rustas upp till modern standard när det gäller exempelvis värmeisolering kommer detta att medföra högre uppvärmningskostnader än för en nybyggnad. Även svårigheterna att helt få överensstämmelse mellan lokalernas egenskaper och de krav som den nya verksamheten medför, kan leda till ökade driftskostnader. Det är exempelvis vanligt att äldre lokaler är för stora för den verksamhet som återanvänder dem. Den onödigt höga utrymmesstandarden kan ge kostnader för uppvärmning, interna transporter och underhåll som överstiger motsvarande kostnader för en lokal som har anpassats noggrant för verksamheten. De aspekter som här redovisats som negativa ur ekonomisk synpunkt, kan ur andra synpunkter upplevas som positiva, vilket närmare har redovisats i kapitel 3.

Om såväl kapitalkostnaden för byggnadsarbetena som kostnader för drift och underhåll beaktas, kan återanvändning av äldre industrilokaler ofta vara ekonomiskt fördelaktigare än alternativet att bygga nytt. Det finns naturligtvis fall där befintliga lokaler kräver alltför omfattande åtgärder för att kunna anpassas till den verksamhet som är aktuell. Beslut om återanvändning eller inte måste fattas från fall till fall på grundval av en kalkyl över de olika alternativens kostnader. Det är denna kalkyl som så ofta saknas.

8.2 Kostnader för rivning och återställning

Rivning och återställning kan medföra att industrimarken kan återgå till naturmark eller användas för ny exploatering, exempelvis för bostäder eller ny industri. Rivning kan också vara ett moment vid sanering inför återanvändning, då delar av byggnader eller hela byggnader rivs.

Rivning av industrianläggningar är i många delar ett kvalificerat arbete. Det gäller exempelvis att bedöma vad som kan återanvändas och att anpassa rivningen efter detta. Vissa konstruktionsmaterial som tak- och cisternplåt kan återanvändas som sådana, liksom emellanåt maskiner och apparater. Andra järn- och ståldetaljer kan säljas som skrot till något stålverk för omsmältning. Tegel, betong och stenmaterial kan i vissa fall användas som fyllnadsmassor. Rivningen måste också anpassas till kraven på en god arbetsmiljö och till den yttre miljöns krav. Vissa industrianläggningar, exempelvis sådana med ångpannor, kan innehålla stora mängder asbest. Detta ställer speciella krav på utrustning och utbildning för rivningsarbetet. Detsamma gäller vid rivning av anläggningar som kan innehålla ämnen som kan skada miljön om de kommer fria. Som exempel på den senare typen av problem kan nämnas rivning av klor-alkalifabriker, där det kan finnas stora mängder kvicksilver i golven.

Rivning och återställning kan innehålla många besvärliga moment som gör att kostnaderna blir höga. Det finns exempel på att vissa byggnader är dyrare att riva än att bygga. Enligt en artikel i tidskriften Väg- och vattenbyggaren (nr 4, 1980 sid. 93) skulle det i vissa fall vara 5 à 10 gånger så dyrt att riva betong som att gjuta ny. Att betongbyggnader är så svåra att riva beror på att betong är ett kompositmaterial, dvs. en mekanisk blandning av flera material, nämligen cement, sten och ofta armeringsjärn. De olika materialen ger hög hållfasthet. Enligt samma artikel är det ungefär dubbelt så dyrt att riva betongbyggnader som vanliga äldre tegelhus med träbjälklag. Det är i

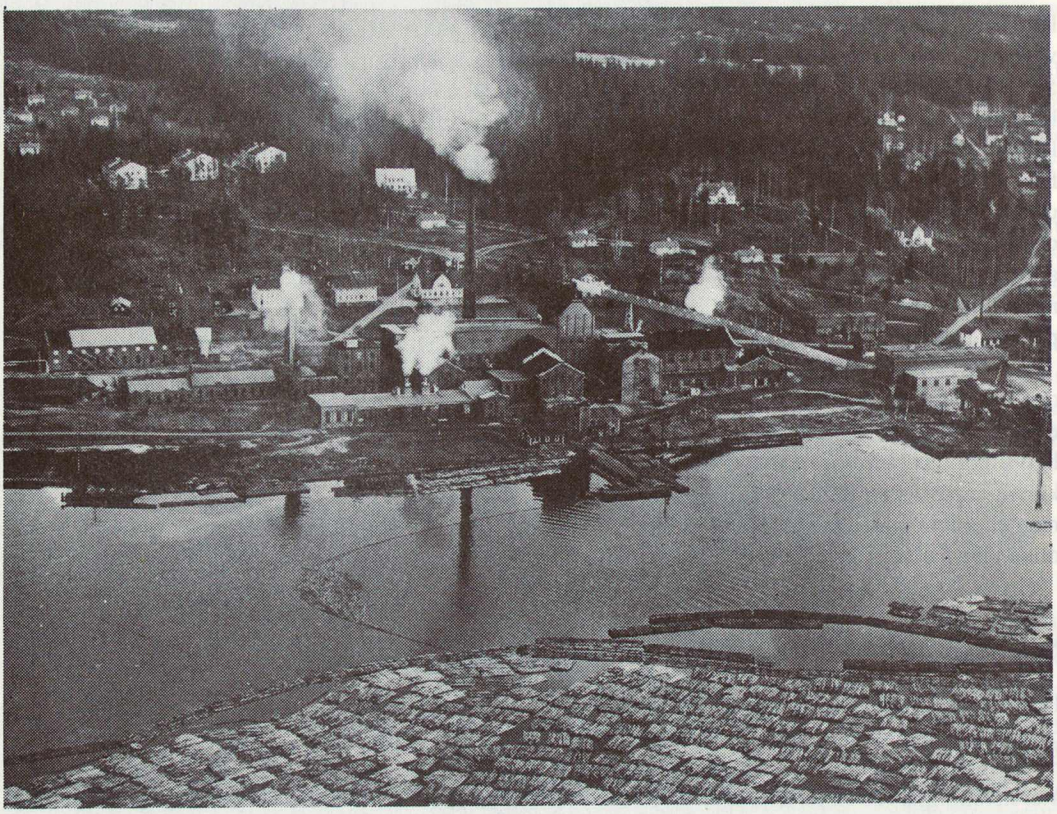

Figur 8.1 Essviks sulfitfabrik omkring 1960

huvudsak betongbyggnader som uppförts sedan 1930-talet. Andelen sådana byggnader som behöver rivas eller byggas om torde därför öka i framtiden. Till följd härav kommer kostnaderna för rivning att öka.

Återställning efter rivning innebär att rivningsmassorna tas om hand. Därefter grovplaneras marken och anpassas till omkringliggande natur.

Liksom i fallet ombyggnad för återanvändning är det även för rivning och återställning svårt att ange några generella kostnader. Några exempel får klargöra storleksordningen.

Till de största industribyggnaderna hör massa- och pappersfabrikerna, med byggnadshöjder på flera tiotal meter och skorstenshöjder på i vissa fall över hundra meter. Två exempel från den branschen får därför utgöra exempel på förhållandevis höga kostnader för rivning och återställning.

Driften vid Essviks sulfitmassafabrik söder om Sundsvall lades ner 1967. Anläggningarnas omfattning antyds av figurerna 8.1 och 8.2. Massafabriken revs under 1981 till en kostnad av 2,25 milj. kronor. Marken var därefter täckt av 50 000 m^3 tegel och betong från rivningen. Det finns ingen närbelägen deponeringsplats för rivningsmassorna utan de måste transporteras drygt femton kilometer. Borttransporterna beräknas kosta ca 5 milj. kronor. Rivnings- och återställningsarbetena för Essviksfabriken kan således anges till drygt 7 milj. kronor sammanlagt.

Det andra exemplet är Kramfors sulfitmassafabrik. Produktionen lades

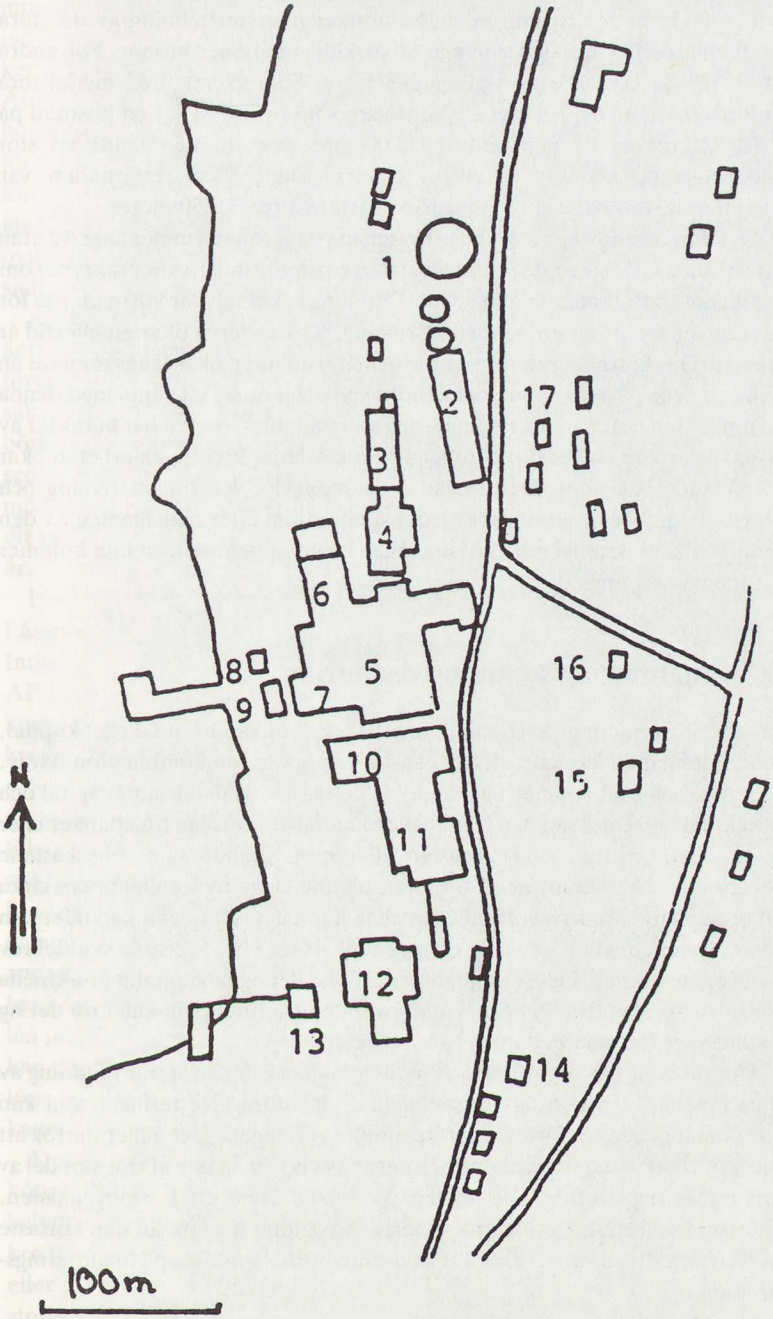

Figur 8.2 Essviks sulfitfabrik omkring 1960
1. Oljecisterner 2. Spritfabrik 3. Verkstäder 4. Syra- och kishus 5. Ångpannehus, kokeri, massabingar 6. Torkmaskinhus 7. Sileri 8. Fabrikskontor 9. Pumpstation 10. Blekeri 11. Holländeri 12.Renseri, barkpress 13. Kap 14. Kapell 15. Bostadshus förmansboställe 16. Kontor (nu bl. a. ateljé) 17. Timmerstuga (nu orient.klubbstuga) Källa:Industriminnen i Västernorrland

ned 1977 och anläggningen är nu riven så när som på ett par magasin och ett par cisterner. Rivnings- och återställningsarbetena har kostat omkring 4,5 milj. kronor. Kramforsfabriken var större än Essviksfabriken. Att kostnaden trots detta blev lägre, förklaras bl. a. av att rivningsmassorna kunde deponeras i en vik av Ångermanälven i anslutning till industriområdet.

Kostnaderna för rivning av massafabriker och återställning av de stora markområdena kan således uppgå till åtskilliga miljoner kronor. För andra industrier är kostnaderna i allmänhet lägre. Som exempel på medelstora industrier kan nämnas Uppsala Valskvarn som revs 1981 för en kostnad på 720 000 kronor. På den omkring 5 000 m^2 stora tomten fanns en stor siloanläggning och ett flertal byggnader. Den största byggnaden var kvarnhuset som hade sju våningar och yttermåtten 21x50 meter.

Det finns exempel på att industribyggnader står tomma under lång tid utan att användas. Det främsta skälet till att byggnaderna inte rivs är osäkerhet om möjligheterna att återanvända dem. Det finns också fall där kostnaderna för saneringen fördröjer en oundviklig rivning. Kostnaderna ökar emellertid år från år. Om kostnaderna för rivning och återställning ökar långsammare än avkastningen på det kapital som behövs kan det löna sig att vänta med denna rivning. Med tanke på att rivnings- och återställningsarbeten har karaktär av specialistarbete, är det dock troligt att kostnaderna för sådana arbeten ökar förhållandevis snabbt. Detta talar av ekonomiska skäl för att rivning och återställning bör genomföras så snart som möjligt efter nedläggning av den industriella verksamheten i sådana lokaler som uppenbarligen inte kommer att kunna återanvändas.

8.3 Finansiering av industrisanering

Investeringar inom industrin kan finansieras på olika sätt, med eget kapital, med främmande kapital och det kanske vanligaste, en kombination härav. För aktiebolag menas med eget kapital i detta sammanhang aktiekapital och beskattade reserver, medan främmande kapital är t. ex. lån från banker eller andra kreditinstitut, obligationslån eller motsvarande samt obeskattade reserver. Vid beräkning av ett företags soliditet läggs dock enligt praxis cirka 50 procent av dessa reserver till det egna kapitalet. Det egna kapitalet kan ökas genom emission av aktier eller genom att t. ex. konvertibla skuldebrev överförs till aktier. Dessa möjligheter att öka det egna kapitalet är aktuella för större företag. När det gäller återanvändning av industrilokaler rör det sig i allmänhet om små och medelstora företag.

Upprustning och ombyggnad av industrilokaler inför en återanvändning av dem innebär, såsom tidigare framhållits, ofta stora investeringar som kan vara betungande för i synnerhet de mindre företagen. Det gäller därför att ordna en långfristig finansiering och det är av vikt att en inte alltför stor del av amorteringarna måste ske under de första åren efter ombyggnaden. Eftersom amorteringsstiden för lånen är väsentligt kortare än den kortaste avskrivningstiden vid beskattning, kan detta förhållande skapa finansieringsproblem.

8.3.1 Finansiering via banker och andra kreditinstitut

Affärsbankerna står för den största utlåningen till industrin. Ofta löper dessa lån på kortare tid än tio år och är därför mindre väl lämpade för finansiering av lokaler med avskrivningstider på 20-25 år. Det kan noteras att affärsbankernas utlåning till den mindre och medelstora industrin har

minskat under 1970-talet, enligt sammanställningar gjorda vid statens industriverk. Under 1960- och 70-talen har en allt större del av affärsbankernas utlåning till industrin kommit att utgöras av återlån från AP-fonden. Återlånen beviljas av bank efter sedvanlig kreditprövning och får uppgå till högst hälften av de ATP-avgifter som företaget betalt in under det närmast föregående året, dock lägst 50 000 kronor, eller under de fem närmast föregående åren, i den mån avgifterna inte redan utnyttjats som underlag för återlån, dock lägst 50 000 kronor och högst 500 000 kronor. Banken har ovillkorlig rätt att refinansiera återlånet från AP-fonden, men banken står själv för kreditrisken.

AB Industrikredit, som är hälftenägt av staten och affärsbankerna, har till ändamål att medverka främst vid finansieringen av mindre och medelstora företag. Institutet är inriktat mot långfristig kreditgivning mot fullgoda säkerheter. Industrikredit lånar inte ut pengar till kommunala, statliga eller börsnoterade företag och ej heller till deras dotterbolag. Institutets lån löper sedan år 1975 på längst 15 år, men kan i undantagsfall löpa på 20 år. För att möta framförallt industrins behov av medelfristiga krediter har Industrikredit sedan 1980 i större omfattning än tidigare erbjudit löptider på 5 till 10 år.

Utlåningen från Industrikredit har ökat mycket kraftigt under 1970-talet. Långivningen har till mer än hälften skett till industriföretag. Det kapital som Industrikredit lånar ut har hittills till mycket stor del kommit från AP-fonden. Eftersom AP-fonden nu inte växer i samma takt som tidigare kommer fondens utlåning inte heller att kunna öka som tidigare. Industrikredit söker därför nu bredda sin refinansiering.

Sveriges Investeringsbank bildades år 1967, och syftet var att underlätta näringslivets strukturomvandling genom att ge krediter som inte kan tillgodoses på den övriga kreditmarknaden, till främst relativt stora och riskbetonade projekt. Investeringsbanken kompletterar som regel de övriga kreditinstitutens utlåning och beviljar vanligen inte krediter som kan erhållas på andra vägar. Eftersom Investeringsbanken normalt engageras först efter andra institut blir följden att banken också ligger högre i sitt risktagande. Av bankens bolagsordning framgår även att banken har större frihet att lämna lån jämfört med flera andra kreditinstitut, även om inte fullgoda säkerheter kan uppbringas. Investeringsbankens lån löper normalt på 10-12 år men kan löpa på upp till 15 år. Även Sveriges Investeringsbank får en stor del av det kapital som lånas ut från AP-fonden.

Det har ibland hävdats att det skulle vara svårare att låna pengar för att köpa och bygga om en äldre industrilokal än för att bygga en ny. För att något belysa denna fråga har utredningen kontaktat ett antal banker och kreditinstitut. Enligt uppgift är det ingen större skillnad i lånemöjligheter eller lånevillkor mellan de båda alternativen, om lånebeloppen är i samma storleksordning eller om de äldre lokalerna får en tillräckligt god standard. Återbetalningstiden kan möjligen bli något kortare i alternativet köp och ombyggnad än vid nybyggnad.

8.3.2 Lokaliseringsstöd

Lokaliseringsstöd kan utgå till industriell eller industriliknande verksamhet inom stödområdena, men vid risk för avsevärda sysselsättningssvårigheter även utanför stödområdena. Lokaliseringsstöd kan utgå som avskrivningslån och som lokaliseringslån, eller en kombination av båda.

Avskrivningslån är ränte- och amorteringsfria. Efter ansökan kan AMS skriva av halva lånet efter tre år och resten efter sju. Avskrivningslån kan utgå till ny-, till- eller ombyggnad av byggnader eller till arbeten som avser markanläggningar men inte till förvärv av fastigheter. Av tabellen framgår hur stor del i procent av investeringen som för närvarande högst får utgå som avskrivningslån enligt förordningen (1979: 632) om regionalpolitiskt stöd.

Stödområde nr	Del av investeringen i procent
1	10
2	25
3	40
4	40
5	55
6	70

Dessa regler gäller från den 1 juli 1979. Tidigare var den del som kunde utgå som avskrivningslån lägre, eller i normalfallet 50 procent i det inre och 35 procent i det allmänna stödområdet. Avskrivningslån kallades tidigare lokaliseringsbidrag. De nuvarande stödområdena framgår av figur 8.3.

Lokaliseringslån har en räntefot av 3,75 procentenheter över diskontot. Lånet skall återbetalas inom 20 år. Lokaliseringslån kan utgå till ny-, till- eller ombyggnad eller förvärv av byggnader eller till arbeten som avser markanläggningar. Enligt regeringens proposition 81/82:30 om vissa ekonomiskt-politiska åtgärder får lokaliseringslånet utgå med högst 35 procent av investeringen. Om även avskrivningslån beviljas, får avskrivnings- och lokaliseringslånen tillsammans motsvara högst 70 procent av investeringen.

Regeringen har aviserat att den avser att förelägga riksdagen en regionalpolitisk proposition under år 1982.

Mottagare av lokaliseringsstöd är i princip industriföretag. I stödområdena 4 - 6 finns dock möjligheter för kommunerna att uppföra industrilokaler med lokaliseringsstöd.

En viktig skillnad mellan avskrivningslån och lokaliseringslån är således att det förra inte får användas till förvärv av byggnader eller mark. Så har det varit ända sedan 1965 då lokaliseringsstödet infördes. I den utredning där förslaget om lokaliseringsstöd fördes fram, (SOU 1963:58) Aktiv lokaliseringspolitik, föreslogs dock att investeringsbidrag (avskrivningslån) skulle kunna användas även för förvärv, vilket framgår av följande citat från sidan 353:

Figur 8.3 Stödområden

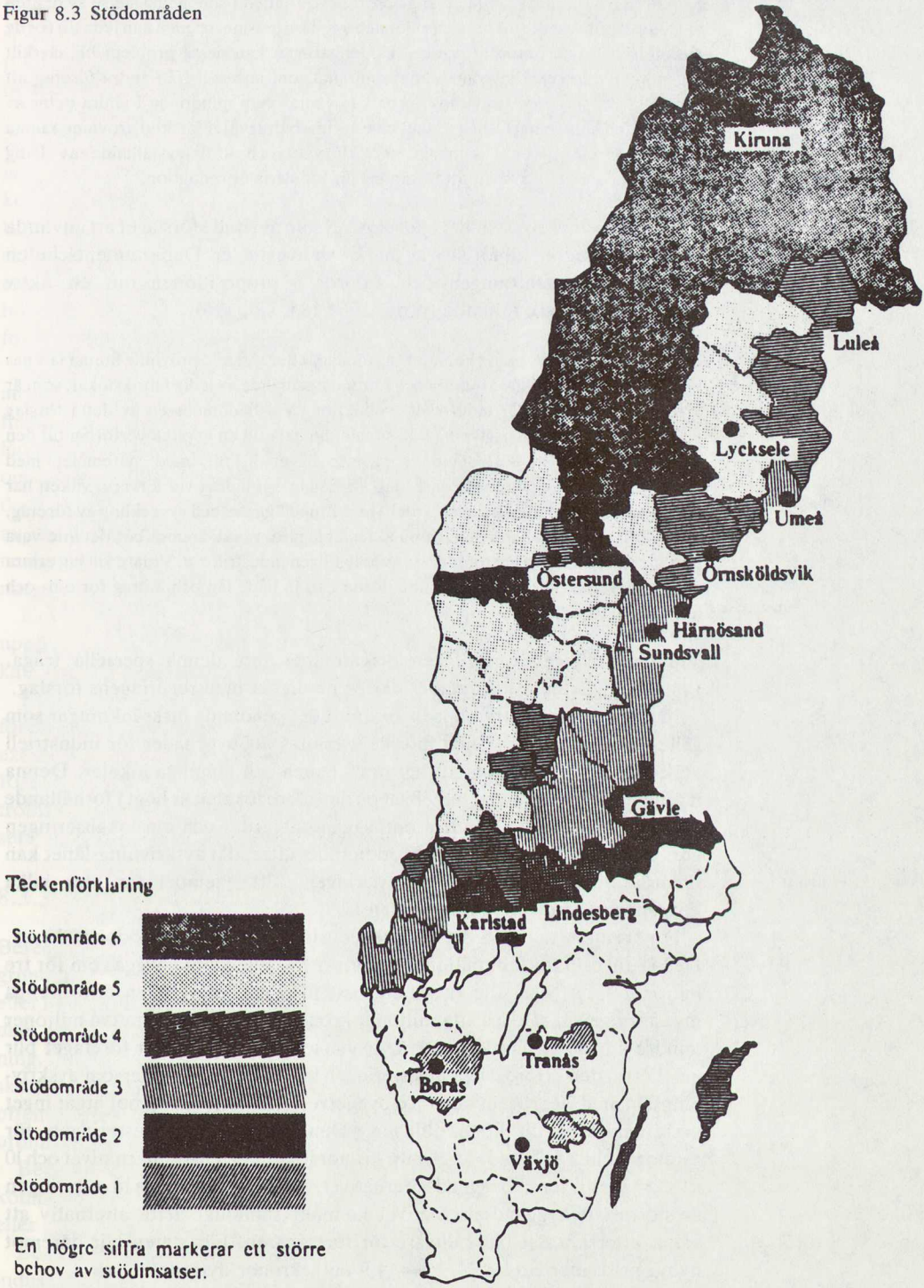

En högre siffra markerar ett större behov av stödinsatser.

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen

Kommittén har i olika sammanhang berört de svårigheter som nedläggelse av driften vid industriföretag av stor betydelse för den lokala arbetsmarknaden kan leda till för de anställda och den berörda bygden. Uppenbarligen kan dessa problem bli särskilt accentuerade i utvecklingsområdena, samtidigt som intresset från andra företag att starta tillverkning i de lediga lokalerna kan väntas vara mindre än i andra delar av landet. Med hänsyn härtill bör statligt investeringsbidrag efter särskild prövning kunna utgå till företag även i samband med förvärv och iordningställande av ledig fabrikslokal, som är avsedd att användas för industriell produktion.

Av remissinstanserna var det endast AMS som avvisade förslaget att använda investeringsbidrag till förvärv av mark och byggnader. Departementschefen delade den uppfattningen och anförde i propositionen om en aktiv lokaliseringspolitik följande (prop. 1964:185, sid. 196):

Bidrag eller lån skall, enligt kommitténs förslag, efter särskild prövning kunna lämnas till företag i samband med förvärv och iordningsställande av ledig fabrikslokal, som är avsedd att användas för industriell produktion. Vid bedömningen av detta förslag måste beaktas att bidragsgivning i dessa fall kan leda till en kapitalöverföring till den tidigare ägaren, ett förhållande som inte ligger i linje med syftemålet med stödåtgärderna. Av detta skäl anser jag att frågan om bidrag vid förvärv, vilken har nära samband med frågan om åtgärder vid driftnedläggelse och avveckling av företag, inte bör upptas i samband med de nu aktuella åtgärderna. Däremot bör det inte vara uteslutet att ge statliga lån för förvärv av ledigbliven industrilokal. Vidare vill jag erinra om att förvärvaren enligt det förut anförda kan få både lån och bidrag för om- och tillbyggnad av anläggningen.

Vid behandlingen i riksdagen diskuterades inte denna speciella fråga. Lokaliseringsstödet utformades därför i enlighet med regeringens förslag.

Industrisaneringsutredningen anser att det genom de inskränkningar som gäller för avskrivningslånen inte ka uteslutas att byggnader för industriell verksamhet uppförs trots att det finns lediga och lämpliga lokaler. Denna möjlighet är speciellt stor om priset på den äldre lokalen är högt i förhållande till kostnaden för nödvändiga ombyggnadsåtgärder och om lokaliseringen görs till ett område med en hög stödområdessiffra, där avskrivningslånet kan finansiera en stor del av investeringen. Ett exempel får visa vilka konsekvenser nuvarande regler kan få.

För exemplet antas att det finns en ledig industribyggnad i stödområde sex. Den är till salu för fem miljoner kronor och skulle kunna byggas om för tre miljoner så att den tillgodoser ett visst företags behov. Den erforderliga investeringen är således åtta miljoner kronor, vilket antas vara två miljoner mindre än vad en motsvarande nybyggnad skulle kosta. För företaget blir emellertid den erforderliga investeringen väsentligt lägre, eftersom avskrivningslån med 70 procent utgår för bygginvesteringarna. Däremot utgår inget avskrivningslån till köpeskillingen. Den nödvändiga investeringen för företaget blir 5 + 0,3 x 3 = 5,9 milj. kronor för ombyggnadsalternativet och 10 x 0,3 = 3 milj. för nybyggnadsalternativet. Trots att den totala investeringen är större i nybyggnadsalternativet kommer sannolikt detta alternativ att väljas eftersom det blir billigare för företagaren. För staten blir däremot nybyggnadsalternativet 7 - 2,1 = 4,9 milj. kronor dyrare.

Detta konstruerade exempel gäller stödområde sex, dvs. det inre av Norrland (se figur 8.3). I övriga stödområden är den del av investeringen som

får täckas med avskrivningslån mindre, vilket betyder att risken där inte är så stor att lediga och efter ombyggnad lämpliga industrilokaler ej återanvänds p.g.a. reglerna för avskrivningslånen. Utanför stödområdet finns naturligtvis detta problem inte alls.

Om det vore möjligt att använda avskrivningslån till köp av industrifastigheter skulle köparen betala en mindre del av köpeskillingen än med nuvarande regler. I exemplet ovan var köpeskillingen 5 milj. kronor, varav köparen skulle få betala 1,5 miljon om avskrivningslån finge användas. Med tillägg för 3 miljoner för ombyggnad, varav köparen betalar 0,9 milj. kronor, skulle köparens totalkostnad för de ombyggda lokalerna bli 2,4 milj. kronor, att jämföras med 3 miljoner i nybyggnadsalternativet. Även om säljaren höjde priset med en miljon, skulle återanvändningen vara ett ekonomiskt fördelaktigare alternativ för köparen.

Det bör dock framhållas att det finns komplikationer med att tillåta användning av avskrivningslån för köp av industrifastigheter. För det första finns det en viss risk för att möjligheten att finansiera köp med avskrivningslån kan öka priserna något på industrifastigheter i vissa områden. Men även om huvuddelen av köpeskillingen finansieras med avskrivningslån återstår dock alltid en del som köparen måste betala. Köparen måste antas ha intresse av att betala så litet som möjligt, varigenom även hela försäljningspriset hålls nere. Industrisaneringsutredningen bedömer därför att risken för prishöjningar är mycket liten.

En annan komplikation är att avskrivningslån kan ha utgått redan vid uppförandet eller ombyggnaden av den byggnad som är till salu. Situationen kan åskådliggöras med ett exempel enligt figur 8.4.

Eftersom avskrivningslånen skrivs av helt efter sju år, förutsatt att företaget uppfyllt sina förpliktelser att ge sysselsättning, kommer företaget i exemplet ovan att få en oförtjänt vinst vid försäljning av byggnaden. Riskerna för alltför höga priser och därmed alltför stora vinster skulle troligen öka om avskrivningslån skulle få användas vid förvärv av byggnader som uppförts eller byggts om med avskrivningslån.

8.3.3 Beredskapsarbeten

Beredskapsarbeten syftar till att motverka arbetslöshet som kan uppstå på grund av t. ex. lågkonjunkturer, säsongmässig nedgång i sysselsättningen eller förändringar i näringslivet. De kan även vara ett sätt att bereda arbete åt dem som genom handikapp, ålder eller lokal bundenhet saknar sysselsättning. Beredskapsarbete kan vara bl. a. byggnads- och anläggningsarbeten, skogs-, natur- och fornvårdsarbeten, arbeten inom kulturområdet samt de offentliga tjänste- och servicesektorerna. Beredskapsarbeten för ungdom ordnas även inom enskild tillverkning och service m.m.

Beredskapsarbetena är tidsmässigt begränsade. De kan vara statliga, kommunala eller enskilda. Arbetena kan bedrivas i arbetsgivarens egen regi eller genom entreprenör. I viss utsträckning genomförs de i AMS regi.

Beredskapsarbeten har en given regionalpolitisk betydelse. Sedan 1963 har industribyggnader uppförts eller byggts om som beredskapsarbeten i lokaliseringsfrämjande syfte. Under perioden våren 1963 till september 1964 uppgick byggkostnaderna för dessa lokaler till 210 milj. kronor, varav

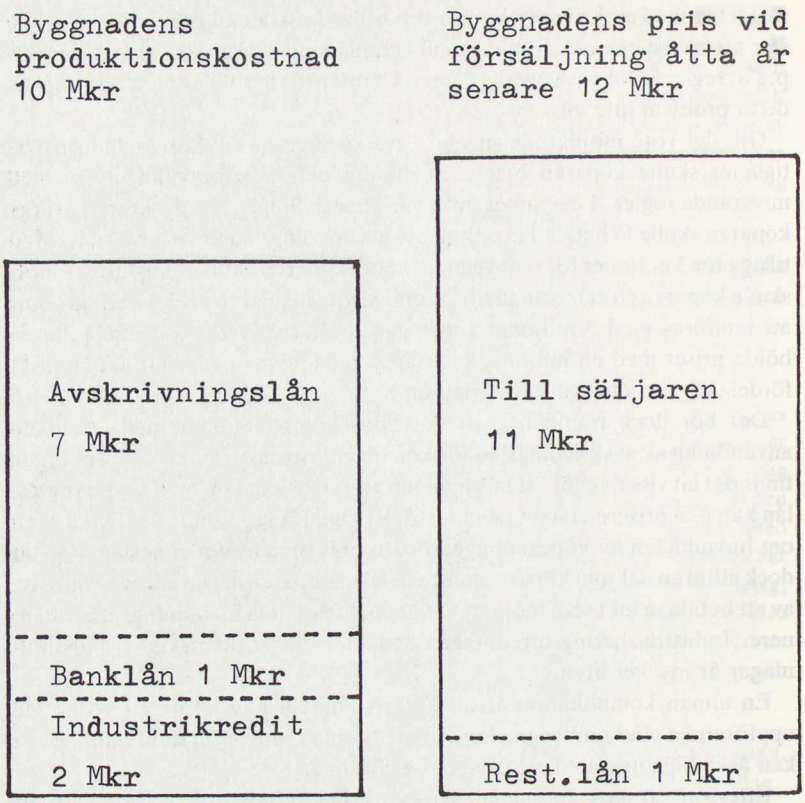

Figur 8.4 Ett exempel på finansiering av en industrilokal

statsbidragen utgjorde 82 miljoner. Antalet ärenden var 170. Från år 1965 har lokaliseringsstödet delvis ersatt beredskapsarbetena vid uppförande av industribyggnader, vilket gjort att beredskapsarbetena för detta ändamål har minskat i omfattning. För exempelvis sjuårsperioden 1 juli 1970 till 30 juni 1977 uppgick byggkostnaderna för hantverks- och industrilokaler i 176 fall till 234 milj. kronor, varav statsbidragen utgjorde 108 milj. kronor. Huvuddelen av fallen rör projekt inom stödområdet och från budgetåret 1973/74 enbart projekt inom stödområdet. Såväl antalet projekt som kostnaderna har gradvis minskat under perioden 1970 - 1977.

Från och med den 1 juli 1980 får industrihus inte längre uppföras eller byggas om som beredskapsarbete. Avsikten är i stället att lokaliseringsstöd skall användas.

Beredskapsarbeten har även använts för att riva industrianläggningar. Antalet fall av mer omfattande beredskapsarbeten, där ärendena handlagts vid AMS, är dock mycket litet. Enligt uppgift från AMS användes under femårsperioden 1975/76 - 1979/80 beredskapsarbeten vid rivning endast i två fall. Det ena gällde rivning vid Svartviks nedlagda massafabrik i Sundsvalls kommun. Kostnaderna för beredskapsarbetena i anslutning till rivningen och ombyggnaden uppgick under den angivna perioden till 5,6 milj. kronor, varav 2,4 var statsbidrag. Det andra fallet var Kramfors sulfitfabrik i Kramfors kommun, där beredskapsarbetena kostade 6 milj. kronor, varav

statsbidraget var 2,8. Huvuddelen av de nämnda summorna är kostnader för rivningsarbeten, men där ingår även kostnader för andra beredskapsarbeten än de som har direkt med rivningen att göra. Det kan finnas ytterligare fall där beredskapsarbeten använts vid rivning av industribebyggelse. Ärenden av mindre omfattning handläggs nämligen vid länsarbetsnämnderna, och utredningen har inga uppgifter om antalet sådana ärenden.

Bland skälen till att beredskapsarbeten inte i större utsträckning använts för rivning kan framhållas att rivningsarbeten till stor del utnyttjar yrkesutbildad personal och att sådan personal mera sällan varit arbetslös. Ett annat skäl kan vara att rivning och återställning normalt är företagsinterna verksamheter för vilka företagen själva svarar. Ett företag kan visserligen i princip stå som huvudman för ett beredskapsarbete men detta är ovanligt. I regel övertar kommunen anläggningen och står som huvudman för beredskapsarbetena på anläggningen. Så var fallet vid rivningarna av massafabrikerna i Sundsvall och Kramfors.

Den del av kostnaderna för beredskapsarbeten som betalas med statsbidrag har varierat. Tidigare kunde statsbidraget utgöra en tredjedel och i vissa fall t.o.m. mera. För närvarande kan 75 procent av lönekostnaderna och 20 procent av investeringar i byggnader och maskiner utgå som statsbidrag. Den senare procentsatsen kan jämkas uppåt.

8.3.4 Övriga finansieringsmöjligheter

De finansieringsmöjligheter som har redovisats i de närmast föregående avsnitten är bara en del av alla de möjligheter som finns för finansiering av investeringar inom industrin. Av övriga finansieringsmöjligheter kan lån från försäkringsbolag och utvecklingsfond framhållas. Riksförsäkringsbolagen lämnar årligen betydande belopp i företrädesvis bundna lån till medelstor och mindre industri. Lånen är som regel anläggningskrediter och skall således finansiera investeringar i fast egendom. Amorteringsvillkoren innebär i allmänhet en slutbetalning på 15 - 20 år. De regionala utvecklingsfonderna kan ge rörelselån till små och medelstora företag. Utvecklingsfondernas kreditgivning skall komplettera den ordinarie kreditmarknaden. Rörelselånen är sedan 1 juli 1981 på högst en miljon kronor och kan avse investeringar i fastigheter, maskiner, marknadsföring, produktutveckling eller rörelsekapital. Löptiden på rörelselånen är normalt högst 10 år, men kan för byggnader uppgå till 15 - 20 år.

Bland övriga finansieringsmöjligheter kan också nämnas de som tillkommer om användningssättet för industrilokalerna ändras. Om industrilokalerna exempelvis byggs om till bostäder, kan en mer långsiktig kapitalförsörjning stå till buds än vad som är fallet vid lån till industriinvesteringar. Förutom den mer långsiktiga finansieringen kan räntan bli lägre. Ett exempel på sådan finansiering är de statliga bostadslånen. Det kan inte uteslutas att återanvändning av industrilokaler i vissa fall kan förutsätta återanvändning som bostäder med de fördelaktigare finansieringsvillkor som gäller då. Möjligen är den återanvändning av det nedlagda bryggeriet i Norrköping, som presenteras i bilaga 5, ett exempel på detta.

8.4 Utredningens förslag

8.4.1 Avskrivningslån till förvärv av industrilokaler

Som utredningen tidigare framhållit finns bland de regionalpolitiska styrmedlen det s. k. lokaliseringsstödet, som består av bl. a. lokaliseringslån och avskrivningslån. Lokaliseringslånet får, till skillnad mot avskrivningslånet, användas till förvärv av mark och byggnader.

Industrisaneringsutredningen anser att det finns en viss risk för att de gällande reglerna för avskrivningslånen kan innebära ett onödigt lågt utnyttjande av äldre industrilokaler. Genom att avskrivningslån får användas för att uppföra men inte för att förvärva industrilokaler, kan följden bli att nya industrilokaler uppförs trots att det finns lokaler som står tomma eller som är dåligt utnyttjade. För att främja återanvändning av industribyggnader föreslår utredningen att avskrivningslån skall få användas även till förvärv av industrilokaler. Såsom har angetts i avsnitt 8.3.2 finns det emellertid olägenheter med att avskrivningslån kan utgå vid flera tillfällen för förvärv eller ombyggnadsåtgärder beträffande en och samma byggnad.

Utredningen föreslår att de regler som gäller för avskrivningslån enligt förordningen (1979: 632) om regionalpolitiskt stöd utvidgas att gälla även vid förvärv av mark och byggnader, med det undantaget att avskrivningslån inte skall utgå till förvärv av sådana industrilokaler som uppförts, till väsentlig del byggts om eller som tidigare förvärvats med avskrivningslån.

Industrisaneringsutredningen har inte kunnat bedöma de ekonomiska konsekvenserna av förslaget att avskrivningslån skall kunna utgå till förvärv av mark och byggnader. Bland svårigheterna att göra en konsekvensbeskrivning kan särskilt framhållas problemet att urskilja de fall där nybyggnad med nuvarande regler är fördelaktigare för företaget än återanvändning och där utredningens förslag skulle göra återanvändning till ett bättre alternativ. För dessa fall torde förslaget att avskrivningslån skall få användas även till förvärv leda till besparingar för staten. Vid tillämpning i de fall att nybyggnad inte är ett realistiskt alternativ till återanvändning innebär förslaget ökade kostnader för staten. Vad slutligen gäller de fall att återanvändning inte är ett realistiskt alternativ till nybyggnad, påverkas självfallet varken statens eller företagens kostnader av utredningens förslag.

8.4.2 Beredskapsarbeten m.m. vid rivning och återställning

Industrisaneringsutredningen har avvisat möjligheten att införa avgifter eller avsättning till fonder för att garantera att en nödvändig rivning och återställning kommer till stånd. För sådana industrilokaler som inte vidare bedöms kunna användas och där ägaren inte har tillräckliga möjligheter att bekosta nödvändig rivning och återställning, får istället andra åtgärder övervägas för att åstadkomma saneringen. En sådan åtgärd är naturligtvis försäljning till en finansiellt starkare ägare. Om inte heller detta går, kan en möjlighet vara att samhället i undantagsfall bekostar rivning och återställning.

Med samhället menas i detta sammanhang stat eller kommun. Industrisaneringsutredningen har den uppfattningen att om en sanering är nödvändig

och ägaren inte kan ta det ekonomiska ansvaret för saneringen, kan kommunen bli tvungen att träda in, kanske genom att förvärva fastigheten.

Industrisaneringsutredningen föreslår att frågan om medel från staten för nödvändig rivning och återställning i rimlig omfattning på fastigheter som tidigare hyst industriell eller industriliknande verksamhet prövas från fall till fall. De fall där en insats från statens sida kan övervägas bör vara sådana, där kommunen inte genom föreläggande enligt byggnadslagstiftningen kan få en nödvändig rivning och återställning till stånd.

Utredningen vill inte föreslå att medel från staten till rivning och återställning skall utgå över ett speciellt för detta ändamål inrättat anslag i statsbudgeten. Antalet fall, där bidrag kan komma att utgå, är alldeles för få för att motivera ett sådant. I stället får behoven och möjligheterna övervägas från fall till fall. Utredningen vill nämna att i kvalificerade fall sådana möjligheter kan finnas genom bl.a. beredskapsarbete och det extra skatteutjämningsbidraget.

Anslagen till beredskapsarbeten var för budgetåret 1980/81 drygt två miljarder kronor. Rivning och återställning efter industrinedläggningar har tidigare i enstaka fall utförts som beredskapsarbete. Enligt utredningens bedömning kan det även fortsättningsvis bara röra sig om enstaka fall.

Det extra skatteutjämningsbidraget är till för extra utgifter som drabbar kommuner med dålig ekonomi. Under år 1981 utbetalades 98 milj. kronor till 43 kommuner. Det extra skatteutjämningsbidraget har inte tidigare använts vid rivning och återställning efter nedlagd industriverksamhet, varför sådana projekt kan få svårt att konkurrera med andra som skall betalas från detta anslag. Industrisaneringsutredningen konstaterar att det förefaller finnas möjligheter att i enstaka fall som avser rivning och återställning – och som inte kan finansieras på annat sätt – överväga om extra skatteutjämningsbidrag kan ges.

Särskilda yttranden

1 Av experten *Erik-Gustav Burman*

Enkätsvaren liksom utredningsmaterialet i övrigt ger klart vid handen, att de saneringsproblem, som uppstått i samband med industrinedläggningar, varit förvånansvärt få och i de flesta fall snabbt avklarade.

Utredningen har vidare klarlagt, att gällande lagstiftning i allt väsentligt ger samhället de maktmedel, som erfordras för att komma till rätta med uppkommande problem i samband med industrinedläggningar som till exempel saneringen av de stora vanprydande industriruinerna, som föranlett riksdagsmotionen och denna utredning.

Mot denna bakgrund anser jag en tillämpning av gällande rätt vara tillfyllest för att avhjälpa uppkommande olägenheter inom problemområdet och kan därför icke instämma i de framlagda förslagen till förordning om underrättelse till kommun om varsel enligt lagen om vissa anställningsfrämjande åtgärder, till lag om samråd om markanvändningen vid nedläggning av industriell verksamhet och till lag om ändring i byggnadsstadgan.

Förutom denna huvudinvändning mot de framlagda förslagen vill jag påpeka, att det som bekant sedan lång tid tillbaka förekommer informella kontakter mellan näringsliv och olika samhällsorgan för information och samråd i framför allt mark-, byggnads- och sysselsättningsfrågor. Uppenbart är att kontakterna i dessa frågor mellan företag och kommun intensifieras, när fråga är om nedläggning av företagets verksamht helt eller till viss del. Dessa kontakter för information och samråd i förening med den uppmärksamhet och bevakning, som ägnas en industrinedläggning från massmedias sida, gör att jag anser den föreslagna lagstiftningen om information och samråd vara helt överflödig.

Den föreslagna ändringen i byggnadsstadgan är oklar och torde föranleda onödiga tvister och olustig advokatyr. Det torde sålunda bli mycket svårt att mot ägarens bestridande fastslå som "uppenbart att en byggnad och/eller annan anordning för industriändamål icke kommer att tas i anspråk på nytt". Den föreslagna lagändringen är vidare stötande och icke förenlig med gällande rättsuppfattning, då den ger byggnadsnämnd möjlighet att tvinga ägare att riva byggnad eller annan anordning för industriändamål, som icke används, trots att nämnda objekt icke är vanvårdade.

2 Av experten *Jan Gunnarson*

Utredningen har föreslagit att 51 § byggnadsstadgan skall kompletteras med en föreskrift om att byggnadsnämnden, om det erfordras, får föreskriva att en byggnad för industriändamål som inte används skall rivas inom skälig tid om det är uppenbart att den inte kommer att tas i anspråk på nytt. Utredningen har också föreslagit att 52 § byggnadsstadgan ändras så att byggnadsnämnden under förutsättningar liknande dem som har föreslagits i 51 § får möjlighet att föreskriva att vissa industrianordningar skall tas bort. Med stöd av i det följande anförda synpunkter anser jag att dessa föreslagna tillägg till byggnadsstadgan inte är påkallade. Jag ansluter mig däremot till det i 53 § byggnadsstadgan föreslagna tillägget om att byggnadsnämnden får besluta att byggnad eller anordning för industriändamål som inte används skall omges av stängsel, vilket är befogat med hänsyn till att det är angeläget att minska olycksfallsriskerna vid byggnader eller anordningar för industriändamål som inte används.

Det föreslagna tillägget till 51 § byggnadsstadgan är inte praktiskt påkallat, eftersom byggnader för industriändamål som inte används normalt bör betraktas som en resurs, vilken inom en längre eller kortare tidsperiod mycket väl kan komma till ny, i vissa fall inte förutsebar, användning. Rivning i vissa särskilda fall av industrilokaler som inte används kan motiveras främst om det föreligger risk för olycksfall och där denna risk inte kan elimineras på annat sätt än genom rivning. Jag anser att industrisaneringsutredningens arbete har visat att andra starka skäl till rivning av industrilokaler som inte används är relativt sparsamt förekommande. Jag anser det angeläget att stryka under att byggnader för industriändamål som inte används, i framtiden kan få en användning som inte kan förutses eller är väntad. På motsvarande skäl anser jag att även den föreslagna kompletteringen av 52 § byggnadsstadgan är obehövlig.

3 Av experten *Gustav Persson*

I utredningens direktiv framhålls bland annat att det är angeläget att det görs en kulturhistorisk bedömning i god tid före nedläggning.

Det har inte varit möjligt att inom denna utredning mera ingående behandla frågor om dokumentation och bevarande av industrisamhällets arbetsplatser och det arbetshistoriska innehållet. Jag har ändå funnit det värdefullt att i ett särskilt yttrande beröra detta bredare perspektiv, som enligt min mening bör bli föremål för ytterligare utredning. Detta särskilt med hänsyn till att det är ett försummat område och att det är hög tid att dokumentera och bevara en viktig epok i vår historia innan det är för sent.

Den byggda miljön är både ett uttryck för och en återspegling av samhällets ekonomiska, tekniska och kulturella utveckling. Det är därför också ett betydande samhällsintresse att den bebyggelse som vårdas och underhålles av kulturhistoriska skäl ger en så rättvis bild av människors bostads- och arbetsförhållanden som möjligt.

Olika tidsepoker har avsatt impulser och bestående minnesmärken. Det är bl. a. i fråga om urval och inriktning på bevarandeområdet som maktstrukturer och rådande värderingar i samhället avspeglas och redovisas.

Hittills har kyrkor och de så kallade högre ståndens byggnader och miljöer getts en framträdande plats i bevarandet. Industrisamhällets arbetsplatser och andra miljöer liksom folkrörelsernas hus och anläggningar har i liten utsträckning uppmärksammats. Skälen till det är många. Länge ville man i arbetarrörelsen riva snarare än restaurera och levandegöra. Samtidigt har det funnits motstånd på bevarandehåll mot att se det samlade kulturarvet som hela folkets egendom och avsaknaden av en kulturpolitisk strategi från samhällets sida har skapat ett tomrum beträffande insatserna för vår tids historia.

En aktiv kulturpolitik kan bidra till att ändra på dessa förhållanden. Men samhället och dess institutioner ska också underlätta för folkrörelser, näringsliv och andra att aktivt bidra i arbetet utifrån eget ansvar och utifrån klart formulerade mål och riktlinjer. Först då kan historielöshet och identitetsproblem på allvar motverkas.

En genomtänkt bevarandepolitik kan därför få en ideologisk och social betydelse, men lika viktig är den kunskapsöverförande betydelsen.

Möjligheterna till kunskap om äldre tiders arbete och kultur är direkt beroende av de byggda miljöer och föremål som bevaras. Ju mindre flödet av litterära källor och annat tryckt material är, desto större betydelse får miljöer och föremål. Slutligen finns upplevelse- och skönhetsvärden som måste uppmärksammas som betydelsefulla, men inte ensamt avgörande.

Vad gäller insatserna för vår tids historia framstår kravet på en systematisk dokumentation som tydlig. Med den följer krav på kriterier för urval och insatser. Inför mångfalden av handlingar, föremål och byggnader från vår tid är sådana kriterier viktigare än någonsin. Kriterierna får också sin utformning efter vilken inriktning man ger bevarandepolitiken.

Om utgångspunkten är människans arbete och vardag kan inte miljökriterier gälla bara den yttre utan även den inre miljön. Inte bara arkitektoniska eller andra estetiska bedömningar utan också t. ex. arbetsplatsens roll för människorna och den bygd vi lever i; ekonomiskt, kulturellt, socialt.

Vad människor kollektivt sökt åstadkomma eller sökt främja är ett annat kriterium som fångas in i beskrivningar av fackligt arbete i Folkets hus, folkparker, ordenshus etc. Enligt min mening kan därför de tankegångar som formulerats i LO:s kulturpolitiska program och i skriften "Arbetets minnesmärken" ge en god grund för framtida insatser på bevarandeområdet. I de nämnda dokumenten läggs tonvikten på det arbetshistoriska innehållet.

Jag är medveten om att olika värderingar finns och stundtals kan kollidera. Det är emellertid viktigt att samhället låter olika synsätt få komma till uttryck och skilda gruppers behov och intressen tillvaratas. Det är också i linje med den statliga kulturpolitiken från 1974. Det är därför viktigt att om begreppet industriminnesvård ska bibehållas det då inte ensidigt tolkas som industrins historia eller industriägarnas historia. Det får inte heller bli enbart en fråga om verkstäder och fabriker. Apotek, handelsbodar och varuhus, hantverkslokaler, offentliga förvaltningsbyggnader och klappbryggor bortfaller vid en sådan begränsning.

Med en betoning på det arbetshistoriska innehållet hade det varit naturligt för utredningen att ta med t. ex. maskiner, verktyg och arkiv, men också kunskaper om yrkestraditioner, arbetets organisation och förvandling.

Det ovan sagda föranleder mig att formulera en stark skepsis mot begreppet industriminnesvård som relevant uttryck för den syn och de insatser som bör ske i framtiden. Jag konstaterar att i en nyligen publicerad programskrift ("Fördela museernas dokumentationsansvar", Bengt Nyström, Gunilla Cedrenius, Nordiska museet/Samdok/Statens kulturråd) för samtidsdokumentation vid kulturhistoriska museer har man valt att för framtida insatser för samtidsdokumentation vid 70-talet museer utgå ifrån arbetsplatsen och den närmiljö där arbetet utförs.

Kravet på urval och representation kan emellertid också ges en geografisk dimension. Vissa typer av byggnader och föremål kan mer än andra tjäna som vittnesbörd om vår kulturs seder och bruk, dess stil och karaktär. Det borde därför vara möjligt att också räkna vissa miljöer, byggnader och föremål från vår moderna tid som nationella angelägenheter. Ett exempel på detta skulle kunna vara det märkliga industrilandskapet i Norrköping. För att kunna bevara ett sådant område med många nedlagda fabriker från förstörelse eller exploatering borde samhället kunna gripa in juridiskt och ekonomiskt. Den kommunala förköpsrätten är bra, men den förutsätter ofta goda ekonomiska resurser. För själva bevarandet borde det vara möjligt att i vissa fall tillgripa tvångsförvärv i förening med att offentlig huvudman väljs.

Utredningen avfärdar detta alternativ med hänvisning till de ekonomiska förutsättningarna. Jag anser att frågan om tvångsförvärv och om bättre statliga resurser för ekonomiska åtaganden för objekt av riksintresse närmare bör utredas. I sammanhanget bör då också klarläggas om inte fornminneslagstiftningen borde kunna äga tillämpning på vår tid. Begreppet fornminne har getts en vid tolkning. Det rymmer bland annat ". . . lämningar av fordom övergivna bostäder, boplatser eller arbetsplatser". Det bör vidare studeras om inte kulturvårdens intressen borde få samma status som naturvården i den allmänna byggnadslagstiftningen. Lagstiftningen bör även byggas ut till att omfatta äldre maskiner.

I likhet med utredningen anser jag att arbetet med program för kulturminnesvården bör fortsätta i kommuner och län och att industrins branschorganisationer tar ett ansvar. Men inventerings- och dokumentationsarbetet bör i första hand ske i samhällets regi. De fackliga organisationerna och deras studieförbund liksom hembygdsrörelsen kan utifrån sina program och utgångspunkter göra kompletterande insatser. För det arbetet bör staten kunna ge ett visst ekonomiskt stöd. Samhället måste emellertid formulera en betydligt aktivare politik än vad som denna utredning kunnat göra.

De frågor som jag angett behöva ytterligare utredas bör lämpligast utredas i en parlamentarisk kommitté. I det arbetet bör representanter för Riksantikvarieämbetet, Statens kulturråd, sammanslutningen för samtidsdokumentation vid kulturhistoriska museer (SAMDOK), LO, TCO och näringslivet finnas med.

Avslutningsvis anser jag, i likhet med utredningsmannen, att en utökad inventerings- och dokumentationsverksamhet är nödvändig, både på det nationella och regionala liksom på det lokala planet. Det hade därför enligt min mening varit följdriktigt att föreslå en obligatorisk informationsskyldighet till kulturminnesvårdande organ vid större verksamhetsförändringar.

ÖVERSIKT ÖVER GÄLLANDE RÄTT OCH PÅGÅENDE REFORMARBETE

INNEHÅLL

ÖVERSIKT ÖVER GÄLLANDE RÄTT OCH PÅGÅENDE REFORMARBETE

1. Inledning

Någon samlad lagstiftning som berör frågan om sanering efter industrinedläggningar finns inte. I det följande skall först beröras regler i jordabalken om vad som är fast egendom samt om upplåtelse av rätt till sådan egendom m.m. Därefter kommer vissa författningar som gäller för markanvändning och byggande att redovisas. Vidare skall expropriations- och förköpslagstiftningen tas upp. Slutligen lämnas en redogörelse för förslaget till en ny plan- och bygglag. I övrigt redovisas pågående reformarbete i anslutning till redogörelsen för den aktuella författningen.

Redovisningen gäller förhållandena vid ingången av år 1982.

2. Jordabalken

Bestämmelserna i 1 och 2 kap. jordabalken handlar om fastighet och dess gränser samt vad som är tillbehör till fastighet. I 1 kap. 1 § anges att fast egendom är jord och att denna är indelad i fastigheter. Till fastighet hör bl.a. byggnad, ledning, stängsel och annan anläggning som är anbringad i eller ovan jord för stadigvarande bruk. I vissa fall kan även anläggning utanför fastigheten höra till denna (2 kap. 1 §). Till byggnad hör fast inredning och annat som byggnaden har försetts med om det är ägnat till stadigvarande bruk för byggnaden eller del av denna (2 kap. 2 §). I bestämmelsen ges

exempel på sådana tillbehör. Därvid nämns bl.a. värmepanna samt ledningar för värme och vatten. I fråga om fabrikslokal anges att kylsystem och fläktmaskineri i regel utgör tillbehör till byggnad. Till fastighet som helt eller delvis är inrättad för industriell verksamhet hör enligt 2 kap. 3 § vidare maskin och annan utrustning som har tillförts fastigheten för att användas i verksamheten huvudsakligen på denna. Om fastighetsägaren har tillfört fastigheten sådant föremål som enligt 2 kap. 3 § kan höra till denna utan att han ägde föremålet hör det dock inte till fastigheten. Detsamma gäller om fastighetsägaren har förvärvat föremålet under villkor att säljaren har rätt att ta det åter om köparen åsidosätter vad som åligger honom enligt överlåtelseavtalet (2 kap. 4 §). Föremål som annan än fastighetsägaren, t.ex. nyttjanderättshavare, har tillfört fastigheten hör inte till denna om inte föremålet och fastigheten har kommit i samma ägares hand. Byggnad, stängsel och annan anläggning på område som besväras av inskriven tomträtt samt anläggning för gruvdrift hör inte till fastigheten även om de tillhör fastighetens ägare. (2 kap. 4 och 6 §§).

4 kap. jordabalken innehåller bestämmelser om bl.a. köp och byte av fast egendom. Sådan överlåtelse skall ske skriftligen (4 kap. 1 och 28 §§). En bestämmelse som gör förvärvets fullbordan eller bestånd beroende av villkor är ogiltig om den inte tas in i överlåtelsehandlingen (4 kap. 3 och 28 §§). Enligt 4 kap. 4 § får, med vissa undantag, köp inte göras beroende av villkor under längre tid än två år från det att köpehandlingen upprättades. Motsvarande regel gäller vid byte (4 kap. 28 §).

Allmänna bestämmelser om bl.a. nyttjanderätt och servitut ges i 7 kap. jordabalken. Närmare bestämmelser om arrende i allmänhet, anläggningsarrende samt servitut följer i 8, 11 respektive 14 kap.

Genom tomträtt kan mark upplåtas för olika ändamål under obestämd tid. Regler om tomträtt ges i 13 kap. Tomträtt får upplåtas i fastighet som är i allmän ägo och, efter tillstånd av regeringen, i fastighet som tillhör en stiftelse. För rätten att nyttja marken erlägger tomträttshavaren en årlig avgift, tomträttsavgäld.

Tomträttskommittén har i betänkandet (SOU 1980:49) Tomträtt belyst tomträttsinstitutets förekomst och tillämpning m.m. samt föreslagit ett nytt avgäldssystem. Förslaget har remissbehandlats och övervägs f.n. inom regeringskansliet.

3. Byggnadslagstiftningen

I detta avsnitt skall huvuddragen av byggnadslagstiftningen redovisas. Andra regler av intresse i sammanhanget om markanvändning och byggande redovisas i avsnitt 4.

3.1 Allmänt om byggnadslagen och byggnadsstadgan

Byggnadslagens (1947:385, ändrad och omtryckt senast 1981:872) (BL) inledande bestämmelse föreskriver att marks användning för bebyggelse skall föregås av planläggning i den omfattning som anges i lagen. I 5 § andra stycket BL förutsätts att mark, för att få användas till bebyggelse, har prövats vara från allmän synpunkt lämpad för ändamålet. Denna prövning sker vid planläggning enligt BL. I 2 och 3 §§ BL anges olika former för sådan planläggning. I en generalplan anges grunddragen för marks användning inom en kommun, under det att en närmare reglering av bebyggelsen sker genom stadsplan eller byggnadsplan. För samordningen av flera kommuners planläggning kan en regionplan upprättas. Inom ett område som inte ingår i stadsplan eller byggnadsplan regleras byggnadsverksamheten genom utomplansbestämmelser.

I 4 § BL föreskrivs att såväl allmänna som enskilda intressen tillbörligen skall beaktas vid planläggning. Vidare föreskrivs i 9 § byggnadsstadgan (1959:612, ändrad och omtryckt senast 1981:873) (BS) bl.a. följande. Planläggning skall ske så att den främjar en ur allmän synpunkt lämplig utveckling inom det område som planen skall avse. Tillbörlig hänsyn skall tas till förhållandena inom angränsande områden samt till den allmänna samfärdselns, energihushållningens, det militära försvarets, civilförsvarets och andra för riket gemensamma behov. Marken skall, om inte särskilda förhållanden föranleder annat, avses för det ändamål vartill den är mest lämpad med hänsyn till läge, terräng- och grundförhållanden samt övriga omständigheter. Till bebyggelse får inte avses mark som ur sundhetssynpunkt, med hänsyn till samfärdseln, möjligheterna att ordna vattenförsörjning och avlopp, faran för vattenförorening eller på annat sätt ur allmän synpunkt inte är lämpad för ändamålet. Områden med särskild naturskönhet eller säregna naturförhållanden, bebyggelse med särskilt värde ur historisk eller kulturhistorisk synpunkt eller ur skönhetssynpunkt samt områden som är lämpade och behövliga för friluftsliv skall såvitt möjligt bevaras.

En generalplan skall ange grunddragen för markens användning till olika ändamål såsom till tätbebyggelse, friluftsliv, viktigare trafikleder och andra allmänna platser (9 § BL). I en stadsplan och en byggnadsplan skall de för olika ändamål avsedda områden som ingår i planen utmärkas och anges till sina gränser. En stadsplan skall ange byggnadskvarter samt gator, torg, parker och andra allmänna platser. Vidare skall specialområden såsom järnvägs- och andra särskilda trafikområden, skydds- och säkerhetsområden för vissa anläggningar, hamnområden, idrottsområden, begravningsplatser och vattenområden anges. Till en generalplan, en

stadsplan eller en byggnadsplan skall också höra de särskilda bestämmelser som behövs om hur de olika områdena i planen skall bebyggas och användas i övrigt (9, 25 och 107 §§ BL). Inom ett område där stadsplan gäller skall byggnadskvarteren indelas till tomter (28 § BL).

Byggnadsnämnden utövar det närmaste inseendet över byggnadsverksamheten i en kommun. Länsstyrelsen har tillsyn över planläggningen och byggnadsväsendet i länet. Den allmänna uppsikten över dessa frågor tillkommer statens planverk (7 § BL).

Generalplan, stadsplan och byggnadsplan upprättas genom kommunens försorg. Planarbetet skall ske under samråd med länsstyrelsen samt myndigheter, sammanslutningar och enskilda som kan ha ett väsentligt intresse av frågan. Planförslag skall ställas ut för granskning (14 och 17 §§ BS). Planen antas av kommunens fullmäktige. Fullmäktige får dock uppdra åt byggnadsnämnden att anta stadsplan eller byggnadsplan. För att bli gällande skall stadsplan och byggnadsplan därefter fastställas av länsstyrelsen. En generalplan kan på framställning av kommunen fastställas av länsstyrelsen. Den får då rättsverkan i de delar den har fastställts. Om särskild anledning förekommer kan länsstyrelsen underställa generalplan, stadsplan eller byggnadsplan regeringens prövning. För vissa fall föreskrivs att sådan underställning skall ske (9, 10, 24, 26, 107 och 108 §§ BL). Motsvarande regler gäller för ändring av en plan. Underlåter en kommun att upprätta plan där en sådan skall finnas, kan kommunen föreläggas att anta generalplan eller att underställa regeringen en stadsplan för prövning (11 och 27 §§ BL). När det gäller byggnadsplan kan enligt 108 § BL länsstyrelsen låta upprätta och fastställa sådan plan. Bestämmelser om regionplan finns i 126-135 §§ BL.

Behovet av kommunomfattande planläggning avses enligt nu gällande lagstiftning närmast bli tillgodosett genom generalplaneinstitutet. Redan vid införandet av detta genom 1947 års lagstiftning räknade man med att generalplanerna i allmänhet endast skulle antas som riktlinjer för utvecklingen i stort och för den fortsatta detaljplanläggningen. Vid behov skulle de helt eller till viss del kunna fastställas för att på så sätt ges direkt rättsverkan gentemot markägarna. Bl.a mot bakgrund av de ökade krav på översiktlig planering som ställdes i anslutning till den fysiska riksplaneringen utvecklades kommunöversikten av planverket som ett informellt instrument att påverka lokaliseringen av ny bebyggelse utanför tätorterna. Kommunöversikten utgör bedömningsunderlag och anger riktlinjer för bebyggelseutvecklingen inom områden utanför detaljplan samt pekar på behov av planläggning eller närmare utredning. Översikten ställs ofta ut och blir föremål för samråd på samma sätt som generalplaner och antas av kommunfullmäktige. Den blir på så sätt fullmäktiges principiella direktiv till byggnadsnämnden för behandlingen av enskilda ärenden. Kommunöversikterna saknar emellertid självständig rättsverkan.

I stort sett alla kommuner har upprättat kommunöversikter. De innehåller alltså i första hand informella riktlinjer för tillståndsgivningen vad gäller enstaka bebyggelse och reglerar inte mark- och vattenresursernas användning för skilda ändamål, såsom för tätorter, fritidsbebyggelse, jord- och skogsbruk, rörligt friluftsliv, skyddsområden, väg- och ledningsreservat m.m. För en informell sådan planering av markanvändningen har i stället utarbetats kommunomfattande markdispositionsplaner i ett flertal kommuner.

Utomplansbestämmelser utfärdas av regeringen (77 § BL). Med stöd av detta bemyndigande har utomplansbestämmelser tagits in i 29 § BS. Dessa bestämmelser föreskriver bl.a. att byggnad inte får uppföras med mindre valet av plats för den tillämnade bebyggelsen kan anses lämpligt från allmän synpunkt.

Enligt 1 § andra stycket BL fordras lov till byggande (byggnadslov) i den omfattning som regeringen bestämmer. I vilka fall byggnadslov behövs framgår av bestämmelser i BS.

Som tidigare angivits så skall bebyggelse föregås av en lämplighetsprövning, vilken sker vid planläggning. När det gäller annan bebyggelse än tätbebyggelse och beträffande tätbebyggelse av mindre omfattning kan enligt 5 § andra stycket BL denna prövning även ske i samband med prövning av ansökan om byggnadslov. Med tätbebyggelse förstås enligt 6 § BL sådan samlad bebyggelse som nödvändiggör eller kan väntas nödvändiggöra särskilda anordningar för att tillgodose gemensamma behov. Därvid skall hänsyn tas även till bebyggelse som är att vänta. Annan bebyggelse kallas glesbebyggelse. Av 56 § 1 mom. fjärde stycket och 67 § BS framgår att kravet på planläggning som förutsättning för nybyggnad som innefattar tätbebyggelse innebär ett principiellt krav på stadsplan eller byggnadsplan (jfr 87 § BL). Nybyggnad får inte ske i strid mot stadsplan, byggnadsplan eller fastställd generalplan. Nybyggnad får inte heller företas inom byggnadskvarter som inte har indelats till tomter eller i strid mot tomtindelning. Föreligger det särskilda skäl för det kan emellertid undantag från förbuden medges (13, 34, 37, 38 och 110 §§ BL).

Enligt 35 och 109 §§ BL inträder förbud mot nybyggnad eller kan länsstyrelsen förordna om sådant förbud när beslut har fattats eller fråga har väckts om att anta eller ändra stadsplan eller att upp-

rätta eller ändra byggnadsplan för visst område. För ett sådant område kan länsstyrelsen också förbjuda schaktning, fyllning, trädfällning eller annan därmed jämförlig åtgärd (40 och 110 §§ BL). Motsvarande regler gäller i fråga om generalplan (15 och 17 §§ BL). Byggnadsnämnden får med stöd av 35 a § BL meddela förbud mot rivning av byggnad inom område med stadsplan. Samma befogenhet tillkommer byggnadsnämnden när det gäller byggnad inom område för vilket beslut har fattats eller fråga har väckts om att anta eller ändra sådan plan. Förutsättningen för ett förbud mot rivning är att det är påkallat från bostadsförsörjningssynpunkt eller för bevarande av kulturhistoriskt eller miljömässigt värdefull bebyggelse. Förbud får meddelas för en tid av högst tre år, men förbudet kan, om synnerliga skäl föreligger för det, förlängas eller förnyas. Har byggnadslov för rivning sökts får dock förbudet för den byggnaden därefter inte gälla under en längre sammanhängande tid än fem år. För område som inte ingår i stadsplan eller byggnadsplan kan länsstyrelsen förordna om förbud mot nybyggnad utan länsstyrelsens tillstånd om området bör särskilt skyddas med hänsyn till bl.a. från historisk eller konstnärlig synpunkt värdefull bebyggelse (86 § BL).

Tillkomsten och lokaliseringen av industriell eller liknande verksamhet som är av väsentlig betydelse för hushållningen med energi, med träfiberråvara eller med landets samlade mark- och vattentillgångar skall enligt 136 a § BL prövas av regeringen bl.a. när det gäller nyanläggning av viss i bestämmelsen närmare angiven verksamhet.

I BL finns regler om kompensation till markägare, för vilka planläggning medför särskilt ogynnsamma verkningar. Dessa regler är dels sådana som föreskriver skyldighet för kommunen att lösa mark som har blivit onyttig för ägaren, dels sådana som föreskriver ersättningsskyldighet för skada som har uppkommit som en följd av planläggningen.

3.2 Byggnadsstadgans regler om byggnads lokalisering och egenskaper.

I 38 - 48 §§ anges olika krav när det gäller byggnads lokalisering och egenskaper. Dessa bestämmelser gäller vid nybyggnad. Vad som är att hänföra till nybyggnad anges i 75 §. Dit hänförs inte bara uppförande av helt ny byggnad utan även till- eller påbyggnad av förut befintlig byggnad samt vissa ombyggnads- och ändringsåtgärder.

Enligt 38 § första stycket skall åt byggnads yttre ges sådan utformning och färg som stads- eller landskapsbilden fordrar och som är lämplig såväl för byggnaden som för en god helhetsverkan. I ett bebyggelseområde som utgör en värdefull miljö skall särskild hänsyn tas till områdets egenart. Enligt 38 § andra stycket får en byggnad som är av större värde från historisk, kulturhistorisk eller konstnärlig synpunkt inte förvanskas vare sig genom arbeten på själva byggnaden eller genom bebyggelse i grannskapet. Byggnad skall enligt 39 § förläggas till sådant ställe på tomten som är lämpligt med hänsyn till landskapsbilden och så att den på lämpligt sätt ansluter till övrig bebyggelse på tomten och på närbelägen mark. I paragrafen ges närmare bestämmelser om vad som i övrigt skall iakttas vid val av plats för byggnad.

I 40 § meddelas bestämmelser om byggnads tak. 41 § handlar om byggnader som skjuter in på gatumark m.m. Byggnads grundkonstruktion och stomme samt övriga byggnadsdelar som kan utsättas för belastning skall ha betryggande bärförmåga, stadga och beständighet (42 §). Utrymmen i byggnad till vilken allmänheten har tillträde eller som utgör arbetslokal skall utformas så att de är tillgängliga för och kan nyttjas av personer vilkas rörelseförmåga eller orienteringsförmåga är nedsatt till följd av ålder, handikapp eller sjukdom. I fråga om arbetslokal kan

byggnadsnämnden medge undantag från dessa krav där så påkallas med hänsyn till arten av den verksamhet för vilken lokalen är avsedd (42 a §).

I 43 och 44 §§ meddelas bestämmelser angående vad som skall iakttas för att motverka främst risken för brand. Enligt 44 a § skall byggnad utföras så att den möjliggör god energihushållning. I 45 § föreskrivs att byggnad om det erfordras skall vara försedd med anordning för att stiga upp på taket m.m.

Byggnad som är avsedd för stadigvarande bruk och innehåller bostads- eller arbetsrum skall enligt 46 § anordnas och inredas så att den bereder möjlighet till trevnad och god hygien. Den skall innehålla nödiga förvaringsutrymmen och vara försedd med behövlig sanitär utrustning. Det skall särskilt beaktas att byggnaden bereder erforderlig värme- och ljudisolering samt tillfredsställande skydd mot fukt. Den skall vidare kunna värmas upp och ventileras på ett tillfredsställande sätt. Krav reses bl.a. beträffande belysning m.m. i arbetsrum och därtill hörande personalrum. Vidare skall - med stöd av en bestämmelse som trädde i kraft den 1 juli 1977 - till byggnad höra anordningar som gör det möjligt att ta om hand och forsla bort avfall från byggnaden på ett tillfredsställande sätt. Byggnadsnämnden kan enligt 47 § för arbetsrum medge undantag från dessa bestämmelser där det påkallas med hänsyn till arten av den verksamhet för vilken rummet är avsett.

Särskilda bestämmelser, utöver föreskrifterna i 46 §, meddelas i 48 § beträffande byggnad som är avsedd för särskilt ändamål, såsom en industribyggnad. Den skall fylla de särskilda krav som med hänsyn till verksamhetens art skäligen bör uppställas på hygien, skydd mot ohälsa, olycksfall

och brandfara samt på trevnad och bekvämlighet för dem som skall vistas i byggnaden. Det skall särskilt iakttas att väggar, tak och golv är utförda så att de utan svårighet kan göras rena, att anordningar vidtas för att avlägsna och oskadliggöra avfall, damm, rök, gas eller ånga samt att tillräckliga utrymmen finns till personalrum.

Som förut har berörts, så skall enligt 75 § till nybyggnad hänföras inte bara uppförande av helt ny byggnad utan också bl.a. ändring av byggnad i vissa fall. I 48 a § meddelas särskilda bestämmelser som gäller vid sådan ändring av byggnad som är att hänföra till nybyggnad. Därvid gäller att bestämmelserna i 38 § första stycket samt 40 och 42 - 48 §§ skall tillämpas endast beträffande de delar av byggnaden som berörs av ändringen och endast i den omfattning som behövs för att dessa delar av byggnaden skall uppfylla skäliga anspråk på säkerhet, handikappanpassning, god energihushållning, trevnad, god hygien och godtagbar avfallshantering. I byggnadens övriga delar skall sådana brister undanröjas som avser hållfasthet, brandsäkerhet eller sanitära förhållanden och som innebär så avsevärda olägenheter att de inte skäligen kan godtas. Är en ändring av byggnad av sådan beskaffenhet att den inte skall hänföras till nybyggnad, gäller enligt 49 § att bestämmelserna i 38 - 48 §§ skall äga motsvarande tillämpning i fråga om de delar av byggnaden som berörs av ändringen. Byggnadsnämnden har i detta fall möjlighet att meddela undantag från dessa bestämmelser under förutsättning att det inte medför brandfara eller olägenhet i sanitärt avseende eller på annat sätt.

De nu redovisade reglerna gäller beträffande ekonomibyggnader för jordbruk, skogsbruk eller därmed jämförlig näring endast inom område med fastställd generalplan, stadsplan eller byggnadsplan (35 §).

Statens planverk meddelar med stöd av 76 § 1 mom. närmare föreskrifter rörande bl.a. konstruktion och utförande i övrigt av byggnader och andra anordningar om vilka bestämmelser ges i stadgan.

3.3 Byggnadsstadgans regler om underhåll och rivning av byggnad m.m.

I 50 § stadgas att byggnad skall underhållas så att inte hållfastheten äventyras. Underhållet skall också förhindra att brandfara, sanitär olägenhet eller vanprydnad uppkommer. Såsom tidigare har redovisats, infördes med verkan från den 1 juli 1977 för nybyggnad krav på anordningar för att få godtagbara arbetsförhållanden till stånd för dem som hämtar avfall från en byggnad. Enligt 82 a § första stycket gäller det kravet i viss omfattning även byggnad som har uppförts eller för vilken byggnadslov har beviljats före den 1 juli 1977. I 50 § föreskrivs att anordningar för omhändertagande m.m. av avfall skall hållas i stånd. Vidare skall byggnad eller del av byggnad som har utförts i enlighet med bestämmelserna i 44 a § underhållas så att möjligheterna till god energihushållning i skälig utsträckning behålls. Enligt 51 § 1 mom. äger byggnadsnämnden, om så prövas erforderligt, föreskriva att byggnad skall rivas om den genom brand eller på annat sätt har blivit skadad i väsentlig mån eller på grund av vanvård är att anse som förfallen och inte sätts i stånd inom skälig tid. Genom en bestämmelse i 51 § 2 mom. föreskrivs, att om det kan antas att byggnad som skall rivas är behäftad med ohyra eller virkesförstörande insekter, så skall de utrotas.

Skylt och annan fast anordning skall till form, färg och utförande i övrigt fylla skäliga anspråk på prydlighet samt vara lämpad för platsen. Det skall särskilt beaktas bl.a. att anordningar inte

inverkar menligt på stads- eller landskapsbilden eller att de medför brandfara eller risk för olycksfall. Är anordning skadad eller på annat sätt bristfällig, skall den tas bort om den inte repareras. Vidare skall upplag ordnas så att det inte orsakar brandfara eller risk för olycksfall, skymmer sikten för trafiken eller för närboende, vanpryder omgivningen eller på annat sätt vållar olägenhet av betydelse (52 §).

För tomts ordnande ges bl.a. följande föreskrifter. Tomt skall hållas i vårdat skick. Detta gäller även för tomt som inte har tagits i anspråk för sitt ändamål (53 § 1 mom.) Byggnadsnämnden kan för bebyggd tomt föreskriva att plantering skall finnas samt att stängsel skall hållas mot gata (53 § 2 mom.) Vidare skall det enligt 53 § 3 mom. finnas tillräckligt stort utrymme för parkering, lastning och lossning av fordon för den verksamhet som bedrivs på tomten. Byggnadsnämnden kan dock medge undantag från denna bestämmelse.

De nu redovisade reglerna gäller beträffande ekonomibyggnader för jordbruk, skogsbruk eller därmed jämförlig näring endast inom område med fastställd generalplan, stadsplan eller byggnadsplan (35 §).

3.4 Byggnadslovsprövningen

Byggnadsnämnden skall vid prövning av en ansökan om byggnadslov se till att åtgärden inte strider mot bl.a. byggnadslagen, naturvårdslagen, miljöskyddslagen, arbetsmiljölagen och byggnadsstadgan (56 § 1 mom. BS). När det gäller arbetslokal eller personalrum får byggnadslov inte beviljas om det inte föreligger ett utlåtande från yrkesinspektionen. Yrkesinspektionen skall bereda skyddsombud, skyddskommitté eller organisation som företräder arbetstagarna tillfälle att yttra sig över ansökningen.

Byggnadslov kan inte annat än i speciella fall begränsas på så sätt att byggnad eller anordning får bestå endast viss tid (56 § 2 mom. andra stycket och 58 § 2 mom. andra stycket BS).

Med stöd av 54 § 3 mom. BS kan länsstyrelsen medge befrielse från skyldigheten att söka byggnadslov i fråga om ett industriområde som ligger avskilt från annan bebyggelse och som är i en ägares hand. Sådant medgivande får lämnas bara om det kan anses uppenbart att området kommer att bebyggas på ett tillfredsställande sätt. Vidare skall byggnadsnämnden och yrkesinspektionen ha tillstyrkt att medgivandet lämnas. Medgivandet kan återkallas när som helst.

3.5 Lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m.m.

Lagen (1976:666) om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m.m. (ändrad senast 1981:865) (LPI) gäller vid överträdelse av sådan föreskrift om byggande som har meddelats i BL, i BS eller med stöd av någon av dessa författningar (1 §). Det åligger byggnadsnämnden att som ett led i sitt inseende över byggnadsverksamheten ta upp fråga om påföljd eller ingripande enligt LPI till behandling (2 §). Påföljderna enligt LPI är främst avgifter. Därutöver finns en straffbestämmelse. Ingripanden kan ske genom handräckning och föreläggande. Vidare kan byggnadsnämnden i vissa fall förbjuda att byggnadsarbete fortsätts (3 §).

I LPI:s avgiftssystem ingår tre olika avgifter, nämligen byggnadsavgift, särskild avgift och tilläggsavgift. Byggnadsavgift tas ut när någon vidtar en åtgärd som kräver byggnadslov utan att sådant lov har meddelats (4 §). Särskild avgift utgår för vissa överträdelser som inte utgör olovligt bebyggande (6 §). Tilläggsavgift utgår tillsammans med byggnadsavgift vid sådana former av olovligt byggande som det anses vara särskilt angeläget att motverka (7 §). Byggnadsavgift och särskild avgift tillfaller kommunen, under det att tilläggsavgift tillfaller staten (25 §).

I 12 § stadgas straff bl.a. för den som uppsåtligen eller av oaktsamhet påbörjar nyanläggning, som skall prövas enligt 136 a § BL, utan att regeringen har meddelat tillstånd till verksamheten.

LPI ger byggnadsnämnden möjlighet att ingripa med föreläggande och begäran om handräckning i vissa fall. Ett föreläggande kan förenas med vite eller föreskrift att, om föreläggandet inte efterkommes,

åtgärden kan utföras genom byggnadsnämndens försorg på den försumliges bekostnad. Föreläggandet kan riktas mot den som underlåter att utföra ett arbete eller vidta en annan åtgärd som åligger honom enligt BS eller enligt ett beslut som har meddelats med stöd av stadgan (16 och 17 §§). Vidare kan byggnadsnämnden med stöd av 13 § 4 begära handräckning när någon underlåter att efter ett föreläggande därom utföra arbete eller vidta annan åtgärd som åligger honom enligt BS.

4. Annan lagstiftning om markanvändning och byggande

Markens användning och byggandet regleras av ett stort antal författningar utöver byggnadslagstiftningen. Här kan nämnas såväl regler med krav på tillstånd eller koncession för en viss markanvändning som bestämmelser om hur en viss markanvändning får ske. I detta avsnitt redovisas viss sådan lagstiftning. Därvid har intresset främst riktats mot bestämmelser som berör vård, underhåll och återställande av mark, byggnad eller anordning.

4.1 Naturvårdslagen

Naturvårdslagen (1964:822, omtryckt 1974:1025, ändrad senast 1981:859) (NVL) innehåller flera betydelsefulla bestämmelser rörande bl.a. bebyggelse. Dit hör reglerna om naturreservat (7-12 §§) och naturminnen (13 §) samt bestämmelserna till skydd för friluftslivet (15-17 §§) och naturmiljön (18-22 §§). Länsstyrelsen kan förklara visst område som naturreservat och därvid föreskriva de inskränkningar i rätten att förfoga över fastigheten som är nödvändiga för att trygga ändamålet med reservatet. Förbud kan t.ex. meddelas mot att uppföra bebyggelse, att sätta upp stängsel och att driva täktverksamhet. Vidare kan föreskrivas skyldighet att tåla skyddsåtgärder. Motsvarande föreskrifter kan meddelas också till skydd för naturminne. Länsstyrelsen kan i särskilda fall medge undantag från föreskrifterna.

Inom strandskyddsområde krävs tillstånd av länsstyrelsen för att uppföra en helt ny byggnad och för att ändra en befintlig byggnad för att tillgodose ett väsentligen annat ändamål än det vartill byggnaden tidigare har varit använd. Tillstånd krävs också för grävnings- och andra förberedelsearbeten

för sådan bebyggelse. Tillstånd krävs vidare för att inom strandskyddsområde utföra anläggning eller anordning varigenom allmänheten hindras eller avhålls från att beträda område där den annars skulle ha kunnat färdas fritt (15 och 16 §§). Anläggningar som erfordras för bl.a. jordbruket är undantagna från de nämnda bestämmelsernas tillämpningsområde.

Täkt av sten, grus, sand, lera, jord, torv eller andra jordarter för annat ändamål än markinnehavarens husbehov fordrar tillstånd av länsstyrelsen. Länsstyrelsen kan förelägga den som söker täkttillstånd att lägga fram en täktplan. Vidare kan länsstyrelsen i samband med tillstånd till täkt meddela sådana föreskrifter, att företagets menliga inverkan på naturmiljön begränsas eller motverkas. Tillståndet kan upphävas helt eller delvis efter tio år. Länsstyrelsen kan när så erfordras förena ett gällande tillstånd med de ytterligare föreskrifter som behövs till skydd för naturmiljön. Tillståndet skall enligt huvudregeln för sin giltighet göras beroende av att säkerhet ställs för de åtgärder som länsstyrelsen har föreskrivit (18 §). Statens naturvårdsverk har utarbetat allmänna råd för bl.a. länsstyrelsens handläggning av täktärenden.

Enligt 19 § kan länsstyrelsen förklara visst område som naturvårdsområde, vilket innebär att länsstyrelsen förbehåller sig tillståndsprövning i fråga om vissa i beslutet angivna slag av företag, t.ex. nybyggnad och upplag, inom området. I 20 § föreskrivs att samråd med länsstyrelsen skall ske innan sådant arbetsföretag genomförs som inte omfattas av tillståndstvång enligt 18 eller 19 §§ och som kan komma att väsentligt ändra naturmiljön. Därvid kan också föreläggande meddelas om åtgärder för att begränsa eller motverka skada på naturmiljön. Enligt 21 § kan länsstyrelsen förelägga ägare av byggnad att avhjälpa skada på naturmiljön till följd av att

byggnaden har lämnats att förfalla om miljön därigenom förfulas i väsentlig mån. Bestämmelserna i 19 - 21 §§ gäller inte område som ingår i fastställd generalplan, stadsplan eller byggnadsplan.

Bestämmelser om ersättning och inlösen av fastighet till följd av föreskrifter om inskränkningar i rätten att förfoga över fastighet som förklarats som naturreservat meddelas i 26 och 27 §§. I 37 - 39 §§ finns stadganden om straff, föreläggande och handräckning m.m.

Naturvårdskommittén har avgivit betänkandet (SOU 1979:14-15) Naturvård och täktverksamhet. Kommittén har uppmärksammat brister från naturvårdssynpunkt i den nuvarande regleringen av täktverksamhet bl.a. när det gäller tillsynen av pågående täktverksamhet och möjligheterna att få en rättelse till stånd vid överträdelser av naturvårdslagstiftningen. Utredningens förslag innebär bl.a. att kommunen skall utöva tillsynen vid sidan av länsstyrelsen samt att kommunen skall kunna ta ut sin kostnad för tillsynen av den som driver täkten.

Natuvårdskommitténs betänkande har remissbehandlats och förslagen övervägs f.n. i regeringskansliet.

4.2 Miljöskyddslagen

Miljöskyddslagen (1969:387, omtryckt senast 1981:420, ändrad senast 1981:860) (ML) är tillämplig på miljöfarlig verksamhet varmed avses

1. utsläppande av avloppsvatten, fast ämne eller gas från mark, byggnad eller anläggning i vattendrag, sjö eller annat vattenområde,
2. användning av mark, byggnad eller anläggning på sätt som eljest kan medföra förorening av vattendrag, sjö eller annat vattenområde, om användningen inte utgör byggande i vatten,
3. användning av mark, byggnad eller anläggning på

sätt som kan medföra störning för omgivningen genom luftförorening, buller, skakning, ljus eller annat sådant, om störningen inte är helt tillfällig (1 §). Den som utövar eller skall utöva miljöfarlig verksamhet har möjlighet att ansöka om tillstånd till verksamheten hos koncessionsnämnden för miljöskydd (9 § första stycket). Regeringen har med stöd av 10 § föreskrivit bl.a. att vissa slag av fabriker eller andra inrättningar inte får anläggas utan att koncessionsnämnden har lämnat tillstånd enligt ML. I miljöskyddsförordningen (1981:574) anges att tillstånd krävs för att anlägga bl.a. gruvor och vissa större fabriker. Tillstånd kan i vissa fall meddelas av länsstyrelsen. Enligt förordningen föreligger vidare en anmälningsskyldighet till länsstyrelsen för fabriker och inrättningar i vissa fall.

Omfattningen av den prövning som skall ske enligt ML framgår av tillåtlighetsreglerna i 4 - 8 §§. För miljöfarlig verksamhet skall väljas sådan plats att ändamålet kan vinnas med minsta intrång och olägenhet utan oskälig kostnad. Om miljöfarlig verksamhet, vars lokalisering inte har prövats enligt 136 a § BL eller lagen (1978:160) om vissa rörledningar, kan befaras medföra väsentlig olägenhet trots att alla skäliga försiktighetsmått iakttas, får verksamheten utövas bara om det föreligger särskilda skäl. Innebär den befarade olägenheten att vissa allmänna intressen skadas avsevärt, får verksamheten inte utövas. Regeringen kan dock lämna tillstånd om verksamheten är av synnerlig betydelse från allmän synpunkt. Beträffande flygplats, väg och järnväg gäller vissa särbestämmelser (6 § tredje stycket). Enligt 2 § gäller om miljöfarlig verksamhet utöver bestämmelserna i ML vad som föreskrivs i annan lagstiftning, bl.a. BL.

Bestämmelser om tillståndsbeslut finns i 18 - 29 §§. I tillståndsbeslutet skall noga anges den miljöfarliga verksamhet som tillståndet avser. Tillståndet kan förenas med villkor och får, om särskilda skäl föreligger,

lämnas för begränsad tid. I beslutet kan fastställas viss tid inom vilken verksamheten skall ha satts i gång. Den tiden får inte vara över tio år. Om det när tillstånd beviljas inte med tillräcklig säkerhet kan bedömas vilka villkor som bör gälla, så kan det slutliga avgörandet i den delen skjutas upp. Den som har fått tillstånd enligt ML till miljöfarlig verksamhet kan inte på grund av bestämmelse i den lagen eller i hälsovårdsstadgan (1958:663) eller renhållningslagen (1979:596) åläggas att upphöra med verksamheten eller att med avseende på denna vidta försiktighetsmått utöver vad som anges i tillståndsbeslutet annat än under bestämda omständigheter som anges i 23 - 25 §§, 29 § andra stycket och 40 § andra stycket ML. Där stadgas bl.a. följande. Koncessionsnämnden kan föreskriva nya eller strängare villkor för verksamheten eller förklara tillståndet förverkat och förbjuda fortsatt verksamhet om villkor som har angivits i tillståndsbeslutet åsidosätts och avvikelsen är betydande. Nämnden kan vidare efter vad som är skäligt föreskriva nya eller strängare villkor för verksamheten sedan tillståndsbeslutet har gällt i tio år eller när dessförinnan förhållandena har ändats väsentligt. Tillstånd att släppa ut avloppsvatten i visst vattenområde kan, om särskilda skäl föreligger, omprövas när det har gällt i tio år. Slutligen kan koncessionsnämnden meddela föreskrift för att förebygga eller minska framtida olägenhet om miljöfarlig verksamhet medför betydande olägenhet som inte förutsågs när tillståndet gavs. Tillsynsmyndigheten kan meddela brådskande föreskrift som är nödvändig till följd av särskilda omständigheter.

Statens naturvårdsverk och länsstyrelserna utövar enligt 38 § tillsynen av miljöfarlig verksamhet. Efter åtagande av en kommun får länsstyrelsen överlåta åt hälsovårdsnämnden att utöva tillsyn enligt ML. Naturvårdsverket har den centrala tillsynen under det att länsstyrelserna har hand om den fortlöpande tillsynen inom länet. Tillsynsmyndighet kan meddela råd om åtgärder för att motverka olägenhet genom miljöfarlig

verksamhet (39 §). När det gäller verksamhet som inte har tillstånd enligt ML kan tillsynsmyndigheterna vidare meddela föreläggande om sådant försiktighetsmått eller förbud som uppenbart behövs för att lagens bestämmelser skall efterlevas (40 §).

Bestämmelser om straff och handräckning finns i 45 och 47 §§. Om villkor eller föreskrifter i t.ex. ett tillståndsbeslut inte följs, kan en miljöskyddsavgift påföras den som utövar verksamheten (52 §). Avgift utgår om överträdelsen har medfört dels ekonomiska fördelar för den som utövar den miljöfarliga verksamheten, dels betydande störningar för omgivningen eller risk för sådana störningar. Miljöskyddsavgiften skall bestämmas till ett belopp som svarar mot de ekonomiska fördelarna av överträdelsen för den som drev verksamheten (54 §).

Miljöskyddslagstiftningen ses f.n. över av miljöskyddsutredningen (Jo 1976:06). Den har avgivit ett delbetänkande, Bättre miljöskydd I, (SOU 1978:80, vari bland annat lämnades förslag om den miljöskyddsavgift som sedermera har införts. Utredningen arbetar f.n. med bl.a. frågan om återställning och sanering efter miljöfarlig verksamhet.

4.3 Vattenlagstiftningen

Huvuddelen av de vattenrättsliga bestämmelserna är sammanförda i vattenlagen (1918:523, ändrad senast 1981:852) (VL). Lagen har sedan sin tillkomst kompletterats och reviderats i väsentliga hänseenden. Efter ett omfattande utredningsarbete har regeringen den 22 januari 1981 remitterat ett förslag till en ny vattenlag till lagrådet för yttrande.

V a t t e n l a g e n innehåller regler om rätten till vatten (1 kap.), byggande i vatten och grundvattentäkt (2 kap.), vattenreglering (3 kap.), särskilda

villkor beträffande större vattenbyggnadsföretag m.m. (4 kap.), allmän farled (5 kap.), allmän flottled (6 kap.), torrläggning (7 kap.) och avloppsföretag (8 kap.) samt om ersättning, prövningsförfarandet, besiktning och ansvar m.m. (9-14 kap.) Här skall lämnas en översiktlig redogörelse främst för bestämmelserna i 2 kap. om byggande i vatten och i 4 kap. om vattenkraftanläggningar. Vidare skall lagstiftningen om allmän flottled och flottningen där samt om vattenförbund beröras.

För byggande i vatten krävs i stor utsträckning tillstånd av vattendomstol (2 kap. 20 §). Med byggande i vatten avses uppförande av byggnader eller andra anläggningar samt fyllning eller pålning i vatten eller på land så nära strandbädden att inverkan kan ske på vattenståndet. Till byggande i vatten hänförs också vissa ändrings- och reparationsarbeten på byggnader i vatten (2 kap. 1 §). För att byggande i vatten skall vara tillåtligt, krävs att den ekonomiska nyttan av företaget på visst sätt överstiger den skada på annans egendom som uppkommer genom åtgärden (2 kap. 3 § första stycket). Även om företaget uppfyller dessa krav på ekonomisk tillåtlighet kan det vara otillåtligt om det medför avsevärd skada på vissa allmänna intressen (2 kap. 3 § andra stycket). Ändå att hinder mot företaget skulle möta på grund av dessa bestämmelser kan regeringen lämna medgivande till företaget om det är av synnerlig betydelse från allmän synpunkt. Hur stor nyttan av företaget än är får det dock inte komma till stånd om det orsakar olägenhet av någon betydelse för befintlig allmän farled eller allmän flottled eller vållar menlig inverkan på klimatet eller allmänna hälsotillståndet eller eljest i avsevärd mån förnärmar andra allmänna intressen. Även naturskyddets intresse tillgodoses (2 kap. 11 och 12 §§). Det bör också nämnas att 2 kap. innehåller en generell bestämmelse om att byggnad i vatten skall göras så att ändamålet utan oskälig kostnad kan vinnas med minsta intrång och olägenhet för annan (2 kap.

2 §). Beträffande vissa slag av företag enligt 2 eller 3 kap. som är av betydande omfattning eller ingripande beskaffenhet kan regeringen förordna att den skall pröva frågor om tillåtligheten (4 kap. 17 § första stycket). Förordnande härom har skett i vattenrättskungörelsen (1971:789). Även beträffande andra företag enligt 2 eller 3 kap. kan regeringen förbehålla sig prövningen (4 kap. 17 § andra stycket).

När vattendomstol lämnar tillstånd till att bygga i vatten skall utslaget bl.a. innehålla bestämmelser om ersättning samt de villkor som behövs för att tillgodose allmän och enskild rätt (11 kap. 62 § 1 mom.).

Ägare av byggnad i vatten är skyldig att underhålla denna så att fara för allmän eller enskild rätt förebyggs. Försummar han detta får länsstyrelsen ingripa (2 kap. 33 §). I 2 kap. 34 § föreskrivs att byggnad som märkbart inverkar på vattenståndet inte får rivas ut utan särskilt medgivande. Sådant tillstånd lämnas av vattendomstolen. Medför en utrivning synnerlig skada för fast egendom som tillhör annan kan domstolen ge den skadelidande eller staten, kommun m.fl. rätt att överta underhållet av byggnaden. Ägaren av byggnaden kan därvid få ersättning för den skada han lider genom att byggnaden skall bevaras. Finns det inte någon som övertar underhållet kan domstolen förena tillståndet att riva ut byggnaden med föreskrifter om hur utrivningen skall gå till.

I 4 kap. finns, utöver de tidigare redovisade reglerna om regeringens prövningsrätt, bestämmelser om nyprövning och om lösningsrätt för staten beträffande bl.a. stora vattenkraftanläggningar. Efter vissa längre tidsperioder kan anläggningens ägare utan gottgörelse få finna sig i att nya villkor medför viss ekonomisk förlust. Även bestämmelserna om statens lösningsrätt innebär inskränkningar i tillståndsbesluts rättsverkningar. De ger rätt för staten att med vissa längre intervaller lösa bebyggda strömfall med till-

hörande byggnader och utmål när det behövs för att tillgodose allmänt behov.

Det tidigare omnämnda förslaget till en ny vattenlag innebär en genomgripande systematisk omarbetning av den gällande lagen samt en förenkling och modernisering av regelsystemet, främst genom att gemensamma bestämmelser så långt möjligt föreslås för de olika slags vattenföretag som lagen är tillämplig på. Förslaget bygger i väsentliga delar på principerna i gällande rätt, t.ex. beträffande lagens tillämpningsområde, den grundläggande frågan om rätten till vattnet och det vattenrättsliga prövningssystemet med vattendomstolarna som prövningsmyndigheter. Åtskilliga nyheter föreslås dock. En är att den nu gällande vattenlagens detaljerade tillåtlighetsregler ersätts med mer allmänt hållna regler, som skall möjliggöra en samlad bedömning av ett vattenföretags lämplighet från bl.a. allmänna planerings- och samhällsekonomiska synpunkter. Andra förändringar som föreslås är vidgade möjligheter att ompröva villkoren för givna tillstånd till förmån för framför allt allmänna intressen samt att länsstyrelserna skall utöva tillsyn enligt den nya vattenlagen. Tillsynen skall bl.a. gälla underhållsfrågor.

Underhållsansvaret vilar i första hand på anläggningens ägare. Förslaget till en ny vattenlag ger emellertid bl.a. möjlighet att förklara ett tillstånd förverkat t.ex. när ett vattenföretag har övergivits eller underhållet har försummats allvarligt eller när ett tillstånd att inverka på vattenförhållandena inte har utnyttjats under längre tid. Bestämmelser om utrivning och övertagande av underhållsansvaret finns, liksom i gällande lag, i förslaget och vidgas något.

I förslaget till en ny vattenlag uppmärksammas situationer då det kan vara svårt att finna ägaren till en vattenanläggning, t.ex. när denna har tillhört innehavaren av någon särskild rätt till fastigheten

och denna rättighet av någon anledning har upphört. Det har diskuterats ingående vem som då har underhållsansvaret, och erinrats av regler i 14 kap. 13 § jordabalken om att anläggningar som har uppförts av en servitutshavare tillfaller fastighetsägaren om de inte har bortförts inom ett år från det att servitutet har upphört. I förslaget anges att rättighetshavaren är skyldig att underhålla anläggningen till dess skyldigheten har förts över på någon annan, och att detta gäller även om rättigheten har upphört att gälla och rättighetshavaren därför inte längre kan anses vara anläggningens ägare. Med tanke på fall då det är svårt att finna någon ansvarig eller denne har trätt i likvidation eller konkurs förordas en möjlighet för samhället att ingripa. Då kan reglerna om förverkande och rätt för annan att företa utrivningsåtgärder samt möjligheten för bl.a. stat och kommun att överta underhållet tillämpas.

Huvuddelen av den nuvarande lagstiftningen om allmänna flottleder och om flottningen i dessa finns i VL, främst dess 6 kap., och i lagen (1919:426) om flottning i allmän flottled (ändrad senast 1981:798) (FL).

Frågor om inrättande av allmänna flottleder prövas efter förordnande av länsstyrelsen vid en syneförrättning (6 kap. 3 § samt 10 kap. 1 - 31 §§ VL). Underställning skall ske till vattendomstolen och under vissa förutsättningar även till regeringen. Frågor om utvidgning av allmänna flottleder prövas i allmänhet av vattendomstolen (6 kap. 21 § VL) medan avlysningsfrågor prövas av regeringen eller vattendomstolen (6 kap. 27 § VL).

Närmare bestämmelser om användningen av den allmänna flottleden, om flottningsförening och om förvaltning av flottledens egendom meddelas i FL. Föreningen skall ombesörja den allmänna flottningen, ha hand om och vidmakthålla flottleden och dess egendom samt uppbära och redovisa flottledsavgifter (23 § FL).

Länsstyrelsen skall fastställa reglemente för föreningen (34 § FL). Föreningen är underkastad begränsningar i rätten att förvärva, överlåta och pantsätta fast egendom. Behållning efter överlåtelse av flottleden tillhörig egendom skall enligt huvudregeln fonderas för att utjämna olika års utgifter för pensioner m.m. till anställda eller sättas av till en fond för återställningsåtgärder (24 §, 25 § och 32 § FL). Länsstyrelsen har tillsyn över föreningens verksamhet samt den allmänna flottledens skötsel och underhåll. Den kan ingripa om underhållet försummas (70-72 §§ och 75 § FL).

En allmän flottled kan, som nämndes tidigare, avlysas genom beslut av vattendomstolen eller regeringen. Anläggningar för en flottled är allmän egendom (6 kap. 24 § VL) och har, sedan leden har avlysts, inte någon särskild ägare (6 kap. 28 § VL). Enligt 82 § FL skall sedan en allmän flottled har avlysts dess behållning användas för återställningsåtgärder. Det kan gälla att skaffa bort flottledsanordningar som kan orsaka skada eller olägenhet i övrigt samt att ställa i ordning vattendraget och intilliggande område. Länsstyrelsen skall utse en särskild förvaltare att ta hand om flottledens tillhörigheter och bl.a. svara för återställningen. Staten, kommun m.fl. kan av vattendomstol tillåtas att skaffa bort och fritt förfoga över anläggning för flottleden eller att överta anläggningen med skyldighet att underhålla den (6 kap. 28 § VL). Med stöd av 6 § kungörelsen (1969:399) om förvaltare för avlyst flottled får länsstyrelsen begära en plan för åtgärderna av förvaltaren samt ge närmare föreskrifter för hans verksamhet. I den mån de tillgängliga medlen inte räcker för att ersätta förvaltaren för hans arbete kan den ersättningen betalas av staten.

I anslutning till förslaget till en ny vattenlag föreslås en särskild lag med bestämmelser om inrättande, utvidgning och avlysning av allmän flottled.

Enligt bestämmelser i l a g e n (1976:997) o m v a t t e n f ö r b u n d kan en sammanslutning, vattenförbund, bildas med uppgift att genom vattenvårdande åtgärder främja ett från allmän eller enskild synpunkt ändamålsenligt utnyttjande av vattnet i ett vattenområde. Bl.a. den som enligt VL eller ML har medgivits rätt att inverka på vattenförhållandena inom ett visst område kan vara medlem i vattenförbundet. Vidare kan kommun vara medlem i ett vattenförbund. Ett sådant förbund bildas vid en förrättning. Kostnaderna för verksamheten fördelas mellan medlemmarna och påföres dem som avgifter till förbundet. Förbundet skall ha en styrelse. Dess stadgar skall fastställas av länsstyrelsen. Länsstyrelserna och statens naturvårdsverk skall föra förteckning över vattenförbunden.

4.4 Gruvlagen m.m.

Gruvlagen (1974:342, ändrad senast 1981:863) innehåller regler bl.a. om vem som skall ha rätt att utvinna mineralfyndigheter och under vilka former detta får ske.

I 1 kap. gruvlagen ges allmänna bestämmelser. Var och en äger ansöka hos bergmästaren om inmutningsrätt. Därmed förstås rätt att undersöka och bearbeta mineralfyndighet på egen eller på annans grund. Endast vissa angivna mineralfyndigheter är inmutningsbara. Beviset om inmutningsrätten kallas mutsedel och den anger ett bestämt område på marken, det inmutade området (1 kap. 1-4 §§ och 2 kap. 1 §). Den som fått inmutningsrätt, inmutaren, får inom det inmutade området utföra undersökningsarbete i fråga om inmutningsbart mineral (1 kap. 4 §). Sådan

rätt får emellertid inte meddelas utan regeringens tillstånd när det gäller bl.a. område som har avsatts till nationalpark och inte utan länsstyrelsens tillstånd bl.a. inom område med stadsplan, byggnadsplan eller viss bebyggelse (2 kap. 3 och 4 §§). Vill inmutaren bearbeta fyndighet av mineral som finns inom området i en omfattning som gör det sannolikt att den kan bli föremål för gruvdrift, så har han rätt att för ändamålet få ett arbetsområde anvisat. Det området kallas utmål (1 kap. 5 §). Bestämmelserna i gruvlagen gäller inte inom allmänt vattenområde i havet (1 kap. 10 §).

Ansökan om utmål prövas vid utmålsförrättning (4 kap. 11 §). Anvisas utmål, så skall gränserna för detta utstakas och utmärkas i behövlig omfattning. Vid förrättningen kan också prövas fråga om ersättning för intrång och skada till ägare av fastighet och innehavare av särskild rätt till fastighet (4 kap. 26-28 §§). Vidare kan inmutaren få mark anvisad enligt 4 kap. 3 § för gruvdriften och därmed sammanhängande verksamhet. Det kan gälla mark för byggnad eller annan anläggning, för väg, ledning eller upplag m.m. samt område som hotas av ras eller sättningar vid gruvdriften. Mark för gruvdriften kan anvisas såväl inom som utom utmålet.

Omfattningen av rätten att använda utmål bestäms av regler i 6 kap. Den som har utmål får som gruvinnehavare bryta inmutningsbart mineral och tillgodogöra sig detta. Han får använda utmålet i dagen endast i den omfattning som mark inom utmålet har anvisats honom enligt 4 kap. 3 §. Mark inom eller utom utmålet som har anvisats får inte användas för annat ändamål än gruvdriften och därmed sammanhängande verksamhet. Gruvinnehavaren skall hålla behövligt stängsel på den mark som har anvisats honom. Stängslet skall, om inte bergmästaren medger annat, utföras i ett varaktigt material. Gruvarbetet skall bedrivas så att gruvans framtida bestånd in-

te äventyras. Bergmästaren får meddela föreskrifter för att förekomma fara för gruvans bestånd eller annans egendom samt för att trygga tillträdet till gruvans obrutna delar eller hindra uppenbar misshushållning med malm. Rätten till utmål består till utgången av tjugofemte året efter det år då utmålsförrättningen avslutades. Gruvinnehavaren har möjlighet till förlängning av utmålets giltighetstid med tjugo år i sänder. Efter anmälan av gruvinnehavaren kan rätten till utmålet upphöra vid närmast följande årsskifte. Vidare kan rätten till ett utmål förverkas om gruvinnehavaren inte betalar den årliga försvarsavgiften till staten.

Om verkan av att rätten till utmål upphör stadgas i bl.a. 7 kap. 3 och 4 §§. Gruvinnehavaren förlorar rätten till byggnad som har gjorts för gruvans styrka och bestånd samt till stängsel som han har varit skyldig att hålla. Sådan anläggning skall lämnas kvar på platsen och tillfaller vid ny utmålsläggning den nye gruvinnehavaren. Annan anläggning får finnas kvar under högst två år efter det att rätten till utmålet upphörde. Det som inte har tagits bort inom denna tid tillfaller fastighetsägaren. Gruvinnehavaren förlorar, genom att rätten till utmålet upphör, vidare rätten till den mark som han har anvisats inom eller utom utmålet.

Utmål och vad som hör till det kan tas i anspråk genom inlösen om det innebär teknisk och ekonomisk fördel som är av kvalificerat intresse från allmän synpunkt (10 kap. 1 §).

I 11 kap. anges bl.a. att statens industriverk och bergmästarna utövar tillsyn över efterlevnaden av vissa frågor enligt gruvlagen. Vidare ges bestämmelser om straff och handräckning m.m.

Frågan om stängselskyldighet omkring gruvhål har, som nämndes, uppmärksammats i gruvlagen. Redan den äldre gruvlagen hade en regel om stängsel inom område som hade tagits i anspråk för gruvdrift. I samband med ändringar 1952 i den lagen övervägdes möjligheterna att i lag föreskriva skyldighet att hålla hägnad omkring gruvhål där verksamheten upphört. Någon sådan skyldighet ansågs emellertid inte böra föreskrivas. De överväganden som därvid gjordes ledde dock till att Kungl. Maj:t i en ämbetsskrivelse den 13 januari 1956 till samtliga länsstyrelser meddelade bestämmelser om anordnande i vissa fall av stängsel vid övergivna gruvhål m.m. Genom skrivelsen har förordnats att stängsel kring övergivna gruvhål kan anordnas och vidmakthållas på statsverkets bekostnad, om uppenbar fara föreligger för människor och husdjur. Det åligger enligt skrivelsen vederbörande polismyndighet att i förekommande fall anmäla behov av skyddsanordning till länsstyrelsen, som om det befinns erforderligt har att låta ombesörja utförandet av skyddsanordningen.

I lagstiftningsärendet 1974 ifrågasattes vid remissbehandlingen om inte strängare krav på stängselskyldighet borde ställas upp. Frågan hade även behandlats av 1972 års riksdag. I sitt av riksdagen godkända utlåtande (LU 1972:20, rskr 1972:276) konstaterades att stängselfrågan var tillfredsställande ordnad för gruvor i drift, men att ett mycket stort antal övergivna gruvhål, trots möjligheterna som skapats genom 1956 års ämbetsskrivelse, alltjämt var oskyddade. Utskottet anförde vidare följande.

Frågan om stängsel och andra säkerhetsåtgärder efter avslutad brytning bör i framtiden inte lämnas oreglerad. I samband med pågående arbete med att utarbeta förslag till ny gruvlag bör därför överväganden göras angående möjligheterna att införa bestämmelser som säkerställer att erforderliga skyddsåtgärder vidtas för att hindra människor och djur från att komma till skada vid övergivna hål, t.ex. genom att gruvinnehavaren åläggs att ställa säkerhet för fullgörandet av dylika åtgärder.

I förslaget till gruvlagen (prop. 1974:32, s. 195 f) framhöll departementschefen att frågan om att anordna stängsel eller vidta andra skyddsåtgärder vid redan övergivna gruvhål fordrade ytterligare beredning, och att han därför inte var beredd att lägga fram några förslag i den delen. Vidare anfördes följande.

> När det gäller gruvor som är i drift torde som riksdagen anfört de gällande bestämmelserna innebära tillräckliga garantier mot att människor eller djur kommer till skada. Eftersom stängsel hör till den egendom som gruvinnehavaren förverkar och som han inte får bortföra, finns vidare ett åtminstone temporärt skydd efter det en gruva sönats. Bestämmelserna kan emellertid inte anses tillräckliga för att på längre sikt lösa de problem som här föreligger. Jag anser det för min del rimligt att gruvnäringen i möjligaste mån svarar för skyddet mot den fara som gruvöppningen innebär även sedan gruvdriften upphört. Frågan rymmer emellertid en del svårlösta problem. När en gruva läggs ned flyttar företaget i regel från trakten och ibland upphör det med all verksamhet. Det synes därför inte vara en ändamålsenlig lösning att åläggga vederbörande gruvinnehavare att för all framtid svara för underhåll och förnyelse av skyddsanordningar av detta slag. En betydande förbättring synes emellertid kunna uppnås om gruvinnehavaren som komplement till den nuvarande stängselskyldigheten åläggs att anordna stängsel på sådant sätt att det utan fortlöpande underhåll kan beräknas fylla sin uppgift för längre tid. Jag tänker här på möjligheten att utföra stängslet i varaktigt material, t.ex. i form av en stållina, upphängd på järnstolpar. Det går inte att precisera hur stängselskyldigheten skall fullgöras i varje särskilt fall. Som huvudregel bör dock uppställas att stängslet skall anordnas i varaktigt material. Det får sedan ankomma på bergmästaren att i förekommande fall medge undantag.

En bestämmelse med det innehållet togs, som tidigare har nämnts, in i den nya gruvlagen (6 kap. 3 § tredje stycket). Innan frågan om underhåll m.m. av ett sådant stängsel berörs, skall statens anspråk mot inmutare och den som har gruva redovisas. Det innebär att när utmål läggs för annan än staten så har staten rätt till andel med hälften, kronoandel (1 kap. 7 § och 5 kap.). Vidare skall gruvinnehavare till staten betala bl.a. en årlig avgift, försvarsavgift (6 kap. 8 § första stycket).

Efter att ha konstaterat att ett gruvstängsel på längre sikt kan behöva underhållas och förnyas, fortsatte departementschefen.

I enlighet med den uppfattning som föranlett utfärdandet av 1956 års föreskrifter bör staten svara för behövliga skyddsåtgärder i sådana fall där gruvrätten upphört. Gruvnäringen bör emellertid svara för kostnaderna. Dessa torde - särskilt med hänsyn till vad jag nyss förordat - inte bli av den omfattningen att en särskild avgift är motiverad. Jag vill erinra om att jag i det föregående föreslagit att särskilda undersökningsavgifter skall införas. Vidare föreslår jag i det följande att försvarsavgifterna skall höjas och att de i fortsättningen skall helt tillfalla staten. Uppgiften att låta ombesörja utförandet av skyddsanordningar vid övergivna gruvor bör liksom hittills åvila länsstyrelserna. Genom administrativa föreskrifter kan säkerställas att länsstyrelserna blir underrättade när rätt till gruva upphör.

Lagen (1974:890) om vissa mineralfyndigheter (ändrad senast 1981:864) förutsätter ett särskilt tillstånd, koncession, för att fyndighet av olja, gas, stenkol och vissa leror m.m. eller av torv för att utvinna energi skall få undersökas och bearbetas. Tillståndet, som meddelas av regeringen eller av myndighet som regeringen bestämmer, kan förenas med villkor eller föreskrifter. Lagstiftningen har i övrigt utformats i nära anslutning till gruvlagens motsvarande bestämmelser.

4.5 Rörledningslagen

Lagen (1978:160) om vissa rörledningar (ändrad senast 1981:866) innebär att rörledning för transport av bl.a. fjärrvärme, råolja eller naturgas inte får dras fram eller användas utan särskilt tillstånd. Koncession krävs dock inte för ledning som har en längd av högst 20 kilometer eller som skall användas för vissa lokala behov (1 §). Frågan om koncession prövas av regeringen (3 §). Koncession meddelas för viss tid, längst 30 år, och får förenas med villkor (5 - 7 §§). Den kan

upphöra före den fastställda tidens utgång dels efter anmälan av den som har koncessionen, dels efter återkallelse (14 och 15 §§). Lagen innehåller inte några regler om rätt att ta mark i anspråk för rörledning. Sådana bestämmelser finns främst i ledningsrättslagen (1973:1144).

Rörledningslagens 16 och 18 §§ innehåller bestämmelser om återställningsåtgärder sedan koncessionen har upphört att gälla. De innebär följande. Den som senast haft koncessionen skall ta bort ledningen och vidta andra återställningsåtgärder om det är påkallat från allmän eller enskild synpunkt. Regeringen eller statens industriverk prövar frågan i samband med att tillståndet upphör. Industriverket kan besluta att tillträde till annans mark skall lämnas om det krävs för återställningsarbetet. Den som inte iakttar den återställningsskyldighet som har ålagts honom kan föreläggas vid vite att fullgöra sina åligganden.

4.6 Byggnadsminneslagen m.m.

Lagen (1960:690) om byggnadsminnen (omtryckt 1976:440, ändrad senast 1981:857) (BML) gäller inte byggnader som tillhör staten eller utgör fasta fornlämningar. Den gäller inte heller för kyrkobyggnader som tillhör svenska kyrkan.

Länsstyrelsen kan enligt 1 § BML skydda en byggnad genom att förklara den för byggnadsminne. För en sådan förklaring krävs att byggnaden bevarar egenarten hos en gången tids byggnadsskick eller minnet av någon historiskt betydelsefull händelse och att byggnaden med hänsyn därtill är att anse som synnerligen märklig. Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer har överinseendet över lagens tillämpning.

Omfattningen av en byggnadsminnesförklaring regleras genom skyddsföreskrifter som skall upprättas efter samråd med sakägarna. Föreskrifterna får inte vara mer betungande än som oundgängligen krävs för att behålla det kulturhistoriska värdet. Om det är nödvändigt, kan även föreskrivas att området kring byggnaden skall hållas i ett sådant skick att byggnadens utseende och karaktär inte förvanskas (2 §). För ändring av ett byggnadsminne i strid mot skyddsföreskrifterna krävs enligt 3 § länsstyrelsens tillstånd. Tvångsregler finns för att rätta åtgärder som har utförts i strid mot föreskrifterna och för att hindra rivning. Brott mot föreskrifterna kan straffas med dagsböter.

Fastighetsägaren och en innehavare av särskild rätt kan enligt 5 § få ersättning av staten, om skyddsföreskrifterna medför att pågående användning av en byggnad eller ett område avsevärt försvåras.

Vem som helst kan väcka en fråga om byggnadsminnesförklaring, och länsstyrelsen kan i avvaktan på slutlig prövning förbjuda åtgärder som kan minska byggnadens kulturhistoriska värde. Förbudet kan gälla under sex månader. Vissa möjligheter till förlängning finns. Enligt 15 § kan länsstyrelsen under vissa förutsättningar förordna att en byggnad inte längre skall vara byggnadsminne. Beslut att häva en byggnadsminnesförklaring eller jämka skyddsföreskrifter kan vidare meddelas av regeringen om genomförandet av en stadsplan eller en byggnadsplan hindras, om ett ändamål för vilket har beviljats expropriation av byggnaden eller kringliggande område hindras eller om annars något företag av större allmän eller enskild nytta hindras eller avsevärt försvåras (16 §).

Bestämmelser om statsbidrag i vissa fall till vård av byggnadsminnen m.m. finns i förordningen

(1981:447) om statsbidrag till vård av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Byggnadsminnesmärken i statlig ägo skyddas genom kungörelsen (1920:744) med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet.

4.7 Hälsovårdsstadgan

I hälsovårdsstadgan (1958:663, ändrad senast 1981:582) (HS) föreskrivs att kommun skall handha den allmänna hälsovården inom kommunen (1 §) och att det i varje kommun skall finnas en hälsovårdsnämnd som har att utöva det närmaste inseendet över den allmänna hälsovården i kommunen (2 §). Länsstyrelsen skall vaka över den allmänna hälsovården i länet (3 §). Den högsta tillsynen över den allmänna hälsovården i riket tillkommer socialstyrelsen och statens livsmedelsverk (4 §).

I HS ges i 3 - 12 kap. närmare bestämmelser om hur hälsovårdens intressen skall tillgodoses i bostäder och andra lokaler samt när det gäller vattenförsörjning, vatten- och luftföroreningar, renhållning m.m. I fråga om anläggning för industri, hantverk eller annan näring samt upplag av varor eller avfall stadgas i 62 § att sådana anläggningar och upplag skall vara anordnade och inrättade samt underhållas, drivas och skötas så att de inte medför sanitär olägenhet.

De ytterligare föreskrifter om den allmänna hälsovården som erfordras utöver HS kan meddelas i lokal hälsovårdsordning (65 §). HS innehåller hänvisningar till miljöskyddslagstiftningen (38, 42 och 63 §§).

Hälsovårdsnämnden får för särskilda fall meddela de föreskrifter utöver HS och lokal hälsovårdsordning som erfordras till förebyggande eller undanröjande av sanitär olägenhet vid viss verksamhet eller i samband med nyttjandet av plats och lokal till

vilken allmänheten äger tillträde. Sådan föreskrift får dock inte avse bl.a. förhållande som reglerats genom annan allmän författning än HS (70 §). Nämnden kan antingen omedelbart eller efter råd eller uppmaningar och skäligt anstånd meddela föreläggande och förbud som erfordras för efterlevnaden av HS, lokal hälsovårdsordning eller av nämnden meddelad föreskrift (71 §). Föreläggande kan bl.a. innefatta krav på åtgärder för att undanröja bristfällighet hos byggnad eller annan egendom. Förbud kan bl.a. utfärdas tills vidare mot verksamhet vid anläggning för industri, hantverk och annan näring om av nämnden anbefalld åtgärd till undanröjande av svår sanitär olägenhet inte har vidtagits inom förelagd tid (72 §). Föreläggande och förbud kan riktas mot den som äger eller har nyttjanderätt till berörd egendom eller mot bådadera (73 §). Hälsovårdsnämnden skall bereda byggnadsnämnden tillfälle att yttra sig innan den meddelar föreläggande eller förbud som avser åtgärd av byggnadsteknisk art (74 §).

Bestämmelser om vite och straff m.m. finns i bl.a. 75 § och 84 § HS.

Hälsovårdsstadgeutredningen, som hade till uppgift att göra en allmän översyn av hälsovårdsstadgan, har avgivit betänkandet (SOU 1978:44) Kommunalt hälsoskydd. Utredningen har bl.a. föreslagit att hälsovårdsstadgan ersätts av en hälsoskyddslag och en hälsoskyddsförordning. Förslaget har remissbehandlats och övervägs f.n. inom regeringskansliet.

4.8 Allmänna ordningsstadgan

Allmänna ordningsstadgan (1956:617, ändrad senast 1980:281) innehåller bestämmelser bl.a. om ordningen på allmän plats. Genom lokal ordningsstadga kan ytterligare föreskrifter meddelas.

Enligt 4 § skall byggnader och ställningar, skyltar och andra liknande anordningar ägnas sådan tillsyn att fara inte uppkommer för dem som färdas eller

uppehåller sig på allmän plats. Vidare skall, enligt 5 §, den som schaktar, gräver eller utför liknande arbete, som med hänsyn till platsens belägenhet och omständigheterna i övrigt medför fara för annan, vidta de åtgärder som behövs till förebyggande av faran. Stadgan innehåller bestämmelser om straff och föreläggande.

Ordningsstadgeutredningen (Kn 1977:02) har i uppdrag att göra en översyn av allmänna ordningsstadgan.

4.9 Brandlagstiftningen

Enligt brandlagen (1974:80, ändrad senast 1980:427) skall varje kommun sörja för ett brandförsvar. I brandlagens allmänna bestämmelser anges i 14 § att ägare eller innehavare av byggnad, upplag eller annan anläggning bl.a. skall vidta de åtgärder som behövs för att förebygga brand i den mån de inte medför en oskälig kostnad. Närmare bestämmelser om brandförsvaret meddelas i brandstadgan (1962:91, omtryckt 1974:81, ändrad senast 1980:919). I 12 - 14 §§ brandstadgan finns föreskrifter om brandsyn. De innebär att anläggningar som är särskilt brandfarliga skall synas regelbundet. I övrigt kan särskild brandsyn hållas när det erfordras. Om det vid en brandsyn konstateras att brister råder i förhållande till vad som krävs enligt lag eller författning till förebyggande av brand, så kan föreläggande om rättelse utfärdas. Sådant föreläggande kan riktas mot såväl ägare som innehavare av byggnad, upplag eller anläggning.

Länsstyrelsen utövar enligt 24 § brandstadgan tillsyn över bl.a. kommuner och brandsyneförrättare. Tillsynen över brandförsvaret inom riket tillkommer statens brandnämnd.

4.10 Arbetsmiljölagstiftningen

Arbetsmiljölagen (1977:1160, ändrad senast 1980:428) innehåller bestämmelser bl.a. om arbetsmiljöns beskaffenhet (2 kap.), arbetsgivares och arbetstagares m.fl. skyldigheter (3 kap.), samverkan mellan arbetsgivare och arbetstagare (6 kap.), tillsyn (7 kap.) och ansvar (8 kap.).

Arbetsmiljölagen innehåller allmänt hållna regler om arbetsmiljöns beskaffenhet. Den skall vara tillfredsställande med hänsyn till arbetets natur och den sociala och tekniska utvecklingen i samhället. Den skall vidare anpassas till människans förutsättningar i fysiskt och psykiskt avseende. Det skall eftersträvas att arbetet anordnas så att arbetstagaren själv kan påverka sin arbetssituation. (2 kap. 1 §). I 2 kap. 2-8 §§ krävs bl.a. att arbetslokaler är lämpligt utformade och inredda samt att luft-, ljud- och ljusförhållandena är tillfredsställande. Vidare skall betryggande åtgärder vidtas till skydd mot skada, ohälsa och olycksfall. Genom ett stadgande i 2 kap. 9 § erinras om BS och med stöd av denna meddelade bestämmelser om konstruktionen och utformningen av byggnad.

I 3 kap. 1 - 11 §§ bestäms vilka allmänna skyldigheter från arbetsmiljösynpunkt som åvilar bl.a. arbetsgivare och arbetstagare samt den som tillverkar, importerar, säljer, upplåter eller installerar teknisk anordning. Skyddsansvar åvilar i vissa fall även den som upplåter lokal eller markområde för arbete eller som personalutrymme. Med stöd av 3 kap. 12 - 14 §§ kan regeringen eller, efter regeringensbemyndigande, arbetarskyddsstyrelsen föreskriva bl.a. att tillstånd skall föreligga innan arbetsprocess, arbetsmetod eller anläggning för viss verksamhet tas i bruk. Ett sådant tillstånd kan förenas med villkor.

Reglerna i 6 kap. om samverkan mellan arbetsgivare och arbetstagare föreskriver en på lämpligt sätt organiserad skyddsverksamhet. Vidare meddelas bestämmelser om skyddsombud och skyddskommitté.

Tillsynen inom arbetsmiljölagstiftningens ram utövas av arbetarskyddsstyrelsen och yrkesinspektionen. Kommunen skall utse en eller flera tillsynsmän som skall biträda yrkesinspektionen vid tillsynen (7 kap. 1-2 §§). Tillsynsmyndighet kan meddela förbud eller föreläggande för att arbetsmiljölagen eller föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen skall efterlevas.

Arbetsmiljöförordningen (1977:1166, ändrad senast 1981:288) föreskriver att arbetsgivare skall anmäla till yrkesinspektionen när arbetslokal eller personalrum som inte omfattas av bestämmelserna i BS om byggnadslov skall tas i bruk. Arbetsgivare skall också göra anmälan till inspektionen i vissa andra fall (1 §). Yrkesinspektionen skall enligt 17 § på begäran av den som ämnar söka byggnadslov för arbetslokal eller personalrum yttra sig om lokalens lämplighet från arbetarskyddssynpunkt.

Med stöd av 18 § arbetsmiljöförordningen kan arbetarskyddsstyrelsen meddela närmare föreskrifter för verkställighet av arbetsmiljölagen.

5 Lagstiftningen om expropriation och förköp

5.1 Allmänna utgångspunkter

I prop. 1967:100 föreslogs bl.a. allmänna riktlinjer för mark- och bostadspolitiken. Det föredragande statsrådet uttalade att en aktiv kommunal markpolitik är nödvändig för att samhället skall få en tillfredsställande kontroll över samhällsbyggnadsprocessen. Statsrådet anförde vidare att kommunerna bör förvärva mark i sådan omfattning att de får dominerande inflytande över de marktillgångar som inom överskådlig tid kan bli tagna i anspråk för samhällsbyggandet. Riksdagen godkände dessa uttalanden (SU 1967:100, rskr 1967:265). Vidare angavs i propositionen att kommunernas möjligheter att föra en aktiv markpolitik behövde stärkas. Det erinrades om att en översyn av expropriationslagstiftningen pågick och att ett förslag till lag om kommunal förköpsrätt hade remitterats till lagrådet.

Förslaget om kommunal förköpsrätt förelades riksdagen i prop. 1967:90. Därvid anförde det föredragande statsrådet bl.a. att avsikten med förslaget var att skapa gynnsammare förutsättningar för kommunala markförvärv. Översynen av expropriationslagstiftningen låg till grund för prop. 1971:122 varigenom förutsättningarna för expropriation för tätbebyggelseändamål vidgades. I propositionen uttalades bl.a. att det är av vikt att kommunerna har möjlighet att föra en aktiv markpolitik och genom egna markförvärv säkerställa att byggandet sker på ett planmässigt och samhällsekonomiskt lämpligt sätt. Därvid erinrades om de av riksdagen godkända riktlinjerna för den kommunala markpolitiken. Vidare framhölls att kommunerna skall ha en obetingad företrädesrätt till mark som skall bli föremål för tätbebyggelseåtgärder. Ändringarna på expropriationsrättens område fullföljdes när den nu gällande expropriationslagen antogs. Därvid vidgades möjligheterna till expropriation ytterligare.

5.2 Förköpslagen

Enligt 1 § förköpslagen (1967:868, omtryckt 1974:815, ändrad senast 1979:895) har kommun förköpsrätt vid försäljning omfattande fast egendom som med hänsyn till den framtida utvecklingen krävs för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning. Förköpsrätt föreligger även vid försäljning omfattande fast egendom som behöver rustas upp. Förköpsrätt finns när det gäller fast egendom som helt eller delvis är belägen inom kommunen (2 §). Förköpsrätt får dock inte utövas om försäljningen endast avser fastighet som har en areal under 3 000 m^2 och är bebyggd med friliggande småhus eller rad- eller kedjehus om detta är inrättat till bostad för högst två familjer. Vidare är förköp utan verkan bl.a. om köpare och säljare står i vissa släktskapsförhållanden till varandra. När det gäller överlåtelse av andel i fastighet gäller följande. Förköpsrätt får inte utövas om försäljningen endast avser andel i fastighet och köparen redan äger annan andel i fastigheten och denna andel har förvärvats på annat sätt än genom gåva (3 §).

Förköpsrätten innebär att kommunen får förvärva den egendom som köpet avser från säljaren på de villkor som har avtalats mellan denne och köparen (5 §). Kommunen utövar förköpsrätten genom att inom viss tid underrätta säljare och köpare om beslutet att utöva förköpsrätten samt att anmäla detta beslut till inskrivningsmyndigheten tillsammans med bevis om underrättelserna (7 §). Om säljaren eller köparen bestrider förköpsrätten måste kommunen söka tillstånd till förköpet. Frågan om tillstånd prövas av regeringen. Tillstånd skall vägras om egendom som avses i 1 § inte ingår i försäljningen. Vidare skall tillstånd vägras bl.a. om det är obilligt att förköp sker med hänsyn till förhållandet mellan säljare och köpare eller villkoren för eller omständigheterna vid försäljningen (9 §). Bestämmelserna i förköpsla-

gen äger motsvarande tillämpning vid byte av fast egendom (16 §).

5.3 Expropriationslagen

Expropriationslagen (1972:719, ändrad senast 1981: 792) medger att fastighet som tillhör annan än staten får tas i anspråk med äganderätt, nyttjanderätt eller servitutsrätt. Genom expropriation får även särskild rätt till fastighet upphävas eller begränsas om rätten tillkommer annan än staten (1 kap. 1 §).

Expropriation får ske för de ändamål som anges i 2 kap. 1 - 11 §§. Där anges de närmare förutsättningarna för expropriation som skall tillgodose behov av mark eller utrymme bl.a. för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning (1 §), åt näringsverksamhet (4 §) eller för att upprätta skydds- eller säkerhetsområde (5 §). Expropriation får vidare ske bl.a. för att försätta eller hålla fastighet i tillfredsställande skick när grov vanvård föreligger eller kan befaras uppkomma (7 §) samt för att bevara historiskt eller kulturhistoriskt märklig bebyggelse (8 §). Tillstånd till expropriation skall dock inte meddelas om ändamålet lämpligen bör tillgodoses på annat sätt eller olägenheterna av expropriationen från allmän och enskild synpunkt överväger de fördelar som kan vinnas genom den (2 kap. 12 §).

Fråga om tillstånd till expropriation prövas av regeringen som dock i vissa fall kan överlämna till länsstyrelsen eller annan myndighet att pröva frågan om tillstånd (3 kap. 1 §). Om expropriationstillstånd lämnas, skall saken fullföljas genom ansökan om stämning till domstol (3 kap. 6 §). Därvid prövas bl. a. frågor om expropriationsersättning (4 kap.).

5.4 Närmare om förutsättningarna för förköp och för expropriation i vissa fall.

Förköpsrätt föreligger i fråga om sådan fast egendom som med hänsyn till kommunens framtida utveckling krävs för tätbebyggelse eller därmed sammanhängande anordning. I prop. 1967:90 med förslag till förköpslag, s. 77, anförde departementschefen följande.

Med denna begränsning av förköpsrättens tillämpningsområde kommer förköpsrätt att i huvudsak föreligga i fråga om obebyggd eller glesbebyggd mark i anslutning till expanderande tätorter samt beträffande saneringsområden och andra områden där behov att omdana bebyggelsen gör sig gällande. Utanför förköpsrätten faller däremot sådan mark beträffande vilken någon förändring av användningen inte kan förväntas.

Efter att ha framhållit att det vid prövningen av om förköpsrätt föreligger måste ske en bedömning av den kommande samhällsutvecklingen och behovet av mark för olika ändamål yttrade statsrådet.

Anspråken på den sannolikhetsbevisning som kommunen har att prestera för att få inträda genom förköp bör inte få sättas alltför högt. Ett påstående som inte är underbyggt av någon utredning att viss mark krävs för tätbebyggelse är å andra sidan givetvis inte tillräckligt. Lämpligt underlag för bedömningen i sådana fall då varken översiktliga eller detaljerade planer föreligger kan vara t.ex. befolkningsprognoser, bostadsbyggnadsprogram eller industriutvecklingsplaner. Det finns inte någon anledning att utöver vad som ligger i det sagda begränsa förköpsrätten med hänsyn till den tid som kan komma att förflyta till dess marken skall exploateras. Om utvecklingen med tillräcklig grad av sannolikhet kan överblickas för avsevärd tid framåt, bör förköp kunna få ske även om det kommer att dröja lång tid innan ändringen i markens användning blir aktuell.

På enahanda grund kan expropriation ske till förmån för kommun, landstingskommun eller kommunalförbund. I prop. 1971:122 med förslag till ändring i den äldre expropriationslagen återgavs de nyss citerade

uttalandena, varvid det emellertid konstaterades att en väsentlig skillnad föreligger mellan förutsättningarna för förköp och för expropriation, nämligen att det vid förköp inte ställs lika starka krav på markbehovets aktualitet. När det gäller expropriation inom ett redan tätbebyggt område föreslog expropriationsutredningen en särskild regel. Expropriation föreslogs då få ske endast om det med skäl kan antas att marken inom överskådlig tid kommer att beröras av byggnads- eller anläggningsåtgärd, som är av väsentlig betydelse från allmän synpunkt, eller om det till främjande av planmässigt byggnadsskick eller av annan därmed jämförlig orsak är angeläget att kommunen får rådighet över marken. Beträffande det förslaget anförde det föredragande statsrådet (prop. 1971:122, s. 159).

Utredningen har i sina motiv preciserat uttrycket överskådlig tid som avseende ett à två decennier. Jag kan i och för sig godta denna bestämning som en allmän riktlinje för bedömningen av vad som skall anses som överskådlig tid. Är det fråga om mycket omfattande saneringar för vilka det redan finns väl konkretiserade planer bör det emellertid vara möjligt att expropriera även om marken kommer att beröras av åtgärderna först sedan mer än två decennier har förflutit.

En regel med det innehåll expropriationsutredningen föreslog finns i 2 kap.1 § tredje stycket expropriationslagen.

Förköp kan också ske beträffande fast egendom som behöver rustas upp. Den bestämmelsen föranleddes av att viss oklarhet rådde om förköpsrättens omfattning när det gällde befintlig bebyggelse. I prop. 1974: 152, s. 29, anförde departementschefen följande.

Det avgörande bör vara om det föreligger behov av

upprustning. Huruvida statligt stöd kan utgå för upprustning bör däremot inte ha någon betydelse. I första hand bör självfallet förköpsrätt utövas när det är fråga om bostadsfastigheter. Det finns emellertid inte någon anledning att begränsa lagstiftningen till sådana fastigheter. Förköpsrätt bör sålunda kunna komma i fråga även beträffande fastigheter som används för annat ändamål än bostadsändamål och som är i behov av upprustning.

Redan den gällande rätten till förköp för tätbebyggelseändamål är synnerligen vidsträckt. Med de av mig föreslagna ändringarna i förköpslagen kommer kommunerna att kunna göra gällande förköpsrätt i praktiskt taget alla de situationer då ett köp framstår som önskvärt från mark- och bostadspolitisk synpunkt. Därmed uppnås det av riksdagen uppställda målet att förköpslagen skall bygga på kommunens obetingade företrädesrätt till mark som avses för ny eller förändrad tätbebyggelse. Det är svårt att finna praktiska exempel på fall som skulle ligga inom den kommunala kompetensen men likväl inte täckas av de föreslagna bestämmelserna om förköp. När det exempelvis gäller kulturhistoriskt intressant bebyggelse torde kommunens intresse av att kunna förvärva den så gott som alltid vara betingad av att det föreligger ett upprustningsbehov. Förköp kan i så fall ske enligt mitt förslag. Under sådana omständigheter finns det inte någon anledning att ändra lagtexten därhän att, som ifrågasatts, i lagen anges att kommunen har en rätt till förköp vid varje överlåtelse av fast egendom.

Bland expropriationsgrunderna skall slutligen bestämmelsen i 2 kap. 7 § expropriationslagen om expropriation av vanvårdad egendom uppmärksammas. Vid dess tillkomst anförde departementschefen, efter att ha uppehållit sig vid vanvårdad jordbruks- och skogsegendom, följande (prop. 1972:109 s. 209 ff).

Också beträffande annan mark än sådan som används för jordbruk eller skogsbruk föreligger det ett allmänt intresse av att vanvård inte förekommer. Samhället måste kunna hindra att natur och stadslandskap förfulas av förfallna och vanprydande byggnader eller vanvårdad mark. Enligt gällande rätt kan expropriation inte medges på sådan grund. Det finns vissa medel att åstadkomma rättelse genom föreläggande enligt byggnads- eller naturvårdslagstiftningen. Enligt utredningen är emellertid de gällande reglerna inte alltid tillräckliga. Det förekommer t.ex. att fastighetsägare utnyttjar rätten att överklaga utfärdade föreläggande i förhalningssyfte. Utredningens förslag innefattar också en möjlighet att expropriera fast egendom i det nu behandlade fallet.

Jag tillstyrker utredningens förslag på denna punkt. Inte minst för att effektivt kunna tillvarata natur- och miljövårdsintresset kan möjligheten till expropriation utgöra ett värdefullt hjälpmedel vid sidan av bestämmelserna i byggnads- och naturvårdslagstiftningen.

I fråga om vanhävdad byggnad ger lagstiftning, som redan har genomförts på grundval av bl.a. expropriationsutredningens förslag, rätt till expropriation av vanvårdad byggnad, som genom uthyrning används till bostadsändamål, för att försätta eller hålla byggnaden i tillfredsställande skick. Bestämmelsen kompletterar reglerna i lagen om tvångsförvaltning av bostadsfastighet. Enligt utredningen bör emellertid expropriationsbefogenheten beträffande byggnad avse inte enbart bostadsfastighet. Också byggnad som används som arbetslokal eller annat bör i samma syfte kunna exproprieras vid grov vanvård. Visserligen kan föreläggande utfärdas med stöd av byggnads- och hälsovårdslagstiftningen. Även här kan emellertid fastighetsägaren dröja med att ställa sig föreläggandet till efterrättelse eller sakna ekonomiska resurser till det.

Jag vill framhålla att såvitt man vet har hittills inte något nämnvärt praktiskt behov gjort sig gällande av att kunna expropriera andra byggnader än bostadsfastigheter på grund av vanvård. Vid utformningen av en ny expropriationslag måste man emellertid räkna med möjligheten av att ett sådant behov kan visa sig föreligga. Också arbetsplatser och andra lokaler som på grund av grov vanvård ger en otillfredsställande miljö för de människor som vistas där bör enligt min mening kunna exproprieras, om olägenheterna inte kan avhjälpas på annat sätt. Det finns sålunda inte någon anledning att begränsa expropriationsmöjligheten till bostäder. Jag är därför ense med utredningen också på denna punkt. Vad jag nyss anfört ger vid handen att också denna expropriationsmöjlighet kan antas bli sällan använd.

Därefter konstaterades, att expropriation av vanhävdad fastighet bör kunna komma i fråga även då avsikten är att riva byggnad.

Beträffande frågan vilken bevisning som skall krävas när expropriation sker på grund av att grov vanvård kan befaras uppkomma anförde departementschefen.

Skäl för expropriation föreligger i allmänhet om ägaren flera gånger har underlåtit att rätta sig efter föreläggande att hålla fastigheten i stånd

eller då det kan otvetydigt visas att ägaren systematiskt vanvårdar fastigheten. Förutsättning för att expropriation skall få ske bör alltså vara att fastighetsägaren klart visat brist på intresse eller förmåga att hålla fastigheten i skick. Det förhållandet att ägaren avser att riva viss byggnad utgör självfallet inte hinder mot expropriation, om grov vanvård föreligger eller kan befaras. Om förhållandena är sådana, att rivning får ske, bör den också genomföras innan vanvården är ett faktum. Om rivning hindras av att vederbörligt tillstånd till rivning inte kan erhållas, måste fastigheten hållas i sådant skick att grov vanvård inte kan sägas föreligga.

6 Förslaget till en ny plan- och bygglag

Plan- och bygglagutredningen har lagt fram betänkandet SOU 1979:65 - 66 med förslag bl. a. till ny plan- och bygglag (PBL). Förslaget har utformats mot bakgrund av dels bygglagutredningens förslag i betänkandet (SOU 1974:17) Markanvändning och byggande samt remissbehandlingen därav, dels arbetet av en särskild arbetsgrupp inom bostadsdepartementet och senare av en särskild utredningsman med biträde av arbetsgruppen. Förslaget har remissbehandlats och övervägs f. n. i regeringskansliet.

Förslaget till ny plan- och bygglag avser att ersätta bl. a. BL, BS och LPI. Vidare finns i betänkandet förslag till ändringar i ett stort antal författningar. De förslagen gäller t.ex. expropriationslagen, vattenlagen, naturvårdslagen, miljöskyddslagen, gruvlagen och lagen om byggnadsminnen. Syftet med dessa förslag till ändringar är bl. a. att få en samordning till stånd mellan beslut enligt PBL och andra viktiga beslut om markanvändningen. Reformen föreslås träda i kraft den 1 januari 1985.

Reformbehovet

I betänkandet redovisas reformbehovet sammanfattningsvis på följande sätt.

Ett viktigt mål för översynen av byggnadslagstiftningen är att skapa förutsättningar för en ökad effektivitet och bättre kvalitet i den fysiska planeringen och att samtidigt lägga fast ett rationellt system för hur beslut skall fattas om förändringar av miljön med möjlighet för berörda intressenter att

lämna sina synpunkter på beslutens utformning. De övergripande målen för samhällets utveckling måste styra den fysiska planeringens innehåll. För att detta mål skall kunna nås måste en samordning mellan fysisk planering och annan samhällsplanering möjliggöras. Samtidigt måste möjligheterna till medborgarinflytande garanteras och den enskildes ställning preciseras klarare än i dag.

En ny lag måste vidare utformas så att den kan fungera även med de nya och förändrade krav på planering och byggande som kan antas uppkomma i framtiden. Anpassningen av äldre bebyggelse och bebyggelsemiljöer till nya krav är en sådan fråga som kommer att få en allt större betydelse. En annan viktig fråga är hushållningen med naturresurserna.

När det gäller det primära ansvaret för beslut om markanvändning och byggande är det naturligt att detta i större utsträckning än hittills läggs på kommunerna. I frågor av enbart lokal räckvidd bör dessutom det statliga inflytandet begränsas. Detta förutsätter inte bara en formell ändring av själva plansystemet utan även att statens roll i olika frågor preciseras på ett tydligare sätt än f. n. Den statliga kontrollen, som i dag är en efterhandsgranskning, bör i största möjliga utsträckning bytas mot en medverkan i förhand genom information och samråd under pågående planering. Därvid bör beaktas det ömsesidiga beroendet mellan planeringen på skilda nivåer. Redan nu är samrådsförfarandet av större praktisk betydelse än fastställelseprövningen.

Kommunsammanslagningarna har medfört problem, som måste beaktas i en ny lagstiftning. Antalet förtroendemän har minskat kraftigt. Kommunikationerna mellan den kommunala ledningen och medborgarna är särskilt i de stora kommunerna ofta svåra att upprätthålla på ett tillfredsställande sätt. Dessa förhållanden måste nu beaktas. Allmänhetens insyn och in-

flytande bör garanteras. Informationskravet vid planläggning bör skärpas och sakägarkretsen för planbesvär ses över.

Nuvarande lagstiftning leder till att den fysiska planeringen i alltför hög grad inriktas på detaljplanering och prövning av översiktliga frågor punktvis. Ett väsentligt inslag i reformen bör bli att starkt poängtera den översiktliga planeringens roll. Beslutssystemet bör byggas upp på så sätt att en samordning med annan samhällsplanering kommer till stånd, både på det lokala planet och i förhållande till planering på högre nivåer.

En obligatorisk översiktlig planering som sker i samråd mellan staten och kommunen bör utgöra en förutsättning för att statens inflytande på detaljplanläggningen skall kunna begränsas.

I frågor om tillstånd till bebyggelse är nuvarande lagstiftning alltför begränsad till reglering av detaljer. Förenklingar bör ske i prövningen av detaljfrågor, samtidigt som vidgade möjligheter bör införas till en planmässig bedömning av väsentliga förändringar av markanvändningen.

De senaste årens ändringar i BL och naturvårdslagen har ökat kommunernas ansvar för naturvården och friluftslivet. Denna utveckling bör nu fullföljas.

Erfarenheterna av problemen med "evigt gällande byggnadsrätter" och därav betingade långvariga byggnadsförbud motiverar väsentliga ändringar i lagstiftningen. Fortsatt planläggning måste kunna ske utan att sådana negativa följder för såväl samhället som den enskilde skall behöva uppstå. Samtidigt är det nödvändigt att i övergångsbestämmelser till en ny lagstiftning lösa de speciella problem som finns i dagens förbudsområden och därvid se till att skilda intressen tillgodoses i skälig utsträckning.

Det är angeläget att de detaljplaner som upprättas kan genomföras på ett effektivt sätt och att kostnaderna för deras genomförande kan begränsas. En god samordning mellan planläggning och genomförande är nödvändig. Möjligheterna att genomföra en plan bör således studeras ingående i anslutning till planeringsarbetet.

Nuvarande byggnadslagstiftning är i stor utsträckning inriktad på att styra förändringar. Möjligheter bör införas att garantera även bevarande.

Bättre möjligheter att kunna kontrollera ändrad användning, t.ex. övergång från fabrik och lager till detaljhandel eller kontorisering av bostäder har efterlysts. Också detta bör beaktas i en ny lagstiftning.

I samband med översynen måste samordningen med annan lagstiftning som reglerar markanvändning och utförandet av byggnader och anläggningar övervägas. Det finns behov av att minska omfattningen av nuvarande dubbelprövning och att göra den smidigare i de fall den alltjämt måste bestå.

L a g s y s t e m a t i k

BL är uppställd i olika avdelningar, vilka från början omfattade bestämmelser för stad, bestämmelser för vissa stadsliknande samhällen, för landet i övrigt och gemensamma bestämmelser för stad och landet. Bl. a. genom att alla bestämmelser numera gäller för samtliga kommuner har lagen kommit att bli svåröverskådlig. De genomgripande förändringar i plan- och beslutssystemet som under årens lopp har vidtagits i BL och BS har också bidragit till att systematiken i författningarna inte längre är godtagbar. Allt detta har föranlett en helt ny lagsystematisk uppbyggnad.

PBL är liksom BL indelad i avdelningar. I första avdelningen finns 1 kap. med inledande bestämmelser. Där ges en utgångspunkt för PBL:s tillämpning, definitioner av vissa begrepp, administrativa bestämmelser och i övrigt en översiktlig förteckning över de olika efterföljande kapitel som ingår i PBL.

Andra avdelningen inleds med 2 kap. som innehåller allmänna riktlinjer för planläggning och tillståndsprövning enligt PBL. Därefter följer särskilda bestämmelser om riksintressen (3 kap.), bebyggelsemiljöns utformning (4 kap.) samt placeringen inom tomt och utformningen av byggnader och anläggningar, ordnande av tomt m. m. (5 kap.). Särskilda krav beträffande vissa befintliga byggnader, underhåll m. m. finns i 6 kap.

Tredje avdelningen innehåller kapitel om planer och genomförande. Bestämmelser om marköversikt finns i 7 kap. I 8 kap. behandlas områdesplan. Regler om detaljplan finns i 9 kap. och om markförordnande i 10 kap. Vissa frågor om plangenomförande behandlas i 11 kap. Bestämmelser om regionplanering finns i 12 kap.

I fjärde avdelningen finns bestämmelser om tillståndsprövning i 13 kap., om byggnadsnämnd, byggnadsarbete och tillsyn m. m. i 14 kap., om påföljder, ingripanden m. m. i 15 kap. och om åtgärdsförelägganden m. m. i 16 kap.

Femte avdelningen innehåller bestämmelser om underställning i 17 kap., om besvär i 18 kap. och om planföreläggande i 19 kap.

Bestämmelser om ersättning och inlösen finns i 20 kap., som utgör den sjätte avdelningen.

Slutligen finns i sjunde avdelningen ett kapitel med övergångsbestämmelser (21 kap.).

Principiella grunddrag i PBL

Här skall först en redogörelse ur betänkandet för vissa principiella grunddrag i PBL återges i huvudsak. I de följande avsnitten skall de bestämmelser som innebär en ny ordning och som är av särskilt intresse beröras närmare.

Den fysiska miljön bildar ramen kring allt liv och all mänsklig verksamhet. Grundläggande regler om hänsyn formuleras i PBL för natur- och kulturvärden både när det gäller enskilda byggnader, sammanhängande miljöer och större områden. Krav reses också på längre gående hänsyn till särskilt värdefulla miljöer. Den fysiska riksplaneringen får sin plats i lagen. Men den ger också utrymme för att skydda lokalt värdefulla miljöer. Även friluftslivets intressen kan bevakas med hjälp av PBL. Det sker genom att kommunerna får möjligheter att avsätta områden för friluftslivets behov, och genom att reglerna om strandskydd förs över till PBL från naturvårdslagen.

De befintliga bebyggelsemiljöerna måste tas till vara och förvaltas på ett riktigt sätt. En rad omständigheter talar för att framtidens byggnadsåtgärder i hög grad kommer att gälla dessa miljöer. I PBL ställs krav både på utformningen av nya miljöer och på underhåll av befintliga byggnader. PBL erbjuder också nya möjligheter för att genomföra förändringar. Utrymme ges för en större lokal frihet, både beträffande utformningen av byggnader och miljöer och beträffande val av form för genomförandet.

Människorna ställer också andra krav på att miljön skyddas och bevaras. För många förändringar som har stor betydelse för miljön krävs i dag inte tillstånd, vare sig enligt BL eller enligt någon annan lag. Tillståndsplikt föreslås nu för sådana åtgärder.

I ett alltmer komplicerat samhälle ställs också berättigade krav på förenklingar och större frihet. I PBL föreslås att mindre byggnadsåtgärder undantas från bygglovplikt och att vissa åtgärder på befintliga byggnader får vidtas mer fritt än i dag. Lagen är vidare uppbyggd så, att nybyggnadsförbud inte skall finnas längre.

Den snabba tekniska utvecklingen medför svårigheter att överblicka förändringar och se sambanden mellan orsak och verkan. Människornas krav på delaktighet i besluten ökar bl. a. av den orsaken. Det gäller både delaktighet i form av allmänt medborgarinflytande och möjligheter att få vara med när de egna intressena berörs särskilt. I PBL formuleras regler som skall garantera insyn i planeringen.

Alla medborgare får anföra besvär hos länsstyrelsen om kommunen inte har följt de regler som har ställts upp för att stärka medborgarinflytandet. Hyresgästerna ges besvärsrätt på samma sätt som fastighetsägare.

Människorna ställer krav på besked och på att få veta motiven för fattade beslut. I PBL reses krav för att tillgodose detta. Besked skall ges i ett sammanhang som ligger nära den enskilde. Den översiktliga planeringen ges därför ingen rättsverkan mot enskilda. En annan sak är att den måste få stor och ofta avgörande självständig betydelse i frågor av övergripande betydelse för kommunens struktur och allmänna utveckling.

PBL ger alltså nya förutsättningar för den översiktliga fysiska planeringen. Alla kommuner skall ha en plan som visar markens användning i stort. Planen, som kallas marköversikt, skall utarbetas med hänsyn till sociala, ekonomiska och fysiska faktorer. Grundläggande krav om detta formuleras i lagen.

Dagens stads- och byggnadsplaner ersätts av ett enhetligt begrepp, detaljplan. PBL innebär här viktiga förändringar. Rättigheten att utnyttja en byggnadsrätt blir nu tidsbegränsad. I stället skall rätten vara starkare skyddad än i dag under den utsatta tiden, som kallas genomförandetid. En annan viktig förändring är att kommunens bedömningar skall få en starkare ställning än i dag vad gäller de avvägningar angående miljöns utformning som görs en i detaljplan. Kommunernas beslut att anta planer skall vara slutliga. Bara i särskilt preciserade fall skall staten på eget initiativ kunna ifrågasätta besluten. Det är också naturligt att enskilda sakägares besvärsmöjligheter beskärs vad gäller de principer som kommunen har lagt till grund för en detaljplan.

I övrigt kvarstår besvärsrätten i sak oförändrad. En viss begränsning av möjligheten att fullfölja ett besvärsärende ända upp till regeringen föreslås.

Även marköversikten skall antas av kommunen. Ingående samråd skall ske före antagandet med statliga myndigheter, berörda kommuner, kommunens medborgare och berörda sakägare. Staten har emellertid, som redan antytts, möjlighet att på eget initiativ ifrågasätta de kommunala avvägningarna på vissa preciserade grunder. Det gäller främst om riksintressen har åsidosatts och om nödvändig samordning mellan kommunerna har försummats.

En ny planform, markförordnande, införs. Med dess hjälp kan kommunen utfärda bebyggelsereglerande och andra bestämmelser som får rättsverkan mot enskilda. Ett sådant förordnande skall naturligtvis grundas på lagens krav. Berörda sakägare ges besvärsrätt.

Samarbetsformerna är av stor vikt för beslutens kvalitet. Kommunstyrelsen får ansvaret för den översiktliga fysiska planeringen och dess samordning med annan planering. Byggnadsnämnden får jämfört med i dag ett ökat ansvar för miljö-, naturvårds- och kulturfrågor. Länsstyrelsens roll som samordnare av statens intressen markeras starkt.

Regler för samspelet mellan den kommunala fysiska planeringen och beslut enligt andra lagar ställs också upp. I frågor som är av stor betydelse för kommunen och där riksintressen berörs får kommunerna en starkare ställning än i dag.

Planeringen måste vara realistisk. Frågor kring hur en plan skall kunna genomföras bör aktualiseras på ett tidigt stadium och studeras fortlöpande under planeringsprocessen. I PBL föreskrivs en obligatorisk genomförandebeskrivning vid all planläggning. Den skall omfatta tekniska, ekonomiska och rättsliga genomförandefrågor. Kommunstyrelsen skall ha ansvaret för att en genomförandebeskrivning upprättas. Nya genomförandemöjligheter öppnas också. Kommunen får rätt men inte skyldighet att medverka till att fastighetsägare samverkar för att genomföra en plan. En s. k. exploateringssamfällighet kan bildas och företräda fastighetsägarna i frågor som rör exploateringen. Regler ställs upp för fördelning mellan delägarna av ansvar, kostnader och nytta av en sådan samverkan.

Plansystemet och tillståndspliktens omfattning m. m.

Den följande redogörelsen utgår från reglerna i 7-11 kap. om planer m. m. samt i 13 kap. om tillståndsprövningen.

Plansystemet bygger på att varje kommun skall ha skyldighet att bedriva fysisk planering inom hela sitt område. Kommunen skall också samla in ett planeringsunderlag och hålla det aktuellt. Kommunens fysiska planering skall redovisas dels i översiktlig form, dels i detaljplaner. Fysisk planering är i första hand en kommunal angelägenhet. Det är emellertid många intressen som måste vägas samman. I vissa fall skall de slutliga besluten i markanvändningsfrågor kunna fattas av staten. I PBL anges vilket organ som skall besluta i olika markanvändningsfrågor. Planer skall antas av kommunfullmäktige, som dock beträffande detaljplaner skall kunna lämna över beslutanderätten till byggnadsnämnden. Kommunstyrelsen får ansvaret för den översiktliga fysiska planeringen. Byggnadsnämnden skall utarbeta förslag till detaljplaner och besluta i tillståndsfrågor.

Inom varje kommun skall det finnas en aktuell m a r k ö v e r s i k t som omfattar hela kommunen. För särskilda områden redovisas om befintliga förhållanden skall bestå eller om de skall förändras på kort eller lång sikt. I marköversikten anges också de områden där riksintressen finns och hur dessa intressen skall tillgodoses. Marköversikten skall antas av kommunfullmäktige. Därefter skall den vara vägledande för beslut inom kommunen. Den kan bl. a. ange formerna för fortsatt planläggning och riktlinjer för beslut om tillståndspliktens omfattning.

Marköversiktens syfte får inte motverkas vid byggloVprövning och vid beslut om markanvändning som fattas enligt andra lagar. Marköversikten ger inte markägare rätt att företa de ändringar som förutsätts i planen. Inte heller skall planen i övrigt ha någon rättsverkan för enskilda. För att riktlinjerna i marköversikten skall få en sådan effekt måste de föreskrivas i en detaljplan, ett markförordnande eller ett förordnande enligt någon annan lag än PBL, t. ex. naturvårdslagen.

För en del av en kommun kan en o m r å d e s p l a n upprättas. Områdesplaner bör kunna användas både som en mer detaljerad marköversikt och som en förberedande åtgärd inför detaljplanläggning av ett område. Om exploatering skall ske, kan områdesplanen betraktas som ett program inför kommande detaljplaner. En områdesplan får inte motverka syftet med marköversikten. Områdesplanen gäller intill dess att den ändras eller upphävs. Den ger inte fastighetsägare möjlighet att företa de ändringar som förutsätts i planen. Inte heller skall planen i övrigt ha någon rättsverkan för enskilda.

Nuvarande stads- och byggnadsplan ersätts av en enda planform. Den kallas d e t a l j p l a n och är i stor utsträckning identisk med dagens stadsplan. Detaljplan skall i allmänhet upprättas för områden där en samlad bebyggelse av betydelse eller en anläggning av betydelse skall komma till stånd eller undergå förändring av betydelse. Rätten att genomföra en plan tidsbegränsas genom regler om genomförandetid. Denna tid bestäms vid antagandet. Den kan vara minst fem och högst femton år. Genomförandetiden kan förlängas eller förnyas. Planen gäller till dess att den ändras eller upphävs. Under genomförandetiden är den enskildes ställning stark. Planen kan då ändras eller upphävas bara om synnerliga skäl föreligger. Medför planändringen olägenheter för en fastighetsägare skall han kompenseras ekonomiskt. Efter genomförandetiden däremot kan planen ändras eller upphävas om det finns ett allmänt

intresse av det. Då uppstår inte någon ersättningsskyldighet gentemot fastighetsägaren. En detaljplan får inte antas om den motverkar syftet med marköversikten eller en områdesplan.

Ett markförordnande kan innehålla föreskrifter om att ett område skall bevaras på ett visst sätt eller att åtgärder inte får vidtas som försvårar senare användning för en allmän anläggning. Genom ett markförordnande kan vidare tillståndsplikten utvidgas eller inskränkas, strandskyddsområdenas storlek bestämmas och byggnadsreglerande bestämmelser införas. Markförordnande kan även användas för att besluta om exploateringssamverkan mellan fastighetsägare och för att göra viss mark tillgänglig för allmänhetens friluftsliv. Ett markförordnande får inte antas om det motverkar marköversiktens syfte. Om föreskrifter i ett markförordnande innebär skada av en viss storlek, kan ersättning utgå till fastighetsägaren.

Frågorna om hur en plan skall genomföras bör aktualiseras tidigt och studeras fortlöpande under planeringsprocessen. Detta är särskilt viktigt när allt fler planeringsinsatser avser förnyelse av befintliga bebyggelsemiljöer. En genomförandebeskrivning blir obligatorisk vid all planläggning. Huvudmannaskap för olika slag av bebyggelse och anläggningar, tidsprogram och kostnadsfördelning mellan olika intressenter är exempel på frågor som förtroendemännen, medborgarna i allmänhet och enskilda som berörs av planläggningen behöver få belysta på ett överskådligt sätt. Kommunstyrelsen ansvarar för genomförandefrågorna. Ett nytt institut, fastighetsplan, som ersätter tomtindelningen, läggs fram. Detta bl.a. för att man i ett planpolitiskt sammanhang skall kunna reglera detaljer i fråga om det fastighetsrättsliga genomförandet. Fastighetsplanen har utformats så att den kan ge stöd även för att inrätta servitut och gemensamhetsanläggningar. Planen kan också under

vissa förutsättningar tillämpas utanför områden med detaljplan, t.ex. för att underlätta kompletteringsbebyggelse i mindre orter. Regler föreslås för exploateringssamverkan. Dessa regler ger fastighetsägare möjligheter att samverka i form av en exploateringssamfällighet inom områden där fastighetsindelningen är splittrad.

Tillståndspliktens omfattning i form av bestämmelser om bygglov, rivningslov och marklov ger den viktigaste gränsen för PBL:s räckvidd. I PBL ges kommunerna möjlighet att genom föreskrift i en detaljplan eller i ett markförordnande variera tillståndspliktens omfattning, dvs. skyldigheten att söka bygglov. I lagen anges vilka åtgärder som normalt skall vara tillståndspliktiga. Inom områden som är mindre känsliga skall vissa åtgärder kunna undantas från krav på tillståndsplikt. För byggnader med arbetslokaler eller personalrum finns dock inte denna möjlighet. Vidare skall inom områden där t.ex. bevarandeintressena är framträdande tillståndspliktens omfattning kunna utvidgas. Vissa anläggningar som idag inte är bygglovpliktiga föreslås bli det. Rivningslov krävs normalt inom detaljplan och i övrigt där kommunen i ett markförordnande har angett att rivningslov krävs. Rivning kan vägras med hänsyn till bostadsförsörjningen och en särskilt värdefull miljö. Skyldighet att söka marklov till schaktning och fyllning m.m. kan föreskrivas i en detaljplan eller i ett markförordnande.

Bygglovprövningen kan sägas bestå av två moment, dels en prövning av om marken skall få användas på ett avsett sätt med hänsyn till bestämmelserna i 2-4 kap. (planenlighetskravet), dels en teknisk och estetisk prövning mot reglerna i 5 kap. (egenskaps-

kraven). Ett beslut om att marken får användas för den sökta åtgärden kan ges i form av ett förhandslov som gäller viss tid. Möjlighet finns att tidsbegränsa ett bygglov för att uppföra en byggnad eller anläggning eller för att ändra en byggnads användningssätt. Den sammanlagda tiden för att i ett sådant fall behålla byggnaden eller anläggningen eller den ändrade användningen får inte överstiga 20 år. För samma tid kan en tillfällig markanvändning regleras i en detaljplan. I övrigt kan ett lov förenas med villkor om att en annan byggnad eller anläggning på fastigheten skall rivas, byggas om eller ges ändrad användning.

Det har angetts att ett planenlighetskrav gäller vid tillståndsprövningen. Detta innebär närmare sett att åtgärden inte får strida mot en detaljplan eller ett markförordnande. Marköversiktens syften får inte motverkas. Vidare gäller de i 2-4 kap. angivna riktlinjerna. Den andra delen av tillståndsprövningen sker mot egenskapskraven i 5 kap.

Planenlighetskravet har vissa undantag. Ett av dem avser åtgärder inom ramen för en pågående markanvändning när en detaljplan har lagts ut för en förändring av markanvändningen. Markägaren kan enligt gällande rätt inte åläggas att vidta en planerad förändring. PBL bygger här på samma princip. Önskar samhället men inte markägaren att planen skall genomföras, måste marken alltså förvärvas genom ett avtal, någon expropriativ åtgärd eller med stöd av de tidigare antydda reglerna om exploateringssamverkan.

Om varken markägaren eller samhället vill vidta förändringen, kan det enligt gällande rätt uppstå påtagliga olägenheter för samhället, markägaren, hyresgäster m.fl. till följd av nybyggnadsbegreppets innebörd och rättsliga funktion. Byggnader kan t.ex. många gånger inte underhållas eller rustas upp på ett önskvärt sätt om de strider mot planen. Härvid

kan det uppkomma kapitalförstöring, och angelägna åtgärder för t. ex. fortsatt drift i industriell eller liknande verksamhet kan hindras, vilket ofta strider mot samhällets intressen. Förhållandena för den enskilde blir otrygga när projekterings- och investeringsinsatser hindras. Även om man utgår från att upprättade planer i fortsättningen bör vara realistiska, så att antalet sådana besvärande situationer begränsas, är det uppenbart att de inte helt kan undvikas. I PBL införs därför en rätt för markägaren att i vissa fall få bygglov till vissa närmare angivna åtgärder inom ramen för pågående markanvändning utan hinder av en sådan plan som anger ett förändrat användningssätt.

Det måste framhållas att åtgärder som är hänförliga till pågående markanvändning inte avses få gå utöver de begränsningar som anges i gällande detaljplan, om planen reglerar just den bebyggelse som redan finns på fastigheten i fråga och den användning av bebyggelsen som för tillfället pågår. Bygglovpliktiga åtgärder inom ramen för pågående markanvändning måste alltså vara planenliga i dessa fall.

Möjligheten att vidta åtgärder inom ramen för pågående markanvändning bör inte få vara villkorslös. I likhet med andra åtgärder måste även sådana som ligger inom ramen för pågående markanvändning fylla normala krav på teknisk standard m. m. i 5 kap.

Anser kommunen att det är angeläget att en upprättad plan genomförs och har kommunen begärt och fått expropriationstillstånd för detta, är det givet att en ansökan om bygglov för en åtgärd inom ramen för pågående markanvändning får avslås. Vidare har kommunen möjlighet att vilandeförklara en ansökan om bygglov eller rivningslov för att genom bl. a. en expropriativ åtgärd få en avsedd markanvändning till stånd.

Som framgår av det sagda får begreppet pågående

markanvändning en central betydelse för att dra gränsen mellan allmänt och enskilt inflytande i markanvändningsfrågor. Begreppet förekommer vidare i PBL:s 20 kap. som innehåller ersättningsbestämmelser. Det definieras i 1 kap. 3 § på följande sätt.

Med pågående markanvändning avses i denna lag den verksamhet som bedrivs på en viss fastighet eller en del av en fastighet, om inte verksamheten är olovlig eller endast tillfällig.

En åtgärd skall anses hänförlig till pågående markanvändning, om syftet med åtgärden är att verksamheten skall vidmakthållas eller förbättras i normal omfattning. Detta gäller dock inte om åtgärden är ägnad att väsentligt inverka på kommunens planer och program för olika verksamheter.

Kravbestämmelserna i 2 kap. och 4-5 kap.

De materiella riktlinjerna för avgöranden i markanvändningsfrågor har tagits in i 2-5 kap. PBL. Även bestämmelserna i 6 kap. med särskilda krav beträffande vissa befintliga byggnader, underhåll m. m. utgör grund för beslut i sådana frågor. I 2 kap. finns allmänna riktlinjer av övergripande natur. Syftet med dem är att ge vägledning i fråga om mål och inriktning för planläggning och tillståndsprövning. Dessa bestämmelser har detaljerats och preciserats för tillämpningen i vissa särskilda avseenden. I 3-5 kap. föreslås således särskilda bestämmelser angående riksintressen, bebyggelsemiljöns utformning samt byggnaders placering och utformning.

Bestämmelserna i 2, 4 och 5 kap. har en sådan form, att de ger spelrum för olika värderingar i skilda beslutssituationer. Avsikten är att det inte skall finnas några föreskrifter i förordning eller myndighetsförfattning i anslutning till bestämmelserna i 2 och 4 kap. Någon detaljstyrning skall alltså inte förekomma. Lagreglerna i PBL möjliggör en nyanse-

rad och smidig tillämpning vid planläggningen och i samband med tillståndsprövningen. Däremot behövs föreskrifter för verkställighet av bestämmelserna om utformningen av byggnader m. m.

PBL har utformats så att de materiella krav som ställs upp i lagen skall vara gemensamma för alla planinstitut. Det har emellertid varit nödvändigt att gå ett steg längre på denna väg. När prövningen avser tillstånd till en åtgärd utanför detaljplan, kommer det ofta att vara så att den översiktliga plan som gäller inte behandlar den sökta åtgärden. De allmänna riktlinjerna i 2 kap. - med vissa undantag - liksom kraven i 3 och 4 kap. samt vissa krav i 5 kap. skall därför tillämpas inte bara vid planläggning utan vid alla slags beslut enligt PBL, dvs. även vid förhandslov, bygglov, marklov, rivningslov etc. Helt naturligt kommer kravbestämmelserna i PBL i första hand att tillämpas vid planläggning. Planläggningsstyrande är till fullo bestämmelserna i 2 - 4 kap. Några nyheter i 2 och 4 kap. skall nu först beröras.

Ur 2 kap. kan noteras ett allmänt lämplighetskrav för byggnader och anläggningar. Vidare ges naturvårdens, friluftslivets och kulturminnesvårdens intressen en framskjuten roll. Det slås fast att hänsyn skall tas till de miljömässiga värden som finns i den befintliga bebyggelsens och kulturlandskapets karaktär. Särskilt värdefulla byggnader, bebyggelsemiljöer och kulturlandskap skall om möjligt bevaras.

Bestämmelserna i 4 kap. handlar om utformningen av ny bebyggelse. Bland dem märks särskilt en bestämmelse om att det vid utformningen av en bebyggelsemiljö skall eftersträvas att möjligheterna till framtida förändringar och kompletteringar underlättas. Vidare sägs att denna och övriga bestämmelser i kapitlet skall tillämpas i skälig utsträckning vid ändring eller komplettering av befintliga bebyggelsemiljöer.

Särskilda bestämmelser om placeringen inom tomt och utformningen av byggnader och anläggningar, ordnande av tomt m. m. tas in i 5 kap. PBL. Som tidigare har nämnts så förutsätts att föreskrifter och allmänna råd för tillämpningen av dessa bestämmelser skall utfärdas.

I korthet gäller följande allmänna krav enligt 5 kap. Vid placering och utformning av byggnader skall man ta hänsyn till att de på ett lämpligt sätt ansluter till och inte orsakar besvärande olägenheter för omgivningen. Det ställs också krav på hållfasthet och beständighet hos byggnader och den fasta inredningen, goda hygieniska och sanitära förhållanden i bostäder och arbetslokaler, skydd mot brand och olycksfall, en god energi- och vattenhushållning, handikappanpassning av vissa byggnader samt på anordningar för en godtagbar avfallshantering. Byggnader under marken eller som sträcker sig under markytan skall utformas så att en skadlig förändring av grundvattennivån undviks.

De nu redovisade bestämmelserna gäller även för anläggningar. I övrigt är främst kravet vid underjordsbyggande samt bestämmelsen mot besvärande omgivningspåverkan nyheter i förhållande till gällande rätt. Bestämmelserna i 5 kap. skall tillämpas när nya byggnader och anläggningar ändras eller byggs till. Vid ändringsarbeten skall, såsom gäller för närvarande, de delar av byggnaden eller anläggningen som berörs av ändringen i skälig utsträckning uppfylla de angivna kraven. Vid den bedömningen skall enligt ett uttryckligt stadgande i PBL hänsyn tas till byggnadens eller anläggningen beskaffenhet, dess ändamål och återstående användningstid samt kostnaderna för åtgärden.

I 5 kap. tas också in dels de från naturvårdslagen överförda bestämmelserna om strandskydd, dels de

vidgade möjligheterna till skydd för byggnader eller bebyggelseområden som representerar större värden från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt. Skyddet innebär att byggnader och bebyggelseområden av denna karaktär inte får förvanskas vare sig genom arbeten som rör byggnader eller mark eller genom några byggnads- eller anläggningsåtgärder i grannskapet. De restriktioner som kan följa av denna bestämmelse kan bli både mer detaljerade och omfattande än vad som kan följa av bestämmelserna i övrigt i 5 kap. om hänsynen till strävandena att bevara kulturvärden vid byggnaders placering och utformning. Bestämmelsen får tillämpas på sådana byggnader som i en detaljplan eller i ett markförordnande har angetts som skyddsvärda. Erforderliga skyddsbestämmelser skall anges där. Ersättning kan utgå till bl. a. fastighetsägaren om han genom förordnandet hindras att vidta åtgärder inom ramen för pågående markanvändning. På ett liknande sätt kan föreskrifter meddelas till skydd för friluftslivet.

Till 5 kap. har förts över motsvarande bestämmelser i BS om ordnande av tomt m. m. Därvid har också förutsättningarna vidgats för att kräva utrymme för friytor och parkering.

När det gäller bestämmelserna i 5 kap. skall konstateras, att byggnadsnämnden får medge mindre avvikelser från dessa om det inte medför någon olägenhet från tekniska eller andra synpunkter. I fråga om handikappanpassningen angavs tidigare att krav i det hänseendet gäller för vissa byggnader. För arbetslokaler finns ett principiellt krav på handikappanpassning. Det kravet kan, i stort sett såsom för närvarande, efterges för ett utrymme som skall användas som arbetslokal om det behövs med hänsyn till arten av den verksamhet för vilken utrymmet är avsett.

N ä r m a r e o m 6 k a p.

Kapitlet rymmer särskilda krav på förbättring och underhåll av byggnader, anläggningar och tomter. Sådana krav kan enligt gällande rätt resas med stöd av bl. a. BS och arbetsmiljölagen. Specialregleringen för arbetslokaler består enligt PBL. Det föreslås inte heller att bestämmelserna i t. ex. brandlagstiftningen skall tas in i PBL.

I fråga om förbättring gäller följande enligt PBL. Såsom har angetts tidigare, kan förbättringskrav resas i samband med ändring av en byggnad. I PBL vidgas kraven när det gäller förbättring utan samband med annan ändring av en byggnad. Bestämmelsen i BS när det gäller avfallshantering förs över till PBL. En nyhet är däremot förslaget att kraven i PBL vid dess ikraftträdande på bärförmåga, stadga och beständighet hos byggnadens bärande delar samt på skydd mot olycksfall i skälig utsträckning skall gälla även byggnader som har uppförts före det att PBL träder i kraft. När det gäller den yttre miljön vidgas möjligheterna att kräva utrymmen för utevistelse och parkering.

Även i fråga om underhållsskyldigheten innebär PBL en vidgning jämfört med nuvarande bestämmelser. En byggnad skall underhållas så att bärförmågan och stadgan hos de bärande delarna i skälig utsträckning hålls i stånd. Detsamma skall gälla anordningarna för skydd mot brand, fukt och olycksfall samt anordningarna för handikappanpassning, trevnad, hygien, energihushållning och avfallshantering. Byggnadens yttre skall hållas i ett vårdat skick. För kulturhistoriskt värdefulla byggnader kan i en detaljplan eller ett markförordnande ges bestämmelser om både yttre och inre underhåll. I vissa fall kan då kompensation utgå till ägaren. Även för anläggningar införs en vidgad underhållsskyldighet. Med vissa begränsningar motsvarar den vad som föreslås beträffande byggnader i allmänhet.

Gällande bestämmelser i BS och naturvårdslagen om skadade eller förfallna byggnader samordnas i PBL. Byggnadsnämnden får således befogenhet att kräva att en byggnad eller anläggning sätts i stånd eller rivs i vissa fall. I anslutning till ett sådant föreläggande föreslås byggnadsnämnden också kunna förordna om användningsförbud.

Ö v r i g t

Bestämmelserna i lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m.m. (LPI) har arbetats in i PBL, där de utgör 15 och 16 kap.

PBL:s ersättningsbestämmelser i 20 kap. innebär bl. a. att kommunen har möjlighet att i en detaljplan eller ett markförordnande meddela föreskrifter för att ta till vara befintliga kultur- och miljövärden eller för att trygga friluftsintresset. Uppkommer det i ett sådant fall en skada av viss storlek skall kommunen vara skyldig att betala ersättning. Om föreskrifterna är så betungande att det uppkommer synnerligt men för fastighetsägaren skall kommunen vara skyldig att inlösa fastigheten. Kommunen är skyldig att lösa in mark som är avsedd för annat än enskilt bebyggande. Beträffande gatu- och parkmark gäller detta dock endast om kommunen är väghållare. Om fastighetsägaren hindras att genomföra en detaljplan under genomförandetiden eller att utnyttja ett giltigt förhandslov, bygglov eller marklov skall full kompensation utgå.

Beträffande samordningen mellan PBL och annan lagstiftning märks bl. a. att vissa bestämmelser i bl. a. naturvårdslagen förs över till PBL. I övrigt råder följande principer. Beslut enligt olika speciallagar får inte strida mot en detaljplan eller ett markförordnande. Beträffande områden som inte omfattas av en detaljplan eller ett markförordnande

skall specialmyndigheten inhämta ett yttrande från kommunen. Om kommunen anser att ett tillstånd enligt speciallagen skulle motverka ett riksintresse eller i övrigt, när det gäller åtgärder av ingripande beskaffenhet, motverka syftet med marköversikten, skall tillåtlighetsfrågan hänskjutas till regeringen. Vid den prövningen får kommunens mening vika bara om ansökningen avser ett företag som i sig är ett riksintresse eller om det rör sig om en mellankommunal fråga som måste lösas.

SAMMANSTÄLLNING AV ENKÄTSVAR

I N N E H Å L L

SAMMANSTÄLLNING AV ENKÄTSVAR

INLEDNING

Utredningen har berett samtliga kommuner tillfälle att besvara en enkät om industrisanering m. m.

Enkäten utarbetades efter samråd med Delegationen för företagens uppgiftslämnande (DEFU). DEFU hade enligt förordningen (1978:11) om prövning av myndighets uppgiftsinsamling från företag, kommuner och organisationer att pröva utformningen av en enkät som denna. Till följd av samrådet utfördes först en provenkät med ett tjugotal kommuner. Övriga kommuner fick sedan den enkät som utgör underbilaga 2.1. Till följd av samrådet kom den slutliga enkäten bl. a. att begränsas på så sätt att endast kommuner i vilka det förekommer eller har förekommit någon väsentlig olägenhet från allmän synpunkt i anledning av en nedlagd industriell eller liknande verksamhet - såsom begreppen har beskrivits på sid 2 - 3 i enkäten - behövde besvara enkätens del II (s. 5 ff). Enkäten har, med det undantag som framgår av fråga 5 b, sikte på från markanvändningssynpunkt mer omfattande industriell verksamhet som har lagts ned år 1970 eller senare.

Enkätsvaren har avgetts under 1980 och avser förhållandena fram till tidpunkten för svaret. Kommunindelning är den som rådde den 1 januari 1980.

Svar har avgetts av 250 kommuner. 29 kommuner har således inte avgett något svar. Bortfallet fördelar sig relativt jämnt över landet. Det kan dock anmärkas att flera stora kommuner har avstått från att svara på enkäten. Av underbilaga 2.2 framgår län för län vilka kommuner som har svarat.

Enkätsvaren har bearbetats i sekretariatet. De har utgjort ett värdefullt material för utredningen främst genom att, såsom avsikten också var, skaffa en bred överblick. En-

kätsvaren har utgjort utgångspunkten för olika närmare studier, såsom i bilagorna 3 och 4, samt följts av många kontakter med kommuner, ofta per telefon. Enkätsvaren har bara i begränsad mån legat till grund för sammanställningar i tabeller. Detta har till del sin förklaring i det som angavs nyss, med syftet att skaffa en bred överblick. Vidare kom enkäten till följd av samrådet med DEFU att begränsas på sätt som nyss angavs. Det finns särskild anledning att vara uppmärksam på att de fall som har redovisats för utredningen är ett urval av fall, och inte någon kartläggning av en viss tidsperiod.

INDELNINGSGRUNDER M. M.

Kommunerna som har svarat på enkäten har delats in i tre klasser. Klass I rymmer kommuner som har redovisat att någon nedläggning av sådan industriell eller liknande verksamhet som avses i enkäten inte har förekommit.

Klass II omfattar de kommuner som har haft nedläggningar som avses i enkäten men där nedläggningen eller nedläggningarna inte har inneburit någon väsentlig olägenhet i den bemärkelse som avses i enkäten.

Klass III avser de kommuner som har haft nedläggningar som har medfört olägenheter. Dessa kommuner har även besvarat de mer ingående frågorna i del II av enkäten.

Vid bearbetningen av enkäten har en mera detaljerad uppdelning gjorts av de kommuner som tillhör klass III. Detta ger en grupp där olägenheterna har undanröjts och en grupp där olägenheterna kvarstår. I några fall har delar av den sistnämnda gruppen studerats, nämligen nedläggningar 1970 - 1978 med kvarstående olägenheter och nedläggningar före 1970 (Figur 1).

I underbilaga 2.2 anges län för län till vilken klass de kommuner som har avgett svar har förts.

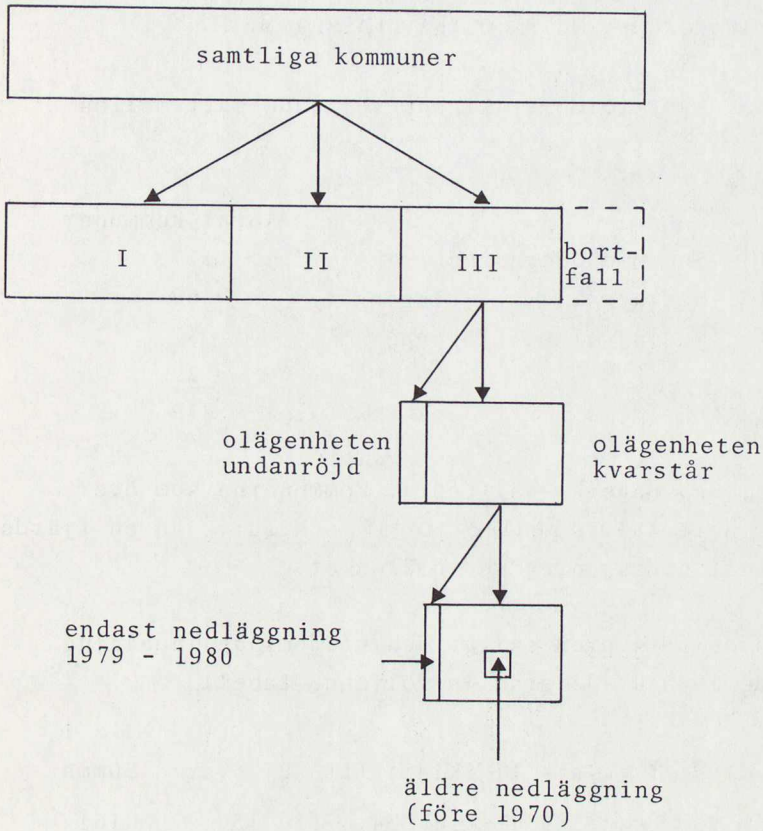

Figur 1. Indelning av kommunerna i olika grupper

KOMMUNERNAS FÖRDELNING PÅ OLIKA KLASSER M. M.

Kommunernas svar fördelar sig på följande sätt mellan klasserna.

		Antal kommuner
Klass I	Ingen nedläggning	127
Klass II	Nedläggning, ej olägenhet	66
Klass III	Nedläggning, olägenhet	57
Ej svar		29
Summa		279

Det är således ungefär hälften av kommunerna som över huvud har haft större nedläggningar, och färre än en fjärdedel har haft nedläggning med olägenhet.

Om man fördelar svaren enligt den stödområdesindelning som gällde 1980-01-01 erhålls följande tabell

Stödområde	Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar	Summa
0	75	39	34	13	161
1	3	2	2	2	9
2	9	7	4	2	22
3	13	8	10	4	35
4	8	5	4	1	18
5	9	2	3	3	17
6	10	3	0	4	17
Summa	127	66	57	29	279

Av tabellen kan utläsas att svaren i stort inte avviker från en helt slumpmässig fördelning av svaren. Undantag utgör dock kommunerna i stödområde 6 (Sorsele, Jokkmokk m.fl. kommuner i Norrlands inland) som inte redovisar någon nedläggning med olägenheter. Ovanligt många kommuner i stödområde 6 saknar helt större industrinedläggningar, sannolikt på grund av att större industrier är ovanliga inom stödområde 6.

Om man gör en geografisk indelning kan man konstatera, att endast tre kommuner i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län redovisar någon nedläggning med olägenhet, nämligen Boden, Norsjö och Krokom.

Klass III är något vanligare än genomsnittet bland kommuner i stödområde 3. Det torde bero på att många kommuner i Västernorrlands län, Hälsingland och Bergslagen, som tillhör stödområde 3, har företag i massa-, gruv-, samt järn- och stålindustrin.

Kommunernas enkätsvar fördelar sig på olika kommunstorlekar efter invånarantalet enligt följande. Invånarantalet den 31 december 1979 har använts.

Antal invånare	Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar	Summa
Under 10 000	38	12	5	6	61
10 000 - 19 999	46	27	19	9	101
20 000 - 39 999	29	12	20	6	67
40 000 - 79 999	13	10	9	4	36
80 000 - 159 999	1	4	2	4	11
160 000 eller fler	0	1	2	0	3
Summa	127	66	57	29	279

Kommuner utan nedläggningar, klass I, är klart överrepresenterade bland de minsta kommunerna. Ovanligt många kommuner med olägenheter finns bland kommuner med 20 000 - 40 000 invånare. Bortfallet är relativt sett stort bland kommuner med 80 000 - 160 000 invånare.

ANTALET NEDLÄGGNINGAR FÖRDELAT PÅ OLIKA BRANSCHER OCH EFTER TIDPUNKTEN

Enkäten ger ingen exakt uppgift om det totala antalet nedläggningar av industriell eller liknande verksamhet av

inte obetydlig omfattning. Enligt enkätsvaren har de 66 kommunerna i klass II haft minst 167 nedläggningar av mer omfattande industriell verksamhet under tioårsperioden 1970-1980. Med ledning av detta kan det totala antalet nedläggningar under perioden grovt uppskattas till 350 - 400. 57 kommuner med olägenheter har i enkätsvaren redogjort närmare för totalt 183 nedläggningar varav 18 är äldre nedläggningar (före 1970). Det måste noteras att de 165 nedläggningarna från 1970 eller senare utgör ett urval av nedläggningar. Enkätsvaret omfattar nämligen, för det fall kommunen har haft fler än fem nedläggningsfall, de fem senaste.

128 nedläggningar var enligt enkätsvaren förenade med någon typ av olägenhet. 18 av dessa nedläggningar hade skett före år 1970.

På grund av enkätens utformning finns närmare uppgifter om bransch, storlek, åtgärder etc. bara för det urval av 183 nedläggningar som ägde rum i kommuner i klass III. Sammanställningen finns i tabell 1.

Det förtjänar att noteras att enkätsvaren nästan uteslutande avser industribyggnader. Verksamheter som tar mark i anspråk, utan att en i förhållande till arealen omfattande bebyggelse föreligger, förekommer sparsamt. Några sådana exempel finns emellertid, t. ex. gruvdrift, varvsrörelse, avfallshantering, torvtäkt, grustäkt och kalkbrott.

Tabell 1. Fördelningen på olika branscher av de redovisade nedläggningarna i kommuner i klass III

Bransch	Antal	Varav med olägenhet
Träindustri, utom sågverk	19	12
Sågverk	17	13
Mekanisk industri och verkstäder	17	9
Gruvdrift	15	11
Tekoindustri	15	6
Massafabriker	12	11
Kemisk industri, även plast- o gummiindustri	10	7
Glasbruk	10	10
Tillverkning av byggnadsmaterial t ex betongindustri	8	8
Livsmedelsindustri, utom bryggerier och kvarnar	10	6
Gjuterier	6	4
Bryggerier	6	5
Järn- och stålindustri	4	3
Papperstillverkning	3	2
Tegelbruk	3	3
Kvarnar	3	3
Varv	3	2
Sopstationer	2	1
Flygfält	2	2
Grustäkt, kalkbrott	2	2
Stenhuggeri	1	0
Övrigt	15	8
Summa	183	128

Nedläggningar av sågar, gruvor, järn- och stålverk samt av massa- och pappersindustri studeras närmare i bilaga 3.

Nedläggningar 1978 eller tidigare fördelat på olika branscher

Eftersom det kan ta en viss tid att undanröja olägenheter efter en nedläggning, kan det vara av intresse att särskilt studera vad som har hänt med de nedläggningar som skett 1978 eller tidigare. I tabell 2 anges fördelningen på olika branscher av nedläggningar som medfört någon olägenhet och hur många nedläggningar som hade kvarstående olägenheter år 1980.

Av tabellen framgår att huvuddelen av nedläggningarna med olägenheter inte var åtgärdade 1980 (77 av 102). Därav är 18 äldre nedläggningar, före 1970. Undantag från detta är bl.a.mekaniska verkstäder där endast ett fåtal är osanerade (3 av 8). Anmärkningsvärt är också det stora antalet sågverk och annan träindustri med olägenheter. I övrigt innehåller materialet en provkarta på branscher där saneringsproblemen i stort varit kända redan tidigare.

Gruvor har som väntat kommit högt upp på listan. Av de 10 nedläggningarna med kvarstående olägenheter avser 6 äldre nedläggningar som har väsentliga olägenheter.

Tabell 2 Antal nedläggningar år 1978 eller tidigare med kvarstående olägenheter år 1980

Bransch	Antal	Varav med olägenhet	Varav med kvarstående olägenhet 1980
Träindustri, utom sågverk	16	12	8
Sågverk	10	9	8
Mekanisk industri och verkstäder	16	8	3
Gruvdrift	12	11	10
Tekoindustri	13	6	5
Massafabriker	8	8	6
Kemisk industri, även plast- och gummiindustri	6	6	4
Glasbruk	6	6	4
Tillverkning av byggnadsmaterial t ex betongindustri	7	7	4
Livsmedelsindustri, utom bryggerier och kvarnar	7	5	3
Gjuterier	5	3	2
Bryggerier	5	4	4
Järn- och stålindustri	2	1	1
Papperstillverkning	3	2	2
Tegelbruk	2	2	2
Varv	1	1	1
Kvarnar	2	2	2
Sopstationer	2	1	0
Flygfält	1	1	1
Stenhuggeri	1	0	0
Grustäkt, kalkbrott	1	1	1
Övriga	11	6	6
Summa	137	102	77
därav före 1970	18	18	18

Nedläggningar 1979 - 1980

46 av de 183 nedläggningar som närmare redovisats har skett under 1979 eller 1980. 26 av dessa medförde någon typ av olägenhet. Bland dessa noteras flera sågverk, glasbruk och massafabriker. Endast i ett fall hade olägenheten hunnit undanröjas.

Äldre nedläggningar

Antalet äldre nedläggningar (före 1970) med väsentlig olägenhet, som kvarstod ännu 1980, är betydligt färre än väntat. Totalt redovisas 18 äldre nedläggningar, varav sju gruvor eller annan utvinning av mineralråvara, två massafabriker, två kvarnar och två glasbruk. Det övervägande antalet av dem har lagts ned omkring 1960 eller senare. De anläggningar som är äldre är dels några gruvor, varav någon från tiden före andra världskriget, dels en torvtäkt, som lades ned 1945. Utredningen har på annat sätt fått uppgifter om andra äldre nedläggningar. Således framgår t.ex. av andra inventeringar bl. a. att det finns ett stort antal äldre sulfidmalmsgruvor som utgör väsentlig olägenhet genom urlakning av tungmetaller. En orsak till det låga antalet äldre nedläggningar enligt enkätsvaren kan vara att man i kommunen har vant sig vid att leva med resterna av äldre industriell verksamhet och därför inte betraktar dessa som en olägenhet. Ett annat skäl tycks vara att förhållandena i kommunen inte har övervägts tillräckligt ingående. Vid telefonkontakt med uppgiftslämnaren i kommunen har det i flera fall visat sig finnas ytterligare äldre nedläggningar som medför väsentliga olägenheter. En rimlig slutsats förefaller dock vara att man efter tio år normalt har återanvänt eller rivit industrilokaler eller beslutat att bevara en byggnad av kulturhistoriska skäl.

OLÄGENHETERNA

Bland urvalet från de 57 kommunerna av de 183 exemplen har en eller flera olägenheter förekommit vid nedläggningen, vid tidpunkten för enkätsvaret eller vid båda dessa tillfällen i 128 fall. Av dessa avser 110 nedläggningar 1970 eller senare. Den avgörande olägenheten är att byggnaden eller anläggningen har en speciell utformning som har bedömts göra den svår att återanvända. Detta gäller nästan alltid. Övriga vanliga olägenheter är risk för olycksfall inom industriområdet eller bristande inhägnad i tillsammans ungefär hälften av fallen samt att industrianläggningen stör stads- eller landskapsbilden i nära hälften av fallen.

Förfall av industrianläggningen, brandfara samt hälso- eller miljöfara på grund av avfall inom industriområdet förekommer i ungefär vart sjunde fall. Bristande hållfasthet hos byggnad eller anläggning är mindre vanlig. I enstaka fall förekommer andra olägenheter, såsom att annan, önskvärd markanvändning i eller invid industriområdet hindras, svårigheter att ordna trafikföring inom området vid en återanvändning samt att återställning inte har kommit till stånd efter täktverksamhet.

För nedläggningarna före 1970 är bilden likartad, men det är vanligare att störningar för stads- eller landskapsbilden samt bristande hållfasthet utgör en olägenhet. Antalet fall är emellertid som tidigare har angetts bara 18.

Antalet nedläggningar år 1970 - 1978 med kvarstående olägenhet vid enkättidpunkten var 59, varav 24 endast hade olägenheten svår att återanvända på grund av speciell utformning. 35 nedläggningar som skett år 1970 t.o.m. 1978 resulterade således i även andra typer av olägenheter som inte var undanröjda vid enkättidpunkten. Detta måste anses vara ett relativt lågt tal, knappt fyra per år.

ÄGARFÖRHÅLLANDEN OCH DEN NUVARANDE MARKANVÄNDNINGEN

I urvalet från de 57 kommunerna av de 183 exemplen var kommunen ägare till den fasta egendomen redan före nedläggningen i 12 fall och förvärvade den efter nedläggningen i 65 fall, i några fall genom förköp. Expropriation har inte utövats i något av fallen. I nio fall har nedläggningen berört mark som har upplåtits med tomträtt.

Enkätunderlaget lämpar sig inte för några bestämda sifferuppgifter i fråga om återställning och återanvändning. Kommunen har emellertid en betydande roll vid sanering. Detta skall belysas närmare i ett senare avsnitt. Redan nu kan konstateras, att kommunerna har förvärvat den fasta egendomen efter ungefär 1/3 av alla nedläggningar, under det att cirka 4/5 av förvärven avser fall då olägenheter har förekommit eller förekommer. Ändå så är industrianläggningarna med olägenheter ungefär lika ofta i annans ägo som i kommunens ägo.

Enligt en grov uppskattning gäller följande. Industribyggnader med olägenheter kommer, ibland efter det att olägenheterna har undanröjts, i knappt hälften av fallen till fortsatt användning. I övrigt är de till ungefär lika delar oanvända respektive har rivits eller skall rivas. När det gäller nedlagd verksamhet utan olägenheter sker en återanvändning i ungefär 3/4 av fallen, under det att 1/5 står oanvända.

Återanvända byggnader nyttjas i cirka tre fall av fyra för industriell verksamhet, ofta som industrihotell. Den nya användningen är inte sällan mindre intensiv än den tidigare. Den sysselsätter t.ex. färre personer eller tar inte hela byggnadsytan i anspråk. Ett annat exempel är att en industrilokal avsedd för tillverkning används som lager eller förråd. I begränsad omfattning har industrilokaler tagits i anspråk för en annan användning, nämligen som bostäder, kontor och skola.

En uppställning där dels den tidigare, dels den nya verksamheten anges ger en bild av de skiftande nya användningar som industrilokaler kan få.

Nedlagd verksamhet	Ny verksamhet
Gruva	Bilverkstad, plastbåtstillverkning, makadamtillverkning, grusbearbetning, åkeri, verkstad, daghem, vattentäkt
Bryggeri	Bostäder, mekanisk verkstad, teater, lager
Annan livsmedelsindustri	Mekanisk verkstad, bilgummiverkstad, industrihotell, kontor, lager
Teko-industri	Industrihotell, studieförbundslokaler, möbelstoppning, lager
Sågverk, hyvlerier	Timmerupplag, förråd, kaffefiltertillverkning, försäljning, trähustillverkning
Övrig träindustri	Verkstadsindustri, plastindustri, industrihotell, arbetsmarknadsutbildning, lager
Massaindustri	Åkeri, möbelgrossist, instrumenttillverkning, huselementtillverkning, bilfirma, fjäderfabrik, tapet-fabrik, arbetsmarknadsutbildning, maskinreparationer, skrothantering, hyvleri, snickeri, måleri, lager, industrihotell, stubbflistillverkning, plastfilmtillverkning, reningsanläggning, gummiindustri
Pappersbruk	Industrihotell, kapsyltillverkning, verkstadsindustri, kontor, lager
Kemisk industri, gummi- och plastindustri	Mekanisk industri, industrihotell
Glasbruk	Lager, småindustri, metall- och verkstadsindustri, tryckeri, sliperi, byggfirma, försäljning
Järn- och stålverk	Träskofabrik, skrothantering, lager, mekanisk verkstad, apparattillverkning, isolerglastillverkning, beläggning av elektroder, industrihotell, tillverkning av takelement och trähus
Verkstadsindustri	Tryckeri, kontor, verkstad, industrihotell, gymnasieskola, möbeltillverkning, plastindustri, lager

En intressant uppgift vore i vilken omfattning återanvända lokaler har byggts om. Enkätsvaren ger emellertid inte besked om detta. Det framgår dock att en återanvändning i flera fall har innefattat att någon byggnad eller del av byggnad har rivits.

KOMMUNENS ROLL VID SANERING

Av enkätsvaren framgår att kommunerna har spelat en viktig roll för saneringen av nedlagd industriell verksamhet och att kommunala förvärv ofta avser fastigheter med olägenheter.

Tabell 3. Kommunalt ägande vid nedläggningen och kommunala förvärv fördelat efter förekomst av olägenhet, undanröjd olägenhet och ej undanröjd olägenhet.

	Kommunen ägare vid nedläggningen	Kommunen har förvärvat a) sanerat	b) osanerat	Summa
Ingen olägenhet	5	8	3	16
Undanröjd olägenhet	4	1	17	22
Kvarstående olägenhet	3	2	28	33
Äldre nedläggningar (före 1970)	-	1	5	6
	12	12	53	77

De kommunala förvärven avser i huvudsak osanerade objekt med olägenheter, 50 av totalt 65 kommunala förvärv.

Kommunerna svarade för huvuddelen av de saneringar där samtliga olägenheter har undanröjts, 22 av totalt 26. Flertalet av de objekt som, när kommunen förvärvade dem, var förenade med olägenhet, hade emellertid kvarstående olägenhet vid enkättidpunkten.

De kommunala förvärven har ofta medfört förlust för kommunen om man beaktar saneringskostnaderna. Av tabell 4 framgår att detta särskilt gäller äldre nedläggningar och nedläggningar där kommunen har undanröjt olägenheterna.

Tabell 4. Antal kommunala förvärv med uppgiven förlust för kommunen

	Antal förvärv	Därav med förlust
Ingen olägenhet	11	2
Undanröjd olägenhet	17	9
Kvarstående olägenhet	28	14
Äldre nedläggningar (före 1970)	6	5
	62	30

Dessutom finns nedläggningar där kommunen har angett att det är svårt att bedöma om en förlust föreligger.

SAMRÅD M.M.

Enkäten har sökt svar på vissa frågor om samråd mellan kommunen och företaget m.m. Svaren ger en antydan om att ett tidigt samråd ökar förutsättningarna för en sanering.

KULTURHISTORISKA ASPEKTER

Inventeringar som underlag för att beskriva en industrianläggnings kulturhistoriska värde anges bara ha förekommit i vart nionde fall. Ungefär lika sällan sker någon dokumentation från kulturhistoriska synpunkter i samband med en nedläggning.

I tio fall av drygt 160 har ett bevarande eller en återanvändning motiverats av i huvudsak kulturhistoriska skäl. I sex fall har en byggnad eller anläggning urskilts i en plan som intressant från kulturminnesvårdens synpunkt.

ÖVRIGA UPPGIFTER

Kommunerna i klass III anser sig i regel ha en god kunskap om utbud och efterfrågan när det gäller lediga lokaler för industri, kontor, lager etc. Ungefär 1/3 har brist på lediga lokaler.

I 171 fall finns uppgift om huruvida den nedlagda verksamheten har bedrivits inom ett större sammanhängande industriområde. Det har varit fallet i 72 av exemplen. Motsvarande tal för nedläggningar med olägenhet är 46 av 125.

I 165 fall finns uppgift om huruvida verksamheten har bedrivits inom ett detaljplanlagt område. Det har varit fallet i 103 av exemplen. Motsvarande tal för nedläggningar med olägenhet är 64 av 114. Det kan noteras att i alla de 23 fall då olägenheterna har undanröjts beträffande en industribyggnad och uppgift finns om eventuell detaljplan, så har de omfattats av en sådan plan.

Föreläggande med stöd av 50-53 §§ BS har bara förekommit i ett fall. Det gäller avstädning av ett område för reparation av fartyg. Föreläggande med stöd av 21 § naturvårdslagen har inte förekommit alls. Rivningsförbud har inte heller redovisats i samband med någon av nedläggningarna.

U N D E R B I L A G A 2.1

Till kommunstyrelsen

Enkät beträffande sanering av mark, byggnader och anläggningar efter nedläggning av industriell verksamhet

./. Utredningen om planmässig sanering efter industrinedläggningar skall enligt sina direktiv (1979:99) överväga vilka åtgärder som bör vidtas för sanering efter nedläggning av industriell verksamhet.

I utredningen direktiv framhålls bl a följande.
Sanering efter en industrinedläggning kan leda till återanvändning för annan verksamhet, återställande till naturmark eller i något enstaka fall musealt bevarande. I samtliga dessa fall erfordras en samlad bedömning från bl a samhälls- och företagsekonomisk, planmässig och kulturhistorisk synpunkt samt resurshushållnings- och miljösynpunkt. En huvudsaklig inriktning av åtgärderna efter en industrinedläggning bör vara att man försöker ta tillvara den resurs som den befintliga anläggningen kan utgöra. En återanvändning bör resultera i rationell markanvändning. Även då rivning och avstädning av industriområdet sker är det nödvändigt att detta föregås av en planmässig bedömning.

För att sanera efter en industrinedläggning kan det behövas ekonomiska resurser av inte obetydlig omfattning. I utredningens direktiv anges att ansvaret för kostnader och genomförande av sanering i samband med industrinedläggningar i princip bör ligga på de enskilda företagen. Det finns emellertid exempel på att den berörda kommunen i vissa fall tagit ansvaret för en betydande del av saneringskostnaden. Utredningen anser det angeläget att kommunerna får möjlighet att redovisa sina erfarenheter.

Utredningen ber därför kommunen att senast den 12 maj besvara bifogade enkät. Enkäten består av två delar varav del 2 (fråga 6 - 49) endast behöver besvaras om kommunen svarat ja på fråga 4, fråga 5 a eller fråga 5 b i del 1.

För att kunna besvara enkäten är det viktigt att noggrannt studera de avgränsningar och definitioner som redovisas i början av enkäten. Uppgiftslämnandet är frivilligt men utredningen är tacksam om kommunen vill medverka eftersom utredningens resultat i hög grad är beroende av att enkäten besvaras.

Syftet med enkäten är att utredningen skall få en bild av omfattningen av problemen med saneringen av mark, byggnader och anläggningar efter industrinedläggningar. Ett urval av kommuner med för utredningen särskilt intressanta problem kommer att kontaktas senare.

Enkäten insändes till

BOSTADSDEPARTEMENTET
Industrisaneringsutredningen
Leif Stenberg

103 33 STOCKHOLM
Tel: 08/763 39 59

Leif Stenberg

Bilagor

Enkät
Utredningens direktiv

ENKÄT

1980-04-10

Del I Besvaras alltid

A. Identifiering

1. Kommunens namn:

---

2. Uppgiftslämnare:

---
namn

---
tel.

Ifylles av utredningen

---
kommunens nummer

Invånarantal	A	
	B	
	C	
	D	
	E	
Klass i stödområdes-indelning	A	
	B	
	C	
	D	
	E	
	F	
	G	

B. Några avgränsningar och definitioner

I denna enkät ställs frågor främst om nedlagd industriell eller liknande verksamhet som upptog markområde eller hade anläggning av inte obetydlig storlek.

Begreppet nedlagd avser i enkäten att den tidigare industriella verksamheten inom område eller anläggning av inte obetydlig storlek i huvudsak har upphört eller avslutats, möjligen med undantag för vissa efterarbeten.

Begreppet industriell eller liknande verksamhet ges i enkäten en vid tolkning. Därmed avses inte bara process- och tillverkningsindustri etc utan även t ex:

- reparationsverksamhet
- utvinning av mineralråvaror
- anläggning för el, gas värme- och vattenförsörjning
- hamnverksamhet eller annan större kommunikationsanläggning
- större avfallslager och avfallsbehandlingsanläggningar.

Vad som kan anses vara markområde eller anläggning av inte obetydlig storlek måste bestämmas utifrån kommunens storlek och resurser. Som exempel på en sådan verksamhet kan nämnas en industri som ligger i en normalstor kommun och uppfyller minst ett av nedanstående tre villkor

- tomtyta eller motsvarande minst 5 000 m^2
- byggnads- eller anläggningshöjd minst 15 m
- lokalyta minst 1 000 m^2.

I de största kommunerna torde gränserna få sättas högre.

När ordet kommun används i enkäten avses 1 januari 1980 rådande kommunindelning.

Med olägenhet avses olägenhet ur allmän synpunkt beträffande t ex:

- uppenbart bristande hållfasthet i byggnad eller anläggning
- väsentlig brandfara
- vanprydande eller störande för stads- eller landskapsbilden
- väsentligt förfall p g a brand, vanvård eller annan orsak
- bristfälligt stängsel eller inhägnad
- uppenbar risk för olycksfall i samband med att t ex barn lätt tar sig in på området
- väsentlig hälsofara och/eller miljöfara på grund av att det inom området finns avfall i upplag, i eller på marken, i vatten, i byggnad eller anläggning
- byggnad eller anläggning är svår att återanvända p g a dess speciella utformning
- svårigheter att ändamålsenligt använda särskilt välbelägen industrimark eller transportanläggning innanför eller utanför området (t ex djuphamn) till följd av att sanering inte har genomförts
- annan väsentlig olägenhet ur saneringssynpunkt

C. Allmän bakgrund

3. I hur många fall har någon industriell eller liknande verksamhet som upptog markområde eller hade anläggning av inte obetydlig storlek lagts ned i kommunen under år 1970 eller senare ?

☐ 0 ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 -

Om svaret är noll gå till fråga 5 b.

4. Fanns det vid nedläggningstidpunkten någon väsentlig olägenhet vid någon av de nedläggningar som åsyftas i fråga 3?
ja
nej

5 a. Finns det fortfarande någon väsentlig olägenhet av någon av de nedläggningar som åsyftas i fråga 3 ?
ja
nej

5 b. Har det i kommunen (före eller efter år 1970, stor eller liten verksamhet) skett någon nedläggning av industriell eller liknande verksamhet som inte åsyftas i svaret på fråga 3 och som fortfarande medför väsentlig olägenhet ?
ja
nej

Kommunen bör svara ja på fråga 4, 5 a eller 5 b även om bara en typ av olägenhet har varit aktuell i ett enda fall. Observera definitionen på olägenhet i avsnitt B.

Om kommunen har svarat ja på fråga 4, 5 a eller 5 b bör kommunen besvara resten av enkäten.

Om kommunen har svarat nej på såväl fråga 4, 5 a som 5 b ber vi Er ändå skicka in enkäten till oss och därmed bekräfta att kommunen tagit del av den. Övriga synpunkter lämnas under fråga 49.

Del II Besvaras om kommunen svarat ja på fråga 4, fråga 5 a eller fråga 5 b i del I.

6. Har kommunen, genom en aktuell inventering eller på annat sätt, en god kännedom om vilka lediga lokaler - lämpliga för industri, kontor, lager - som finns i kommunen ?

ja ja delvis nej

Om svaret på fråga 6 är nej, gå direkt till fråga 8

7. Hur är tillgången på sådana lokaler i kommunen ?

☐ gott om lediga lokaler

☐ inte något väsentligt överskott i förhållande till behovet

☐ inget överskott

☐ brist på lediga lokaler

8. Är någon nedläggning varslad för år 1980 av industriell eller liknande verksamhet som upptar markområden eller har anläggning av inte obetydlig storlek ?

ja
nej

9. Denna fråga knyter an till fråga 3
Ange vilka nedläggningar som skett i kommunen år 1970 eller senare av industriell eller liknande verksamhet som upptog markområden eller hade anläggningar av icke obetydlig storlek. (Jfr definitionen på sid 1). Om antalet sådana nedläggningar är större än 5 ange de 5 senaste nedläggningarna.

Nedläggning nr 1: _____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggning nr 2: _____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggning nr 3: _____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggning nr 4:_____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggning nr 5:_____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Denna fråga knyter an till fråga 5 b

10. Har det i kommunen (före eller efter år 1970, stor eller liten verksamhet) skett någon nedläggning av industriell eller liknande verksamhet som inte ingår bland nedläggningar nr 1 - 5 (jfr fråga 9) och som fortfarande medför väsentlig olägenhet betr. sanering av mark, byggnader eller anläggningar? Om svaret är ja ange högst tre sådana nedläggningar nedan.

Nedläggning nr 6_____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggning nr 7: _____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggning nr 8: _____
fastighetsbeteckning

_____
namn på företaget som lade ned verksamheten

_____
typ av verksamhet som bedrevs

_____
nedlagd år

Nedläggningsnummer enligt fråga 9 - 10 skall användas vid besvarandet av fråga 11 och följande

	Nedläggning nr (jfr fråga 9 - 10)							
	1	2	3	4	5	6	7	8
11. Vid nedläggningen omfattade den industriella verksamheten en yta som var								
mindre än 5 000 m^2								
5 001 - 15 000 m^2								
15 001 - 45 000 m^2								
mer än 45 000 m^2								

Fråga 12 och 13 besvaras om det fanns byggnader

12. Högsta byggnadshöjden var								
mindre än 15 m								
15 - 30 m								
mer än 30 m								
13. Lokalytan var								
mindre än 1 000 m^2								
1 001 - 3 000 m^2								
3 000 - 9 000 m^2								
mer än 9 000 m^2								
14. Fastigheten ligger inom större sammanhängande industriområde								
ja								
nej								

D Nuvarande och planerad markanvändning

Nedläggning nr

	1	2	3	4	5	6	7	8
15. Byggnader och anläggningar finns idag kvar till								
mer än 90 %								
50 - 90 %								
10 - 49 %								
mindre än 10 %								

Om kvarvarande byggnader och anläggningar är av obetydlig omfattning, gå direkt till fråga 17

16. Huvuddelen av kvarvarande byggnader och anläggningar är idag								
återanvända								
outnyttjade i avvaktan på återanvändning								
outnyttjade i avvaktan på rivning								

17. Huvuddelen av de markytor där verksamheten bedrevs är idag								
återanvända								
outnyttjade i avvaktan på återanvändning								
outnyttjade i avvaktan på efterarbeten								

18. Bedrivs verksamheten i återanvända byggnader i form av industrihotell (tre hyresgäster eller fler)?								
ja								
nej								

19. Har kommunen aktivt verkat för en återanvändning av byggnader och anläggningar ?								
ja								
nej								

9. Vilken typ av verksamhet bedrivs i återanvända byggnader, anläggningar och på markytor som ingår i fastigheten?

Nedläggning nr 1: _____

_____

Nedläggning nr 2: _____

_____

Nedläggning nr 3: _____

_____

Nedläggning nr 4: _____

_____

Nedläggning nr 5: _____

_____

Nedläggning nr 6: _____

_____

Nedläggning nr 7: _____

_____

Nedläggning nr 8: _____

_____

E Olägenheter vid saneringen av den nedlagda industriella verksamheten ur allmän synpunkt.

	Nedläggning nr 1	2	3	4	5
21. Vilka av nedanstående olägenheter fanns vid nedläggningstidpunkten?					
1. Uppenbart bristande hållfasthet i byggnad eller anläggning					
2. Väsentlig brandfara					
3. Vanprydande eller störande för stads- eller landskapsbilden					
4. Väsentligt förfall p g a brand, vanvård eller annan orsak					
5. Bristfälligt stängsel eller inhägnad					
6. Uppenbar risk för olycksfall i samband med att t ex barn lätt tar sig in på området					
7. Väsentlig hälsofara och/eller miljöfara på grund av att inom området finns avfall i upplag, i eller på marken, i vatten, i byggnad eller anläggning					
8. Byggnad eller anläggning är svår att återanvända p g a dess speciella utformning					
9. Svårigheter att ändamålsenligt använda särskilt välbelägen industrimark eller transportanläggning innanför eller utanför området (t ex djuphamn) till följd av att sanering inte har genomförts					

10. Annan väsentlig olägenhet

Nedläggning nr 1 _____

" " 2 _____

" " 3 _____

" " 4 _____

" " 5 _____

Nedläggning nr

	1	2	3	4	5	6	7	8
22. Vilka av nedanstående olägenheter finns fortfarande ?								
1. Uppenbart bristande hållfasthet i byggnad eller anläggning								
2. Väsentlig brandfara								
3. Vanprydande eller störande för stads- eller landskapsbilden								
4. Väsentligt förfall p g a brand, vanvård eller annan orsak								
5. Bristfälligt stängsel eller inhägnad								
6. Uppenbar risk för olycksfall i samband med att t ex barn lätt tar sig in på området								
7. Väsentlig hälsofara och/eller miljöfara på grund av att inom området finns avfall i upplag, i eller på marken, i vatten, i byggnad eller anläggning								
8. Byggnad eller anläggning är svår att återanvända p g a dess speciella utformning								
9. Svårigheter att ändamålsenligt använda särskilt välbelägen industrimark eller transportanläggning innanför eller utanför området (t ex djuphamn) till följd av att sanering inte har genomförts								

10. Annan väsentlig olägenhet

Nedläggning nr 1 ---------- ----------

" " 2 ----------

" " 3 ----------

" " 4 ----------

" " 5 ----------

" " 6 ----------

" " 7 ----------

" " 8 ----------

F Åtgärder som vidtagits i anledning av nedläggningen m m

	Nedläggning nr 1	2	3	4	5	6	7
23. Har förhandlingar/samråd förekommit mellan kommunen och företaget beträffande den framtida användningen av mark, byggnader och anläggningar?							
ja							
nej							
4. Om svaret på fråga 23 är ja, när påbörjades dessa förhandlingar?							
mer än två år före nedläggningen							
1-2 år före nedläggningen							
mindre än 1 år före nedläggningen							
efter nedläggningen							
25. Var dessa förhandlingar eller samråd ett tillräckligt medel att påverka saneringen i en för kommunen önskad riktning							
ja							
ja delvis							
nej							

26. Ge exempel på viktigare frågor som inte kunnat lösas genom samråd

Nedläggning nr 1: _____

_____

Nedläggning nr 2: _____

_____

Nedläggning nr 3: _____

_____

Nedläggning nr 4: _____

_____

Nedläggning nr 5: _____

_____

Nedläggning nr 6: _____

_____

Nedläggning nr 7: _____

_____

Nedläggning nr 8: _____

_____

Nedläggning nr

1 2 3 4 5 6 7

27. Har fastigheten upplåtits med tomträtt

ja

nej

Om kommunen eller aktiebolag, stiftelse etc vari kommunen har ett dominerande inflytande ägde fastigheten innan nedläggningsbeslutet, gå direkt till fråga nr 36.

28. Har kommunen som ett led i saneringen med stöd av byggnadsstadgan eller lagen (1976:666) om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m m meddelat föreläggande etc om underhåll eller iståndsättande av byggnad eller anläggning, vård av tomt eller hållande av stängsel? (jfr 50 §, 51 § 1 mom, 52 §, 53 § 1mom och 53 § 2 mom byggnadsstadgan)

ja

nej

29. Har kommunen som ett led i saneringen med stöd av byggnadsstadgan eller lagen om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m m meddelat föreläggande om rivning eller borttagande av byggnad, anläggning eller upplag? (jfr 51 § 1 mom och 52 § byggnadsstadgan)

ja

nej

30. Har kommunen använt förköp som ett led i saneringen?

ja

nej

31. Har kommunen använt expropriation som ett led i saneringen?

ja

nej

Nedläggning nr

1 2 3 4 5 6 7 8

32. Har fastigheten eller del av denna förvärvats på annat sätt (köp, byte etc) av kommunen eller av aktiebolag, stiftelse etc vari kommunen har ett dominerande inflytande?

ja

nej

Om fastigheten förvärvats besvara fråga 33

33. Var fastigheten i huvudsak sanerad vid förvärvet

ja

nej

Om svaret på fråga 33 är ja, gå direkt till fråga 35.

34. Är det sannolikt att summan av köpeskillingen och saneringskostnaden för förvärvad fastighet väsentligt <u>överstiger försäljningsvärdet</u> eller nuvärdet av sannolik tomträttsavgäld efter sanering?

ja

nej

35. Har kommunen bekostat saneringsåtgärder för fastighet eller del av fastighet som inte ägs av kommunen eller aktiebolag, stiftelse etc vari kommunen har ett dominerande inflytande?

ja

nej

36. Har AMS bidragit till saneringen av fastigheten?

ja

nej

Nedläggning nr

1 2 3 4 5 6 7 8

37. Finns nu gällande stads- eller byggnadsplan för området?

ja

nej

38. Har nedläggningen aktualiserat översyn eller införande av stads- eller byggnadsplan för området?

ja

nej

39. Har nedläggningen aktualiserat översyn av den översiktliga planeringen för området?

ja

nej

40. Har kommunen meddelat rivningsförbud för området?

ja

nej

41. Annan åtgärd som kommunen eller annan myndighet vidtagit för att genomföra/ få tillstand en sanering?

Nedläggning nr 1 ----------

Nedläggning nr 2 ----------

Nedläggning nr 3 ----------

Nedläggning nr 4 ----------

---

nedläggning nr 5 ----------

Nedläggning nr 6 ----------

Nedläggning nr 7 ----------

Nedläggning nr 8 ----------

Nedläggning nr

1 2 3 4 5 6 7 8

42. Har för området eller del av området under någon tidsperiod - jämför 54§ 3 mom byggnadsstadgan - medgivits befrielse från att söka byggnadslov?

ja

nej

43. Om svaret på fråga 42 är ja, har detta medfört några problem vid saneringen?

ja

nej

Nedläggning nr

1 2 3 4 5 6 7 8

44. Har länsstyrelsen enligt 21 § naturvårdslagen meddelat föreläggande om rivning, iståndsättning eller annan åtgärd för att avhjälpa skadan?

ja

nej

45. Har kommunen genomfört någon kulturhistorisk eller industriminnesinventering som underlag för en bedömning av industrianläggningarnas kulturhistoriska värden?

ja

nej

46. Har byggnad eller anläggning eller del av denna i den fysiska riksplaneringen, i kommunöversikt eller annan fysisk plan urskilts som intressant ur kulturminnesvårdens synpunkt?

ja

nej

47. Har ett bevarande eller en återanvändning av anläggningar eller byggnader motiverats av i huvudsak kulturhistoriska skäl?

ja

nej

48. Har industrianläggningen ur kulturhistorisk synpunkt dokumenterats före nedläggningen?

ja

nej

9. Övriga synpunkter (t ex speciellt besvärliga eller lyckade saneringar eller annat).

U N D E R B I L A G A 2.2

FÖRTECKNING ÖVER AVGIVNA ENKÄTSVAR

Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar
Stockholms län			
Danderyd	Botkyrka	Sundbyberg	Nacka
Ekerö	Lidingö	Södertälje	Sigtuna
Haninge	Norrtälje	Vaxholm	
Huddinge	Stockholm		
Järfälla	Vallentuna		
Nynäshamn			
Sollentuna			
Solna			
Tyresö			
Täby			
Upplands-Bro			
Upplands-Väsby			
Värmdö			
Uppsala län			
Enköping	Tierp		Uppsala
Håbo			
Älvkarleby			
Östhammar			
Södermanlands län			
Flen	Eskilstuna	Nyköping	Katrineholm
	Oxelösund		
	Strängnäs		
	Vingåker		
Östergötlands län			
Boxholm	Finspång	Norrköping	Linköping
Mjölby	Kinda		
Söderköping	Motala		
Vadstena	Ydre		
Valdermarsvik			
Åtvidaberg			
Ödeshög			

Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar
Jönköpings län			
Aneby	Jönköping	Eksjö	Sävsjö
Gislaved	Tranås	Nässjö	
Gnosjö	Vetlanda	Vaggeryd	
	Värnamo		
Kronobergs län			
Ljungby	Alvesta	Lessebo	
Tingsryd	Markaryd	Uppvidinge	
		Växjö	
		Älmhult	
Kalmar län			
Borgholm	Hultsfred	Högsby	Mönsterås
Emmaboda	Mörbylånga	Nybro	
Kalmar		Västervik	
Oskarshamn			
Torsås			
Vimmerby			
Gotlands län			
		Gotland	
Blekinge län			
Olofström	Karlskrona	Karlshamn	
Ronneby		Sölvesborg	
Kristianstads län			
Bromölla	Tomelilla	Simrishamn	Hässleholm
Båstad	Östra Göinge		Ängelholm
Klippan			
Kristianstad			
Osby			
Perstorp			
Åstorp			
Örkelljunga			

Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar
Malmöhus län			
Burlöv	Hörby	Eslöv	Bjuv
Helsingborg	Höör	Lomma	Lund
Höganäs	Sjöbo	Malmö	
Kävlinge	Skurup	Svalöv	
Landskrona	Staffanstorp		
Svedala			
Trelleborg			
Vellinge			
Ystad			
Hallands län			
Hylte	Falkenberg	Halmstad	
Varberg	Laholm	Kungsbacka	
Göteborgs och Bohus län			
Härryda	Kungälv	Göteborg	Munkedal
Stenungsund	Lysekil	Öckerö	Uddevalla
Strömstad	Mölndal		
Tanum	Orust		
Tjörn	Partille		
	Sotenäs		
Älvsborgs län			
Bengtsfors	Mellerud	Ale	Borås
Dals-Ed	Vänersborg	Alingsås	Mark
Färgelanda		Vårgårda	Åmål
Herrljunga			
Lerum			
Lilla Edet			
Svenljunga			
Tranemo			
Trollhättan			
Ulricehamn			

Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar
Skaraborgs län			
Grästorp	Hjo	Falköping	Gullspång
Habo	Skövde	Götene	
Karlsborg	Töreboda	Lidköping	
Mariestad			
Mullsjö			
Skara			
Tibro			
Tidaholm			
Vara			
Värmlands län			
Eda	Filipstad	Karlstad	Arvika
Hagfors	Forshaga		Munkfors
Hammarö	Grums		
Kristinehamn	Kil		
Storfors	Säffle		
Sunne	Årjäng		
Torsby			
Örebro län			
Askersund	Laxå	Kumla	Degerfors
Hallsberg	Ljusnarsberg	Lindesberg	Hällefors
Karlskoga		Nora	Örebro
Västmanlands län			
Arboga	Norberg	Hallstahammar	
Fagersta	Västerås	Heby	
Kungsör		Köping	
Sala		Skinnskatteberg	
Surahammar			
Kopparbergs län			
Gagnef	Falun	Avesta	Vansbro
Leksand	Säter	Borlänge	
Orsa		Hedemora	
Smedjebacken		Ludvika	
Älvdalen		Malung	
		Mora	
		Rättvik	

Klass I	Klass II	Klass III	Ej svar
Gävleborgs län			
Hofors	Bollnäs	Hudiksvall	
Ljusdal	Gävle	Söderhamn	
Nordanstig			
Ockelbo			
Ovanåker			
Sandviken			
Västernorrlands län			
Sollefteå	Örnsköldsvik	Härnösand	Ånge
		Kramfors	
		Sundsvall	
		Timrå	
Jämtlands län			
Berg	Ragunda	Krokom	Härjedalen
Bräcke	Östersund		
Strömsund			
Åre			
Västerbottens län			
Nordmaling	Lycksele	Norsjö	Dorotea
Sorsele	Robertsfors		Storuman
Umeå	Skellefteå		
Vännäs	Vilhelmina		
Åsele	Vindeln		
Norrbottens län			
Arvidsjaur	Kalix	Boden	Arjeplog
Haparanda			Gällivare
Jokkmokk			
Kiruna			
Luleå			
Pajala			
Piteå			
Älvsbyn			
Överkalix			
Övertorneå			

NEDLÄGGNING OCH SANERING INOM FYRA BRANSCHER

INNEHÅLL

NEDLÄGGNING OCH SANERING INOM FYRA BRANSCHER

I den här bilagan beskrivs nedläggningar under perioden 1970-1980 inom fyra branscher, nämligen massa- och pappersindustri, sågar, järn- och stålverk samt gruvor. För varje bransch beskrivs hur många anläggningar som fanns och hur många som har lagts ned, på vilket sätt dessa kunnat återanvändas och hur kommunerna redovisat problemen med saneringen i industrisaneringsutredningens enkät till kommunerna våren 1980. Massa- och pappersindustri beskrivs utförligare än övriga branscher.

Massa- och pappersindustri

Pappersmassa framställs på mekanisk väg i t.ex. träsliperier eller på kemisk väg i främst sulfit- eller sulfatmassafabriker. Det första träsliperiet i Sverige anlades 1857 och ett par decennier senare startade den första sulfitfabriken. Sulfitmetoden dominerade fram till 1950-talet. Under de senaste decennierna har mindre sulfitfabriker lagts ned och ersatts med större sulfatfabriker, gärna lokaliserade till kust. I några fall har sulfitfabriker helt enkelt byggts om till sulfatfabriker.

Massafabriker kan vara fristående eller samlokaliserade med pappersbruk. Även pappersbruk kan vara fristående t.ex. som följd av att en samlokaliserad sulfitmassafabrik lagts ned. Men det finns en tydlig trend mot integrering av massafabriker och pappersbruk.

Nedläggningar 1970-1980

Antalet massa- och pappersindustrier var 106 år 1970. År 1980 hade antalet minskat till 86. Minskningen beror på att 21 industrier helt lagts ned medan ett bruk nyupp-

Figur 1

Massa- och pappersindustrier nedlagda under 70-talet

● Industrin helt nedlagd

○ Massproduktionen nedlagd, pappersbruket drivs vidare

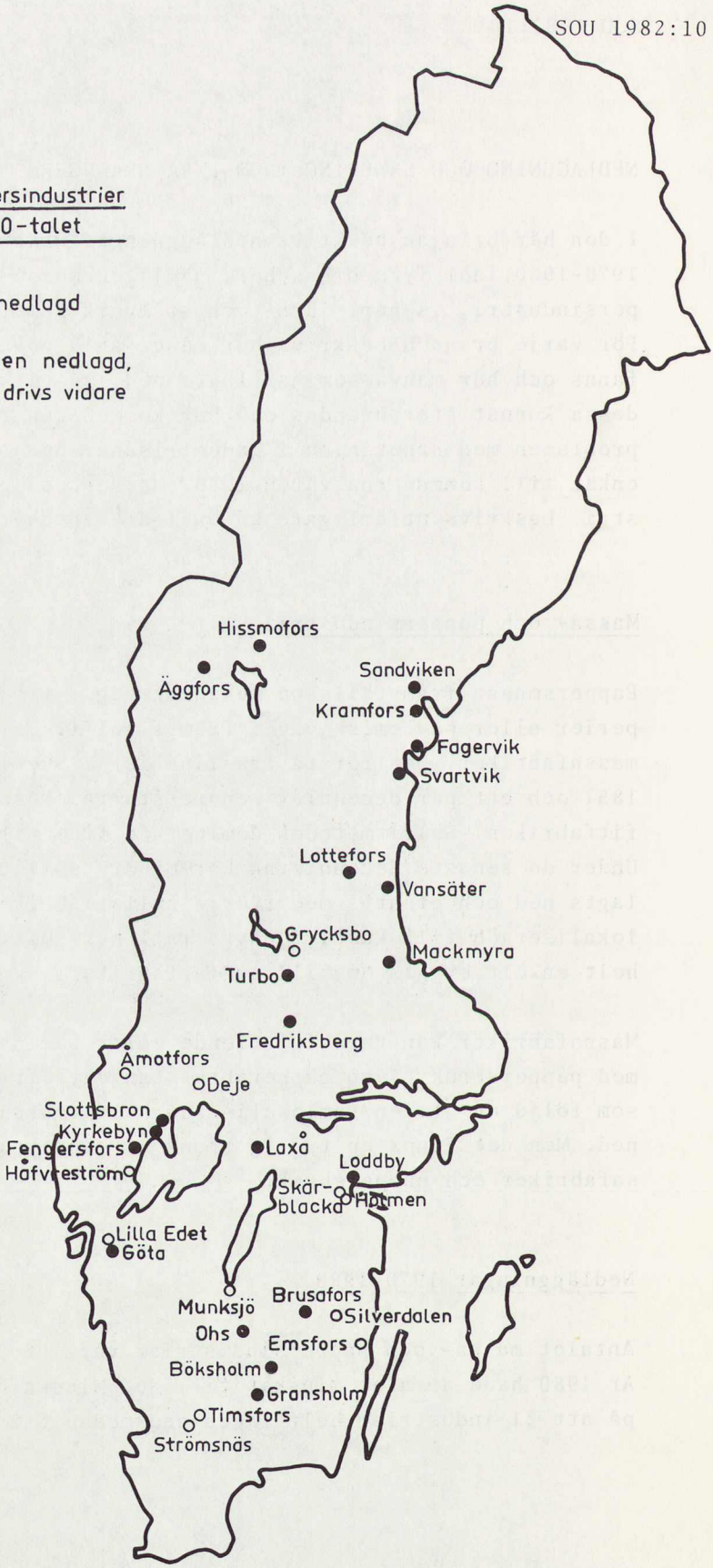

förts, Braviken. Ytterligare tolv industrier har lagts ned delvis, i samtliga fall på så sätt att massaproduktionen upphört medan papperbruket drivs vidare.

Nedläggningen vid de 33 berörda massa- och papperindustrierna beskrivs närmare i tabell 1 och geras geografiska fördelning visas på kartan i figur 1.

Återanvändning och återställning

Av de 21 fullständiga nedläggningarna under 70-talet återanvänds lokalerna i 14 fall. I fem fall står lokalerna tomma i väntan på återanvändning eller rivning. Dessa fem fall rör nedläggningar 1977 och senare. I två fall är lokalerna helt rivna och i några fall har man rivit de äldre byggnaderna och sparat de yngre och mer användbara.

Vid 12 massa- och pappersbruk lades bara en del av verksamheten ned, i samtliga fall massaproduktionen. I flera av dessa fall används delar av massalokalerna för det kvarvarande pappersbrukets behov, t.ex som lager. I ett par fall används massalokalerna för annan verksamhet än papperstillverkning, nämligen av ett måleri och av en plasttillverkare. I ett par fall står lokalerna tomma och i något fall är de rivna.

Graden av återanvändning varierar starkt, från att bara någon del av en av de många byggnaderna i en massafabrik används till att flera av byggnaderna används. Sysselsättningen i den nya användningen varierar enligt tabell 1 från sju till 100 och är i samtliga fall lägre än den var vid nedläggningstillfället. Sysselsättningen vid nedläggningstillfället är dessutom som regel lägre än vad den varit tidigare. Som ett exempel på detta kan det senast nedlagda bruket i tabellen nämnas, Göta. Där arbetade 480 personer 1976 då Södra skogsägarna övertog anläggningen från Vänerskog. Sedan lades först sulfitfabriken och där-

efter sliperiet ned. När till sist pappersbruket lades ned 1980 fanns bara 170 anställda kvar. Mot slutet av 1980 hade de flesta av dessa slutat och endast 30 personer var kvar, sysselsatta med efterarbeten.

Som exempel på en massafabrik som återanvänds i relativt hög grad skall Svartviks sulfitfabrik nämnas. Av figur 2 och figur 3 framgår vilka byggnader som fanns vid fabriken innan den lades ned 1974. Sundsvalls kommun köpte anläggningen för 2 miljoner kronor. Huvuddelen av byggnaderna har rivits, vilket framgår av figur 2. Kostnaderna för rivningarna var 6,8 miljoner kronor, varav kommunen fick 2,4 miljoner i statsbidrag. Återstående byggnader har byggts om och reparerats för 3,3 miljoner kronor, varav 1,2 miljoner kronor utgått i statsbidrag.

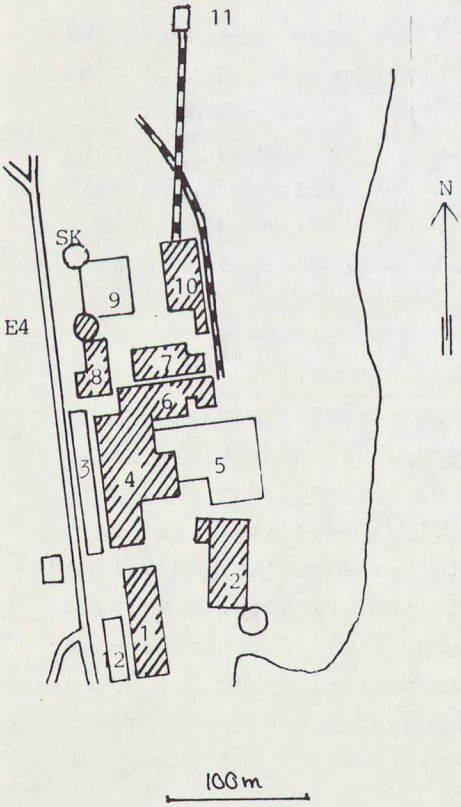

Figur 2
Svartviks sulfitfabrik
Källa: Sundsvalls museum Industriminnen i Västernorrland. Del 1 Sundsvallsområdet. 1978

1. Blekeri
2. Spritfabrik
3. Kontor och verkstad
4. Kokeri och sileri
5. Torkmaskinhus
6. Lutpulveravd.
7. Sållavd.
8. Syrahus
9. Ångcentral
10. Huggeri och barktrumma
11. Kaphus
12. Verkstad

▨ Rivna byggnader

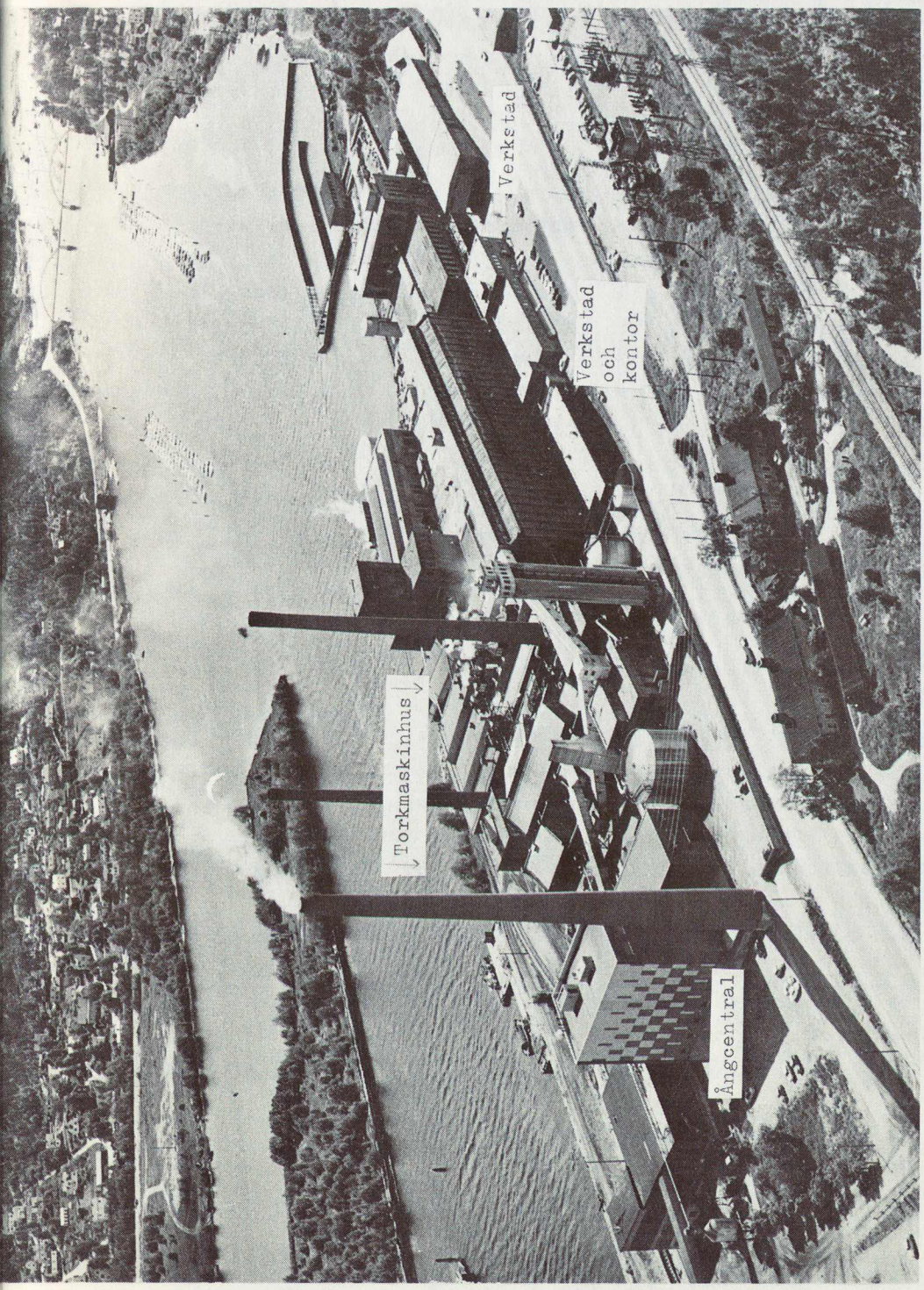

Figur 3. Svartviks sulfitfabrik

De kvarvarande byggnaderna används på följande sätt. Kontoret och verkstaden (3 på figur 2) ägs av Hantverksföreningen. Där sysselsätter tolv småföretag omkring 50 personer. Ångcentralen (9) ägs av Bålforsens kraft AB. Där finns ett reservelverk som sysselsätter fyra personer. Verkstaden (12) disponeras av gatukontoret som sysselsätter 15 personer där. Torkmaskinhuset (5) arrenderas av byggföretaget Hallström och Nisses för maskinupplag och verkstad. Detta företag hyr i sin tur ut en del till Reform Verkstäder AB. Sammanlagt arbetar 24 personer i torkmaskinhuset.

I Sundsvalls kommuns köp av anläggningen ingick marken öster om E 4:an en dryg kilometer norrut. På denna markremsa finns ett massamagasin med kaj som hyrs av ASG och en marina. Där sysselsätts ett 15-tal personer. Där finns också en nedlagd trähusfabrik som nu hyrs av Kema Nord och används som lager.

Massa- och pappersbruk i kommunenkäten

Elva under 70-talet nedlagda massa- och pappersbruk redovisas i kommunernas svar på den enkät som industrisaneringsutredningen skickade ut våren 1980. Dessutom redovisades två massafabriker nedlagda 1967. För elva av dessa tretton fabriker redovisas olägenheter. Samtliga redovisade nedläggningar avser totala nedläggningar, dvs. fall där den tidigare verksamheten helt upphört. I kommunenkäten redovisade nedläggningar (kronologisk ordning) är:

Edsvalla bruk	i Karlstads kommun
Essvik	i Sundsvall
Turbo	i Hedemora
Fredriksberg	i Ludvika
Fagervik	i Timrå
Brusafors	i Eksjö
Svartvik	i Sundsvall

forts.

Kramfors	i Kramfors
Sandviken	i Kramfors
Hissmofors	i Krokom
Vansäter	i Söderhamn
Lottefors	i Bollnäs
Bökshol m	i Växjö

För de båda senaste nedläggningarna i uppräkningen, Lottefors och Bökshol m, redovisas inga olägenheter.

Tio av de nedläggningar under 70-talet som redovisas i tabell 1 saknas i redovisningen från kommunerna. I ett fall, Göta pappersbruk i Lilla Edet, lades fabriken ned efter det att kommunen svarat på enkäten. I ett annat fall, Loddby i Norrköping, är inte fabriken med bland de fem senaste nedläggningarna som kommunen skulle inskränka sitt svar till. Fem av nedläggningarna skedde i kommuner som inte redovisat någon olägenhet av nedläggningar och därför inte närmare redovisat vilka de nedlagda anläggningarna varit. En nedläggning finns i en kommun som inte besvarat enkäten, en annan i en kommun som svarat och som haft olägenheter men som inte redovisat just den anläggningen. En nedläggning slutligen, finns i en kommun som sagt att man inte haft några industrinedläggningar. Den aktuella nedläggningen inträffade just på gränsen till den period enkäten gällde, nämligen 1970.

Samtliga nedläggningar som inte redovisas i svaren på kommunenkäten, med undantag av Göta pappersbruk, är återanvända i någon utsträckning. De icke återanvända fabrikerna är således överrepresenterade i svaren från kommunerna.

Av de 21 helt nedlagda massa- och pappersbruken under 70-talet har sju stycken övertagits helt av kommunen. En anläggning har delvis köpts av kommunen. Av de åtta fabriker som helt eller delvis övertagits av kommunen har sex återanvänts. Två övertagna anläggningar har rivits eller håller på att rivas och marken skall användas för ny industri. De kommunövertagna anläggningarna är något överrepresenterade i svaren från kommunerna.

När en massafabrik har lagts ned tas vanligen lokalerna i anspråk för annan verksamhet. Men det har förekommit att anläggningen stått outnyttjad under mycket lång tid. Exempel är Bengtsfors sulfit AB i Bengtsfors kommun, NCB:s anläggning Svanö i Kramfors kommun och SCA:s Essviksfabrik i Sundsvalls kommun. Dessa tre anläggningar lades ned på 60-talet och stod oanvända under mer än ett decennium innan de revs.

Sammanfattning

1970 fanns i Sverige drygt 100 massa- och pappersindustrier. Under 70-talet lades 21 av dessa ned helt. Vid ytterligare ett dussin anläggningar lades massaproduktionen ned medan pappersbruket drevs vidare. Vid huvuddelen av de nedlagda massa- och pappersindustrierna har någon form av återanvändning skett, oftast är det småindustrier som hyr in sig. Återanvändningen omfattar aldrig hela det gamla lokalbeståndet utan utnyttjar bara de mest användbara lokalerna som verkstad och lager. I flera fall har de äldre byggnaderna med alltför speciell utformning rivits. Det är däremot rätt ovanligt att en nedlagd anläggning rivs fullständigt. Det skedde bara i två fall under sjuttiotalet. Återanvändningen innebär även sysselsättningsmässigt en mindre intensiv verksamhet än tidigare, i ett par fall är sysselsättningen bara omkring 10 % av vad den var tidigare.

Det är inte direkt ovanligt att lokalerna står helt oanvända i några år. Det finns också nedläggningar på sextiotalet, där lokalerna stått oanvända i mer än ett decennium.

Enligt industrisaneringsutredningens enkät till kommunerna redovisar dessa olägenheter med nedläggning för ungefär vartannat massa- och pappersbruk. I drygt vart tredje nedläggningsfall går kommunen in och köper anläggningarna.

Sågar

Sågar varierar i storlek från husbehovssågar vid bondgårdarna till stora industrier med en produktion av flera 100 000 m^3 sågade varor per år och över 100 anställda. De största sågarna ägs av staten, skogsbolag och skogsägarföreningar. 1973 ägde dessa företag 98 sågverk, vilket var 3 % av samtliga sågverk i landet. Men dessa sågverk stod för 38 % av den totala produktionen. Äldre och mindre sågar lufttorkar virket medan nyare och större sågar i allt större utsträckning använder torkningsanläggningar. En stor del av sågarna är integrerade med vidareförädlande industri som hyvleri, impregneringsverk, snickeri och husproduktion. En del sågar är samlokaliserade med massa- och pappersbruk, bl.a. beroende på att biprodukter från sågen då kan användas i massaproduktionen.

Nedläggningar 1970 - 1980

Skogshögskolan inventerar antalet sågar i Sverige med vissa mellanrum. De senaste inventeringarna är från 1973 och 1979. Då var antalet sågar följande (3 och 4 i källhänvisningarna):

	Totalt	Med årsproduktion över 1 000 m^3
1973	3567	899
1979	2485	602

Det totala antalet sågar har minskat kraftigt, med omkring 180 per år. Men här finns många mindre husbehovssågar utan några anställda. Mest intressant från industrisaneringsutredningens synpunkt sett är nedgången i antalet större sågar. Här var minskningen enligt tabellen ovan 297 på sex år, dvs. omkring 50 sågar per år. Statistiken från skogshögskolan visar att antalet mindre sågar minskat under de tre senaste decennierna. Antalet sågar med produktion över 1 000 m^3 ökade fram till 1965 års inventering och minskade därefter. Utvecklingen går således mot allt större sågar.

Det redovisade antalet sågar i skogshögskolans statistik är en följd av nedläggningar och nyetableringar. Hur många nedläggningar som skett kan därför inte utläsas i denna statistik. Antalet nedläggningar redovisas däremot i SCB:s statistik varav följande framgår(5):

Arbetsställen med mer än fyra sysselsatta för sågverk och hyvlerier

	Antal	Avregistrerade
1973	827	
		25
1974	809	
		67
1975	778	
		45
1976	741	
		49
1977	702	
		53
1978	654	
		43
1979	621	

Antalet sågar enligt SCB:s inventering överensstämmer i stort med antalet enligt skogshögskolan som har större produktion än 1 000 m^3 per år. Man kan därför dra slutsatsen att det är i stort sett samma grupp sågverk som statistiken gäller. Detta innebär att nedläggning av sågverk med produktion över 1 000 m^3 per år och med fler än fyra sysselsatta har varit i storleksordningen några tiotal per år eller för hela 70-talet några hundratal.

Återanvändning och återställning.

Det är inte möjligt att samla in uppgifter om samtliga nedlagda sågverk under 70-talet. Någon form av urval måste göras. Här har valts att studera de sågverk som nämnts i kommunernas svar på utredningens enkät, kompletterade med sågverk som dykt upp under uppgiftsinsamlandet. I tabell 2 redovisas uppgifter för tjugo helt och fyra delvis nedlagda sågverk. De sågverk för vilka produktions- och sysselsättningsuppgifter finns är samtliga betydligt större än

de sågverk för vilka nedläggningsuppgifter presenterades i förra avsnittet. Det minsta sågverket i tabell 2 hade således en produktion av 6 000 m^3 sågade varor per år. Men även om man jämför antalet sågverk i urvalet med Skogshögskolans statistik för antalet sågverk med produktion över 10 000 m^3 per år, (antalsminskning med 59 mellan 1973 och 1979), måste man konstatera att urvalet bara utgör en liten del av det totala antalet nedlagda större sågverk. Resonemang och slutsatser som presenteras här måste därför tolkas med försiktighet.

Av materialet i tabell 2 kan konstateras att av de 19 sågverken återanvänds lokalerna i sju fall. Graden av återanvändning varierar självfallet. I några fall används lokalerna som mer eller mindre tillfälliga lager eller upplag. Det finns emellertid också ett exempel på en rätt kvalificerad användning där lokalerna byggts om så att de i stor utsträckning kan användas för produktion av prefabricerade huselement. Där sysselsätts huvuddelen av den ursprungliga arbetsstyrkan.

Tio av de helt nedlagda sågverken är helt eller delvis rivna och de lokaler som finns kvar står tomma. I ett fall har marken använts för bostadsbebyggelse och bebyggelse planeras i ytterligare två fall. Orsaken till rivningarna var i ett fall brand och i två fall att kommunen behövde marken.

Två sågverk är varken rivna eller återanvända. Ett har stått sedan 1975 och de två andra sedan 1977.

Fem av sågverken i tabell 2 har lagts ned delvis, vilket innebär att sågverksamheten upphört men vidareförädlingen är kvar, exempelvis hyvleriet. I två av dessa fall återanvänds sågverkslokalerna.

Sågverk i kommunenkäten

I kommunernas svar på utredningens enkät redovisas sjutton under 1970-talet nedlagda sågverk. För tretton av dessa ned-

läggningar redovisas olägenheter. Sexton av fallen avser totala nedläggningar och ett av fallen (Berga sågverk) avser nedläggning av sågverket medan hyvleriet drivs vidare.

Att antalet nedlagda sågverk redovisade i kommunernas svar är så litet jämfört med tidigare redovisad statistik har flera orsaker. De 17 nedläggningarna redovisas av de 57 kommuner som haft olägenheter med nedläggningarna. Ytterligare 66 kommuner har haft nedläggningar utan olägenheter, varför bara antalet nedläggningar av industriell verksamhet totalt redovisas, således utan specificering av typ av anläggning. I dessa kommuner finns naturligtvis ytterligare nedlagda sågar, liksom i de 29 kommuner som inte besvarat enkäten. I enkäten gjordes också en storleksbegränsning till 1 000 m^2 lokalyta eller 5 000 m^2 tomtyta. Dessa ytor är fullt tillräckliga för en produktion av 5 000 m^3 per år, vilket ytterligare reducerat antalet sågverk i kommunernas svar.

Även i de 57 kommuner som redovisat olägenheter efter nedlagd industri finns ytterligare nedläggningar. Många sågar är integrerade med vidareförädling. Om sågningen läggs ned redovisas den i Skogshögskolans statistik, men kommunerna skulle bara redovisa fullständiga nedläggningar, vilket de också gjort med ett undantag. Nedläggningar kan också ha undgått att bli redovisade genom att kommunerna bara skulle ange de fem senaste nedläggningarna. Kontakt med några kommuner efter det att enkätsvaren kommit in visar också att man helt enkelt har glömt bort nedläggningar.

Av de 19 nedlagda sågverken har sju övertagits av kommunen. I ytterligare ett fall har kommunen hela tiden ägt marken och arrenderat ut den till sågverksägaren. Fem av dessa åtta sågverkstomter används eller ska användas för annat ändamål än industri. I ett par fall har nedläggningen av sågverken t o m. initierats av kommunen eftersom kommunen behövt marken.

Sammanfattning

Under 70-talet har betydligt över 1 000 sågar lagts ned. Då inräknas husbehovssågar utan anställda. Om man enbart räknar sågar med fem eller fler anställda och produktion av mer än 1 000 m^3 sågade varor om året har några hundra sågar lagts ned under 70-talet. Antalet totala nedläggningar är mindre eftersom sågar ofta är samlokaliserade med vidareförädlande verksamhet som hyvleri, träimpregnering eller snickerier. Om sågen läggs ned fortsätter ofta den övriga verksamheten på platsen.

I industrisaneringsutredningens enkät till kommunerna redovisas bara sjutton nedlagda sågverk.

Tretton av dessa nedläggninar medförde någon form av olägenhet för kommunen. Det är således en mycket liten del av sågverksnedläggningarna som ger kommunerna några olägenheter. Det förefaller att vara i synnerhet de större sågverken som innebär olägenheter vid nedläggningen. Ett urval nedlagda sågverk har studerats med avseende på återanvändningen. Urvalet bestod av de sågverk som nämndes i kommunenkäten kompletterade med några ytterligare. Ungefär en tredjedel av sågverken hade återanvänts. Omkring hälften av sågverken hade rivits helt eller delvis och i några av dessa fall hade marken använts för bebyggelse. En tiondel av de nedlagda sågverken i urvalet var varken rivna eller återanvända ännu flera år efter nedläggningarna. Återanvändningen var ofta av mindre kvalificerad natur, exempelvis i form av lager eller upplag.

Även om urvalet inte är gjort med tanke på att vara representativt för samtliga nedlagda sågverk, får man dock en viss antydan om att sågverk är svåra att återanvända. Kontakter med branschen antyder också detta. Bland de skäl som nämnts kan framhållas att byggnaderna ofta är oisolerade och dragiga, varför en återanvändning skulle kräva omfattande ombyggnader.

Järn- och stålverk.

Järn kan framställas i masugnar eller i järnsvampverk. Stål framställs av järn, i vissa fall med tillsatser av skrot eller legeringsmetaller i martinugnar, elektrostålugnar eller syrgaskonvertrar. Med järn- och stålverk menas här en anläggning som innehåller en eller flera av dessa processled eller där varmbearbetning av stål görs.

Samlokaliserade med järn- och stålverk finns exempelvis koksverk, sinterverk, kallbearbetning, ytbehandlingsanläggning, manufaktureringsanläggningar och självfallet försörjningsenheter som kraftverk, syrgasverk och reningsverk.

Nedläggningar 1970 - 1980

1970 fanns 38 järn- och stålverk i Sverige (1, 6). Under 70-talet lades verksamheten ned helt vid fem verk, nämligen Nykroppa, Persberg, Motala verkstad, Vikmanshyttan och Horndal (se tabell 3). Vid ytterligare fyra verk lades järn- eller stålframställningen ned medan övrig verksamhet fortsatte. 1980 återstår således 33 järn- och stålverk och dessas lokalisering visas i figur 4.

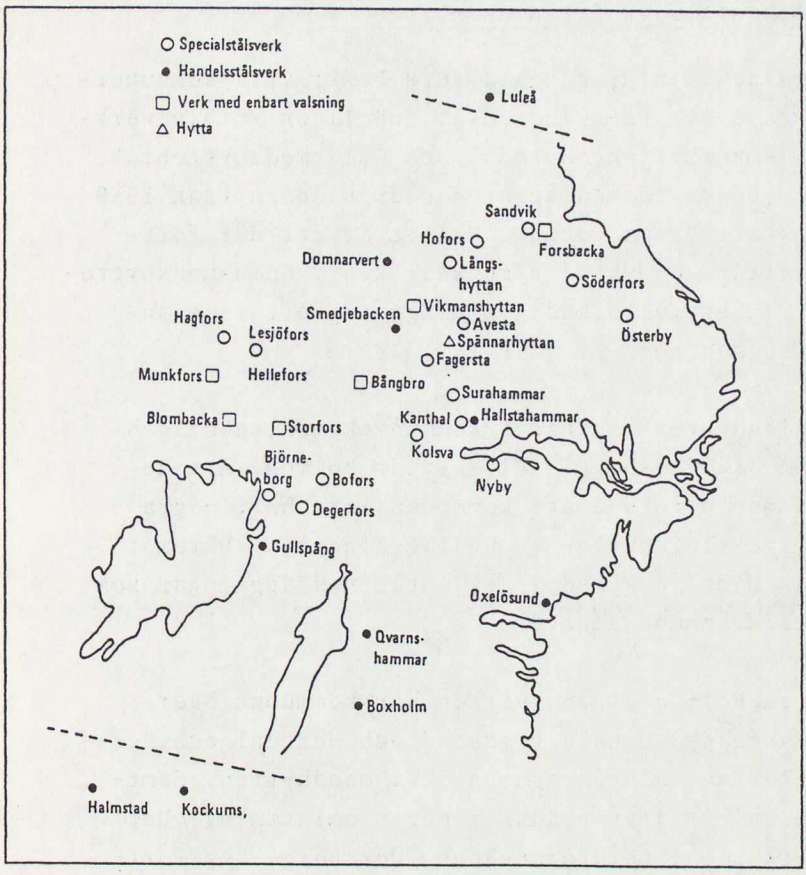

Figur 4. Den svenska stålindustrins lokalisering 1980.
Källa: Kemisk tidskrift nr 13, november 1980.

Återanvändning och återställning.

Av de fem helt nedlagda järn- och stålverken under 70-talet återanvänds fyra. Graden av återanvändning varierar från en relativt okvalificerad användning som lager (Motala verkstad) till en intensiv industriverksamhet med nästan lika många sysselsatta som vid nedläggningen (Vikmanshyttan). En av de nedlagda anläggningarna (Persberg) återanvänds inte och lokalerna är inte heller rivna.

Inget av de fem nedlagda järn- och stålverken har rivits men vid två av de återanvända verken har rivning skett av vissa lokaler.

Järn- och stålverk i kommunenkäten

Fyra nedlagda järn- och stålverk beskrivs i kommunernas svar på utredningens enkät, nämligen Motala verkstad, Vikmanshyttan, Horndal och Guldsmedshyttebruk. Dessutom beskrivs nedläggningen av Riddarhyttan 1959 i Skinnskattebergs kommun. Skälet är att där fortfarande fanns oanvända byggnader kvar. Guldsmedshyttebruk är ingen fullständig nedläggning eftersom endast masugnen togs ur drift.

Två nedlagda verk saknas i kommunenkäten, nämligen Nykroppa och Persberg i Filipstads kommun. Att de inte är med beror på att kommunen inte haft några väsentliga olägenheter av nedläggningarna. Däremot är dessa båda verk med i det antal nedläggningar som Filipstads kommun anger.

Av de fem helt nedlagda verken har kommunen övertagit Nykroppa, Motala verkstad och Horndal och dessutom delar av anläggningarna i Vikmanshyttan. Samtliga dessa har återanvänts i någon omfattning. Det enda verk som inte återanvänts, Persberg, ägs fortfarande av Uddeholm.

Sammanfattning

1970 fanns 38 järn- och stålverk i Sverige. Under 70-talet lades fem verk ned helt och eftersom inga nyetableringar gjordes var antalet verk i drift 33 år 1980. Vid ytterligare några verk lades delar av verksamheten ned.

Det är bara ett av de nedlagda verken som inte har återanvänts. Ett av verken har en viss återanvändning som lager och de tre övriga används av ett flertal företag. Ett av fallen, Vikmanshyttan, måste betecknas som en lyckad återanvändning. Där används en stor del av de gamla lokalerna och sysselsättningen är drygt 70 % av vad den var tidigare.

Gruvor

Med gruva menas såväl själva gruvhålet som de byggnader och anläggningar som behövs för gruvverksamheten. Byggnader för hantering av malmen är laven som används för uppfordring av malmen, krossar, kvarnar och sovringsverk. Vid vissa gruvor finns också anrikningsverk, där koncentrationen av det önskvärda mineralet höjs och pelleteringsverk, där pellets eller kulsinter framställs. För driften behövs också serviceanläggningar som verkstad, förråd, lager, personalutrymmen och kontor.

I vissa områden kan gruvorna ligga tätt, på mindre än en kilometers avstånd från varandra. Vissa byggnader och anläggningar kan vara gemensamma. I sådana fall talar man om gruvfält.

Nedläggningar 1970 - 1980

1970 fanns 60 gruvor eller gruvfält i Sverige (7). Under 70-talet lades 31 av dessa ned (se tabell 4) och tre nya gruvor öppnades av Boliden: Uddengruvan, Stekenjokk och Guttusjö. Dessutom öppnade AB Statsgruvor två nya gruvor inom befintliga gruvfält: Fredrikssongruvan i Stollberg och Vikströmsgruvan i Yxsjöberg. 1980 återstår således 32 gruvor eller gruvfält.

Återanvändning och återställning

Av de 31 nedlagda gruvorna återanvänds sju. I några gruvor sker dessutom viss experimentverksamhet av tillfällig art, exempelvis med gruvvärme. Återanvändningen är i samtliga fall av mindre intensiv karaktär och utgörs av verkstadsarbete, åkeri, plastbåtstillverkning och tillverkning av makadam. I det senare fallet återanvänds även det överblivna gråberget. I ett fall används också själva gruvhålet som vattentäkt.

Endast fem av de nedlagda gruvorna har rivits, i fyra fall är det Bolidens gruvor. Vid tre av de gruvor som återanvänds har vissa byggnader av mindre värde rivits. Men huvuddelen av gruvorna eller sjutton stycket är inte rivna och används inte till något.

Gruvor i kommunenkäten

I kommunernas svar på enkäten redovisas åtta gruvor som lades ned under 70-talet. Fem av dessa gruvor medförde olägenheter. Dessutom redovisades sju gruvor nedlagda före 1970 som fortfarande medförde olägenheter.

Bara en fjärdedel av de 31 gruvor som lades ned under 70-talet redovisas således i kommunenkäten. Några troliga förklaringar till detta är: Ett par av de senaste nedläggningarna gjordes möjligen efter det att enkäten besvarats. Några gruvor saknas eftersom de lagts ned i kommuner som inte haft några olägenheter av industrinedläggningar och därför inte redovisat vilka nedläggningar man haft. En av kommunerna med gruvnedläggningar hör till dem som inte besvarat enkäten. Tre kommuner med nedlagda gruvor har svarat att de inte haft någon nedläggning av "industriell eller liknande verksamhet", som det frågades om i enkäten. En tänkbar förklaring är att man inte uppfattat gruvdriften som industriliknande verksamhet. En annan förklaring är naturligtvis att man helt enkelt glömt bort nedlagda gruvor.

Den nedlagda gruvan ägs fortfarande oftast av det företag som lade ned gruvan. I några fall har dock gruvan överlåtits till ett annat företag. Det finns bara ett enda exempel på att en nedlagd gruva övertagits av en kommun och det är Idkerbergets gruvor som köpts av Borlänge kommun. Kommunen använder ett gruvhål som vattentäkt, krossar gråberget till grus och har också tidvis använt en gruvbyggnad till dagis.

Sammanfattning

Under 70-talet lades 31 gruvor ned i Sverige, dvs. hälften av det antal som fanns 1970. Bara ett fåtal av de nedlagda gruvorna har kunnat återanvändas och den återanvändning som ägt rum är inte särskilt kvalificerad. Likaså är det bara ett fåtal av gruvbyggnaderna som rivits.

Huvuddelen av de nedlagda gruvorna står således kvar utan att vara rivna och utan användning. Det finns dessutom ett flertal gruvor som lades ned före 1970 som står kvar på det sättet efter mer än ett decennium.

Det är inte bara själva gruvbyggnaderna som innebär problem ur saneringssynpunkt. Enligt en inventering utförd av länsstyrelserna finns det mer än 5 000 gruvhål i landet med behov av skyddsåtgärder, vid 2 240 bör åtgärderna sättas in omedelbart (8).

Enligt industrisaneringsutredningens enkät till kommunerna våren 1980 hör också gruvor till de branscher för vilka relativt många olägenheter redovisats som följd av nedläggningar.

Källförteckning

1. Uppgifter från kommuner, företag och branschorganisationer

2. Industrisaneringsutredningens enkät till Sveriges kommuner våren 1980.

3. Per Nylinder: Sågverk 73, del 1. Institutionen för virkeslära. Skogshögskolan. Stockholm 1975.

4. Anders Englund och Mats Nylinder: Preliminära resultat från 1979 års sågverksinventering. Uppsats nr 101. Institutionen för virkeslära. Sveriges lantbruksuniversitet.

5. Statistiska Centralbyrån: Statistiska meddelanden. Strukturstatistik för industrin.

6. Industrin i den fysiska riksplaneringen. Järn, stål- och metallverk. SIND PM 1977:4

7. Industrin i den fysiska riksplaneringen: Gruvindustrin. SIND PM 1977:1

8. Oskyddade gruvhål o. dyl. Råd och anvisningar för skyddsåtgärder. Statens naturvårdsverk PM 665, 1975.

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 1

Massa- och pappersindustrier nedlagda 1970-1980 onumrerade bruk är ej helt nedlagda

Nr	Brukets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
1	Laxå pappersbruk	1970	Laxå	Laxå pappersbruk	Scania-bilar AB	100	100	nej	ja, bilfirma	
2	Äggfors, mekanisk massa	1970	Åre	NCB	kommunen	70	35	delvis	ja, såg och skrothantering	
3	Turbo, sulfitmassa	1970	Hedemora	Stora	= x	105	0	ja	oljecisternen används	
	Lilla Edet, mekanisk massa	1971	Lilla Edet	Edet AB	NCB		1050	nej	ja, används för pappersbrukets behov	Pappersbruket drivs vidare
4	Fredriksberg oblekt sulfat	1972	Ludvika	Billerud	Lesjöfors	200 (400 som mest)	95	nej	ja, fjäderfabrik, tapetfabrik, AMUutbildn. maskinreparation	Delar av nuv. verksamhet är inrymd i en 1960 nedlagd sulfitfabrik
	Silverdalen, mekanisk massa	1972	Hultsfred	AB Brusafors-Hällefors	Mo Do		470	ja	nej	Pappersbruket drivs vidare
5	Fagervik, sulfitmassa	1972-3	Timrå	SCA	kommunen	100 (500 som mest)	15	nej	ja, vissa delar används till skrothantering, hyvleri, snickeri m.m.	

x = innebär oförändrat ägarskap

Tabell 1

Massa- och pappersindustrier nedlagda 1970-1980 onumrerade bruk är ej helt nedlagda

Nr	Brukets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
6	Slottsbron, sulfitmassa	1974	Grums	Billerud	kommunen delvis	260	60	delvis	ja, eldistribution, snickeri, måleri	Pappsalen är oanvänd
	Munksjö, sulfitmassa	1974	Jönköping	Munksjö AB	=		780[1)]	nej[1)]	ja, massalokalerna används som lager för pappersbruket	Pappersbruket drivs vidare
	Strömsnäs, sulfitmassa	1974	Markaryd	Södra skogsägarna AB	=	640	460	nej	ja, massalokalerna används vid pappers-tillverkningen	Pappersbruket drivs vidare
7	Svartvik, sulfitmassa	1974	Sundsvall	SCA	kommunen	350 (350 som mest)	100	delvis	ja, industrihotell för småindustri	AMS har bidragit vid saneringen
	Håfreström, mekanisk massa	1974	Mellerud	AB Klippans finpappersbruk	Södra skogsägarna		620	nej	ja, massalokalerna används vid papperstillverkn.	Pappersbruket är kvar
	Skärblacka, sulfitmassa	1975	Norrköping	Fiskeby	=		1100	nej	nej	Pappersbruket drivs vidare
	Emsfors, sulfitmassa	1975	Oskarshamn	Södra skogsägarna AB	kommunen	250	110	ja	nej	Pappersbruket drivs vidare

1) Sysselsättningen vid de delvisa nedläggningarna avser hela bruket medan "läget 1980" avser den nedlagda delen.

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 1

Massa- och pappersindustrier nedlagda 1970-1980 onumrerade bruk är ej helt nedlagda

Nr	Brukets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
8	Mackmyra, sulfitmassa	1976	Gävle	Stora	Mackmyra Cellulosa-flis AB	152 (207 som mest)	47	delvis	ja, stubbflistillv	
9	Loddby, sulfitmassa	1977	Norrköping	Holmen	=	110 (130 som mest)	0	delvis	Nej, ångcentral, förrådsbyggn., barkhusbyggn. mm. ska vara kvar. Ingen användn. fn.	
	Holmen, mekanisk massa	1977	Norrköping	Holmen	=	850	800	nej	ja, används delvis för pappersbrukets behov	pappersbruket finns kvar
10	Brusafors, sulfitmassa	1977	Eksjö	Mo Do	kommunen	93 (107 som mest)	0	delvis	Nej, resten ska också rivas. Marken ska användas som reservområde för industri	Rivningen ska vara vara klar 1982 och beräknas kosta 0,5 Mkr
11	Kramfors, sulfitmassa	1977	Kramfors	SCA	kommunen	310	0	ja	Marken är sanerad och väntar på ny industri	AMS betalade en del av rivningen
	Timsfors, mekanisk massa	1977	Markaryd	Munksjö	=	439 Varav 35 i massafabriken	387 Varav 12 i plastfabriken	nej	ja, tillverkning av plastfilm för emballage	Pappersbruket är kvar

Tabell 1

Massa- och pappersindustrier nedlagda 1970-1980 onumrerade bruk är ej helt nedlagda

Nr	Brukets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
	Grycksbo, sulfitmassa	1978	Falun	Stora	=	618 (680 som mest)	627	nej	ja, för en renings-anläggning, delvis tomma	pappersbruket är kvar
	Åmotsfors, sulfat-massa	1978	Eda	Vänerskog	=	400	250	nej	nej, lokalerna står tomma	pappersbruket är kvar
12	Fengersfors, fin-papper	1978	Åmål	Fengersfors bruks Nya AB	Endeline	100 (400 som mest)	20	nej	ja, delvis Elit-emballage gör kapsyler	
	Deje, sulfatmassa	1978	Forshaga	Vänerskog	=	450	300	nej	ja, delvis.Måleri-firma, tidigare även plåtslageri	pappersbruket är kvar
13	Gransholm, finpapper	1978	Växjö	Gransholms AB	Privat	75	35	nej	ja, industrihotell för småindustri	

Tabell 1

Massa- och pappersindustrier nedlagda 1970-1980 onumrerade bruk är ej helt nedlagda

Nr	Brukets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
14	Ohs Bruk, sulfitmassa	1978	Värnamo	Billerud AB	kommunen	40	25	nej	ja, gummiindustri	
15	Hissmofors, sulfitmassa	1979	Krokom	NCB	kommunen	200	omkring 100	delvis	ja, Verkstad, såg, hyvleri, flistillverkning	
16	Sandviken, sulfatmassa	1979	Kramfors	NCB	=	200	0	nej	nej	Rivning kostar 3 - 4 mkr
17	Böksholm, sulfitmassa	1979	Växjö	Södra skogsägarna	=	140	0	nej	nej , rivning kostar 3-4 mkr.	
18	Kyrkebyn,sulfitmassa	1979	Säffle	Billerud	=	212	25	Ja, delvis	Ja, Mek. verkstaden kvar. Snickeri, åkeri och emballageverksamh.	Kommunen kommer att överta marken för industrihotell.
19	Vannsätter, sulfitmassa	1979	Söderhamn	Bergvik-Ala	=	208	15 - 20	delvis	Ja, möbelgrossist, tillverkn av värmepannor, instrumentservice	
20	Lottefors, mekanisk massa	1979	Bollnäs	Korsnäs-Marma	=	40 (80 som mest)	7	nej	Ja, huselementtillverkn.	
21	Göta pappersbruk	1980	Lilla-Edet	Södra skogsägarna	=	170 (480 som mest)	170	nej	nej	Sulfitfabriken lades ner 1977 sliperiet 1978

Tabell 2

Större sågar nedlagda 1970 - 1980 Onumrerade sågar är ej helt nedlagda

Nr	Sågens namn produktion	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
1	Siljans sågverk	c:a 1970	Rättvik		kommunen	19		delvis	ja, tillverkn. av båtdetaljer	
2	Richard Persson 7 000 m^3	c:a 1970	Lindesberg	Richard Persson AB				ja	nej	
3	Turbo	1970	Hedemora	Stora	=		0	ja	nej	Sågen var samlokaliserad med en massafabrik
4	Riddarhytte AB	1974	Skinnskatteberg	Riddarhytte AB				delvis	ja, timmerupplag	
5	Ensens sågverk	1975	Rättvik		privat	54	0	ja	nej	Marken osanerad, ska användas till fritidshus
6	Bollnäs trävaru AB	1975	Bollnäs	Bollnäs trävaru AB	kommunen	34	0	nej	nej	Ska rivas. Marken ska bebyggas med bostäder
7	Wivsta varvs sågverk	1976	Timrå	SCA	=			delvis	ja, delar används som förråd	
8	Bröderna Ricks såg	1976	Heby	Bröderna Rick	kommunen			ja	nej, Bostäder har byggts på marken	Sågen brann

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 2

Större sågar nedlagda 1970 - 1980

Nr	Sågens namn produktion	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Läget 1980 Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
9	Bröderna Johnssons trävaru AB	1977	Högsby	Bröderna Johnssons trävaru AB			0	nej	nej	
	Lessebo sågverk	1977	Lessebo		Kommunen	80	10-15	nej	ja, kaffefiltertillv. kontor, lager m.m.	Hyvleriet är kvar
10	Igelsta, 50 000 m^3	1977	Södertälje	kommunen	kommunen	80		ja	marken ska användas till dagis	Mälarskog avverkade marken
	Ålberga såg	1978	Nyköping	Ålberga såg- och kraftverk	Ålberga hyvleri AB	40	10	nej	ja, försäljning	hyvleriet är kvar
11	Ströms sågverk, 25 000 m^3	1978	Mora	Ströms sågverks AB	kommunen	30	0	ja	nej	kommunen ska bygga förvaltningsbyggnad på marken. Hyvleriet har flyttat till annan plats i kommunen
12	Saxvidens sågverk,	1978	Mora	Saxvidens sågverks AB	kommunen			delvis	ja, panncentralen används för fliseldn	
	Berge sågverk, 6 000 m^3	1978	Krokom			12	5	delvis	nej	Sågen brann, hyvleriet är kvar

Tabell 2

Större sågar nedlagda 1970 - 1980

Nr	Sågens namn produktion	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Läget 1980 Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
13	Åsby 18 000 m^3	1978	Köping	Mälarskog	Prefament	35	25	nej	ja, ombyggd till produktion av prefabricerade element	
	Buskhyttan	1979	Nyköping	Mälarskog	Bengtås	80 - 90	15	nej	nej	hyvleri, magasin och kabeltrumstillverkn. är kvar men utarrenderat
14	Dalkarlshyttebruk 50 000 m^3	1979	Lindesberg	Vänerskog	kommunen	65	0	delvis	nej	
	Ulbolsta 25 000 m^3	1979	Uppsala	Mälarskog	=	35	10	delvis	nej	hyvleriet är kvar och uthyrt
15	Ramsbergs sågverk 7 000 m^3	1979	Lindesberg		Rockhammars bruk			ja	nej	Sågen brann
16	Lännaholm, 24 000 m^3	1979	Uppsala	Mälarskog	=	40	0	delvis	nej	Prefabtillv. fanns också men flyttades till Köping
17	Trävarufirman Hans Sjöström, 7 000 m^3	1979	Lindesberg	Trävarufirman H. Sjöström	kommunen		0	delvis	nej	
18	Åby såg och kvarn	1979	Heby					nej	ja, tillfälligt lager	
19	Blankaholms såg 45 000 m^3	1979	Västervik	Blankaholms såg AB	Blankaholms invest AB	80		nej	ja	

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 3

Järn- och stålverk nedlagda 1970 - 1980. Onumrerade verk är ej helt nedlagda

Nr	Verkets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
1	Nykroppa, handelsstål-tillverkn	1971	Filipstad	Uddeholm AB	kommunen	375	12	delvis	ja, träskofabrik, skrotföretag och lager	
2	Persberg, järnsvamp-verk	1973	Filipstad	Uddeholm AB	=	30	0	nej	nej	
3	Motala verkstad, handelsståltillv.	1976	Motala	Motala verkstad	kommunen			delvis	ja, lager	
4	Vikmanshyttan, specialståltillverkn	1977	Hedemora	Stora	kommunen delvis	450	320	nej	ja, mek. verkstad, apparattillv., isolerglas, bel. av elektroder m m.	Fagersta köpte kallvalsverket och driver det vidare
	Hofors, masugn, järnsvampverk	1978	Hofors	SKF	=			nej	ja, masugnen används för exp. med plasma-processen	Ståltillverkning kvar
	Hagfors martinugn, elektro-hytta	1978	Hagfors	Uddeholm	=					

Tabell 3

Järn- och stålverk nedlagda 1970 - 1980. Onumrerade verk är ej helt nedlagda

Nr	Verkets namn nedlagd verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
5	Horndal handelsståltillv.	1979	Avesta	Fagersta (Boxholm AB)	kommunen	150	65	nej	ja, industrihotell, takelement, trähus-tillv. m m.	
	Guldsmedshyttebruk masugn	1979	Lindesberg	Sandvik AB	=			nej	nej	övrig verksamhet fortgår
	Fagersta, masugn	1979	Fagersta	Fagersta	=					

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 4.

Gruvor nedlagda 1970 - 1980

Nr	Gruvans namn Typ av malm	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
1	Kankberg koppar	1970	Norsjö	Boliden	=			ja		
2	Nyberg (Malmgruvan) järn	1970	Lindesberg	TGO	SSAB	15	0	ja		
3	Blanka odalgruva järn	1970	Lindesberg	TGO	SSAB	15	0	nej	nej	
4	Intrångets gruvor järn	1970	Hedemora	Statsgruvor	=	49	0	nej	nej	
5	Forsbogruvan järn	1971	Säter	Forsbo-gruvan	Ställ-berg	8	1	nej	ja, bilverkstad	
6	Rakkejaur koppar	1971	Norsjö	Boliden	=		0	nej		Gruvbrytningen kan komma att återupptas
7	Kaveltorp bly	1972	Ljusnars-berg	Boliden	=		12	delvis	ja, plastbåttillv. i anrikningsverket	
8	Kedträsk koppar	1972	Norsjö	Boliden	=			nej	ja	

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 4.

Gruvor nedlagda 1970 - 1980

Nr	Gruvans namn Typ av malm	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid vid nedl.	1980	Antal sysselsatta vid nedl	1980	Läget 1980 rivet	återanvänt	Övriga upplysningar
9	Skött- & Mossgruve-fältet, järn	1973	Ljusnars-berg	Basttjärns	SKF			nej	nej	
10	Svärdsjö, bly	1973	Falun	Boliden	=			nej		
11	Finnmosse gruvor, järn	1974	Filipstad	Uddeholm	=	30	0	nej	nej	
12	Bodåsfältet, järn	1974	Hofors	Sandvik	=			nej		
13	Ramhälls gruvor, järn	1975	Östhammar	Stora	=	28		nej		
14	Ljusnarsberg, bly	1976	Ljusnars-berg	Boliden	=			delvis	ja, byggforskningen experimenterar med gruvvärme	
15	Kimheden, koppar	1976	Norsjö	Boliden	=			nej		
16	Rudtjebäcken, koppar	1976	Norsjö	Boliden	=	7 (tidigare 65)	0	ja	nej	
17	Haggruvan, järn	1977	Ljusnars-berg	Ställberg	=	58	några	delvis	ja, makadamtillverkn	

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 4.

Gruvor nedlagda 1970 - 1980

Nr	Gruvans namn Typ av malm	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare vid 1980	Antal sysselsatta vid nedl	Antal sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övriga upplysningar
18	Stripa odalfält, järn	1977	Lindesberg	Stripa gruv AB	Ställberg			nej		
19	Idkerbergsfältet, järn	1977	Borlänge	Idkerbergs gruv AB	kommunen	25	1	nej	ja, grusbearbetning, vattentäkt	
20	ADAK, koppar	1977	Norsjö	Boliden	=	190 som mest	0	ja	nej	
21	Basttjärnsfältet, järn	1978	Ljusnarsberg	Basttjärns gruv AB	Fagersta AB		0	nej	nej	
22	Gränsgruvan, bly	1978	Ludvika	Boliden	=			nej		
23	Vintjärnsfältet, järn	1978	Falun	SSAB	=	26	2	nej	ja, åkeri	
24	Hällefors, bly	1978	Hällefors	Boliden	=			ja		
25	Persbergs odalfält, järn	1979	Filipstad	Uddeholm	=	90	0	nej		

INDUSTRISANERINGSUTREDNINGEN

Tabell 4

Gruvor nedlagda 1970 - 1980

Nr	Gruvans namn Typ av malm	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid vid nedl.	1980	Antal sysselsatta vid nedl	1980	Läget 1980 rivet	återanvänt	Övriga upplysningar
26	Riddarhytte odalutm., järn	1979	Skinnskatteberg	Uddeholm	Fagersta-Sandvik			nej		
27	Smältarmossgruvan, järn	1979	Hedemora	Fagersta	=	13		nej	ja, Boliden arrenderar gruvan för provborrning	
28	Storbergsfältet, järn	1980	Hofors	Hofors bruk	SKF			nej		
29	Vingesbackefältet, järn	1980	Hofors	Hofors bruk	SKF			nej		
30	Blötberget, järn	1980	Ludvika	SSAB	=	95	20	nej	ja, tre mekaniska verkstäder	
31	Håksberg, järn	1980	Ludvika	SSAB	=	78	0	nej	nej	

NEDLÄGGNING OCH SANERING INOM TVÅ LÄN

INNEHÅLL

NEDLÄGGNING OCH SANERING INOM TVÅ LÄN

I den här bilagan presenteras en sammanställning av industrier som lagts ned under 1970-talet i Kopparbergs och Gävleborgs län. Se tabell 1 på s. 4.15. Uppgifterna i tabellen grundar sig på industrisaneringsutredningens enkät till kommunerna våren 1980 och har kompletterats vid kontakter med kommuner och länsorgan. Sammanställningen jämförs med SCB:s statistik över arbetsställen. Detta arbete har haft till ändamål att ge en bild av tillförlitligheten i kommunernas svar på utredningens enkät. I bilagan undersöks också i vilken utsträckning olika länsorgan är inblandade vid nedläggning av industriell verksamhet och vid anskaffande av ersättningsindustri.

Av figur 1 framgår de 15 kommunerna i Kopparbergs län och de 10 i Gävleborgs, liksom ortsstruktur och stödområdesindelning under 1970-talets senare hälft. Stödområdesindelningen ändrades 1979. Dessförinnan låg de sydligaste delarna av länen utanför det allmänna stödområdet men i den s.k. grå zonen. De mellersta delarna hörde till det allmänna stödområdet och de nordvästra delarna hörde till det inre stödområdet.

Nedläggningsstatistik

I industrisaneringsutredningens enkät till kommunerna våren 1980 efterfrågades antalet nedläggningar under 1970-talet av industrier och industriliknande verksamhet av större omfattning. Här presenteras en enkel kontroll av riktigheten i inkomna svar vad gäller antalet. Kontrollen har utförts dels genom telefonkontakter med de kommuner som rapporterat att man haft nedläggningar, dels genom kontroll med länsmyndigheter. En jämförelse görs också med den industristatistik som tas fram av statistiska centralbyrån (SCB).

Figur 1. Ortsstruktur och stödområden i Kopparbergs och Gävleborgs län.

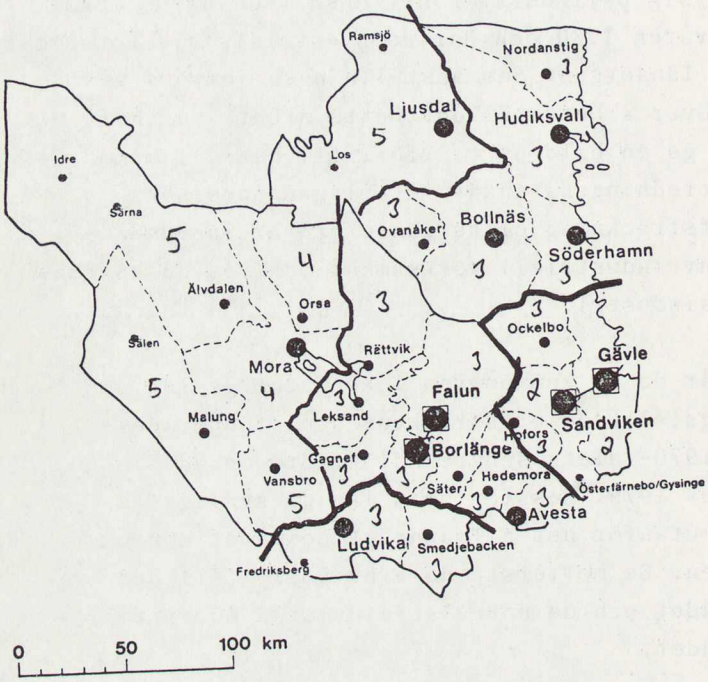

Teckenförklaring

Storstadsområde

Primärt centrum

Regionalt centrum

Kommuncentrum

Kommundelscentrum

Länsgräns

Kommungräns

Gräns för inre stödområdet

Gräns för allm. stödområdet

Figurerna och beteckningarna är hämtade ur: Politik för regional balans. SOU 1975:91. Siffrorna i kommunerna är stödområdesindelningen enligt Förordning om regionalpolitiskt stöd, SFS 1979:632

Enligt enkätsvaren från kommunerna i Kopparbergs län lades 28 industriella verksamheter ned där under 1970-talet. Nio av nedläggningarna var gruvor. En närmare granskning visade att två av nedläggningarna inte borde betecknas som nedläggningar utan som ägarbyten. En av de nedlagda gruvorna hade lagts ned redan på 1960-talet. Ytterligare tre nedlagda industrier och en nedlagd gruva kom fram vid kontakterna med kommunerna. Det korrigerade antalet nedlagda industriella verksamheter under 1970-talet i Kopparbergs län blir då 29, varav 9 gruvor. Dessa 29 nedläggningar samt ytterligare två äldre nedläggningar redovisas i tabell 1, s. 4.15.

I Gävleborgs län var antalet nedläggningar 12 under 1970-talet. Kontrollen påvisade en nedlagd gruva som borde ha redovisats, samt två nedlagda gruvor som möjligen har lagts ned efter det att kommunenkäten besvarats. De 15 nedläggningarna i Gävleborgs län redovisas i tabell 2, s. 4.19.

Kontrollen med kommunerna och länsorganen gav således endast marginella justeringar av de antal som kom fram vid kommunenkäten. Det är inte uteslutet att en kontroll även hos de kommuner som rapporterat att man inte haft några nedläggningar skulle ge ytterligare någon eller några nedläggningar, men slutsatsen att det bara är fråga om marginella justeringar kvarstår.

Av tabell 3 framgår SCB:s statistik över antal arbetstillfällen inom industrin i Kopparbergs och Gävleborgs län under 1970-talet.

Tabell 3 Antal arbetsställen i tillverkningsindustrin (SNI 2)

År	Kopparbergs län med fler än 4 sysselsatta	Kopparbergs län med fler än 49 sysselsatta	Gävleborgs län med fler än 4	Gävleborgs län med fler än 49 sysselsatta
1970	492	96	391	121
1971	474	97	387	115
1972	477	101	378	116
1973	474	103	370	115
1974	483	114	359	116
1975	477	109	356	113
1976	473	106	352	115
1977	462	94	351	113
1978	420	94	342	110
1979	405	93	332	110

Källa: se nr 1 i källförteckningen

I Kopparbergs län har antalet arbetsställen med fler än 4 sysselsatta minskat från 492 år 1970 till 405 år 1979 dvs. en minskning med 87. I Gävleborgs län har det skett en minskning med 59. Eftersom industrisaneringsutredningen enligt direktiven i huvudsak ska studera större industrier, finns i tabell 3 också redovisat antalet större arbetsställen med fler än 49 sysselsatta. Även dessa har minskat i antal men det har, speciellt i Kopparbergs län gått upp och ner.

De redovisade siffrorna säger inget om hur många industrier som lagts ned, eftersom siffrorna är resultatet av nedläggningar och nyetableringar. På riksnivå finns uppgifter om s.k. avregistreringar vilket i stort sett är detsamma som nedläggningar. Se tabell 4. Enligt denna riksstatistik var andelen nedlagda industrier i genomsnitt under 1970-talet 5,6 % årligen, av totala antalet arbetsställen med fler än fyra sysselsatta. Av de större arbetsställena med fler än 49 sysselsatta lades i genomsnitt 1,6 % ned varje år (2).

Tabell 4. Arbetsställen i tillverkningsindustrin i Sverige

År	Antal arbetsställen med		Antal avregistrerade arbetsställen med	
	fler än 4 sysselsatta	fler än 49 sysselsatta	fler än 4 sysselsatta	fler än 49 sysselsatta
1970	13 397	3 040		
			813	
1971	13 086	2 886		
			773	62
1972	12 756	2 855		
			682	54
1973	12 473	2 907		
			546	42
1974	12 319	2 965		
			637	33
1975	12 280	2 964		
			691	47
1976	11 952	2 898		
			727	39
1977	11 482	2 840		
			759	45
1978	10 919	2 809		
			592	41
1979	10 521	2 809		

Om man antar samma nedläggningsfrekvens för Kopparbergs och Gävleborgs län som för riket i övrigt skulle antalet nedlagda arbetsställen bli omkring 260 för Kopparbergs län och 200 för Gävleborgs län för hela 70-talet. Antalet nedläggningar av större arbetsplatser skulle bli i storleksordningen 15 - 20 för vartdera länet.

Dessa uppgifter om 15 - 20 större nedläggningar under 70-talet ska nu jämföras med uppgifterna i tabellerna 1 och 2. Där redovisas 20 nedläggningar av tillverkningsindustri i Kopparbergs län och 12 i Gävleborgs län. Medan uppgifterna 15 - 20 från SCB avser nedläggningar av arbetsplatser med fler än 49 sysselsatta avser uppgifterna i tabellerna 1 och 2 större industrianläggningar med en lokalyta som är större än 1 000 m^2 eller en tomtyta över 5 000 m^2. Någon möjlighet att direkt översätta de båda storleksmåtten lokalyta och antal sysselsatta i varandra finns inte. En grov jämförelse kan dock göras med hjälp av en uppgift som rör industri i Stockholms län. Där var lokalytan per sysselsatt 46 m^2 år 1971 (3 sid. 43). Detta innebär en lokalyta på drygt 2 000 m^2 för 49 anställda.

Denna uppskattning antyder att det ur SCB:s uppgifter framräknade antalet större nedläggningar skulle gälla större arbetsplatser än vad som efterfrågats i kommunenkäten (drygt 2 000 mot 1 000 m^2). Detta stöds också av uppgifterna om antalet sysselsatta i tabellerna 1 och 2, där antalet sysselsatta vid den nedlagda verksamheten i många fall var mindre än 50.

Slutsatsen av jämförelsen av antalet nedläggningar mellan kommunenkäten och SCB:s statistik blir att kommunenkäten underskattar antalet nedläggningar. I synnerhet gäller detta Gävleborgs län. Man måste naturligtvis också ifrågasätta uppgiften 15 - 20 nedläggningar som räknats fram ur SCB:s statistik. Den bygger på antagandet om samma nedläggningsfrekvens i Kopparbergs och Gävleborgs län som för landet som helhet. Det är troligt att detta antagande leder till en underskattning. Å andra sidan kan i det begrepp avregistrering som SCB använder ingå rena ägarbyten, varefter verksamheten drivs vidare som förut. Detta leder till en överskattning.

Huvudintrycket av den här genomgången blir att enkätsvaren givit ett alltför lågt antal nedläggningar under 1970-talet av industriell verksamhet. Men det är troligt att huvuddelen av nedläggningarna kommit med.

Regionala organs agerande

Tabellerna med nedläggningar i Kopparbergs och Gävleborgs län har sänts till de regionala organ som antagits vara inblandade vid nedläggningen. Dessa organ är: Länsstyrelsens naturvårdsenhet, regionalekonomisk enhet och kulturenhet (länsantikvarie) samt landsantikvarie, länsarbetsnämnd och utvecklingsfond. Organen har ombetts tala om vid vilka nedläggningar man varit med och på vilket sätt.

Länsarbetsnämnden (LAN)

LAN är arbetsmarknadsstyrelsens (AMS) regionala organ och arbetsförmedlingen (af) är den lokala. Företag som avser minska sysselsättningen är enligt lagen (1974:13) om vissa anställningsfrämjande åtgärder (främjandelagen) skyldiga att varsla LAN. Därefter kan en samrådsgrupp bildas, med representanter för företagsledningen, facket, LAN, af och i vissa fall kommunen och länsstyrelsen. I samrådsgruppen kan bl.a. en avvecklingsplan för sysselsättningen tas fram.

LAN handlägger frågor om regionalpolitiskt stöd (endast utbildningsstöd och sysselsättningsstöd), arbetsmarknadspolitiskt stöd (varav särskilt kan nämnas stöd till nedläggningshotade företag) samt beredskapsarbeten. De senare kan användas för att riva eller bygga om lokaler där verksamheten lagts ned. LAN beslutar om belopp under 800 000 kr. För större belopp beslutar AMS.

Länsarbetsnämnden i Kopparbergs län har inte besvarat industrisaneringsutredningens förfrågan.

LAN och af i Gävleborgs län har medverkat vid i stort sett samtliga nedläggningar. Den vanligaste aktiviteten är omplacering av personal. I tre fall har LAN deltagit i samrådsgruppen och i tre fall har LAN gett bidrag till omskolning av personal. Nämnden har aktivt medverkat till att delar av Gefle Porslinsfabrik kommer att användas för AMU-ändamål. LAN och af har också fortlöpande medverkat i ansträngningarna att få fram ersättningsindustrier i Vansäter.

Länsstyrelsens regionalekonomiska enhet

Enheten deltar som tidigare nämnts i vissa fall i Samrådsgruppen. Det gäller i synnerhet vid nedläggning av större industrier. Enheten handlägger bl.a. frågor om lokaliseringsstöd (avskrivningslån och lokaliseringslån). Länsstyrelsen beslutar i sådana ärenden där den investering som ska finansieras med lokaliseringsstöd uppgår till

högst 5 milj.kr. Vid större investeringar beslutar AMS eller regeringen (4). Sysselsättningsuppgifterna i tabellerna kommer från respektive enhet.

Regionalekonomiska enheten i Kopparbergs län har deltagit aktivt vid åtta av de 29 nedläggningarna under 70-talet. Deltagandet har inneburit att enheten har varit representerad i arbetsgrupper som tillsatts för att lösa sysselsättningsproblem och skaffa ersättningsindustri, exempelvis samrådsgrupper. Enheten har också deltagit i uppföljningsåtgärder efter nedläggningar och medverkat till att lokaliseringsstöd utgått till ny verksamhet.

Till Kopparbergs län gick under perioden 1 juli 1973 - 30 juni 1979 lokaliseringstöd till 178 företag, varav 19 var nylokaliserade. Summan av lokaliseringslån, lokaliseringsbidrag och avskrivningslån blev 494 milj.kr. (4). Lokaliseringsstöd utgick till ny verksamhet vid sju av 70-talets 29 nedläggningar i Kopparbergs län. Vid några av nedläggningarna utgick stöd till flera företag som flyttade in i de lediga lokalerna. I exempelvis Vikmanshyttan utgick 28,5 milj.kr. i lokaliseringsstöd till de sju företag som övertog stålverkets lokaler.

Regionalekonomiska enheten i Gävleborgs län har varit inblandad bara i två av de femton nedläggningsfallen. I det ena fallet (Stille Werner) var kontakten direkt knuten till handläggningen av ett lokaliseringsstödsärende.

Till Gävleborgs län gick under perioden 1 juli 1973 - 30 juni 1979 lokaliseringsstöd till 94 företag varav elva var nylokaliserade. Summan av lokaliseringslån, lokaliseringsbidrag och avskrivningslån blev 337 milj. kr. (4). Inget av detta stöd användes till industri som flyttade in i de nedlagda industriernas lokaler.

Utvecklingsfonden

Mot slutet av 1970-talet ombildades de tidigare företagareföreningarna till regionala utvecklingsfonder. Dessa är stiftelser med stat och landsting som huvudmän och finansiärer. Det finns en utvecklingsfond i varje län och styrelsen utses av landstinget. Utvecklingsfonden riktar sig till de mindre och medelstora företagen och verksamheten består i information, rådgivning och konsulttjänster samt finansiering med rörelselån (enligt SFS 1980:24). Fonden kan också förmedla lån från andra källor.

Stiftelsen Kopparbergs läns utvecklingsfond har deltagit vid nio av de 29 nedläggningarna under 1970-talet. Deltagandet har bestått i hjälp såväl åt det företag som senare lade ned som till det eller de företag som efter nedläggningen flyttade in i de lediga lokalerna. Under 1978 och 1979 beviljade utvecklingsfonden 233 rörelselån om sammanlagt 51 milj.kr. (5).

Utvecklingsfonden i Gävleborgs län har deltagit vid tre av de 15 nedläggningarna under 1970-talet. Fondens medverkan bestod i hjälp åt de företag som flyttade in i de övergivna lokalerna.

Länsstyrelsens naturvårdsenhet

Naturvårdsenheten har ansvaret för tillsyn enligt naturvårdslagen, miljöskyddslagen och lagen om hälso- och miljöfarliga varor. Tillsynsansvaret gäller både under driften och för återställningsarbeten sedan driften upphört.

Enheten har uppgifter enligt naturvårdslagen för tillsyn av att täkter återställs efter det att verksamheten upphört. Enligt naturvårdslagens 20 § skall samråd ske för arbetsföretag som väsentligt kan komma att ändra naturmiljön (6). Det finns exempel på att denna samrådsmöjlighet har använts i samband med rivning och återställande

av industrifastigheter. Tillsynsansvaret enligt miljöskyddslagen innebär att enheten skall kontrollera att miljöfarlig verksamhet bedrivs i enlighet med givna tillstånd. I undantagsfall kan miljöfaran kvarstå även sedan verksamheten upphört, exempel är kvarlämnade kemikalielager eller i vattendrag deponerade fiberbankar. Även i dessa fall gäller enhetens tillsynsansvar men det är svårt att här se någon enhetlig praxis.

Naturvårdsenheten i Kopparbergs län har inte varit inblandad i någon av nedläggningarna. Man har tidigare haft ansvar för instängsling och tillsyn av övergivna gruvhål men detta arbete har överförts på länspolischefen.

Naturvårdsenheten i Gävleborgs län har varit inblandad vid två av de femton nedläggningarna. Det gäller de båda massafabrikerna Mackmyra och Vansäter där samråd enligt 20 § naturvårdslagen har skett. Man har också haft samråd om en landskapsplan för Gävle kommuns f.d. soptipp. Denna är inte upptagen i tabellen eftersom den knappast kan betecknas som industriell eller liknande verksamhet. Enheten har deltagit i arbetet med instängsling av nedlagda gruvor. Detta arbete har gjorts som beredskapsarbete och med länsstyrelsen som huvudman.

Länsantikvarien

Länsantikvarien är en statlig tjänsteman på länsstyrelsen med uppgift att tillse att kulturminnesvårdens intressen tillgodoses i bebyggelseplaneringen, bl.a. genom att bevaka att kulturhistoriskt värdefull bebyggelse sparas.

Varken i Kopparbergs eller Gävleborgs län har länsantikvarien varit direkt inblandad i nedläggningarna av industriell verksamhet.

Landsantikvarien

Landsantikvarien är en landstingstjänsteman med uppgift att på det kommunala planet bevaka kulturminnesvårdens intressen.

Landsantikvarien vid Dalarnas museum har varit inkopplad på tre av nedläggningarna under 1970-talet i tabellen, nämligen Säters väveri, Vikmanshyttan och Tidstrands yllefabrik. Landsantikvarien har dessutom intressen i den nedlagda gruvan i Bispberg. Dalarnas museum förbereder för närvarande en länsomfattande inventering av fabriksbyggnader.

Landsantikvarien vid länsmuseet i Gävleborgs län har aktivt deltagit bl.a. genom dokumentation av verksamheten i två av de femton fallen i tabellen, nämligen vid Gefle Porslinfabrik och vid Vansäters massafabrik.

KÄLLFÖRTECKNING

1. Statistiska centralbyrån: Statistiska meddelanden; Industristatistik, Regional redovisning av data

2. Statistiska centralbyrån: Statistiska meddelanden; Industristatistik, Strukturstatistik för industrin

3. Anders Törnqvist: Industri i äldre byggnader, Elva goda exempel. Byggforskningsrådet T 9:1981

4. AMS: Meddelanden från utredningsenheten Nr 1980:22: Regionalpolitiska insatser, lokaliseringsstöd och lokaliseringsutbildning den 1 juli 1973 - 30 juni 1979

5. Stiftelsen Kopparbergs läns Utvecklingsfond: Verksamhetsberättelse för 1978/1979

6. Strandskydd. Naturvårdsområde. Samråd om naturmiljön. Statens naturvårdsverk. Publikationer 1976:4

Tabell 1. Industriell verksamhet nedlagd 1970-1980
samt tidigare nedläggningar med kvarstående, oanvända byggnader 1980

Nr	Verksamhetens namn Typ av verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare 1980	Sysselsatta vid nedl.	Sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övrigt
1	Bispberg järnmalmsgruva	1967	Säter	Bispbergs AB (Fagersta, Sandvik, Stora)		29	0	nej	nej	Kultur-historiskt intressant
2	Tuna Hästberg järnmalmsgruva	1968	Bor-länge	Tuna Häst-bergs gruv AB (Stora)		30	30	nej	ja, åkeri-verksamhet	
3	Intrångets gruvor järnmalmsgruva	1970	Hede-mora	AB Stats-gruvor	=*	49	0	nej	nej	
4	Forsbo järnmalmsgruva	1970	Säter	Ställbegs-bolaget	=	8	1	nej	ja, bilverkstad	
5	Konsumbageriet	1970	Lud-vika			31		nej	ja, mekanisk verkstad, bil-gummiverkstad	
6	Mekanisk verkstad	1970	Säter	Stora		13		nej	ja, färglager. Ska bli färgfabrik.	
7	Siljans sågverk	1970	Rätt-vik		Kom-munen	19		del-vis	ja, tillverkn. av båtdetaljer Upplag för virke	AMS-bidrag har utgått
8	Turbo sulfitmassafabrik och sågverk	1970	Hede-mora	Vikmanshytte bruk AB (Stora)	=	105	0	ja	nej. Oljecister-nen används	
9	AB Nitro Nobel sprängämnes-tillverkning	1977	Lud-vika	AB Nitro Nobel		46		nej	ja, gymnasieskola, småindustrier	

*= innebär oförändrat ägarskap

Tabell 1. Industriell verksamhet nedlagd 1970-1980
samt tidigare nedläggningar med kvarstående, oanvända byggnader 1980

Nr	Verksamhetens namn Typ av verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare 1980	Sysselsatta vid nedl.	Sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övrigt
10	Fredriksbergs sulfatfabrik	1972	Ludvika	Billeruds AB	Lesjöfors	200	95	nej	ja, fjäderfabrik, tapetfabrik, AMU maskinrep.	Delar av verksamheten är inrymd i en 1960 nedlagd sulfitfabrik
11	Svärdsjö blygruva	1973	Falun	Boliden	=			nej		
12	Alby klorat AB kemisk industri	1974	Avesta	Alby klorat		205 (som mest)	0	ja		
13	ASJ	1974	Falun	ASJ	Saab Scania	150	56	nej	ja, tillverkn. av bromsbackar till bussar och lastbilar	Lokaliseringsstöd utgick
14	Ensens sågverk	1975	Rättvik		Privat	54	0	ja	nej	Marken osanerad. Ska användas till fritidshus.
15	Säters väveri AB	1975	Säter	Säters väveri AB	Kommunen	75	40-50	nej	ja. Industrihus med 10-12 företag	Lokaliseringsstöd utgick
16	Tidstrands yllefabrik	1976	Falun		Hugo Frisk Skandinaviska jute	150	100	nej	ja. Dekaltillv. Försäljning av kläder (Klädjätten)	Lokaliseringsstöd utgick
17	Stora Kopparberg vitriolverk, kulsinterverk	1977	Falun	Stora	=	30-35	0	nej	ja, kulsinterverket som garage, vitriolverket som förråd	

Tabell 1. Industriell verksamhet nedlagd 1970-1980
samt tidigare nedläggningar med kvarstående, oanvända byggnader 1980

Nr	Verksamhetens namn Typ av verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare 1980	Sysselsatta vid nedl.	Sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Ovrigt
18	Albackens vitgarveri, senare skinnkonfektion	1977	Malung	Albackens vitgarveri AB		38		nej	ja, bildelsförsäljning. Byggnaderna kommer troligen att rivas	Lokaliseringsstöd har utgått
19	Albin motor	1977	Avesta			13		nej	ja, tryckeri	Lokaliseringsstöd har utgått
20	Idkerberget järnmalmsgruva	1977	Borlänge	Idkerbergets gruv AB	Kommunen	25	1	nej	ja, grusbearbetning, vattentäkt, barndaghem	
21	Vikmanshyttan	1977	Hedemora	Stora	Kommunen delvis	450	320	nej	ja, mek. verkstad, apparattillverkn. isolerglas, bel. av elektroder m.m.	Lokaliseringsstöd har utgått
22	Gränsgruvan blygruva	1978	Ludvika	Boliden	=			nej		
23	Långshyttans Verkstad	1978	Hedemora	Långshyttans Verkstads AB		17	0	nej	nej	
24	Saxvidens sågverk såg och hyvleri	1978	Mora	Saxvidens sågverks AB	Kommunen	33		delvis	ja, ångpannan används för fliseldning	
25	Ströms sågverk	1978	Mora	Ströms sågverks AB	Kommunen	30	0	ja	nej. Ny, kommunal förvaltningsbyggnad ska uppföras	AMS-bidrag till del av rivningsarbetena

Tabell 1. Industriell verksamhet nedlagd 1970-1980
samt tidigare nedläggningar med kvarstående, oanvända byggnader 1980

Nr	Verksamhetens namn Typ av verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	Markägare 1980	Sysselsatta vid nedl.	Sysselsatta 1980	Läget 1980 rivet	Läget 1980 återanvänt	Övrigt
26	Kopparfors såg och hyvleri	1978	Falun	Kopparfors	=	30-35	0	ja		
27	Vintjärns gruvor järnmalmsgruva	1978	Falun	SSAB	=	26	2	nej	ja, åkeriverkstad	
28	Smältarmossgruvan järnmalmsgruva	1979	Hede- mora	Fagersta AB	=			nej	ja. Arrenderas av Boliden för prov-borrning	
29	Horndal	1979	Avesta	Boxholms AB	Kom- munen	150	65	nej	ja. Industrihotell för tillverkning av takelement, trähus, skydds-rumsdörrar, om-smältning av skrot hemslöjd, hydraul-domkrafter, fall-skärmar, plåtslageri m.m.	Lokalise- ringsstöd har utgått
30	Blötberget järnmalmsgruva	1980	Lud- vika	SSAB	=	95	20	nej	ja, tre mekaniska verkstäder	
31	Håksberg järnmalmsgruva	1980	Lud- vika	SSAB	=	78	0	nej	nej. Delar ska ev. användas som arkiv för landstinget	

Tabell 2. Industriell verksamhet nedlagd 1970-1980
samt tidigare nedläggningar med kvarstående, oanvända byggnader 1980

Nr	Verksamhetens namn Typ av verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	 1980	Sysselsatta vid nedl.	 1980	Läget 1980 rivet	 återanvänt	Övrigt
1	Bergvik och Ala trähustillverkning	1971	Söder- hamn	Bergvik och Ala AB		64	20	nej	ja, träkomponent- tillverkning	
2	Stille Werner mekanisk tillv.	1973	Söder- hamn	Kommunen	=	41	30- 40	nej	ja, centralförråd för mekanisk tillv.	
3	Bodåsfältet	1974	Hofors	Sandvik AB	=			nej		
4	Bollnäs trävaru AB sågverk	1975	Boll- näs	Bollnäs trävaru AB	Kom- munen	34	0	nej	nej	Ska rivas för bostäder
5	Mackmyra sulfitmassafabrik	1976	Gävle	Stora	Mack- myra cellu- losa flis AB	178	58	ja	ja, stubbflis- tillverkning	
6	Korsnäs Marma brädgård	1975	Söder- hamn	Korsnäs Marma AB		86	70	nej	ja, virkeshante- ring, åkeri, måleri, maskinentreprenad	
7	Bockens bryggerier	1977	Gävle	Persson invest	=	68	27	nej	ja, nederlag	
8	Gävle porslins- fabrik	1978	Gävle	Upsala Ekeby	LE Lund- berg	35	0	nej	nej. Hälften ska användas av AMU	
9	Hudiksvalls cement- varu AB, Grustäkt, betongtillverkning	1978	Hudiks- vall	Skånska Cement		7	0	nej	nej	

Tabell 2. Industriell verksamhet nedlagd 1970-1980
samt tidigare nedläggningar med kvarstående, oanvända byggnader 1980

Nr	Verksamhetens namn Typ av verksamhet	Nedlagd år	Kommun	Markägare vid nedl.	 1980	Sysselsatta vid nedl.	 1980	Läget 1980 rivet	 återanvänt	Övrigt
10	Rajd skotertillverkn.	1978	Söder- hamn	Kommunen	=	18	10- 15	nej	ja, möbeltillv.	
11	Lottefors slipmassefabrik	1979	Boll- näs	Korsnäs Marma AB	=	40	10- 15	nej	ja, byggnads- snickeri	
12	Esselte blocktryckeri	1979	Gävle	Esselte	Kom- munen	15	69	nej	ja, parkerings- automater	
13	Vansäter sulfitmassafabrik	1979	Söder- hamn	Bergvik och Ala AB	=	208	15- 20	del- vis	ja, tillverkn. av värmepannor. Instru- mentservice. Möbelgrossist	
14	Storbergsfältet järnmalmsgruva	1980	Hofors	Hoforsbruk	SKF			nej		
15	Vingesbackefältet järnmalmsgruva	1980	Hofors	Hoforsbruk	SKF			nej		

ÅTTA FALL AV ÅTERANVÄNDNING

I N N E H Å L L

ÅTERANVÄNDNING AV INDUSTRIANLÄGGNINGAR
Några framgångsrika exempel

Syfte

Utvalda exempel är avsedda att illustrera de möjligheter som finns att efter nedläggning av en industriell verksamhet ta tillvara den resurs som befintliga byggnader och anläggningar utgör.

Vad är framgångsrik återanvändning?

Utredningsdirektiven understryker att återanvändning bör resultera i rationell markanvändning samt medföra att samhällsinvesteringar i omgivningen utnyttjas. Detta har tolkats som att strikt fastighetsekonomiska kriterier inte alltid behöver vara utslagsgivande. Kommunens egen bedömning om det aktuella fallet av återanvändning varit framgångsrikt har varit utgångspunkten. Vid närmare undersökning har sedan granskats sysselsättningsaspekter, samhällsresursers utnyttjande, inre och yttre miljöeffekter samt fastighetsekonomiskt utfall. De allmänna förhållandena i orten och regionen har beaktats vid bedömningen. Se beskrivningsmall nedan.

Villkor för återanvändning

Den grundläggande förutsättningen för återanvändande är att det överhuvudtaget finns efterfrågan på lokaler. På orter med stagnerande näringsliv kan även moderna, välbelägna byggnader stå tomma. Behovet av lokaler för annan verksamhet än industri är då ofta också begränsat. Finns det emellertid efterfrågan på lokaler är nästa villkor att byggnaden har en lämplig, inte alltför speciell utformning.

Erfarenheten visar emellertid att även om det finns både efterfrågan och tillgång på lämpliga industrilokaler kan en samordning vara svår att åstadkomma. Utbud och efterfrågan har svårt att mötas i tid och rum. Samordningen i tiden är särskilt vansklig. Ett företag som expanderar behöver snabbt ökat utrymme och kan ofta inte vänta tills en i och för sig lämplig befintlig lokal iordningställs. För fastighetsförvaltaren är det å andra sidan svårt att satsa tid och pengar på en upprustning innan man har en nyttjare.

Nu finns det också fall där även rätt speciella byggnader har fått ny användning. Förmågan till ömsesidig anpassning kan vara ganska stor. Vidare har initiativ och idéer stor betydelse i de enskilda fallen. Det behövs människor med förmåga och förutsättningar att driva projekten, söka kontakt med tänkbara nya nyttjare, lösa finansieringsproblem och tillståndsfrågor etc. Det kan röra sig om personer i kommunal och statlig förvaltning, företag, byggfirmor m.fl.

I ett konkret nedläggningsfall är byggnadernas utformning en i stort sett given förutsättning. Den allmänna efterfrågan på lokaler kan man heller knappast påverka. Utrymmet för insatser att åstadkomma en fördelaktig återanvändning finns huvudsakligen på den organisatoriska sidan, i människors idéer och samarbete. Vid val och beskrivning av framgångsrika exempel på återanvändning har därför denna aspekt i särskild grad beaktats.

Kriterierna för val av exempel har således varit i huvudsak följande.

- Exemplen skall vara goda med avseende på samhällsekonomi (sysselsättningseffekter, resursutnyttjande) och resulterande inre och yttre miljö.

- Exemplen skall belysa betydelsen av initiativ och samverkan bland individer, företag och samhällsorgan för att åstadkomma lyckad återanvändning av äldre industrianläggningar.

Förteckning över utvalda exempel

WIKMANSHYTTE BRUK
Stora Kopparberg beslöt 1976 om nedläggning av stålverket i Vikmanshyttan som sysselsatte 450 personer. Ett starkt opinionstryck fick företaget att satsa på ersättningsindustri. De gamla lokalerna byggdes om med statligt lokaliseringsstöd, och fyra år efter nedläggningsbeslutet sysselsattes drygt 300 personer i sju nyetablerade företag.

HÄLLEKIS CEMENTFABRIK
Cementa beslöt 1973 om nedläggning av cementfabriken som sysselsatte 240 personer. Rockwool byggde 1978 en ny mineralullsfabrik i närheten med statligt lokaliseringsstöd och räddade sysselsättningen. Götene kommun övertog fabriken och hela samhället från Cementa och erhöll bidrag för sanering av fabriksområdet. Ett lokalt spannmålsföretag köpte emellertid anläggningen och återanvänder flera byggnader och silos.

SULFITFABRIK, ROBERTSFORS
ASEA övertog och byggde om sulfitfabriken för tillverkning av isolermaterial m.m. när driften upphörde 1948. En experimentell tillverkning av industridiamanter på 1960-talet blev livskraftig och sysselsätter nu 180 personer i den tillbyggda massafabriken.

SKANDINAVISKA BANDFABRIKEN, MALMÖ
En textilfabrik i centrala Malmö byggdes om 1974-1975 till industrihotell av privat byggfirma.

LAXÅ PAPPERSBRUK
Efter nedläggning 1971 stod pappersbruket tomt i två år tills det expanderande verkstadsföretaget Scania-Bilar i ett lyckat triangelbyte flyttade in med service, renovering och ombyggnad av lastbilar. Nu sysselsätts där ca 100 personer. Företagets tidigare lokaler köptes av kommunen som byggde om och upplät dem åt landstingets skyddade verkstad på orten.

RISKVARN, KALMAR
Elva år efter nedläggningen 1965 byggdes kvarnbyggnaden om till lokaler för kommunal förvaltning.

C E JOHANSSONS FABRIK, ESKILSTUNA
Det världsberömda måttsats-företaget flyttade 1977 ut till nybyggda lokaler i ett modernt industriområde. Tidigare verkstadsbyggnad och kontor i centrala Eskilstuna byggdes om till lokaler för teknisk utbildning för att tillgodose närbelägna gymnasieskolans expansionsbehov.

NORRKÖPINGS FÖRENADE BRYGGERIER
Bryggeribyggnaderna i centralt läge vid Motala ström byggdes om 1979-1981 till lägenheter med bostadsrätt efter idéförslag av arkitektkontor.

Beskrivningsmall

ORTEN
Läge
Befolkning
Näringslivsstruktur
Industribebyggelse
Lokalmarknad

TIDIGARE RESP. NY VERKSAMHET
Bransch
Sysselsättning
Företagstyp
Teknologi
Marknad
Lokalkrav
Inre och yttre miljö

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN
Aktörer
Organisation
Motiv
Resurser
Kostnader
Hinder
Beslut
Ombyggnadsåtgärder

BYGGNADERNA
Ålder
Läge
Storlek
Taxeringsvärde, pris
Konstruktion, material
Utformning
Förändringsmöjligheter

Karaktäristik av urvalet

Tidigare verksamhet

Flertalet nedläggningsdrabbade branscher är representerade såsom textil, bryggeri, papper och massa, stål, cement. Verkstadsindustrin finns också med. Av de många sågverk som lagts ned på senare tid har däremot inget kunnat tagas med. Sågverksbyggnadernas ofta isolerade läge, deras enkla och obeständiga utförande har starkt försvårat ändamålsenlig återanvändning.

Ny verksamhet

Det vanligaste är fortsatt användning för industri, i ett fall i form av industrihotell, men i urvalet finns också återanvändning som bostäder, undervisningslokaler, lager och kontor.

Byggnaderna

Byggnaderna i urvalets exempel växlar starkt i ålder, storlek och utformning.

Orten

Både stora städer (Malmö) och små orter (Hällekis, Vikmanshyttan) finns representerade. De flesta av exemplen är belägna i Syd- och Mellansverige.

Huvudmannaskap, finansiering

Urvalet har exempel på hur både kommuner och privata intressen, industri- och byggföretag, förvärvat, byggt om, nyttjat eller hyrt ut övergivna industribyggnader. I vissa fall har ombyggnaden skett med hjälp av AMS-arbete och statligt lokaliseringsstöd.

Lärdomar av exemplen

Analysen av de utvalda fallen bekräftar vad som var en utgångspunkt vid sökandet efter lämpliga exempel - att återanvändning har mycket varierande förutsättningar och kan ta sig vitt skilda former. Det finns inga enkla, generella lösningar på problemet att finna ny användning för övergivna industrianläggningar.

Vad som allmänt kan framhållas är att det måste finnas resurser i någon form för att en omvandling av äldre byggnader för nya ändamål skall kunna komma till stånd. Byggnadernas utformning, skick och läge är en typ av resurs. Skandinaviska Bandfabriken i Malmö hade i dessa avseenden goda förutsättningar. Laxå pappersbruk och C E Johanssons fabrik var också byggnader med kvaliteter och förändringsmöjligheter.

I andra fall där antingen läge eller byggnadernas egenskaper varit sämre har i gengäld andra resurser fått sättas in. I Vikmanshyttan satsades betydande ekonomiska och organisatoriska resurser av både stat och företag för att genomföra en omvandling av stålverkets byggnader för nya verksamheter. Motivet var naturligtvis främst att rädda sysselsättningen.

Bryggeribyggnaderna i Norrköping krävde uppslagsrik projektering och genomgripande ombyggnad med statliga bostadslån för att en ny användning för bostadsändamål skulle komma till stånd. I Kalmar spelade bl.a. tekniska lösningar av brandskyddsproblem en viktig roll, vilket visar på kunskapens och idéernas betydelse.

Sulfitfabriken i Robertsfors är ett mer ovanligt fall. Avgörande var ASEA:s ombyggnad av de särpräglade byggnaderna alldeles efter driftens upphörande 1948. Det skedde i ett annat kostnads- och arbetsmarknadsläge än nu. Den nuvarande användningen för diamanttillverkning bygger dels på tradition, dels på en viss överensstämmelse mellan byggnadernas utformning och den nuvarande processens krav, en svårförutsägbar kvalitet hos den gamla massafabriken.

Detsamma gäller i viss mån den oväntade återanvändningen av cementfabriken i Hällekis. Tack vare okonventionellt tänkande och tidigare erfarenhet av att utnyttja äldre byggnader kunde den nya verksamheten finna förvånansvärt ändamålsenligt bruk för flera delar av anläggningen. Kommunens förmånliga uppgörelse med Cementa spelade också in så att cementfabriken kunde överlåtas till lågt pris.

Kommunen har överhuvudtaget en viktig roll vid återanvändning av övergivna industrianläggningar. Ofta får man ägaransvar för byggnaderna som i Hällekis, Eskilstuna

och Kalmar. I andra fall behöver man förmedla kontakt med lämplig köpare som i Laxå. En smidig organisation och tillmötesgående behandling i byggnadsnämnd och förvaltning är ofta betydelsefull som i Eskilstuna, Norrköping och Malmö.

De problem som uppstår vid återanvändning varierar från fall till fall. Det väsentliga problemet är att finna en lämplig verksamhet till de övergivna byggnaderna. Vid god överensstämmelse mellan byggnadernas egenskaper och den nya verksamhetens krav och betalningsförmåga reduceras starkt de ofta förstorade svårigheterna med finansiering och byggnormers uppfyllande.

WIKMANSHYTTE BRUK

Nya företag i gamla lokaler gav jobb när stålverket lades ner.

ORTEN

Trakten kring Hedemora i Dalarna har sedan länge präglats av järnhantering och jordbruk. Hedemora vid järnvägen Stockholm-Orsa och riksväg 70 blev tidigt ett handelscentrum där järnvaror byttes mot jordbruksprodukter. Se fig 1. Nu är sjukvården också en stor arbetsgivare för centralortens 7 000 inv. I hela kommunen (16 500 inv.) är ca 12 % av de förvärvsarbetande sysselsatta i jord- och skogsbruk och nära 37 % i gruvdrift och tillverkningsindustri (1975). Det finns ett stort mejeri och en del verkstadsindustri i Hedemora. Stålhanteringen är dock den största enskilda industribranschen. I Långshyttan sysselsätter Fagersta drygt 800 personer. Fram till nedläggningen 1977 var stålverket i Vikmanshyttan, 9 km från Hedemora, dominerande för sysselsättningen bland de 1 200 invånarna med sina 450 arbetsplatser. I Vikmanshyttan finns låg- och mellanstadieskola, i Hedemora högstadium och gymnasium.

TIDIGARE VERKSAMHET

Redan på 1400-talet fanns en masugn i Vikmanshyttan. Wikmanshytte Bruks AB, bildat 1922, drev en mångsidig verksamhet med anrikningsverk, sintringsverk, stålugnar, valsverk, smide, hårdmetalltillverkning m.m. på orten. Stora Kopparbergs Bergslags AB köpte bruket 1967 och tillsammans med Söderfors tillverkade Vikmanshyttan koncernens sortiment av specialstål. Vikmanshyttan hade en tekniskt välrustad och inom vissa avsnitt lönsam produktion. Bl.a. hade man fått fint flyt i kallvalsverkets tillverkning av snabbstålsband. Men på sikt skulle ändå krävas mycket stora investeringar. Uddeholm hade redan

Figur 1.

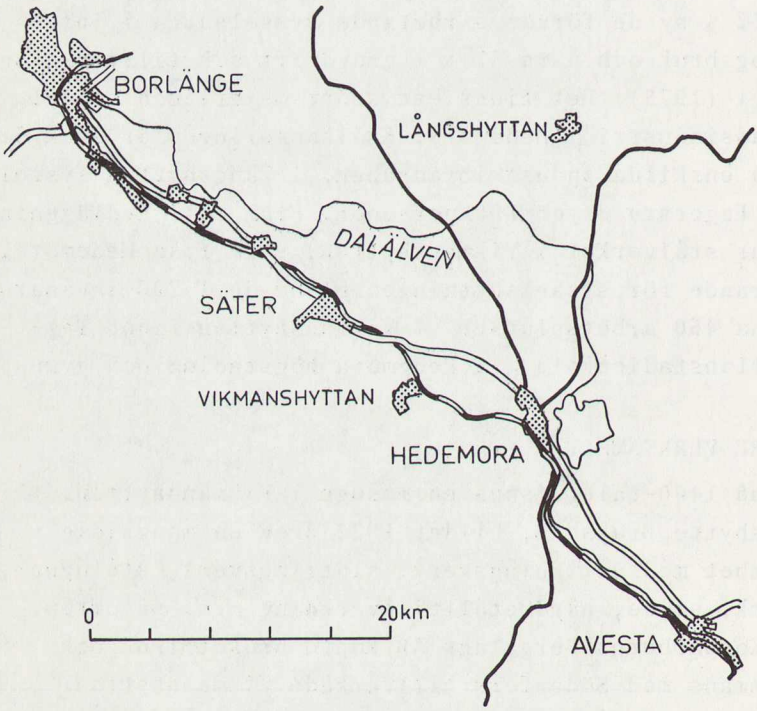
BORLÄNGE
LÅNGSHYTTAN
DALÄLVEN
SÄTER
VIKMANSHYTTAN
HEDEMORA
0
20km
AVESTA

investerat i ett nytt valsverk och lönsamheten i ytterligare en satsning i Vikmanshyttan bedömdes av inflytelserika industriledare i landet som otillräcklig. Den oundvikliga strukturomvandlingen genom Stora Kopparbergs försäljning av sin specialståltillverkning till Uddeholm kom att gå ut över Vikmanshyttan.

BYGGNADERNA

Brukets byggnader är av starkt växlande ålder och utformning. De ljusputsade äldre delarna som nu huvudsakligen rymmer kontor, matsal m.m. grupperar sig kring en traditionell bruksgata som sträcker sig längs vattendraget mellan sjön Gåran och Vikmanshyttesjön. Se fig 2. Stålverkets stora röda tegelbyggnader är spatiöst placerade kring ett stråk vinkelrätt mot bruksgatan. Delar av f.d. smedja och kallvalsverk härrör från slutet av 1800-talet. De stora hallarna för varmvalsverket har byggts ut i olika etapper under 1900-talet, och nya byggnader har hela tiden tillkommit från 1940-talet och framåt. Från funktionell och teknisk synpunkt torde den framgångsrika återanvändningen av bruksbyggnaderna ha möjliggjorts främst av följande omständigheter.

1. Byggnadernas placering på bruksområdet

Den tidigare verksamhetens uppdelning på separata byggnader för ugnar, valsverk, efterbehandling m.m. har klart underlättat återanvändningen. Det framgår inte minst vid jämförelse med en likartad nedläggningsdrabbad anläggning i Horndal i Avesta kommun, där hopbyggnaden av olika lokaler försvårat ny fastighetsbildning och iordningställande för nya verksamheter. I Vikmanshyttan äger nu varje företag sin byggnad och en bit mark utanför. Biltillfart har kunnat ordnas för varje fastighet efter viss kompletterande vägdragning.

Figur 2.

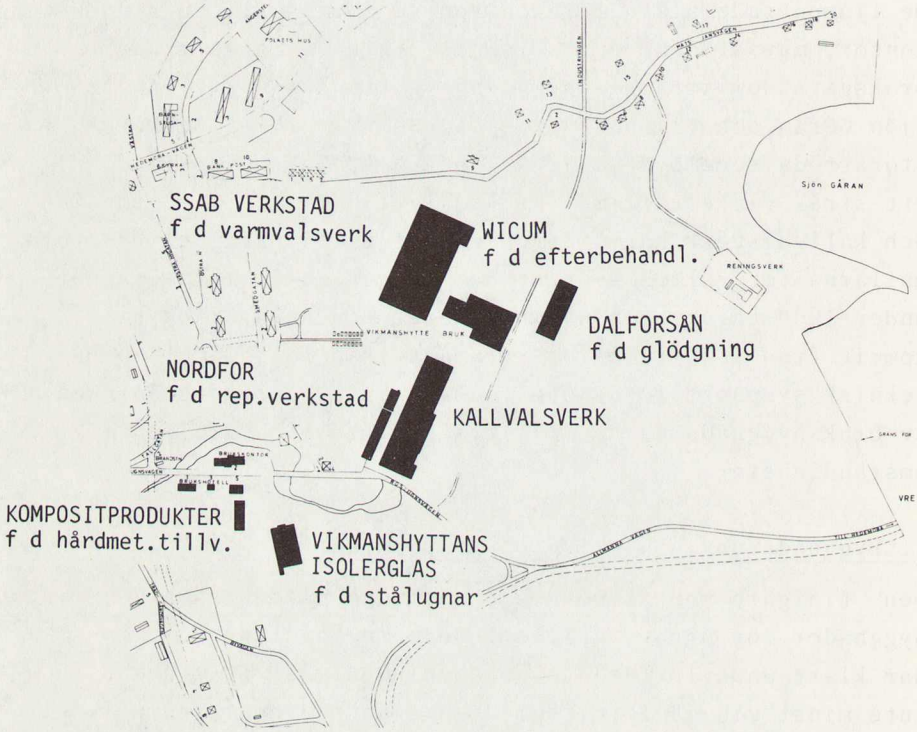

Wikmanshytte Bruk
skala 1:8000

2. Byggnaderna har en enkel och generell utformning

En modern industrihall i stål och plåt från 1969 erbjöd t.ex. British Steelföretaget Dalforsån rationella lokaler för en tekniskt avancerad produktion av stålugnselektroder. Men det gäller även den betydligt äldre f.d. stålugnsbyggnaden vid bruket, som när elektrougnarna var demonterade blev en rymlig och välproportionerad lokal för Vikmanshyttans Isolerglas.

Byggnaderna har i de flesta fall en utformning med ett fåtal enkla, rektangulära utrymmen av jämförelsevis stora dimensioner - längd och bredd, spännvidd och rumshöjd. Stabil stomme och grund har också kännetecknat dem. Nya lyftdon och ventilationssystem har lätt kunnat installerats. Genom nya mellanbjälklag i de höga rummen har personalrum och kontor fått utrymme.

3. Den nya verksamheten ställer likartade eller lägre krav på byggnaden

I kallvalsverket bedriver den nya ägaren Fagersta en i stort sett oförändrad produktion. Nordfor Teknik AB som tillverkar utrustning för skogsindustrin har behov av enkel in- och utlastning, utrymmen för maskinställning, montering, förråd m.m. som väl tillgodoses av den f.d. reparationsverkstadens lokaler på bruket.

I flera fall har den nya verksamheten ställt lägre krav på lokalernas rumshöjd, golvbärighet, lyftanordningar, utrymme m.m. än den tidigare. Smedjan i anslutning till kallvalsverket tjänstgör t.ex. nu som ett enklare lager. En närmast utvecklingsbetonad tillverkning av kolfiberarmerade plastprodukter med få anställda äger rum i en mindre byggnad från 40-talet, tidigare använd för hårdmetalltillverkning. Överhuvudtaget är utrymmesstandarden mycket hög. Hundratals kvm/syss. för företagen

i de gamla bruksbyggnaderna kan jämföras med siffror på 30-50 kvm/syss som är representativa för verkstadsindustrin i allmänhet.

4. Stora resurser har satsats på ombyggnad

Nya personalrum i de enskilda byggnaderna var en viktig förutsättning för att nya företag skulle kunna använda lokalerna. I f.d. varmvalsverket byggdes uppdelade omklädningsrum och matrum av hög standard i två plan längs en hel långfasad. Taken har tilläggsisolerats i flera fall, golv och ventilation m.m. har förnyats. Ombyggnadskostnaderna har för vissa byggnader uppgått till bortåt 1 000 kr/kvm, vilket inte inkluderar sysselsättningsbidragen till personal som medverkat i ombyggnadsarbetena.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Aktörer och beslut

Nedläggningsbeslutet kom på hösten 1976. Vikmanshyttan skulle förlora nära 450 arbetstillfällen och riskerade att i bästa fall bli en perifer bostadsort med massiv utpendling till i första hand Domnarvets Järnverk i Borlänge där samtliga erbjöds arbete. Befolkningen var emellertid enig i sitt krav på ersättningsindustri till orten. Kommunen hade sedan en tid tillbaka ett stort projekt på gång med studiecirklar om medinflytande i den kommunala planeringen. Denna verksamhet fick nu utvidgat innehåll i Vikmanshyttan. Tvärvetenskapliga forskargrupper, Riksutställningar och Dalateatern deltog också i opinionsbildandet. Via dessa grupper och de fackliga organisationerna fördes kravet på nya jobb ut i massmedia. Aktionerna fick stor uppmärksamhet eftersom det rörde sig om en av de första större nedläggningarna i stålbranschen. Efter uppvaktning hos industriministern tillsattes en samrådsgrupp där landshövding Bengt Olsson var ordförande. Övriga medlemmar var representanter från industridepartementet, AMS, länsstyrelsen, Jernkontoret, och de fackliga organisa-

tionerna. Regeringens ståndpunkt formulerades i den s.k. Åsling-doktrinen: "Företagsledning tillsammans med facket har den bästa kompetensen i samhället att planera för strukturförändringar. Det är därför vi lägger pressen på företagen." Inför ett starkt opinionstryck från ortsbefolkning, fack, regering och massmedia deklarerade Stora Kopparberg att man skulle göra allt för att skaffa 400 nya jobb till Vikmanshyttan.

Organisation

Tage Nordström, platschef på bruket, blev den som fick leda arbetet att skaffa ersättningsindustrier. Ett särskilt bolag bildades för detta, Wikmanshytte Bruk AB. Efter Stora Kopparbergs köp 1967 hade Vikmanshyttan nämligen upphört som självständigt företag och blivit en del av Söderfors specialstålverk. Han hade starkt stöd från Stora Kopparbergs centrala ledning och administration och fick också fackets förtroende. Lokalt bildades på vanligt sätt en samrådsgrupp med representanter för länsarbetsnämnden, arbetsförmedlingen, fackföreningarna och Hedemora kommun.

Resurser

Av stor betydelse för att etablera de nya verksamheterna har bolagets kontakter och utredningsresurser varit. I flera av företagen har också Stora Kopparberg ekonomiska intressen av varierande omfattning.

Regeringens press på företaget motsvarades av ett generöst statligt stöd i form av lokaliseringslån och avskrivningslån (bidrag) till de nya verksamheter som etablerade sig i stålverkets byggnader. En AMU-filial etablerades på bruket som svarade för total omskolning av ca 150 arbetare och kompletterande utbildning av betydligt fler. Genom en särskild proposition förlängdes för Vikmanshyttan det sysselsättningsbidrag som redan tidigare utgått till krisdrabbade företag i stålbranschen. Bidrag utgick med

75 % av personalkostnaderna då personalen sysselsattes med annan verksamhet. Bidraget utnyttjades i Vikmanshyttan för bl.a. maskindemontering och ombyggnadsarbeten. Hedemora kommun fick diverse beredskapsarbeten i kommunal skog, i gatuunderhåll m.m. utförda mot ersättning av återstående 25 % av personalkostnaderna. Totalt utbetalades i Vikmanshyttan 7,5 Mkr på detta sätt. Beloppet kan jämföras med bidragen till Avesta Järnverk, 9 Mkr, Domnarvet 6 Mkr och Grängesberg 2 Mkr. Den bildade projektorganisationen var handlingskraftig och personalen kunde på ett tidigt stadium inrikta sig på arbetsplatser i tillkommande företag. Månadsplaner upprättades där avveckling, omskolning, ombyggnadsarbeten och igångkörning av nya verksamheter samordnades. Fyra år efter nedläggningsbeslutet fanns drygt 300 arbetstillfällen i sju nya företag på orten.

Kostnader

	Summa investeringar		Därav genom		
	Ombyggnad	maskiner	Statl.lokalis. lån	avskrivn.lån	annan finans.
SSAB	10,0	10,0	9,7	2,9	7,4
Fagersta	1,5	7,5	5,4	0,4	3,2
Isolerglas	2,2	3,5	2,8	0,8	2,2
Dalforsån	1,6	6,5	2,3	0,3	5,5
Wicum	2,8	3,1	2,1	0,9	2,8
Nordfor	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2
Kompositprod.	0,1	1,0	0,7	-	0,4
	18,5	31,9	23,3	5,4	21,7
Totalt Mkr	50,4				

För Stora Kopparberg tillkommer förluster i driften under avveckling, centrala administrations- och utredningskostnader. Totalt uppges omställningen i Vikmanshyttan ha kostat företaget 45-50 Mkr.

Problem

Några svårigheter att genomföra återanvändningen av byggnaderna har egentligen inte funnits när beslutet väl var fattat att skaffa nya arbetstillfällen till orten. Det har naturligtvis krävt arbete att få de nya företagen att komma igång, men med Stora Kopparbergs, AMS:s m.fl. resurser har anpassning av de äldre byggnaderna till aktuella krav knappast inneburit några problem.

En viss motsättning mellan Stora Kopparberg och Hedemora kommun har funnits i synen på brukssamhällets utveckling. Tage Nordström och personalen är missnöjd med kommunens, som man anser, bristande gensvar på företagets satsning i orten. Företaget fick själv låta upprätta en fysisk översiktsplan när de nya företagsetableringarna skulle komma igång. En ny vägdragning som förbättrar tillgänglighet och trafikdifferentiering i samhället är också företagsledningens initiativ. Man förutser efterfrågan på bostäder och service i Vikmanshyttan som kommunen inte verkar vilja tillgodose.

Från kommunens sida hänvisar man till de åtaganden som gjorts när det gäller inköp av företagets bostadsfastigheter och industrimark. De nya företagen har själva köpt sina lokaler och byggnadsmarken men kommunen har fått köpa mellanliggande gatumark och expansionsmark. Man fullföljde bygge av sporthall och stöd till utbyggnad av Folkets Hus. I en översiktlig kommundelsplan för Vikmanshyttan hösten 1978 spåras en avvaktande hållning till utvecklingen på orten. Man känner den ökande benägenheten hos befolkningen att söka sig till större orter med bättre service, butiker, skolor, sjukvård m.m. Önskemål om bostäder finns men man har konstaterat svårigheter även i Hedemora att hyra ut nyproducerade lägenheter med hänsyn till de hyror de betingar. Den ökade pendlingen till Vikmanshyttans arbetsplatser från andra orter är i vilket fall en väntad och ofrånkomlig utveckling, anser man.

DE NYA VERKSAMHETERNA

SSAB:s MEKANISKA VERKSTAD

En utredning inom Stora Kopparberg hade redan före nedläggningen i Vikmanshyttan förordat en centralisering av reparationer och reservdelstillverkning till Domnarvets Järnverk som tidigare lejts bort till andra företag. I och med satsningen på nya jobb i Vikmanshyttan placerade man den nya verkstaden i varmvalsverket där. Den blev då en del av de under tiden nybildade Svenskt Stål AB. Verkstaden sysselsätter 132 personer i maskinbearbetning, plåtbearbetning, svetsning av medeltung utrustning. Lokalernas stora dimensioner, lyftanordningar m.m. gav goda förutsättningar för verksamheten.

Den äldsta delen av varmvalsverket uppfördes 1919 med betongstomme och tegelfasader. Utbyggnad skedde 1942 då även taket i den ursprungliga delen höjdes med en ny stålstomme. Ytterligare utbyggnader skedde 1958 och 1962. Nu omfattar byggnaden ca 10 000 kvm huvudsakligen i ett plan. Spännvidderna är 26-30 m, rumshöjden 7-9. SSAB har investerat ca 20 Mkr i maskiner och ombyggnadsarbeten, vilka omfattat nya personalrum, tilläggsisolering, nytt golv, ventilation.

FAGERSTA AB

Genom att överta kallvalsverket har Fagersta blivit ensam svensk tillverkare av snabbstål för sågar o dyl. Man hade sedan tidigare en anläggning i Långshyttan, men nyförvärvet betraktas som en mycket fördelaktig komplettering. Större delen av den yrkesskickliga personalen, ca 60 personer, finns kvar.

En del av huvudbyggnaden från slutet av 1800-talet fick ny takkonstruktion i betong 1949 som överbyggde den tidigare sågtandade lanterninkonstruktionen med två skepp på 19 m spännvidd. En tillbyggnad i längsriktningen gjordes 1972. Anläggningen har en totallängd på drygt 180 m och omfattar ca 7 300 kvm i ett plan. Företaget har

Figur 3. Varmvalsverket på 1940-talet

Figur 4. Plåtarbeten i SSAB:s verkstad i f.d. varmvalsverket

Figur 5.
Fagersta AB övertog kallvalsverket.

Figur 6. Kallvalsverket används delvis som lager

investerat ett par miljoner i lokalerna. Ombyggnadsarbetena har bl.a. omfattat ny golvbeläggning, nya personalutrymmen i f.d. smedjan, som även delvis utnyttjas som lager.

VIKMANSHYTTANS ISOLERGLAS

Företaget ägs till lika stora delar av Stora Kopparberg och Emmaboda Glas och sysselsätter 43 personer i skiftarbete. Verksamheten består av en till stor del automatiserad montering av glas från Emmaboda till lufttätt tillslutna isolerrutor som huvudsakligen levereras till en fönstertillverkare i Edsbyn.

Byggnaden inrymde tidigare elektriska stålugnar och uppfördes ursprungligen 1915-20 med en tillbyggnad 1945. Ugnarna demonterades redan 1969 och under mellantiden har byggnaden använts som sliperi. Byggnaden med yttermåtten 70 x 32 m är uppförd i tegel och har ett vackert, lågt, brutet tak, uppburet på mitten av en kraftig fackverkskonstruktion av nitade stålbalkar på höga murade socklar, som tidigare även stabiliserade de höga ugnarna. Den stora rumshöjden på ca 7 m utnyttjades redan tidigare för ett mellanbjälklag i ena skeppet varunder nu nya personalutrymmen har inretts. Ny travers har installerats. Totalt omfattar byggnaden ca 2 800 kvm delvis i två plan. Ombyggnaden har kostat ca 2,2 Mkr och till viss del utförts av brukets egen personal.

WICUM

Företaget ägs i sin helhet av Stora Kopparberg och sysselsätter f.n. 26 personer i en tillverkning av storköksutrustning, mindre lyftredskap m.m. Inom några år räknar man med att sysselsätta ca 75 personer. Nu utgör nästan hälften av ytan ouppvärmda lagerutrymmen. Tillverkningen omfattar klippning och bockning av rostfri plåt, fräsning, svarvning, svetsning och montering och har gott om utrymme i de stora salarna som delats upp med nya mellanvägar. AMU har också fortfarande lokaler i en del av markplanet.

Den stora tegelbyggnaden i två plan uppfördes i början av 50-talet för efterbehandling av valsverkets produkter genom härdning, riktning, slipning, betning, kapning m.m. Byggnaden har huvudmåtten 40 X 90 m och omfattar ca 7 000 kvm. Ombyggnadsarbetena till en kostnad av ca 2,8 Mkr har gällt utvidgning av kontorsdelen, nya personalrum, ny uppvärmning med återvinning. Dessutom har med särskilda medel ett nytt undertak och tilläggsisolering monterats i övre planet vilket sänkt rumshöjden med nära hälften till ca 5,2 m.

DALFORSÅN AB

Detta dotterbolag till British Steel skulle ursprungligen ha lokaliserat sin anläggning i likaledes nedläggningsdrabbade Horndal, men Stora Kopparberg utverkade en ändring av planerna. Dalforsån grafitbelägger de halvmetertjocka elektroder som används i stålverkens ugnar och företaget betraktar läget mitt i Bergslagen som fördelaktigt för sin verksamhet. Plåthallen från 1969 med 24 m spännvidd och rumshöjd på ca 10 m ansågs också mycket lämplig för verksamheten. Hallen inrymde tidigare den avslutande värmebehandlingen, glödgning och härdning av brukets produkter och har bara behövt kompletteras med en lägre tillbyggnad för kontor och personalutrymmen på ca 450 kvm. Själva produktionsdelen har måtten 82 x 24 m. Företaget har investerat ca 6,5 Mkr i högautomatiserad processutrustning, därav ca 1 Mkr för filter och annan arbetarskyddsåtgärder. Längs ena långsidan löper den slutna processen i ett delvis U-format flöde och längs den andra lagras de färdigbelagda elektroderna. Hösten 1980 sysselsattes 32 man.

NORDFOR TEKNIK AB

Företaget som tillverkar maskiner för skogsindustrin har nyligen köpts upp av Electrolux och sysselsätter 17 personer. Tekniker vid företaget medverkar även som konsulter vid skogsavverkningsprojekt utomlands. Kontakten

med Nordfor förmedlades av Hedemora kommun som först erbjudit mark för nybygge i centralorten.

Den långa, höga och smala f.d. reparationsverkstaden har gett ljusa arbetsplatser och ett rakt flöde av monteringen av vinschar, buntkvistare m.fl. produkter. Personalrum och kontor har utvidgats på ett övre plan längs fasaden men för övrigt har den nya verksamheten inte krävt några större förändringar av byggnaden som uppfördes på 40-talet och omfattar ca 1 500 kvm.

AB KOMPOSITPRODUKTER

Företaget ägs till 91 % av Stora Kopparberg och kan betraktas som ett utvecklingsföretag baserat på uppfinningar beträffande kolfiberarmering av plaster. Verksamheten omfattar även en mer konventionell tillverkning av formar och verktyg för plastindustrin och sysselsätter 7 man.

Byggnaden på knappt 1 000 kvm är uppfört 1946 i två plan och inrymde tidigare hårdmetalltillverkning. Dammbildningen i de processerna föranledde ett från början utbyggt ventilationssystem som nu kommer väl till pass vid arbetet med thermoplaster och epoxi. Ombyggnadsarbetena har därför inskränkt sig till nya golvbeläggningar och ommålning. Spännvidd och rumshöjd är små, ca 5 resp. 3 m, men den hantverksbetonade produktionen med sina små materialflöden ställer inte heller stora krav i dessa avseenden.

SAMMANFATTNING

Vikmanshyttan är ett omskrivet och kontroversiellt fall av verksamhetsnedläggning på en liten ort. En stor del av sysselsättningen räddades med ersättningsindustri, men kritiker menar att det knappast var fråga om nya arbetstillfällen, utan snarare en omfördelning med stora statliga resurser av arbetslösheten till andra orter.

Om man ser till själva ortens och anläggningens förutsättningar för ny verksamhet har de dock varit relativt goda. Kommunikationsläget mitt i Bergslagen är inte dåligt. Trots att det rör sig om en tung processindustri har de flesta byggnaderna gett goda förutsättningar för återanvändning, främst tack vare gles placering på området, enkel utformning och stora dimensioner. Brister beträffande isolering, ventilation, personalrum m.m. har också kunnat åtgärdas genom i första hand statligt lokaliseringsstöd till ombyggnader.

Handlingskraftig organisation, statligt sysselsättningsstöd och bidrag till utbildning och omskolning har medfört att yrkesskicklig personal undgått att skingras under en kritisk omställningsperiod. De två viktiga lokaliseringsförutsättningarna, lokaler och arbetskraft, har därigenom tillvaratagits på bästa sätt och bidragit till att arbetet på att finna nya verksamheter varit framgångsrikt på kort sikt.

HÄLLEKIS CEMENTFABRIK

Cementfabrik återanvänds av spannmålsgrossist sedan Rockwool anställt personalen.

ORTEN

Det lilla samhället Hällekis (700 inv) vid Vänerns östra strand växte upp som ett sentida brukssamhälle kring cementfabriken med ursprung i den gamla stenindustrin vid Kinnekulle. Se fig 1. Sedan 1967 ingår orten i Götene kommun (12 700 inv). Näringslivet i trakten har fått sin prägel av bördig åkerjord och rika mineraltillgångar. Av de förvärvsarbetande sysselsattes 1975 ca 13 % i jord- och skogsbruk och nära 52 % i tillverkningsindustrin med ARLA-mejeriet (675 syss) och Dafgårds livsmedelsindustri (500 syss) som största arbetsställen. I Hällekis finns låg- och mellanstadieskola, i Götene högstadium.

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

Hellekis Aktiebolag uppförde 1892 den första cementfabriken, till en början eldad med alunskiffer som erhölls i samband med kalkstensbrytningen. En 30 m lång roterugn, den första i Sverige, installerades 1906. Skånska Cementaktiebolaget övertog 1913 rörelsen, som förutom cementfabrikation omfattade kalkbränning, stenhuggeri, sågverk, kvarnar, jord- och skogsbruk. På 1930-talet ökade efterfrågan på cement och en ny fabrik uppfördes som tillämpaden nya "våtmetoden". Nästa stora förändring ägde rum 1951, då man av bränsleekonomiska skäl återgick till en nu moderniserad "torrmetod".

Under 60-talet sysselsatte Cementa, ett bolag i Eurockoncernen, drygt 300 arbetare vid anläggningen. Cementtillverkning är en processindustri med typiska stordriftsfördelar. Under en tioårsperiod femfaldigades ugnsstorleken i nybyggda anläggningar. I början av 70-talet köpte Euroc Gullhögens cementfabrik i närbelägna Skövde och

Figur 1.

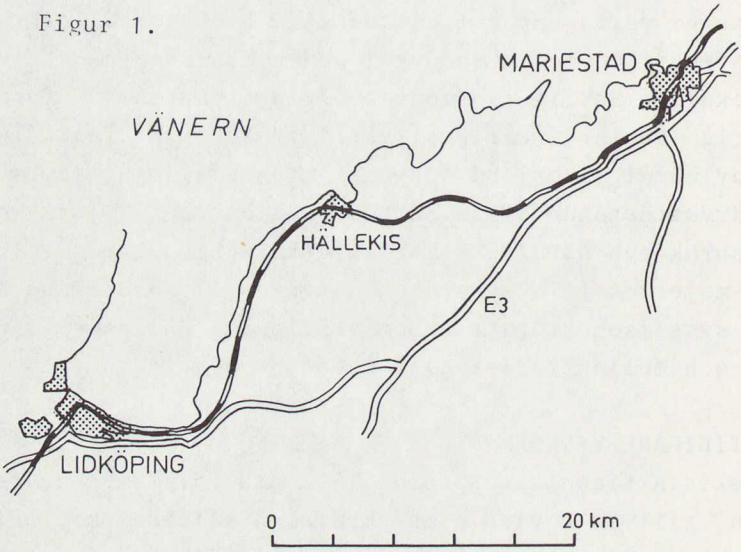

blev därigenom den enda cementtillverkaren i landet. I slutet av 1973 kom bekräftelsen på vad många fruktat sedan Gullhögen-köpet: Hällekisfabriken skulle läggas ned. En omfattande utbyggnad skulle istället ske av Slite-fabriken på Gotland.

BYGGNADERNA

Läge och storlek

Cementfabriken är placerad ytterst på en udde med hamnanläggning på ena sidan. Se fig 2. Hela området omfattar ca 10 ha. Därutöver tillkommer kalkbrottet några km längre bort längs stranden. Huvudbyggnaderna, materiallager (10) och ugnshus (16) uppfördes vid den stora utbyggnaden 1931 och sträcker sig sida vid sida längs norra stranden mellan krossverket (45) och stenupplag (46, 47) på ena sidan och hamnen på den andra.

Utformning

Materiallagret, klinkerladan kallad, är en endast delvis plåttäckt stålkonstruktion, 250 m lång och drygt 20 m hög. Interiören domineras av en stor traverskran som förflyttar och blandar råvarorna, lagrade i betongfack direkt på marken. Ugnshuset har en liknande utformning, oisolerat även de p g a den starka värmen från ugnarna. De två 95 m långa roterugnarna sträcker sig svagt lutande genom byggnaden omgivna av en ställningskonstruktion med plattformar, passager, trappor, där driftspersonalen rör sig. Till huvudbyggnaderna har fogats mindre, vertikalt betonade byggnadsdelar, kvarnhus (7, 13), råmjölssilos (6, 11), stora elfiltercylindrar m m.

Det färdiga cementmjölet blåses tvärs genom huvudbyggnaderna till lagringssilos, packeri (22) och olika utlastningsstationer för bil (70) och tåg (40). Dessa delar har byggts ut och förnyats i stor omfattning, 1971-72 byggdes bl a en ny bilutlastning.

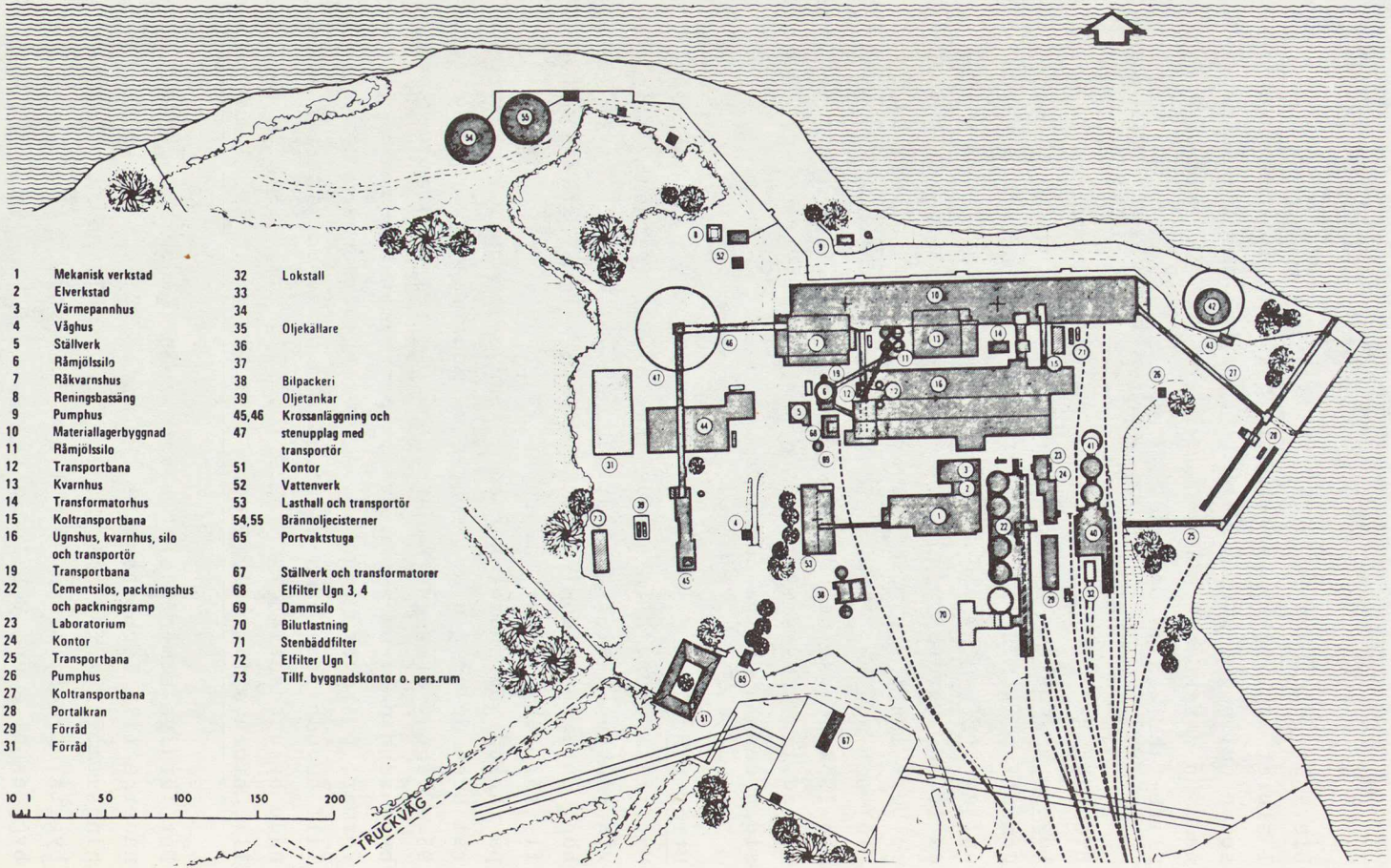
1 Mekanisk verkstad
2 Elverkstad
3 Värmepannhus
4 Våghus
5 Ställverk
6 Råmjölssilo
7 Råkvarnshus
8 Reningsbassäng
9 Pumphus
10 Materiallagerbyggnad
11 Råmjölssilo
12 Transportbana
13 Kvarnhus
14 Transformatorhus
15 Koltransportbana
16 Ugnshus, kvarnhus, silo och transportör
19 Transportbana
22 Cementsilos, packningshus och packningsramp
23 Laboratorium
24 Kontor
25 Transportbana
26 Pumphus
27 Koltransportbana
28 Portalkran
29 Förråd
31 Förråd
32 Lokstall
33
34
35 Oljekällare
36
37
38 Bilpackeri
39 Oljetankar
45,46 Krossanläggning och stenupplag med transportör
47
51 Kontor
52 Vattenverk
53 Lasthall och transportör
54,55 Brännoljecisterner
65 Portvaktstuga
67 Ställverk och transformatorer
68 Elfilter Ugn 3, 4
69 Dammsilo
70 Bilutlastning
71 Stenbäddfilter
72 Elfilter Ugn 1
73 Tillf. byggnadskontor o. pers.rum
10 1 50 100 150 200
TRUCKVÄG

Figur 2.

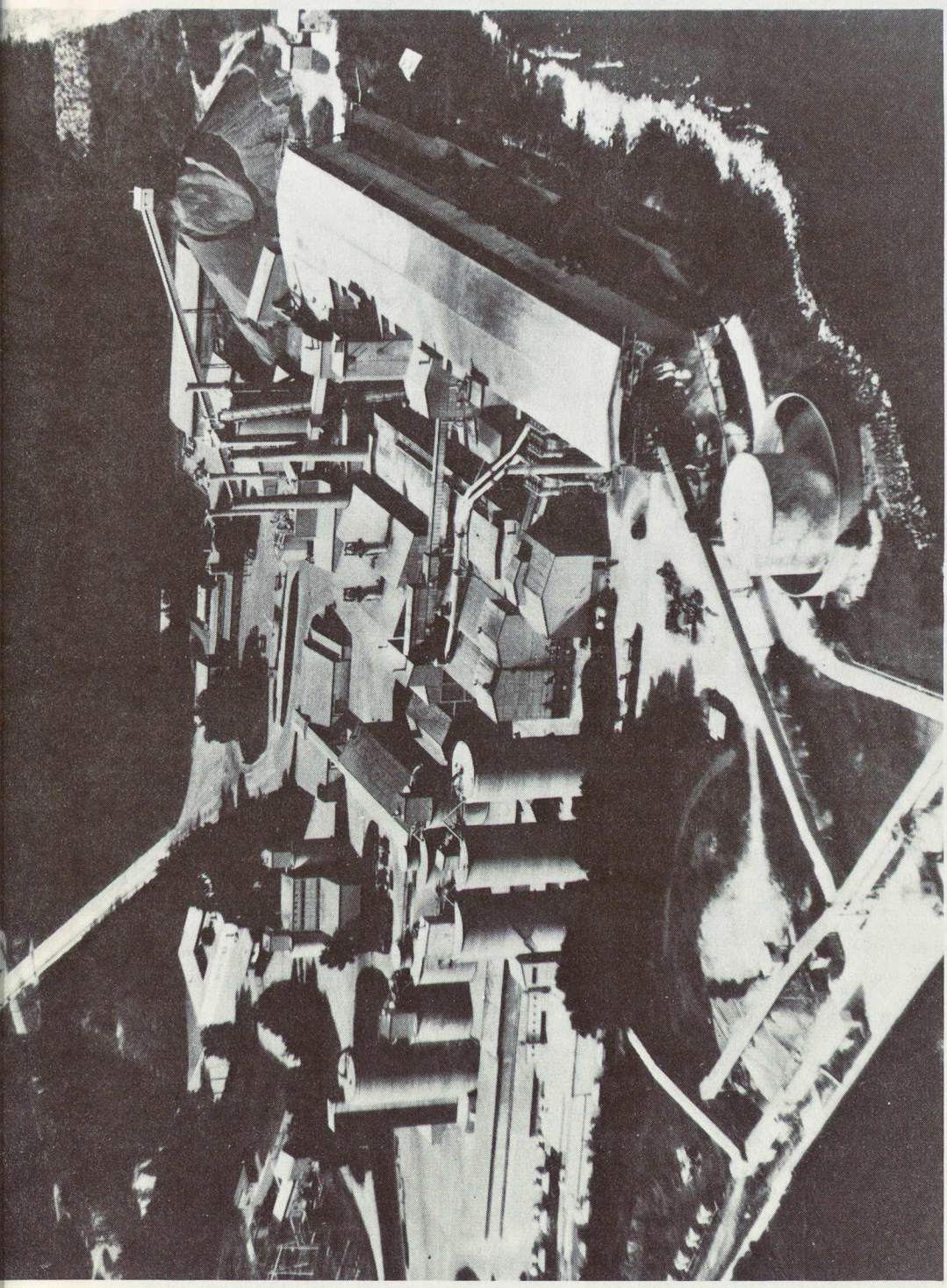

Figur 3. Hällekis cementfabrik, flygbild 1978.

Bedömning

De hittills beskrivna byggnaderna har en mycket speciell utformning. De är oisolerade, ej helt intäckta konstruktioner, starkt präglade av processens krav. De har extrema mått på längden (klinkerlada, ugnshus) och höjden (silos, kvarnhus) och är sinsemellan förenade med transportanordningar och installationsknippen för ventilation, uppvärmning m.m. Klinkerlada och silos kan möjligen användas för lagring av bulkvaror av likartat slag som tidigare, men övriga processbyggnader ter sig svåra att använda.

Utöver dessa delar av anläggningen finns emellertid ett flertal byggnader av mer ordinär utformning, reparationsverkstäder, förråd, kontor m.m. De beskrivs närmare nedan i anslutning till redovisning av den nya verksamheten.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Nedläggningen av cementfabriken utlöste en lång rad aktiviteter som lämpligen beskrivs under följande tre rubriker.

Sysselsättningen

Landshövding Karl Frithiofsson blev den drivande kraften i ansträngningarna att skaffa ersättningsindustri till Hällekis. En arbetsgrupp bildades med representanter för industri- och arbetsmarknadsdepartementen, AMS, länsarbetsnämnd, länsstyrelsen, kommunen och fackföreningarna. Efter några misslyckade kontakter med bl.a. det norska rederiföretaget Anker-Lökken blev en etablering av halvstatliga Rockwool aktuell. Det första beskedet härom kom i december 1974, ett år efter nedläggningsbeslutet. I oktober 1975 fattades preliminärt belsut i Rockwools styrelse om att en stenullsfabrik skulle byggas i Hällekis. Företaget hade haft planer på en utbyggnad i Mellannorrland men bl.a. landshövdingens agerande bidrog till att etableringen istället skedde i Hällekis. Genom

att industriminister Rune Johansson avvisade erbjudande om att köpa Gullhögens cementfabrik och därmed bäddade för fusion med Cementa och påföljande strukturrationalisering ansågs han ha ett visst ansvar för sysselsättningsproblemet i Hällekis. Det skall enligt några bedömare också ha bidragit till det ändrade lokaliseringsbeslutet. Trots att Hällekis ligger utanför det inre stödområdet erhöll Rockwool genom särskilt beslut fullt lokaliseringsstöd på 50+11 milj. kr. (lån + bidrag). Dessutom fick man ett industrigarantilån på 6 milj. kr.

Utöver det statliga stödet innebar emellertid lokaliseringen till Hällekis flera andra fördelar för Rockwool. Fabriken skulle ligga nära huvudkontoret i Skövde. Diabastillgångarna i trakten erbjöd en mycket lämplig råvara för stenullstillverkningen. Miljöfrågorna förväntades kunna lösas snabbt genom att länets naturvårdsmyndigheter redan hade erfarenheter av Rockwools Skövdefabrik. Man kunde överta en lojal arbetsstyrka av vana processindustriarbetare. De fick sex veckors utbildning vid Skövdefabriken när övergången blev aktuell. Cementtillverkningen trappades ned under 1978 i takt med att den nybyggda fabriken ett par hundra meter längre bort längs vänerstranden körde igång. Av de ca 240 personer som arbetade vid cementfabriken vid nedläggningen fick omkring 190 arbete på Rockwool, som 1980 sysselsatte ca 235 personer totalt.

Samhället och cementfabriken

Hällekis hade varit ett brukssamhälle där Cementa i praktiken ägt och styrt allt. Inom Götene kommun rådde politisk enighet om att ett övertagande av företagets förvaltaransvar och tillgångar på orten måste ske på mycket fördelaktiga ekonomiska villkor. Till sin sida för de första förhandlingarna med Cementa efter nedläggningsbeslutet kallade därför kommunen fackliga förtroendemän som väl kände förhållanden på orten. Man hänvisade även till företagets målmedvetna åtgärder under åren att slå vakt om sin position som enda arbetsgivare i Hällekis.

I januari 1974 lämnade Cementa ett pressmeddelande där utfästelser om mycket goda överlåtelsevillkor gjordes. När denna principöverenskommelse skulle uttolkas uppstod dock motsättningar mellan företagets och kommunens förhandlingsdelegationer. Efter ett par sammanträden upplöstes delegationerna och förhandlingarna fördes vidare mellan förvaltningschef Bror Carlsson och ekonomichef Gösta Svahn från Eurockontoret i Malmö. Dessutom bildades en samrådsgrupp med representanter för kommunen, platsledningen och de fackliga klubbarna på fabriken, som skulle lösa praktiska frågor i samband med övergången till Rockwools fabrik, överlåtande av bostäder m.m.

Ett drygt års förhandlingar resulterade i följande uppgörelse. Hela samhället med mark, vägar, fabrik, bostäder och tekniska anläggningar, motsvarande värden på ca 12 milj. kr. överläts utan kostnad av Cementa till kommunen. Vissa investeringar krävdes dock. Kommunen byggde avloppsreningsverk, förnyade VA-ledningar, asfalterade vägar m.m. till en kostnad av ca 13 milj. kr. varav drygt 5 milj. kr. täcktes genom statsbidrag. Cementa utbetalade dessutom 2,6 milj. kr. i saneringsbidrag för rivning av själva fabriksanläggningen som bedömdes som i stort sett omöjlig att använda för annat ändamål.

Återanvändning

Ett anbud 1978 på den gamla fabriksfastigheten från ett lokalt spannmålsföretag Rosén & Söner, var i hög grad oväntat, men innebar ytterligare ekonomiska fördelar för kommunen. För 0,5 milj. kr. köpte Roséns mark och byggnader med undantag av hamn och spårområde. Den låga köpeskillingen motiverades med att Roséns övertog ansvaret för saneringen av området för vilket kommunen redan erhållit 2,6 milj. kr. i bidrag från Cementa.

Efter avtal mellan Cementa och Roséns köp av oljecisterner och utlastningsstation med angränsande silos för 1,5 milj. kr. sålde kommunen tillhörande mark för ytterligare

0,1 milj. kr. Roséns arrenderar även samtliga silotorn på området av Cementa som dock behåller äganderätten tills vidare av beredskapsskäl. Hamnen arrenderar Roséns av kommunen och ansvarar för dess drift och underhåll med skyldighet också att lämna tillträde till bilväg m.fl. anordningar på inköpt mark. De byggnader på området som kommunen fortfarande äger är f.d. verktygsförrådet (31), byggt 1963 på 1 300 kvm samt fabrikens huvudkontor (51) från 1957, en byggnad i ett plan med ett 30-tal rum kring en inbyggd gård. Verktygslagret samt en motorverkstad på ca 600 kvm borta vid stenbrottet var 1980 uthyrda till en speditionsfirma som även begärt att få köpa dem. Företaget svarar bl.a. för Rockwools transporter och sysselsätter ca 15 personer. Kontoret saknar ännu (1980) användning.

Ett problem uppstod i samband med överlåtelsen till Roséns. Beslutet att sälja fabriksområdet till Roséns överklagades till länsstyrelsen av en ledamot i kommunfullmäktige, formellt p.g.a. en bagatellartad felaktighet vid kungörelsen. Reellt kan skälet ha varit misstanke om otillbörligt gynnande av enskilt företag, vars nuvarande chef dessutom tidigare varit ordförande i byggnadsnämnden. Eftersom det inte har funnits någon annan spekulant på området och hela affären måste betraktas som enbart fördelaktig för kommunen riskerar överlåtelsen knappast att rivas upp trots fortsatt överklagande till regeringsrätten efter avslag hos länsstyrelsen.

DEN NYA VERKSAMHETEN

Rosén & Söner

Firman som köpte den gamla cementfabriken är ett gammalt familjeföretag som handlat med spannmål i trakten under tre generationer. I dag sysselsätts ett 70-tal anställda på åtta orter i Skaraborgs län. Spannmålshandeln kännetecknas av det starkt växlande behovet av arbetskraft.

Under hösten när skörden bärgats måste man arbeta i skift vid torkanläggningarna. Kravet på utbildning och erfarenhet gör det omöjligt att använda tillfällig hjälp. Roséns har löst detta problem genom att anställa byggnadsarbetare och maskinmontörer som under några månader medverkar i spannmålshanteringen och under övrig tid arbetar med utbyggnad och underhåll av företagets silos och hanteringsutrustning. Detta förhållande ger även möjlighet att i ovanlig omfattning återanvända begagnad utrustning och lokaler. Det främsta exemplet är ombyggnaden av det gamla skifferoljeverket i Kinne Kleva, vars drift upphörde efter kriget och som inköptes av Roséns 1957. Med diverse ombyggnader och kompletteringar lagras där spannmål både på längden och höjden. Bl.a. uppfördes 1972 i egen regi en glidformsgjuten silo på gamla ugnsfundament. De flesta av företagets lagerhallar, kontorsbyggnader, lastbilar, truckar, utrustning och spannmålshantering m.m. har haft tidigare nyttjare. Den dokumenterade förmågan att ta hand om äldre industrianläggningar bidrog till kommunens snabba beslut att acceptera Roséns anbud och överlåta saneringsansvaret för cementfabriken i Hällekis.

Foderfabrik och verkstad

I anslutning till den relativt nya bilutlastningen, en plåtsilo med utlastningsfickor bygger Roséns nu en foderfabrik för nära 20 milj. kr. Foderfabriken utgörs av en 65 m hög betongsilo med rektangulär planform, 10 m X 30 m, som rymmer spannmålsbehållare på olika nivåer med blandningsanordningar emellan. Ett datoriserat styrsystem kontrollerar foderblandningarnas sammansättning av olika spannmålssorter och andra råvaror. Betongen till anläggningen har tillverkats på platsen av ca 2 000 ton cement som sprängts loss från insidan av de på normalt sätt tömda silona på området, en kostnadsbesparing för bygget på ca 450 000 kr. Plåt-

konstruktionerna för blandning och utlastning tillverkas i den befintliga reparationsverkstaden (1), en gedigen tegelbyggnad från 1908 med huvudmåtten 20 x 65 m. Den har haft sin nuvarande funktion sedan 1949 då nytt tak lades och ett nytt mellanbjälklag i kraftig betongkonstruktion ersatte två tidigare. Verkstadslokalen är nu en ljus, rymlig hall med en rumshöjd på ca 7 m och fri spännvidd på 12 m. Byggnaden rymmer även kontor, personalrum och förråd. Tillsammans med en liten elverkstad (2) omfattar lokalerna drygt 3 000 kvm och fungerar utmärkt för Roséns permanenta arbetsstyrka om ca 15 svetsare och maskinreparatörer.

Figur 4. Cementfabrikens reparationsverkstad har fått fortsatt användning.

Ett garage (44) på drygt 1 500 kvm kommer också till användning för firmans lastbilar. På sikt planerar Roséns att spränga flertalet silos rena från cement och använda dem för lagring av spannmål. Övriga byggnader med konventionell utformning som Roséns övertagit, laboratorier och småförråd, totalt utrymmen om ca 1 000 kvm står tills

vidare oanvända. Hamnanläggningen är en tillgång som eventuellt kan komma till nytta för spannmålstransporter via Göta älv.

Sedan Roséns övertog anläggningen har även andra företag visat intresse för vissa delar av processutrustningen. Experiment med träflisframställning i den kraftiga stenkrossen har varit framgångsrika. En tysk firma lär dessutom ha varit intresserad att utnyttja kvarnarna för malning av ett material som skulle distribueras från Hällekis.

Ansvaret att sanera fabriksområdet som den nya köparen åtagit sig kan dock på sikt erbjuda problem. Materiallager och framför allt ugnshus måste förr eller senare rivas när kvarvarande utrustning, ugnar, m.m. demonterats och avyttrats. Rostangreppen på stålkonstruktionerna har satt in snabbt sedan driften upphörde.

SAMMANFATTNING

Ett besvärligt industrisaneringsproblem har fått en åtminstone temporär lösning genom en oväntad och ovanlig återanvändning och utbyggnad av vissa anläggningsdelar för spannmålslagring och djurfodertillverkning. Hamnen var i stort sett den enda tillgång det fanns någon anledning att räkna med och dess värde var ändå ganska osäkert p.g.a. rätt perifert läge i regionen. Att någon verksamhet skulle kunna använda det komplex av synnerligen speciella byggnader en drygt halvsekelgammal cementfabrik utgör kunde ingen förutse. Behovet av nya arbetstillfällen var redan tillgodosett i och med Rockwools etablering. Roséns tillför inte heller något större antal arbetstillfällen men för kommunen har det naturligtvis varit en stor fördel att kunna överlämna saneringsansvaret åt ett väletablerat företag på orten med dokumenterad förmåga att tillvarataga äldre industrianläggningar på ett tillfredsställande sätt.

SULFITFABRIK, ROBERTFORS

Industridiamanter tillverkas i gammal massafabrik

ORTEN

Det lilla samhället Robertfors (2 100 inv.) 6 mil nordväst om Umeå har en industritradition som sträcker sig till mitten av 1700-talet, då masugnsprivilegier utfärdades för Robertsfors Bruk. Naturtillgångarna i trakten var skog och vattenkraft. Se fig. 1. Malmen skeppades bl.a. från Dannemora gruva. Även smederna fick tillkallas från de uppländska järnbruken. Under ett drygt århundrade tillverkades smidesmanufaktur och gjutgods på bruket. Sedan tog träet över. Redan i början av 1800-talet hade ett skeppsvarv anlagts i Sikeå vid kusten 4 km från Robertsfors. Ett sågverk kom till strax efter. Familjen Kempe övertog bruket 1899 och fortsatte den mångsidiga verksamheten, som även inkluderade ett omfattande jordbruk. En massafabrik anlades 1904 och drevs till 1948 då ASEA övertog anläggningen för bl.a. tillverkning av isoleringsmaterial. Mo och Domsjö förvärvade aktierna i Robertsfors Bruk 1968 och driver fortfarande gjuteri, mekanisk verkstad och skogsbruk i Robertsfors. Av den förvärvarbetande befolkningen i hela kommunen (7 700 inv.) sysselsättes ca 20 % i jord- och skogsbruk och ca 35 % inom industrin. På de fyra största arbetsplatserna, Mo och Domsjö, ASEA, Scandiamant och Götaverken Byggaluminium arbetar totalt ca 700 personer. Dessutom finns en skyddad verkstad och flera mindre företag på orten. Robertfors har gymnasium med specialkurser inom verkstads- och fordonsteknik.

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

Familjen Kempe som då rätt nyligen förvärvat Robertfors bruk, började 1904 bygga en fabrik för tillverkning av oblekt sulfitmassa. Fabriken var till en början avsedd

Figur 1.

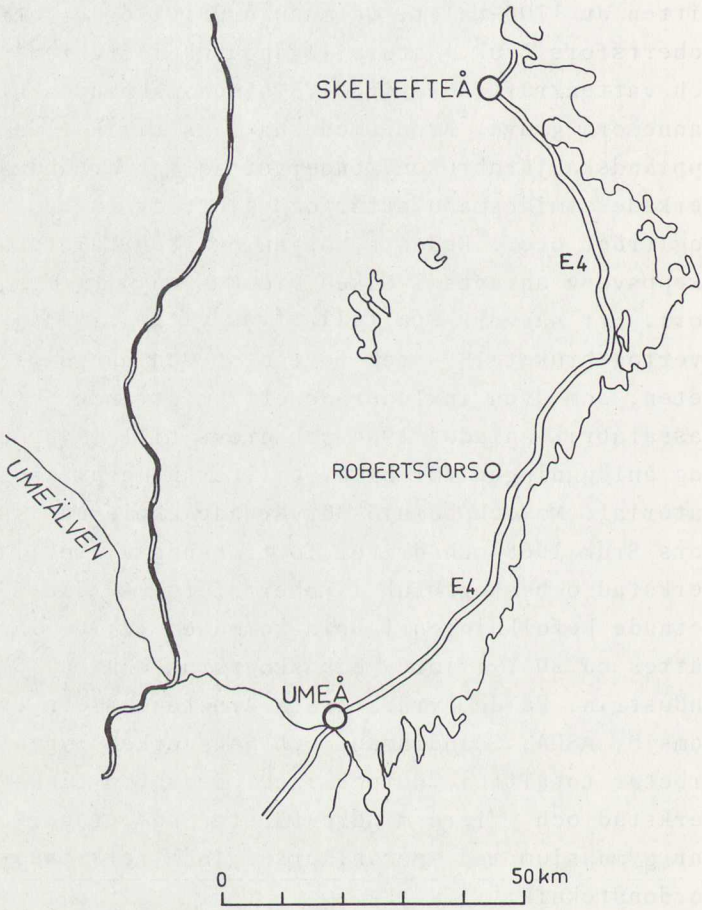

att ta vara på spillvirke från brukets såg vid forsen i närheten med fick också hämta råvara i skogarna längre upp längs Rickleån samt även från annat håll via båt till hamnen i Sikeå. Den färdiga massan transporterades på smalspårig järnväg till Sikeå och fördes vidare för export till England och USA där den blev råvara för kraftpappertillverkning.

En omfattande utbyggnad ägde rum 1929 och årskapaciteten ökade från 6 000 till 28 000 ton. Vid fabriken gjordes under 20-30-talen flera tekniska förbättringar och uppfinningar, bl.a. en ny effektiv barkmaskin som fick allmän användning i branschen. Efter kriget bedömde dock ägarna att fabrikens kapacitet på sikt var för liten. Råvarutillgången längs Rickleån var begränsad. Transporterna av massan på järnväg och båt var inte heller ekonomiska. Driften upphörde 1948.

BYGGNADERNA

Läge och storlek

Anläggningen byggdes i västra utkanten av Robertsfors vid ett fall i Rickleån en dryg km ovanför det äldre järnbruket. ASEA har på 60-70-talen byggt till flera verkstadshallar närmare ån men fabriken har fortfarande ett isolerat läge med expansionsutrymme åt flera håll. Själva massafabriken med senare tillbyggnader har en lokalyta på ca 14 000 kvm.

Utformning

Större delen av massafabrikens byggnader härrör från den stora utbyggnaden 1929. De är genomgående uppförda i tegel. De äldsta byggnaderna har stålstomme, tegelvalv mellan stålbalkar på gjutjärnspelare, som senare kringgjutits med betong. De nyare har betongstomme. Efter utbyggnaden utgjorde fabriken en koncentrerad anläggning där huvudbyggnaderna formerade sig nästan kvadratiskt kring en liten gård. Se fig. 2. Utanför kokeriet reste sig de nu rivna syratornen. Flisbinge och pannhus bildade

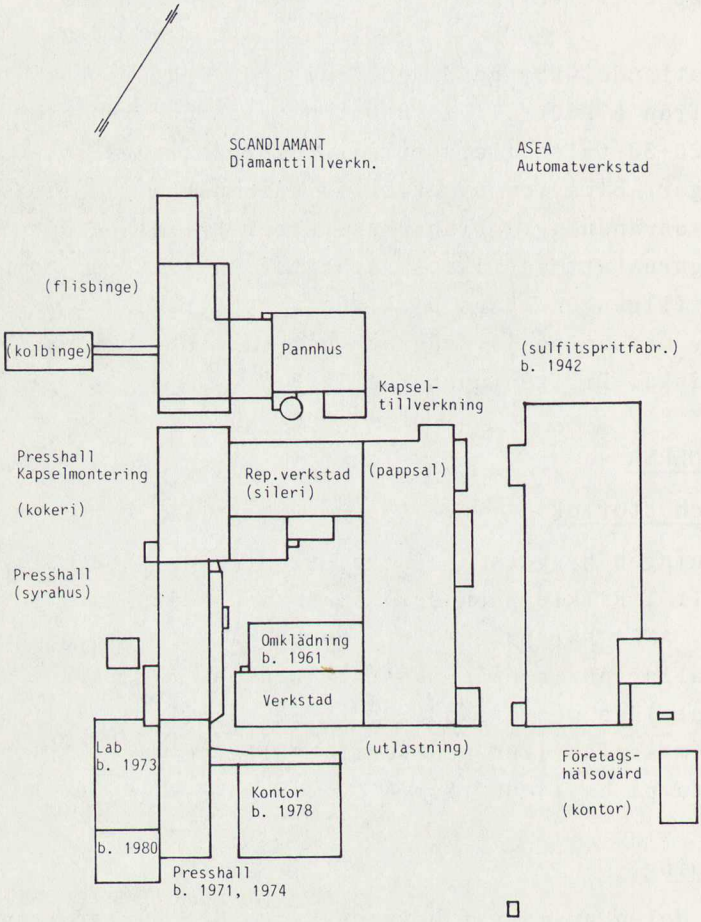

Figur 2.
Sulfitfabriken, Robertsfors
Skala 1:2000

Figur 3. Sulfitfabriken i Robertsfors strax före nedläggningen 1948.

Figur 4. Vedgården bakom sulfitfabriken, äldre foto.

en särskild enhet framför den stora vedgården. Nordost om massafabriken, mot ån, byggdes 1942 även en sulfitspritfabrik.

De flesta byggnaderna var kraftigt präglade av processens krav. Vid verksamhetsförändringen 1948 genomfördes omfattande ombyggnader. Bl.a. fick nya bjälklag uppföras i den s.k. pappsalen där maskineriet för pressning av massaarken var uppbyggt direkt på marken. Byggnaden har nu lokaler på bottenplan med en rumshöjd på ca 5 m och en vind ovanför. Även sulfitspritfabriken fick kompletteras på liknande sätt när tankar och destillationskolonner demonterats.

Sileri och syrahus krävde mindre åtgärder för att efter det processutrustningen borttagits fungera som tämligen normala verkstadslokaler. Den f.n. underhållsverkstaden kunde även den utan större ändringar få fortsatt användning när ASEA tog över. Kokeriet, ett 20 m högt tegelhölje för de två kokarna, stod oanvänt till 1978 då det byggdes om för diamanttillverkningens behov.

Bedömning

Hela processutrustningen i fabriken såldes till Argentina och byggdes upp till en produktionsanläggning som enligt uppgift var i bruk under åtskilliga år. Att de omfattande demonterings- och ombyggnadsarbetena på detta sätt fick viss kostnadstäckning bidrog antagligen till återanvändningen av byggnaderna. Stabila byggnadskonstruktioner i hållfasta och beständiga material var också viktiga förutsättningar. Nackdelarna, den kompakta hopbyggnaden, nivåskillnader mellan lokaler, m.m. torde ha varit mindre besvärande eftersom den nya verksamheten till stor del bestod av utvecklingsbetonat arbete på olika avdelningar utan större materialflöden emellan sig.

Det gemensamma draget för ASEA:s olika projekt i Robertsfors på 50-talet var att de gällde isoleringsmaterial. I f.d. syrahuset utgick man från gummi i gamla bildäck, i sileriet tillverkades glimmerisolering, mikanit. Bakelit tillverkades i pappsalen och i sulfitspritfabriken experimenterade man med glasfiber. Den nuvarande diamanttillverkningen är mer integrerad men kännetecknas å andra sidan av synnerligen små materialflöden. Årsproduktionen uppgår till ca 1,3 ton. Var eller varannan vecka transporteras 30 kg diamanter omsorgsfullt emballerade i ett par kartonger med flyg till lager och försäljningskontor på Irland.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Ägarfamiljen Kempe kände i patriarkalisk bruksanda ansvar för sysselsättningen på orten när massatillverkningen lades ner. Via sina intressen och kontakter i ASEA lyckades de få en ny verksamhet i den gamla anläggningen. ASEA hade efter kriget stor efterfrågan på sina produkter men svårt att utvidga i Västerås p.g.a. brist på arbetskraft och lokaler. I Robertsfors fick man både byggnader och skiftarbetsvan personal.

De första åren tillverkades främst olika typer av isoleringsmaterial för ASEA:s elektriska produkter, av bl.a. gummi, bakelit, glasfiber. På 50-talet lyckades ASEA framställa de första syntetiska diamanterna i världen och under 60-talet kom en kommersiell tillverkning igång i Robertsfors i samarbete med det multinationella diamantföretaget De Beers. De övriga verksamhetsgrenarna avvecklades i samband därmed. Bakelittillverkningen flyttades till Piteå och glasfiberproduktionen hamnade i Falkenberg.

År 1975 sålde ASEA ut diamanttillverkningen men behöll det utvecklingscentrum för högtrycksteknologi som hade vuxit upp intill den gamla massafabriken. Det numera helt utlandsägda Scandiamant sysselsätter ca 180 personer

i massafabrikens lokaler. ASEA i Robertsfors sysselsätter fortfarande omkring 250 personer och är Norrlands största tillverkare av press- och stansverktyg. I den f.d. sulfitspritfabriken har man en halvfabrikattillverkning med stort inslag av automatmaskiner. I ortens f.d. varmbadhus mittemot finns ett högtryckslaboratorium och nyuppförda byggnader inrymmer utvecklingsverkstäder för bl.a. hydrostatisk strängpressning. Metoden att ta hand om kärnkraftavfallet genom högtryckspressning till keramiska kapslar utvecklades i Robertsfors.

Massafabrikens nedläggning markerade slutet på den gamla bruksepoken. En differentierad industri krävde en mer utbyggd samhällsservice. Kommunen försökte göra sitt för att underlätta en fortsatt industriell utveckling. På 60-talet stimulerades egnahemsbyggandet, mark iordningställdes för ny industri, och mindre företag fick hjälp att bygga lokaler. En servicebyggnad med hotell, restaurant, m.m. uppfördes i kommunens regi.

DEN NYA VERKSAMHETEN

Diamanttillverkningen använder en mycket avancerad teknik för att uppnå de höga tryck som krävs för att omforma grafitkolets lättrubbade molekylskikt till diamantens extremt stabila kristallgitter. Stänger av grafit och vissa metaller, främst stål och kobolt, kapas till tunna skivor och läggs varvade i kapslar av drygt en filmrulles storlek. Kapslarna omges av speciellt utformade talkpackningar som fördelar trycket under pressningen. Tillverkningen av skivor och packningar har normalt verkstadskaraktär och äger rum i den f.d. pappsalens lokaler. Kapselmonteringen sker numera i en nybyggd lokal i f.d. kokeriets övre del. Försök med automatiserad montering pågår.

Tillverkningens huvudmoment sker i högtryckspressar som under en noggrant reglerad process på 2-3 tim utsätter kapslarna för tryck på upp till 50 ton/kvcm. Det f.d. syrahuset med stabilt golv och stor rumshöjd blev en utmärkt presshall

när diamanttillverkningen började komma igång. Tillbyggnad skedde 1971 och 1974.

År 1978 gjordes dessutom en genomgripande ombyggnad för 1,7 Mkr av f.d. kokeriet som stått oanvänt i 30 år. Rivning av dess halvmetertjocka tegelmurar övervägdes men den beräknade kostnaden på 0,5 Mkr talade för ombyggnad. Nya bjälklag och trapphus byggdes i den helt urblåsta, 20 m höga, byggnaden. Underst utfördes en servicevåning med fundament och hydraulik för pressarna i presshallen ovanför som byggdes i nivå med syrahusets bottenplan. Över presshallen inrättades den ovannämnda lokalen för kapselmontering som har vidsträckt utsikt över hela bygden omkring. Samtidigt byggdes en helt ny kontorsbyggnad på 1 200 kvm framför fabriken. Laboratorium, avsyning m.m. har fått moderna lokaler genom tillbyggnad av syrahus/presshall 1973 och 1980.

En analys av diamanttillverkningens krav i relation till den ursprungliga anläggningens utformning ger en uppdelning på tre lokaltyper.

1. Kontor, lab, personalutrymmen

Lokalkraven för kontor, lab, avsyning, personalutrymmen och i viss mån kapselmonteringen kännetecknas av begränsade ytbehov, liten rumshöjd, små golvlaster men också av sanitära installationsbehov och hög standard på ytskikt, belysning m.m. Den gamla massafabriken innehöll få utrymmen med sådana egenskaper. Lokaler för dessa verksamheter har därför åstadkommits genom moderna tillbyggnader.

2. Verkstadslokaler

Verkstadslokaler bör vanligen ha större sammanhängande yta, större rumshöjd och golvbärighet än utrymmen för kontor, lab o dyl. Sådana lokaler, lämpliga för den nuvarande tillverkningen av kapseldetaljer, tillverkning och reparation av pressverktyg m.m. åstadkoms redan 1948 genom ombyggnad och upprustning av massafabrikens pappsal, sileri och underhållsverkstad.

3. Presshall

Högtryckspressarna ställer de största lokalkraven med sina stora dimensioner och golvbelastningar, behov av lyftanordningar i lokalerna (pelarkranar, traverskranar) och av omfattande elektrisk och hydraulisk installation. I massafabriken har det emellertid funnits byggnadsdelar med förutsättningar att motsvara dessa extrema krav och till stor del har lämpliga presshallar åstadkommits genom ombyggnad av syrahus och kokeri. Moderna tillbyggnader har emellertid också gjorts för att tillgodose ökade utrymmesbehov.

4. Tekniska utrymmen, förråd

Diamanttillverkningens relativt begränsade behov i dessa avseenden har lätt kunnat tillgodoses i befintliga utrymmen. De moderna oljepannor som behövs för lokaluppvärmningen har gott om plats i det gamla pannhuset. Kolbinge och flisbinge, den senare ett enormt rum på över 6 000 kbm, används delvis som kallförråd. I den lilla flishuggsbyggnaden framför bingen installerade ASEA ett nytt ställverk.

SAMMANFATTNING

En liten ort i glesbygd har tack vare lång och mångsidig industritradition inom järn- och trähantering lyckats hävda sig som centrum för modern industri. Den första återanvändningen av sulfitfabriken efter nedläggningen 1948 möjliggjordes genom att ett patriarkaliskt ansvarstagande för sysselsättningen kunde fullföljas i en högkonjunktur. En av de nya verksamheterna, diamanttillverkningen, som utvecklades under ASEA:s tid i anläggningen visade sig efter en trög start ha stora möjligheter och använder nu största delen av den gamla fabriken och har dessutom byggt ut.

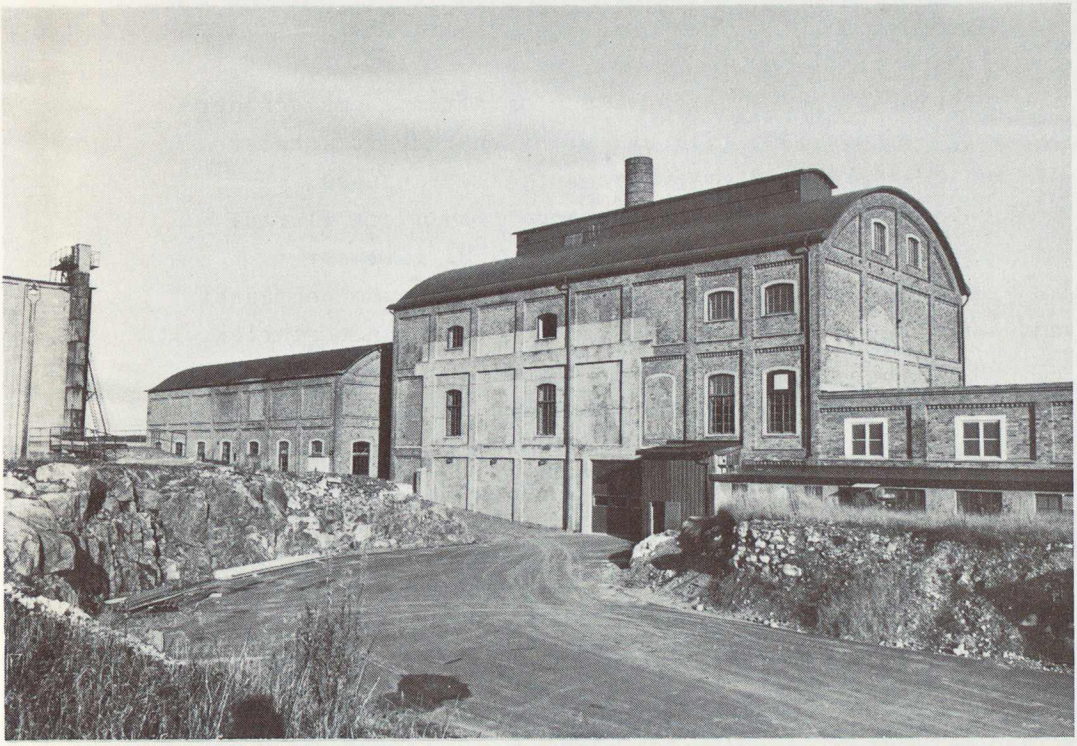

Figur 5. Kokeriet inrymmer nu högtryckspressar och kapselmontering för diamanttillverkningen.

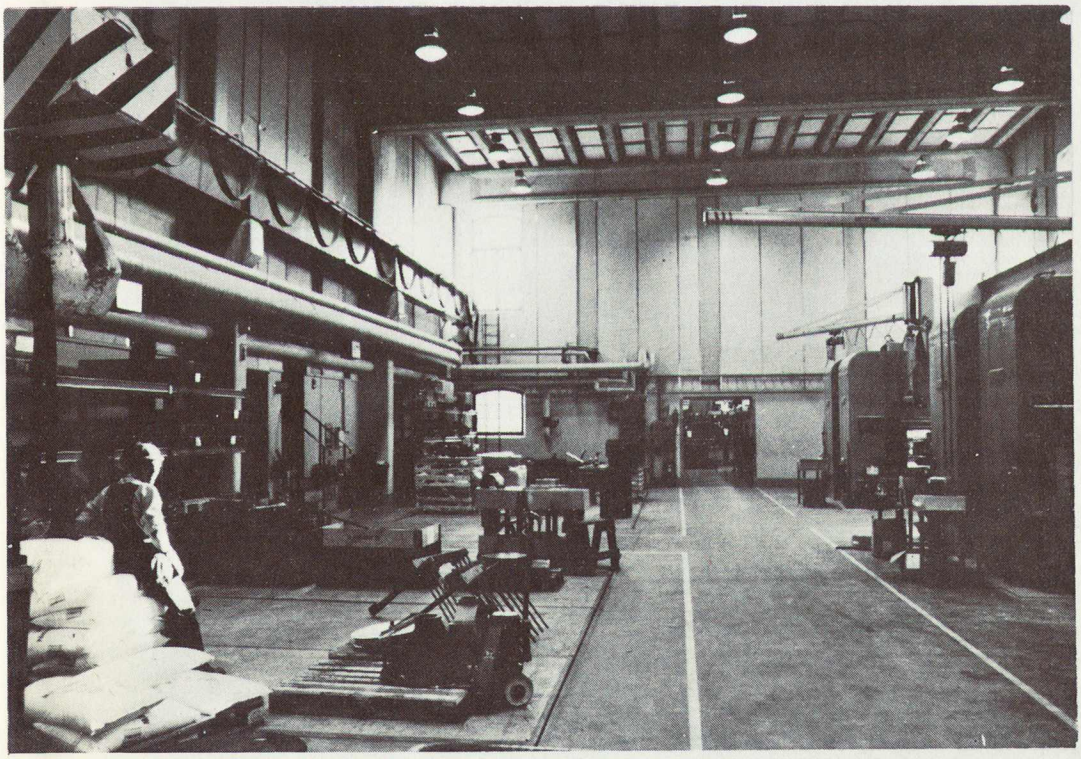

Figur 6. Presshallen i före detta kokeriet.

Gedigna byggnadskonstruktioner och omfattande ombyggnader redan 1948 medverkade till att skapa användbara lokaler för den tekniskt avancerade diamanttillverkningen. Anläggningens processbetingade uppdelning i ett flertal byggnader med olika utformning, hopfogade till ett koncentrerat byggnadskomplex, skulle normalt ha begränsat användbarheten för annan industri av motsvarande storlek. För den nuvarande verksamheten har dock denna nackdel haft mindre betydelse p.g.a. de synnerligen små materialflödena. Den nya verksamheten sysselsätter nu flera personer än tidigare, vilket är ovanligt.

SKANDINAVISKA BANDFABRIKEN, MALMÖ

Textilfabrik blir industrihotell i centrala Malmö

ORTEN

Malmö (235 000 inv.) var ett handelscentrum redan på 1500-talet. Men först med industrialiseringen på 1860-talet kom den utveckling igång som gjort staden till landets tredje i storlek.

Textilindustrin var tidigt utvecklad i Malmö. På senare tid dominerar handel och service med 57 % av de förvärvsarbetande. Tillverkningsindustrin (25 %) har inriktning på hemmamarknaden med stora och välkända företag inom livsmedelsindustrin (Sockerbolaget), förpackningsindustrin (PLM) och varvsindustrin (Kockums). Industristrukturen har emellertid en slagsida åt stagnerande branscher. Under 1970-talet har både industrisysselsättning och befolkning minskat. Arbetslösheten har börjat närma sig Norrlandssiffror.

Kommunen har försökt vända utvecklingen med bl.a. en satsning på den stora andelen småföretag. En aktiv näringslivsgrupp inom kommunen strävar efter att bl.a. öka utbudet på lämpliga lokaler genom nybyggnad och ombyggnad, både i egen regi och genom stimulans till privata byggherrar. Man har tagit initiativ till bildande av företagarföreningar av typ Fosieby och Arlöv, som har gett småföretagen ökade resurser genom samordnade inköp, gemensam företagsservice och marknadsföring. Ett uppmärksammat projekt har varit en kommunal uppfinnarverkstad där uppfinnare får hjälp att utveckla produktidéer genom tillgång till maskiner, instrument och teknisk rådgivning.

Trots den vikande industrisysselsättningen har mark- och lokalförbrukningen ökat. Genom utfyllnad i Öresund har stora arealer industrimark iordningsställts i hamnområdet och minskat trycket på omgivande åkerjord. Bulltofta f.d. flygfält utgör en markreserv som håller

på att exploateras. Malmö har flera exempel på mindre företags återanvändning av äldre, centralt belägna industrifastigheter, främst textil-, gummi- och läderfabriker.

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

Skandinaviska Bandfabriken uppförde 1896 industrilokaler i kv. Eden som under de följande decennierna byggdes ut till att fylla hela kvarteret. Företaget som enligt uppgift var en av landets största tillverkare av vävda band bör ha sysselsatt omkring 300 personer som mest. Anläggningen dominerades av vävsalar i flera plan där vävmaskiner i stor mängd producerade en mångfald typer av band i olika bredd, material och mönster. Flera av maskinerna behölls i bruk under lång tid. I slutet av 60-talet fick man avsättningssvårigheter. Moderna maskiner med högre kapacitet gjorde de stora lokalerna oekonomiska. Utflyttning och etablering längre norrut i ett regionalt stödområde lär ha övervägts. Om en nylokalisering verkligen kom till stånd eller om företaget lades ner i samband med att verksamheten i kv. Eden upphörde 1973 har emellertid inte gått att fastställa.

BYGGNADERNA

Läge, storlek

Kv. Eden är en del av ett litet centralt industriområde i stadsdelen Möllevången, nåra kvarter väster om Folkets park. Se fig. 1. Bandfabriken byggde ut där i början av 1900-talet, omgiven av chokladfabriken Mazetti, en gummifabrik och tidningen Arbetets redaktion och tryckeri. Nu är gummifabriken och angränsande förslummade bostadskvarter rivna och ersatta med modern bostadsbebyggelse. I Malmö innerstad är den tunga trafiken begränsad till vissa leder. Bergsgatan vid kv. Eden är en av de leder som når längst in i centrum. Kvarteret har således ett mycket gott kommunikationsläge och tjänstgör samtidigt som bullerskärm för bakomliggande ny bostadsbebyggelse. Tomten är på 3 800 kvm och den sammanlagda våningsytan

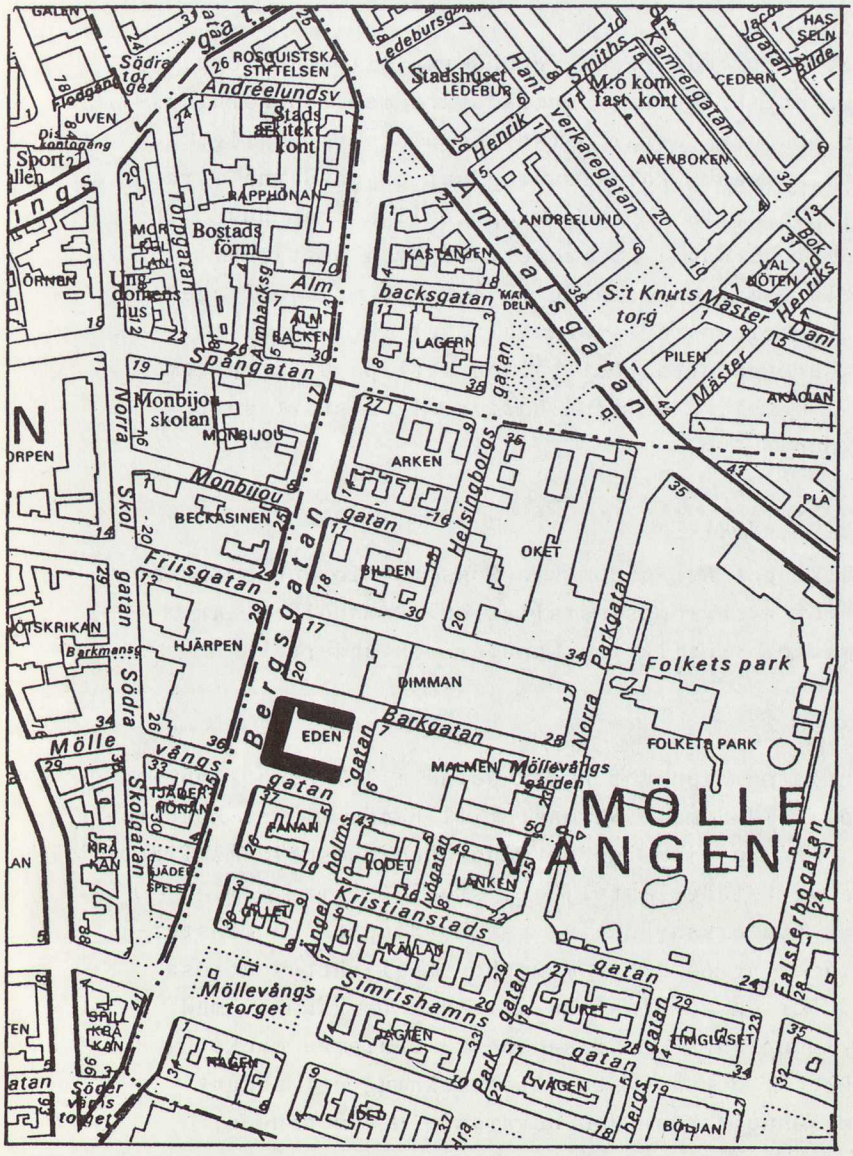

Figur 1. Kvarteret Eden, Malmö
Skala 1:5000

över 7 000 kvm.

Utformning

De enhetligt utformade tegelbyggnaderna bildar numera en öppen fyrkant kring en planerad gård med rundkörningsmöjligheter och ett 40-tal parkeringsplatser. Se fig. 2. Inklusive en nedsänkt källarvåning har byggnaderna fyra plan. Husdjupet är 15 m. Fyra ursprungliga trapphus är placerade i hörnan i kvarteret. Stommen består av gjutjärnspelare med en delning på 4,5 x 6 m. Bjälklaget är av s.k. Bremertyp med stora håltegel ingjutna i en armerad betongplatta. Det tål en last på 0,5 ton/kvm. Rumshöjden i de olika delarna håller sig i stort sett mellan 3,2 och 3,5 m.

Förändringsmöjligheter

Håltegelbjälklaget har genom sin konstruktion underlättat håltagning för ny avloppsinstallation. Rumshöjden har gett utrymme för ventilationskanaler och undertak.

Bedömning

Läget och utformningen gör byggnaderna i kv. Eden lämpliga för flera olika ändamål. Närmast till hands ligger kontorsanvändning, men husdjup, spännvidder och rumshöjd möjliggör även mindre verkstäder, ateljéer, studielokaler m.m. Vid renodlad kontorsanvändning ger husdjupet och fönsteraxlarnas placering på c/c 3 m upphov till rätt spatiösa kontorsrum. För en kombination av annan verksamhet med kontorsutrymmen längs ena fasaden är lokalerna mycket lämpliga. Det är också i stor utsträckning ett sådant mönster som kännetecknar den nuvarande användningen.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Aktörer

När Skandinaviska Bandfabriken omkring 1971 planerade utflyttning erbjöds i första hand kommunen att köpa fastigheten. Kommunen var intresserad av köp för att

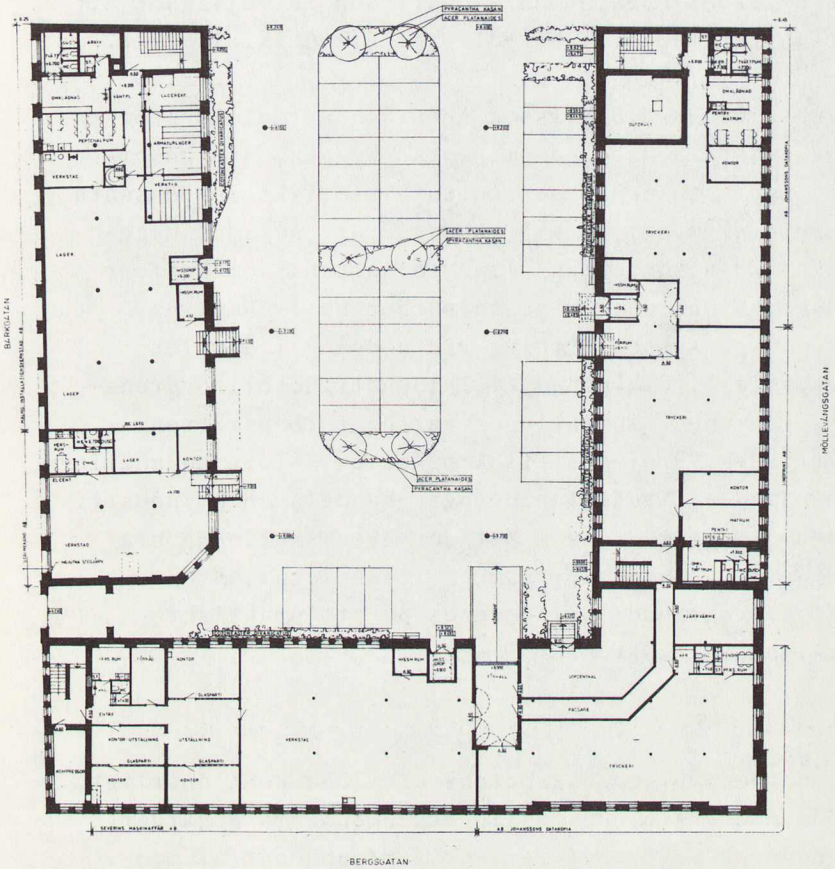

Figur 2. Industrihuset Eden, Malmö. Bottenplan
Skala 1:500

kunna upplåta lokaler åt mindre företag. Chefen för den 1976 bildade Näringslivsgruppen, Bengt Aurell, var vid denna tid verksam på Fastighetskontoret och kände det stora behovet av mindre industrilokaler. I det här fallet kom man emellertid inte överens om priset. Några år senare fick dock Byggnadsingenjör Harald Nilsson AB möjlighet att köpa fastigheten, nu till betydligt lägre pris, 1,9 Mkr.

Byggnadsingenjör Harald Nilsson AB är en av Malmös största privata byggmästare, som genom bostadsbyggen, sjukhusombyggnader, upprustning av det kulturhistoriskt intressanta Suellska huset m.m. gjort sig känd som ett seriöst byggföretag. Kv. Eden köpte man bl.a. för att ha som buffert i byggnadsverksamheten. Ombyggnadsarbetena i lämpliga etapper kunde ge sysselsättning vid nedgång i antalet nybyggnadsprojekt. Ombyggnad till industrihotell överensstämde med kommunens intentioner varför förköpsrätten inte utnyttjades. Projektet fick också en smidig behandling i byggnadsnämnden. Stadsplanen angav handels- och industriändamål och det tolkades som att det även skulle gå bra att inrymma viss kontorsverksamhet i lokalerna. Även brandskyddskraven kunde tillgodoses på ett praktiskt och ändamålsenligt sätt.

Ombyggnaden

I praktiken kom ombyggnadsarbetena att löpa kontinuerligt. Man började med yttre och fastighetsgemensamma åtgärder. Gårdsbyggnaderna revs. Det var en stor panncentral med 30 m hög skorsten och en färgeribyggnad. Den senare var en relativt modern byggnad och dess rivning föranledde en del kommentarer. Men på detta sätt frilades gården och kvarteret fick en öppning på ena kortsidan. Bättre dagsljusinfall, trädplantering och parkeringsplatser har gett fastigheten nya värden.

Tre nya trapphus med hiss för varu- och persontransport byggdes till på byggnadskropparnas långsidor. På det sättet tillgodosåg man brandmyndigheternas krav på kortare ut-

rymningsvägar. Samtidigt fick man goda möjligheter att hyra ut lättillgängliga lokaler i olika storlekar. Gjutjärnspelarna målades med brandskyddsfärg som dämpar temperaturstegringen och hållfasthetsminskningen under föreskriven tid vid brand. Vissa pelare i utsatta lägen kläddes dessutom in med gipsskivor. På vissa ställen med brister kompletterades tegelväggarna med invändig isolering, men ombyggnaden genomfördes före skärpningen av energinormerna, så några mer omfattande förbättringar av isoleringen har inte ägt rum. De nya fönstren har dock isolerglas. Nya frånluftsfläktar har installerats, men tilluften kommer genom fönstren och frisklufts-ventiler. Lokalerna värms med fjärrvärmeanslutna radiatorer. El- och VA-installation är praktiskt taget helt ny. Allteftersom hyresgäster anmälde sig vidtog verksamhetsanknutna arbeten med nya mellanväggar, sanitetsinstallation i wc, duschrum, kök o dyl. Totalt gick ombyggnadsarbeten på 7,7 Mkr, vilket motsvarar drygt 1 000 kr/kvm, uppskattningsvis högst hälften av motsvarande nybyggnadskostnad.

Uthyrningen

Den största hyresgästen, Institutet för Färgfoto, hyrde tidigare lokaler i flera plan i en nybyggd industrifastighet som Harald Nilsson AB byggt. Ett rörinstallationsföretag och en städfirma hade anlitats av Harald Nilssons AB vid olika byggprojekt och fick nu lokaler i industrihotellet. Andra hyresgäster förmedlades av kommunen som behövde evakuera småföretag ur fastigheter man köpt för att riva i samband med planändringar m.m. Därför försvårade ibland hyresskillnaderna övergången. I rivningshusen kunde hyran ligga på ca 50 kr/kvm, medan man här vid inflyttningen skulle få betala 120 kr/kvm. Två företag har senare fått vräkas från kv. Eden p.g.a. betalningssvårigheter. I stort sett har dock uthyrningen gått bra. Från inköpet våren 1973 tog det drygt två år innan huset var helt ombyggt och uthyrt. Den genomsnittliga kallhyran ligger 1980 på ca 215 kr/kvm. Harald Nilsson förvaltar fortfarande fastigheten men sålde den 1979

till Sv. Personalpensionskassan (SPP). Försäljningen ingick i en annan större fastighetsaffär mellan SPP och byggföretaget. Köpeskillingen vill man inte uppge, men taxeringsvärdet efter ombyggnaden (1977) uppgick till 7,4 Mkr.

Andra återanvändningsprojekt

I sammanhanget kan nämnas att samarbete mellan kommun och privata byggherrar när det gäller återanvändning av äldre industribyggnader har fortsatt. Näringslivsgruppen med Bengt Aurell i spetsen är mycket aktiv att ta initiativ till lösningar som kan främja framför allt småföretagens utveckling.

En äldre kylanläggningsfabrik med tillhörande mark i ett halvcentralt bostadsområde köptes 1976 av byggföretaget Balken. Stadsplan för radhus på den obebyggda marken upprättades mot att fabriken byggdes om till industrihotell. F.n. (1980) pågår också ombyggnad av f.d. Malmö Mekaniska Tricotfabrik (MMT). Det är Harald Nilsson AB som bygger om de upp till 70-åriga byggnaderna till moderna lokaler för bl.a. Televerket, Posten och några mindre industriföretag.

DE NYA VERKSAMHETERNA

Antalet hyresgäster i kv. Eden var ursprungligen 18 st men har genom avflyttning minskat till 15. Andra hyresgäster har i gengäld ökat sina utrymmen. Totalt arbetar omkring 140 personer i fastigheten. De hyrda lokalerna varierar i storlek mellan 155 och 1 450 kvm. I källarplanet finns tryckerier och verkstäder med krav på högre golvbärighet. Ramper från gården ger också möjlighet till tyngre godstransporter för dessa företag. De flesta hyresgäster på de övre planen har en kombination av kontorsutrymmen och lokaler för annan verksamhet, t.ex. lager, serviceverkstad. Samtliga företag har egna personalutrymmen (omklädnad, lunchrum) i sina lokaler.

Figur 3. Skandinaviska Bandfabriken. Industrihuset Eden sett från Bergsgatan.

Figur 4. Skandinaviska Bandfabriken. Industrihuset Eden, gården.

Institutet för Färgfoto		
Kundmottagning, kontor framkallning, repro, distribution	1 450 kvm	45 syss
Malmö Installationsfirma		
Kontor, lager	643 kvm	5 syss + 17 montörer
SAAB Univac		
Kontor, serviceverkstad	590 kvm	17 syss
Specialstäd		
Kontor, lager, mattvätt	492 kvm	12 syss
Fogtdals Förlag		
Kontor, lager	470 kvm	10 syss
Linoprint		
Tryckeri	459 kvm	1 syss
Rockwool		
Kontor	415 kvm	13 syss
Semab Etikett		
Tryckeri	400 kvm	3 syss
Home Decor		
Kontor, lager	345 kvm	10 syss
Electroservice		
Kontor, serviceverkstad, lager	300 kvm	6 syss
Strömbergs Svenska AB		
Kontor, utställning	293 kvm	5 syss
Postens regionförvaltning		
Lager	225 kvm	-
Skånereportage		
Kontor, fotolab	190 kvm	9 syss
Norpac Etikettindustri		
Tryckeri	185 kvm	1 syss
Stålmekano		
Verkstad	155 kvm	1 syss

Hyresgästerna har i stor utsträckning själva bestämt utformningen av sina utrymmen och är i stort sett nöjda med sina lokaler.

SAMMANFATTNING

En äldre textilfabrik i centrala Malmö har genom fastighetsekonomisk lönsam ombyggnad gett lämpliga utrymmen åt flera mindre företag med behov av centralt belägna och mångsidigt användbara lokaler.

Kommunen, med intresse att ökat tillgången på mindre industrilokaler, har gått byggherren, ett privat byggföretag, tillmötes när det gäller uppfyllande av stadsplanebestämmelser, brandskyddskrav m.m. på ett ekonomiskt och samtidigt ändamålsenligt sätt.

Tillsammans med omgivande, äldre industri- och bostadsbebyggelse har de enhetligt utformade tegelbyggnaderna i kv. Eden ett stadsbildsmässigt värde. Husdjup, rumshöjd m.fl. egenskaper har gett goda förutsättningar för ny användning. Välavvägda ombyggnadsåtgärder, rivning av gårdsbyggnader, nya trapphus med hiss m.m., har tillfört nya kvaliteter. Som helhet är industrihuset Eden ett gott exempel på en vanligt förekommande och ofta önskvärd form av återanvändning av äldre industribyggnader.

LAXÅ PAPPERSBRUK

Triangelbyte placerade stor bilverkstad i pappersbrukets lokaler

ORTEN

Laxå (8 000 inv) mitt emellan Stockholm och Göteborg etablerades som tätort när västra stambanan byggdes 1862. Laxå bruk hade dock bedrivit järn- och trähantering i trakten sedan 1600-talet. Järnvägen skapade ny sysselsättning med omlastning till nordvästra stambanan, postsortering och järnvägshotell. Rationaliseringar inom SJ minskade stationens betydelse och på 40-talet var det svetsföretaget ESAB:s etablering som gav orten nytt liv. Med utgångspunkt i återanvändningen av det gamla valsverket norr om järnvägen har dess anläggning växt och sysselsätter nu ett tusental personer.

Under efterkrigstiden har Laxå varit en ort med arbetskraftsunderskott och stor inpendling. Av de förvärvsarbetande finns 52 % inom tillverkningsindustrin, 30 % i handel och service och 7 % i jord- och skogsbruk. I den forna bruksorten Röfors söder om Laxå fortsätter ASSI trähanteringen med en av Europas största spånskivefabriker som har ca 250 anställda. Laxå Bruk är numera namnet på stenullsfabriken som Rockwool driver med ca 160 anställda.

Närheten till Örebro har i viss mån missgynnat Laxå när det gäller service och utbildningsmöjligheter. Förutom högstadieskola finns en verkstadsskola som ESAB driver.

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

Laxå Pappersbruk etablerades 1939 av Örebroföretaget Johnson Hill. Man började med en stor s.k. yankee-maskin och tillverkade glättat papper för t.ex. omslag, påsar och kuvert. En del trycktes även i eget tryckeri. År 1950 torgs ytterligare en maskin i bruk som bl.a. produ-

cerade vanligt tryckpapper, samt tapetpapper och papper för t.ex. aluminiumfoliering. Bruket inriktade sig i hög grad på mindre order av dylika specialkvaliteter på papper. Anläggningen övertogs 1955 av Minnebergs AB som även ägde Nykvarns bruk utanför Södertälje varifrån massa levererades till Laxå. Senare blev bägge bruken en del av Papyruskoncernen.

Omsättningen ökade under många år och 1962 arbetade 150 personer i kontinuerlig drift, en fördubbling sedan starten. Senare vände konjunkturerna. Efter några korttidspermitteringar kom slutligt varsel om nedläggning i februari 1971. Koncernen hade nyligen byggt en ny fabrik i Kristianstad och det lilla Laxå-bruket ansågs ha för dålig lönsamhet.

BYGGNADERNA

Läge och storlek

Pappersbruket byggdes 1939 på en mycket välbelägen tomt på ca 15 000 kvm, senare utökad till nära 35 000 kvm. Den ligger öster om de centrala byggnadskvarteren kring järnvägsstationen, alldeles där järnvägen korsar Laxån. Se fig. 1. Verksamheten var beroende både av vattentillgång och järnvägstransporter. Tomten har också bekväma vägförbindelser med Europaväg 3 på ca 1 km avstånd. På senare tid har ytterligare industritomter iordningställts bortom pappersbruket åt öster. Ursprungligen på 4 600 kvm omfattar nu huvudbyggnaderna ca 6 000 kvm. Ett massalager byggdes 1944 och har senare utvidgats. Kontorsdelen byggdes ut 1949. Se fig. 2.

Utformning

Huvudbyggnaderna har tegelfasader och stomme av betong med undantag av massalagret där limträbalkar i taket bärs upp av kraftiga träpelare. Förutom kontoret är byggnaderna i ett plan med mellanvåningar i vissa delar.

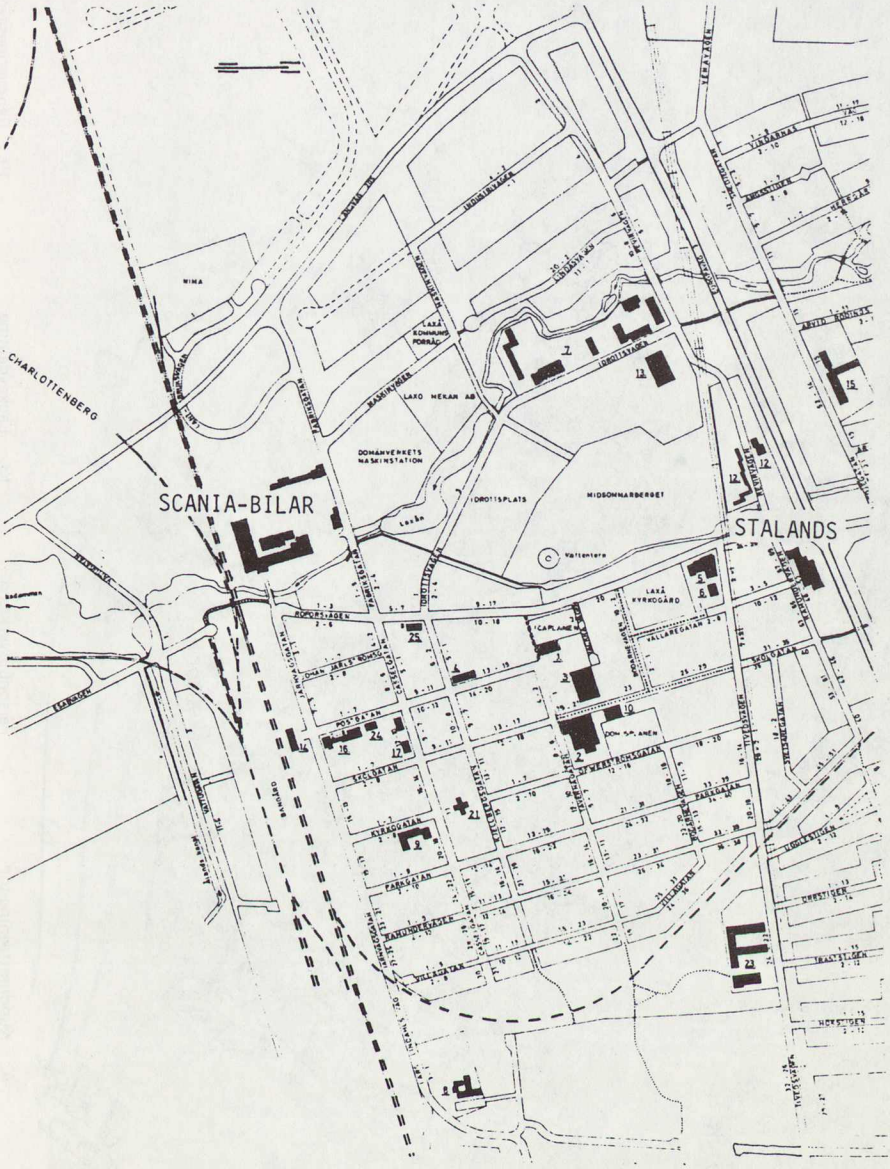

Figur 1. Laxå centrala delar
Skala 1: 10.000

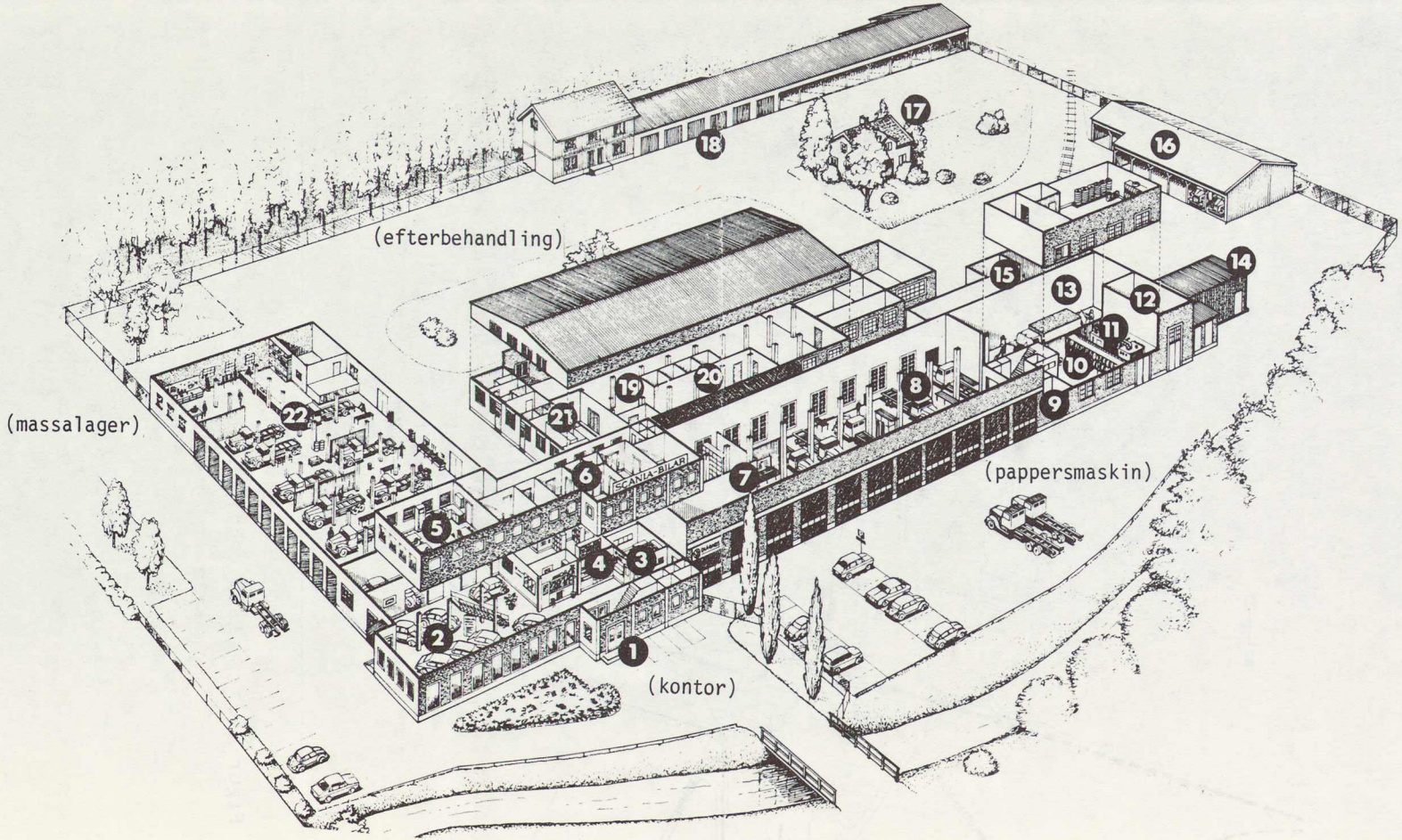

1. Huvudentré
2. Utställning personbilar
3. Kundmottagning för service av Volkswagen och Scania
4. Kundmottagning för reservdelar och tillbehör till Volkswagen och Scania
5. Personalmatsal
6. Kontor
7. Personbilsverkstad
8. Lastbilsverkstad
9. El- och dieselprovrum
10. Däckavdelning
11. Värmecentral
12. Ställverk
13. Lackavdelning
14. Lackbox
15. Tvätthall
16. Förrådsbyggnad
17. Vaktmästarbostad
18. Förrådsbyggnad
19. Renoveringsavd
20. Reservdelslager för renoveringsavdelningen
21. Personalutrymmen för renoveringsavdelningen
22. Utrustningsverkstad

Fig. 2 Scania-Bilars ombyggnad

Trots att det rör sig om en processindustri med speciella krav på utrymmena och deras samband har anläggningen fått en ganska generell utformning. Ytorna är i stort sett samlade till ett fåtal byggnadskroppar av vilka kontor, maskinhall och massalager har fått en enhetlig utformning. Efterbehandlingen, en separat byggnad, har däremot mycket varierande golvnivåer, rumshöjder och spännvidder. Där skedde bl.a. tryckning och paketering. Dessutom förekom mindre tillbyggnader och enklare förrådsbyggnader på andra delar av tomten. Flera av dessa revs vid ombyggnadsarbeten efter nedläggningen.

Papperstillverkningens krav har bl.a. tillgodosetts genom mycket stora rumshöjder i processbyggnaderna, 5-7 m i maskinhall och efterbehandling. Husdjupet varierar mellan 19 och 25 m i huvudbyggnaderna. Spännvidderna är mer begränsade, 4-7 m. I efterbehandlingen finns dock en hall med 11 m spännvidd. Värmeöverskottet i papperstillverkningen medförde att värmeisoleringen var mycket dålig.

Förändringsmöjligheter

Maskinhallens ytterväggar var bärande, varför avväxlingar fick göras när de stora portöppningarna togs upp för bilverkstadens behov. Det behövdes däremot inte i massalagret. Den stora rumshöjden har naturligtvis underlättat installation av nya ventilationsanordningar.

Bedömning

Allmänt kan sägas att anläggningen har haft rätt goda förutsättningar att rymma ny industriell verksamhet. Den har ett centralt läge i orten, trafiktillgängligheten är god, den klara dispositionen skulle även möjliggöra att flera företag delade på lokalerna. Rumshöjden ger möjlighet till mellanvåningar för kompletterande kontorsutrymmen och personalrum i flera delar av anläggningen. De stora husdjupen och den dåliga värmeisoleringen gör det däremot svårt att tänka sig annan verksamhet än industri.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Sysselsättningen

Vid nedläggningen 1971 blev nära 100 anställda uppsagda. Samtliga erbjöds dock arbete vid i första hand Papyrus-koncernens nybyggda Nymöllafabrik i Kristianstad. Kommunen och länsarbetsnämnden, som fick förhandsbesked någon vecka före offentliggörandet, betraktade inte beslutet som en katastrof, även om man hoppats på fortsatt plats i koncernen för det lilla specialpappersbruket. Medelåldern på de anställda var låg och det fanns efterfrågan på arbetskraft i Laxå. En samrådskommitté med representanter för företagsledning, anställda, arbetsmarknadsorgan och kommunen bildades för att underlätta omplacering av personalen. Ett fåtal antog erbjudandet om flyttning. Några förtidspensionerades, men de flesta fick nytt arbete på ESAB. Stellana, ett plastföretag, anställde också en del. Ett resultat av nedläggningen blev dock att en del kvinnor lämnade arbetsmarknaden för gott och minskade ytterligare den redan låga andelen förvärsarbetande kvinnor i Laxå kommun.

Återanvändningen

Representanter för Papyrus-koncernen hade lovat medverka till att en annan industri övertog lokalerna. Det dröjde dock till 1973 innan något började hända. Under tiden hade processutrustningen monterats ned och sålts till ett litet finpappersbruk i Fengersfors i Dalsland, en del av det allmänna stödområdet och således berättigat till statligt lokaliseringsstöd vid industriutbyggnad.

Det fanns ingen speciell organisation inom kommunen för att lösa frågan om återanvändning. När Scania-Bilar i Laxå anmälde sitt behov av större lokaler var det dock kommunalrådet Eric Carlsson som förmedlade kontakten med Papyrus.

Scania-Bilar hade sina serviceverkstäder i en 50-talsbyggnad i tegel och betong med ca 2 800 kvm våningsyta. Man sysselsatte ca 25 man, men en nystartad verksamhet med renovering av utbytesdelar till Scania-lastbilar expanderade snabbt. En förutsättning för ett köp av pappersbrukets lokaler var dock att kommunen övertog den andra byggnaden. Eftersom kommunen hade ett trångbott företag som hyresgäst i en av sina fastigheter gick det villkoret att uppfylla. Företaget var Stalands, landstingets skyddade verkstad i Laxå, en av landets mest lönsamma enheter med stor legotillverkning åt ESAB. Vid den här tidpunkten hade man ett 40-tal sysselsatta i ett f.d. ostlager med otillräckliga utrymmen både för produktion och personal. Kommunen köpte Scania-Bilars fastighet för 1,6 Mkr, lät bygga om för ca 1,1 Mkr. och hyrde ut till marknadsmässig hyra åt Stalands som fick rymliga och moderna lokaler. Byggnaden har en stor verkstadshall 24 x 40 m med goda möjligheter för den nya verksamheten, som bl.a. omfattar montering av svetsslangar. En nackdel är förrådsutrymmen i källarplan. Ombyggnadsåtgärderna har främst gällt inrättande av ny hiss, nya personalutrymmen längs verkstadshallens långsida samt ny belysning och ventilation.

Scania-Bilars köp av pappersbruket stötte dock på vissa hinder. På huvudkontoret i Södertälje var man först inte beredd att investera i en kraftig utökning av verksamheten i Laxå, till på köpet i äldre lokaler. Ett skäl lär ha varit att Laxå inte låg inom stödområdet och att SAAB Scania således inte kunde påräkna något statligt lokaliseringsstöd vid en utbyggnad där. Så småningom kom man dock i de båda wallenbergföretagen överens och Scania köpte bruket av Papyrus för okänd köpeskilling. Fastigheten var taxerad till drygt 3 Mkr.

DEN NYA VERKSAMHETEN

Företaget

Scania-Bilar i Örebro AB är ett dotterbolag till SAAB Scania i Södertälje. Totalt arbetar 280 personer vid företagets anläggningar i Örebro, Laxå och Askersund. I Laxå har man nu omkring 100 anställda. Verksamheten omfattar försäljning och service av personbilar och lastbilar av märkena, SAAB, Scania, Volkswagen och Audi.

På 70-talet utvecklade verkstaden i Laxå en ny verksamhet där man renoverade utbytesdelar för Scania lastbilar i hela landet. Det var denna del som främst låg bakom expansionsbehovet som föranledde flyttningen. Nu tar man hand om i stort sett hela Scanias utbytesprogram utom motorer, kylare och vattenpumpar. Man renoverar kopplingar, kompressorer, styrservo, insprutningspumpar m.m. som även exporteras. Samtidigt som ombyggnaden av pappersbruket pågick tog man dessutom steget att planera in en utrustningsverkstad i den nya anläggningen. Där specialbygger man lastbilar för t.ex. sophantering, brandkåren och SJ. S.k. verkstadsbilar med skåp som rymmer välutrustade utrymmen för bilservice har exporterats till 15 länder i alla världsdelar.

Lokalkrav och ombyggnadsåtgärder

Allmänt

En hel del mindre byggnader revs i samband med ombyggnaden. Det var den gamla värmecentralen, ett föråldrat reningsverk, smedja m.m. Huvuddelen av transporterna till pappersbruket hade gått med järnväg. Ett spår gick mellan maskinhallen och efterbehandlingen och slutade i ett lokstall som förenade kontorsbyggnaden och massalagret. Spåret var nersänkt för att ge lastkajshöjd till byggnadens golvnivå. Detta område fylldes igen med rivningsmaterial. En stor del av marken kring byggnaderna asfalterades för att ge körutrymme och

parkeringsplatser för den avsevärt ökade biltrafiken. En takfotshög bergknalle alldeles intill massalagret fick sprängas bort och möjliggjorde därmed rundkörning och infart på massalagrets norra långsida. Taken på samtliga huvudbyggnader fick tilläggsisoleras och i vissa fall tätas. Isoleringen monterades på takets undersida vilket också medförde bullerdämpning i verkstadshallarna.

Ombyggnadskostnaden som inkluderade samtliga arbeten in- och utvändigt uppgick till ca 3 Mkr vilket motsvarar knappa 500 kr/kvm golvyta. Kostnaden för nybyggnad av liknande lokaler vid denna tidpunkt rörde sig omkring 1 600 kr/kvm. Utrustning och inredning för den nya verksamheten har därutöver kostat ett par Mkr. Erfarenheterna av ombyggnaden var så goda att SAAB Scania strax efteråt i en slående parallell byggde om Nykvarns bruk utanför Södertälje för liknande verksamhet. Där blev dock kostnaden högre.

Kontoret

Mellanväggar på bottenplanet togs bort och kundmottagning och en öppen utställningshall för nya bilar inrättades. På övre planet gjordes en personalmatsal och vissa förändringar av kontorsrumsindelningen.

Serviceverkstad (f.d. maskinhall)

De två pappersmaskinerna i den långsträckta hallen hade vilat på speciella fundament och hål i golvet efter dessa fick gjutas igen vid ombyggnaden. Pelardelningen på drygt 4 m gav lämpliga uppställningsplatser för person- och lastbilar som här repareras i den nya verksamheten. För att ta upp portar på långsidan krävdes dock avväxlingar av den delvis bärande ytterväggen.

I byggnadens södra del fick också stora arbeten genomföras. Mellanbjälklag revs, pelare togs bort och avväxlades för att tvätthall och lackeringsrum skulle inrymmas. Nya

Figur 3. Laxå Pappersbruk, numera Scania-Bilars verkstäder

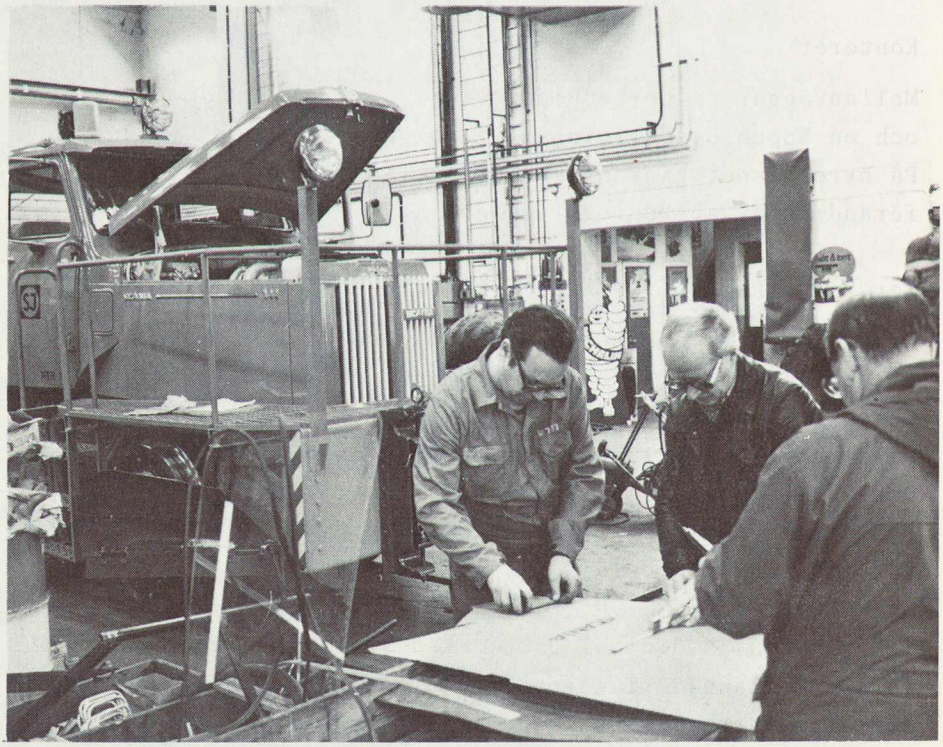

Figur 4. Lastbilar repareras och byggs om där pappersmaskinen stod.

golv fick utföras med spolkanaler och filterbassänger. Senare har ytterligare en lackeringsbox byggts till söderut. I denna ände av den befintliga byggnaden har också ny panncentral och ställverk inrättats. Ventilation, belysning och annan elinstallation är helt ny.

Renoveringsverkstad (f.d. efterbehandling)
Här moderniserades de befintliga omklädningsrummen och utvidgades med nya på ett övre plan. Renoveringsverkstaden inrymmes i en stor hall med 4,5-6 m rumshöjd. I en parallell del under ett mellanbjälklag finns reservdelslagret för verkstaden. Tillbyggnader mot söder som gjorts tidigare har p.g.a. högt belägen bergrund fått en högre golvnivå, vilket begränsar transporterna och den fria dispositionen av verkstaden. Helt ny ventilation, belysning och kraftförsörjning har installerats.

Utrustningsverkstaden (f.d. massalager)
Även här öppnades hela långsidan och försågs med nya portar i varje pelarfack. Golvet var dåligt och fick ett nytt betongskikt. Pelardelningen är tät, 4 x 6 m, men husdjupet är 24 m och har gett rätt hyggliga utrymmen för uppställning i dubbla rader av lastbilar under arbete. För övrigt finns här en mindre maskinverkstad och utrymmen för plåtbearbetning.

Den befintliga trästommen har inte medfört några egentliga nackdelar för verksamheten. De dimensioner det gäller har fullt normenlig motståndskraft vid brand. Liksom i de övriga verkstadshallarna är ventilation, belysning och annan elinstallation helt ny.

SAMMANFATTNING

Förutsättningarna för återanvändning av Laxå pappersbruk vid nedläggningen 1971 måste anses ha varit rätt goda. Andra företag på orten expanderade och efterfrågade arbetskraft och lokaler. Pappersbruket hade ett bra läge centralt i orten, goda kommunikationer och stor tomt. Anläggningen hade också en i stort sett generell utformning. Efter vissa elementära ombyggnads- och upprustningsåtgärder skulle den kunna fungera för flera olika industriella verksamheter.

Det dröjde ändå två år innan en återanvändning kom till stånd. Kommunrepresentanter behövde agera som förmedlare av kontakter mellan Papyrus-koncernen som ägde bruket och den nya verksamheten, det expanderande bilföretaget Scania-Bilar. Ett lyckat triangelbyte kunde arrangeras tack vare kommunens beslut att köpa Scania-Bilars tidigare byggnad, rusta upp den och hyra ut den till den likaledes expansiva, skyddade verkstaden på orten, Stalands. Antalet sysselsatta i bägge fastigheterna har ökat i och med den nya användningen.

RISKVARNEN, KALMAR

Kvarnanläggning återanvänd för kontorsändamål

ORTEN

Kalmar kommun har runt 52 000 invånare, av dessa bor ca 30 000 inom det område som en gång utgjorde Kalmar stad. Kalmar centrum är regionalt centrum för ett omland med ungefär 25 000 invånare. Jordbruk är dominerande markanvändning för arealerna inom detta omland som omfattar sydöstra Smålands kustland samt Öland.

Kalmar har ingen dominerande industri. De sex största industriföretagen sysselsätter 500-600 personer vardera. I egenskap av residensstad och regionalt centrum står service och offentliga verksamheter för en stor andel av sysselsättningen.

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

Under 1800-talets senare del fick Kalmar liksom många andra motsvarande städer vid den tiden en industriell tillväxt. Förutsättningarna var gynnsamma. Kalmar fick järnvägsförbindelse med stambanan 1874. Hamnen moderniserades vid den tiden.

Arbetskraft fanns det gott om eftersom de stora godsen runt om Kalmar stod inför sin första stora rationalisering.

Familjen Jeansson dominerade näringslivet i Kalmar under senare hälften av 1800-talet. Medlemmar av familjen innehade även ledande politiska poster i staden. Jeanssons största företagsetablering blev Kalmar Ångkvarns AB, som vid sekelskiftet byggdes upp på sydöstra delen av Kvarnholmen. Anläggningen kom att byggas delvis på utfylld mark och ovanpå stadsmur och befästningsanläggningar från 1600-talet. Byggnaderna som är upp till 8 våningar höga (ca 35 m) kom genom sin höjd att strida mot den tidens byggnadsstadga.

Anläggningen upptar två kvarter - Kvarnen och Mjölnaren - om sammanlagt 8 000 m^2 markareal.

Kalmar Ångkvarn byggdes ut successivt och fick i stort sett den omfattning man kan skönja idag (3 500 m^2 golvyta) i samband med återuppbyggnaden efter en brand på 1930-talet som ödelade delar av anläggningen i kv Kvarnen. (Se figur 1).

Den byggnad som skall behandlas i denna framställning - den så kallade Riskvarnen - upptar kv Mjölnaren. Den fick sitt namn efter den risputsningshantering som förekom i en begränsad del av kvarnen inför varje julhelg. Eljest förekom vanlig mjölmalning och spannmålslagring i byggnaden. (Se figur 2).

En centralisering av kvarnhanteringen i Sverige tog sin början under 60-talet. KF, Wennergrenkoncernen och bondekooperationen var de tre viktigaste aktörerna. Kalmar Ångkvarn kom så småningom i de två sistnämndas ägo. Riskvarnen i kv Mjölnaren fick därvid Wennergrenkoncernen till ägare. Koncernens nedgång under 1960-talet drabbade Riskvarnen. Efter en del förvecklingar kom den så småningom i kommunens ägo i form av Kalmar kommuns industrifastigheter AB (KIFAB). KIFAB är ett av kommunen ägt bolag, som har till uppgift att ge småföretagsamheten i kommunen service i etableringssammanhang.

Riskvarnen kunde inhysa en hel del företag som i de relativt enkla men rejäla och robusta lokalerna fick låga hyreskostnader. För KIFAB:s del var emellertid avkastningen på de ca 9 500 m^2 alltför låg. Ca 2 500 m^2 utnyttjades. Resten stod mer eller mindre tom. 1974 fick B&F von Platen arkitektkontor i uppdrag att relativ förutsättningslöst se på möjligheterna att återanvända i första hand återstående ca 7 000 m^2.

BYGGNADERNA

Riskvarnen stod färdig 1907. Den uppfördes efter exteriörritningar upprättande av Kalmars stadsarkitekt J. Fred Olson. De statiska konstruktionerna och den kvarntekniska layouten utfördes av tysk expertis på området.

Byggnaden är sju våningar hög. Yttermurarna är av dimensionen 4-sten längst ner och 1½-sten högst upp. Byggnaden är omkring 15 m bred. Två rader pelare bär tillsammans med yttermurarna upp ett träbjälklag med möjlighet att klara en last av 600-800 kg/m^2 (normalt bostadshus klarar 200 kg/m^2). Pelarna är utförda i trä. I bottenvåningen har de dimensionen 30 x 70 cm och på sjunde våningen 20 x 20 cm. På perlarraderna ligger dubbla 25 cm höga stålbalkar av DIP-profil som utgör primärbalkar. På dessa vilar 25 x 25 cm träbalkar på ett inbördes avstånd av 40 cm. Dessa träbalkar utgör sekundärbärning. På dessa ligger ett 5 cm spontat brädgolv.

Den här beskrivna konstruktionen är ganska vanlig i industri- och magasinbebyggelse från 1900-talets början. Blandningen av sten, trä och stål gör byggnaden svår att anpassa till de krav som dagens byggnorm ställer på byggnader, som skall inhysa dagens verksamheter - speciellt som byggnaden är sju våningar hög.

När KIFAB övertog byggnaden "sanerade" man byggnaden från konstruktioner från kvarntiden. Man satte igen gamla "fallluckor" i golven. Man underhöll hjälpligt byggnaden så att inte väder och vind skadade den.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

När KIFAB 1974 tillsammans med sin utvalde konsult arbetade med kvarnens återanvändning utgick man från att ombyggnadsåtgärderna inte skulle få kosta mer än att de kunde förräntas av de framtida hyresintäkterna. Några kommunala subven-

tioner var det inte tal om. Alternativet att riva byggnaden fanns också och förespråkades från vissa politikers sida. Men det faktum att en ny byggnad på samma plats skulle få uppföras i högst tre våningar samt att ångkvarnskomplexet hade tagits med i en riksomfattande inventering av industriminnen gjorde att intresset för alternativet inte var stort. En i stort sett oförändrad exteriör var ett krav från de antikvariska myndigheterna.

Återanvändningsanalysen lades upp som ett passningsförfarande mellan å ena sidan nödvändiga byggnads- och brandtekniska åtgärder samt därav härledda kostnader och å andra sidan olika tänkbara verksamheter samt därav kalkylerade intäkter.

Tillsammans med beställare vaskades fram olika tänkbara verksamhetstyper. Deras inverkan från stadsplanesynpunkt fick givetvis bedömas parallellt. Parkeringsfrågan spelade därvid störst roll. Man fann ganska snart att det ur ekonomisk synvinkel var så gott som omöjligt att omvandla huset utan att begära dispens från byggnadsstadgans brandtekniska krav. Några tidigare icke typgodkända pelare och bjälklagskonstruktioner testades hos brandprovningen. Tillsammans med representanter för Statens brandnämnd, statens planverk, Kalmar brandförsvar och byggnadsnämnden kunde man till slut få ihop typkonstruktioner och typplanlösningar som ur funktions- och byggnadsteknisk synpunkt uppfyllde de krav som rimligen kunde ställas på byggnaden. Det gjordes s.k. brandtekniska byten. Det betyder att en brandtekniskt svag konstruktion kan accepteras om utrymningsvägar, brandsektionering, alarmsystem och dylikt i gengäld uppfyller högre krav än vad som eljest stadgas. Därmed kunde man vända det som från början hade bedömts som en belastning - träkonstruktionen - till en fördel för projektet. Det vill säga det överstarka bjälklaget som dittills endast hade haft värde som form för ett nytt betongbjälklag kunde utnyttjas som bjälklag.

Många skäl talade för att använda byggnaden för kontorsända-

mål. Avkastningen på ombyggnadskostnaderna bedömdes då bli fördelaktigast. Parkeringsproblemen kunde hjälpligt lösas genom att byggnaden hade en outnyttjad hamnplan framför sig. Dessutom skulle omvandling av byggnaden till kontorsändamål inte kräva några ingrepp i byggnadens yttre som inte antikvariska myndigheter kunde acceptera. Kommunen hade en del trångbodda och fellokaliserade förvaltningar som kunde tänkas vara i behov av lokaler i denna del av centrum. Landstingets reprograficentral, som redan var hyresgäst i en av KIFAB ägd fastighet, hade anmält behov av större och bättre lokaler. En placering av reprograficentralen nära den kommunala förvaltningen skulle vara fördelaktig, eftersom kommunen är en av centralens största kunder på trycksidan.

Kalmar kommun har sedan länge ett kvarter som innehåller stadskansli, ekonomikontor och de tekniska förvaltningarna. Den småskaliga bebyggelsen på den kulturhistoriskt högintressanta Kvarnholmen - Kalmar centrum - skulle sannolikt inte klara av att hysa en så stor byggnad som skulle krävas för alla kommunala verksamheter. När fullmäktige 1976 beslöt att flytta skolförvaltningen och ge personalförvaltningen större lokaler i kvarteret Mjölnaren kan detta ses som ett led i en strävan att lokalisera kommunala verksamheter till ett "grannskap" i centrum och inte nödvändigtvis till ett speciellt kvarter. Byggnadens yttre har inte förändrats märkbart. De ursprungliga rikligt spröjsade utåtgående englasfönstren har behållits. De har kompletterats med nya inåtgående fönster med isolerglas. Gamla dörrar och portar i bottenvåningen som inte skulle utnyttjas isolerades inifrån och "spikades igen". Invändigt har den gamla stommen använts som en byggnadsteknisk resurs - "en fyndighet" - som exploaterats. De stabila träkonstruktionerna har klätts in av brandskyddsskäl eller med tanke på steg- och luftljudisoleringen. De grova 5 cm tjocka golvgräderna har täckts med ett flytande golv bestående av mineralullsklädda spånskivor. Endast ytterväggarna med sina djupa fönsternischer och rikligt spröjsade fönster påminner om att man är inne i en byggnad från sekelskiftet. (Se figur 3).

De frikostigt tilltagna rumshöjderna har givit utrymme för installationer och ljudisolering samt givit grundförutsättningar för ett gott inomhusklimat.

Ombyggnaden startade i maj 1976 med en första delentreprenad omfattande takisolering, hisschakt och trapphus. Syftet med denna uppdelning var dels att bygga om taket under sommaren och dels att få tillräckligt med trapphus - tidigare fanns bara ett trapphus - så att ombyggandet kunde starta på alla sju planen under hösten samma år. De tre understa planen var inflyttningsklara i juli 1977. De fyra övre planen var klara i december 1977.

DE NYA VERKSAMHETERNA

Byggnaderna har ganska lätt låtit sig anpassas till kontorshus. Husbredden är nästan idealisk för detta ändamål. Vissa problem uppstod när alltför många små kontorsrum lades efter varandra utmed fasaden. Fönstersättningen passar bättre för normala tvåmodulsrum. Några rum har därför fått överstandard. I några fall delar två tjänstemän ett större rum. Nyttjarna av de fyra översta våningarna - kommunens personalförvaltning, skolförvaltning, KIFAB m.fl. - har inte sett några större olägenheter i anpassningen till en gammal byggnad. Snarare talar alla om de trivselvärden som man har i de ovanliga rumsmåtten, fönstervalven m.m. (Se figur 4).

Reprograficentralen, som numera tillhör Samhällsföretag, har fått speciella lokaler för sin verksamhet. Den består i att man mikrofilmar åt sjukhus, byggnadsnämnden o.dyl. Likaså filmas svenska tidningar där. Därtill har man en snabboffsetanläggning med tillhörande reprografiska utrymmen. Det är egentligen endast offsetmaskinernas placering på det "flytande golvet" och problem med stora punktlaster av papper som varit mindre lyckat.

EKONOMI

Preliminär kalkyl 1975, 1978 års priser var 1 656 kr/m^2

Slutlig kostnad 1978. Fördelad

Bygge och målning	10 672 934 kr
Konsulter	1 285 777 kr
Kopior, bygglov, räntor	410 150 kr
Hissar, fjärrvärme	534 973 kr
Snabbtelefon	227 498 kr
Inredning och skyltning	114 348 kr
Summa totalt	13 245 680 kr
eller	1 798 kr/m^2

Räknar man att planlösningens "effektivitet" i det här fallet är ca tio procent sämre än i ett nybygge så kan man säga att ombyggnaden kostat ca 2 000 kr/m^2. Ett nybygge vid en tidpunkten skulle ha kostat runt 3 200 kr/m^2. Av detta kan man dra den slutsatsen att Riskvarnen i Kalmar fick ett avsevärt ingångsvärde genom att huset användes för lämpligt ändamål, som gjorde att ombyggnaden kunde ske på husets villkor.

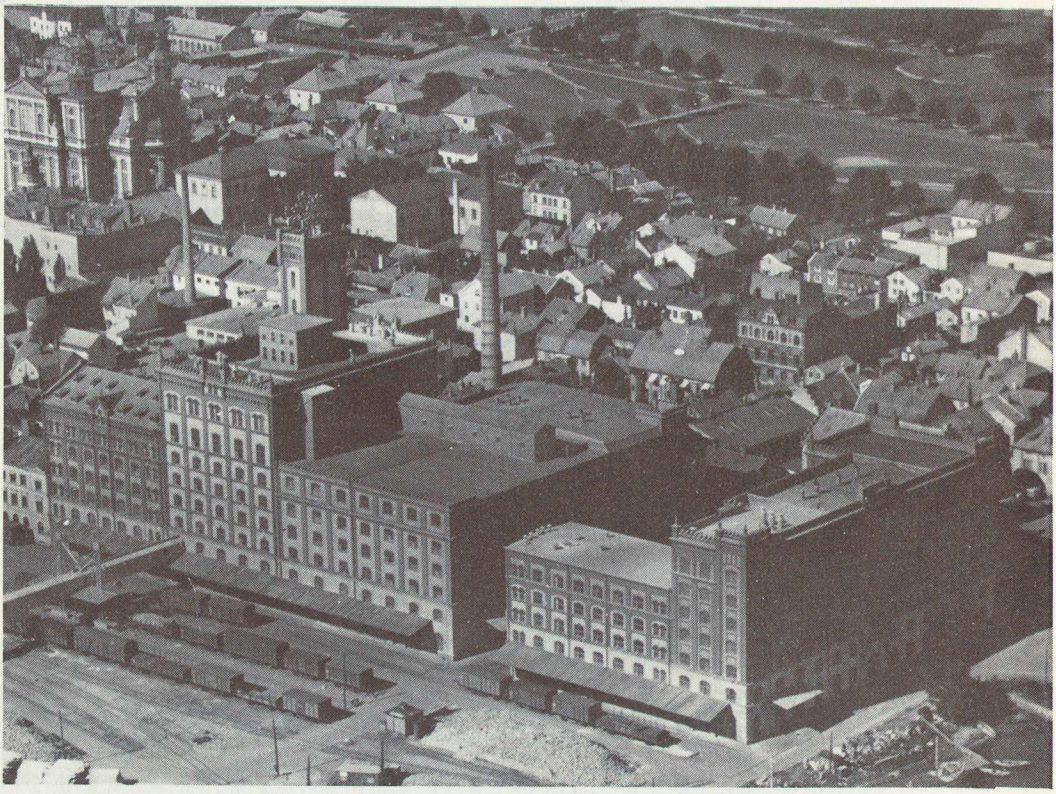

Figur 1. Kalmar Ångkvarn i full drift i början av 1950-talet. Riskvarnen är den högra delen av byggnadskomplexet

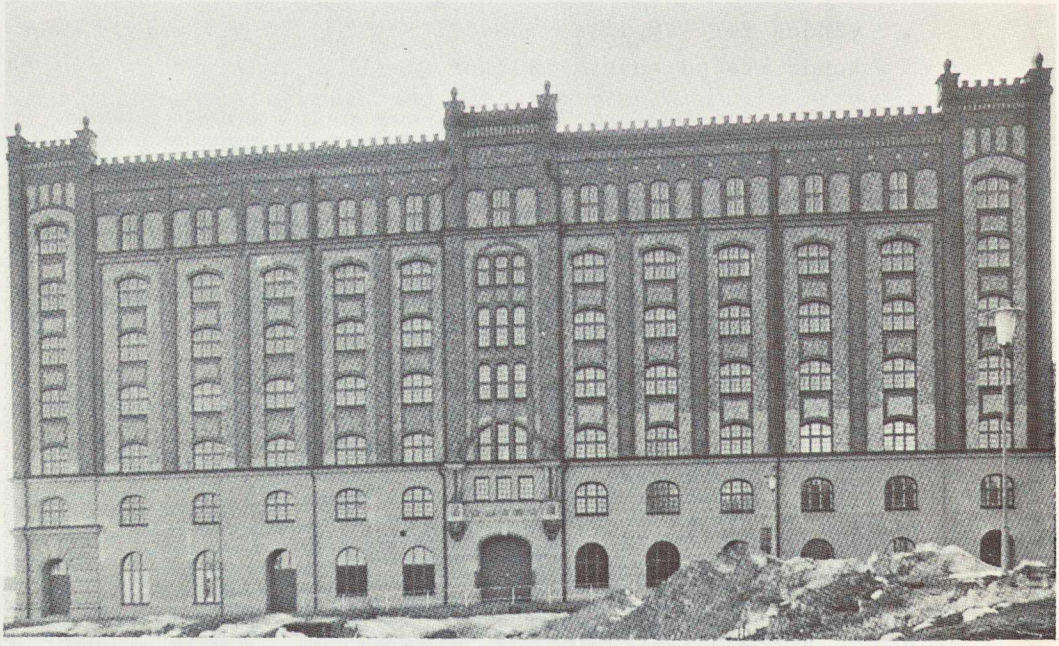

Figur 2. Riskvarnen från öster

Figur 3. Kontorsrummen får karaktär genom fönstren med djupa nischer

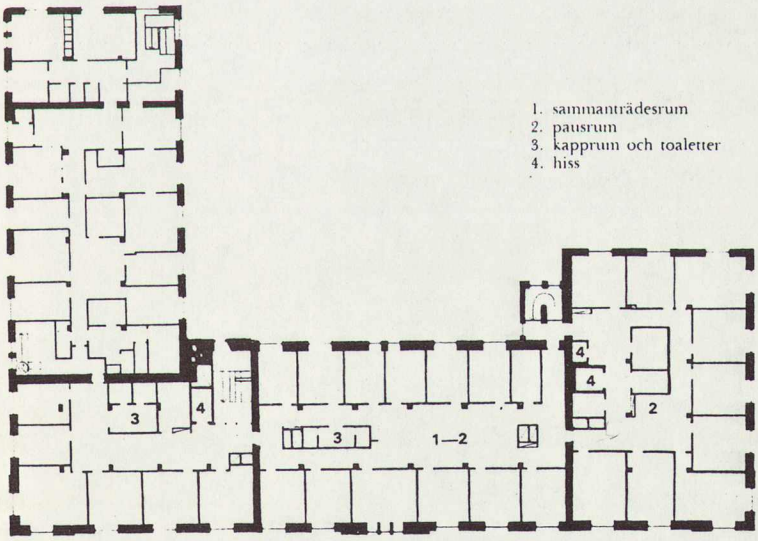

Figur 4. Riskvarnen, plan 4

CE JOHANSSONS FABRIK, ESKILSTUNA

Gymnasieskola i Mått-Johanssons gamla verkstad

ORTEN

Metallindustrin i Eskilstuna (90 800 inv.) har anor från 1654 då livländaren Rademacher fick privilegium att anlägga smedja vid vattenfallen i ån. Eskilstunasmidet gjorde i slutet av 1800-talet staden till en av Sveriges största industristäder. Under 1950-talet omfattade metallindustrin ca 200 företag och sysselsatte nära 90 % av de 12 000 industriarbetarna. F.n. är 41 % av de förvärvsarbetande verksamma i tillverkningsindustrin, vilket är mycket, och knappa 50 % inom handel och service, vilket är litet, nationellt sett.

År 1771 fick metallarbetare som bosatte sig i den s.k. fristaden väster om ån frihet från kronoutskylder mot villkor att ha verkstad i varje gård. Den nära samlokaliseringen bostad – arbetsplats har sedan dess i ovanlig grad fullföljts inom stadskärnans rätvinkliga renässansplan, där lås-, kniv- och tångfabrikerna har legat tätt. Under 1970-talet har en successiv men icke desto mindre kännbar omvandling av näringslivet medfört ett bortfall av flera tusen arbetstillfällen. En för större orter unik befolkningsminskning har blivit följden. Olönsamma företag har lagts ned, expansiva, t.ex. Volvo BM, Alfa Laval, har flyttat ut. Kommunen har tvingats till en aktiv fastighetspolitik och i flera fall framgångsrikt återanvänt de äldre, centralt belägna industribyggnaderna till kontor för kommunalförvaltning (JO Öberg, Gevärsfaktoriet), undervisningslokaler (CE Johansson, Gevärsfaktoriet) och industrihotell för mindre företag (Tunaforsfabriken, Stålpressen).

I försöken att ge kommunen en allsidigare näringslivsstruktur har staten bidragit genom att lokalisera försvarets fabriksverk, myntverket, fortifikationsförvaltningen och delar av en yrkesteknisk högskola till Eskilstuna.

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

CE Johansson AB bildades 1911 för att utveckla grundarens epokgörande uppfinningar inom mättekniken. "Mått-Johanssons" passbitar har blivit ett begrepp inom verkstadsindustrin och en viktig förutsättning för modern massproduktion. Förutom passbitarna omfattar sortimentet mikrometrar, och andra mekaniska mätverktyg, samt optiska, pneumatiska och elektriska mätinstrument.

Under 20-30 talen etablerades fabriker i USA och England men de är nu nedlagda. Ett litet dotterföretag i Hässleholm är nu den enda tillverkningsenheten utöver anläggningen i Eskilstuna. Försäljningsbolag finns dock i flera länder. Under flera decennier sysselsattes uppemot 450 arbetare i verkstäderna vid Tullgatan. I den 1977 uppförda nya fabriken ute i Valhallaområdet arbetar nu ca 250.

Mättekniken har utvecklats. Företaget har kompletterat sitt program med agenturer för andra produkter. Man köper in behövlig optik och elektronik för sina instrument, men kärnan i den egna tillverkningen är fortfarande de ofta hemliga, metallbearbetande metoder att uppnå exceptionell måttnoggrannhet som gett företaget världsrykte.

Verksamheten i fastigheten vid Tullgatan hade i stort sett normal verkstadskaraktär med maskinsalar för svarvning, fräsning, gängning, slipning m.m. Flera utrymmen ställde dock speciella krav på vibrationsfrihet, temperatur- och fuktighetskontroll. I början av 1970-talet iordningsställdes en särskild avdelning på översta våningen som var helt avskärmad från omgivningen och försedd med moderna klimatiseringsmöjligheter.

Automatiserad maskinbearbetning minskade behovet av arbetskraft på senare år. Å andra sidan hade man tagit upp tillverkning av mycket skrymmande mätinstrument, s.k. koordinatmaskiner som kunde väga flera ton. Transporterna mellan våningsplanen blev besvärliga. Det visade sig inte möjligt att skapa tillräckligt stora lokaler i ett plan genom utbyggnad på tomten, varför en flyttning beslutades. Därigenom slapp man också de risker för vibrationer som en ökad biltrafik på Tullgatan-Västeråsvägen kunde medföra.

BYGGNADERNA

CE Johanssons fabriksanläggning i kv Vattenpasset bildade tillsammans med Öbergs filfabrik och Låsbolagets byggnader stadskärnans front mot Fristadsparken i väster. Se fig. 1. Verkstadsbyggnaden i fyra våningar samt källare och vind stod klar 1919. Ritningarna är stämplade Looström & Gelin, en känd konstruktionsfirma, men fasaden lär ha utformats av en ung arkitekt med USA-praktik bakom sig. Se fig. 2. Ytterväggarnas antydan till skelettkonstruktion med stora glasytor mellan markerade tegelpilastrar röjer också inflytande från Chicago-skolan. Mitt på verkstadsbyggnadens långsida mot gården gjordes en vinkelrät utbyggnad som anslöts till en äldre, smalare byggnad i tomtgräns, parallell med den nya huvudbyggnaden. Ett nytt kontor framför verkstaden mot Tullgatan kom till 1947.

Verkstadsbyggnaden har betongstomme med en ovanlig kassettkonstruktion för bjälklagen. Den tunna betongskivan, 6,4 x 7,2 m, mellan en yttervägg och två inre pelare, är förstärkt med korsande balkar som bildar nio kasetter, rektangulära hålrum i taket. Det nya kontoret har betongstomme och fasad av natursten mot Tullgatan och puts mot verkstaden.

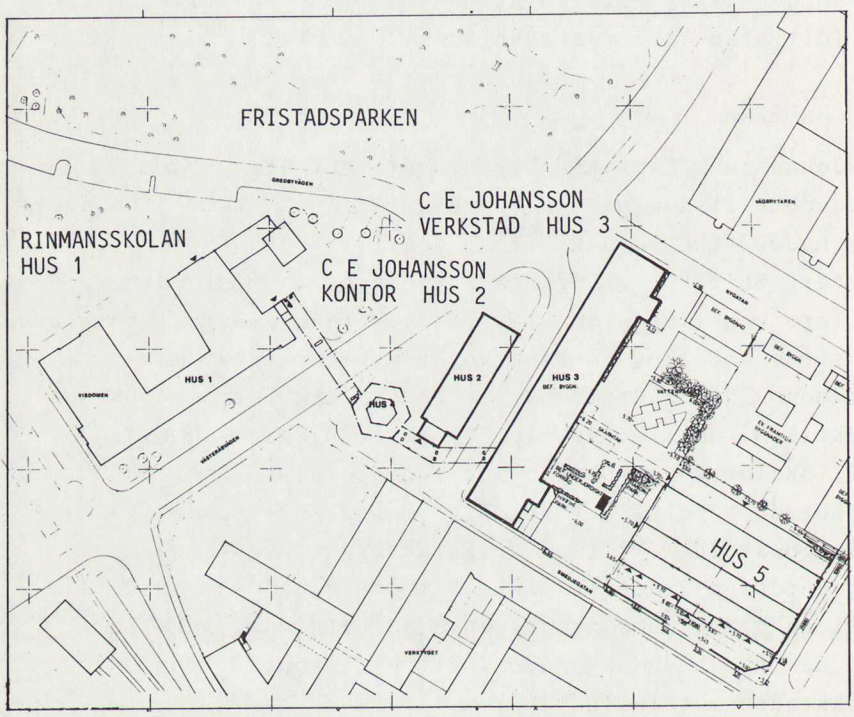

Figur 1. C E Johanssons fabrik, Eskilstuna
Situationsplan. Skala 1:2000

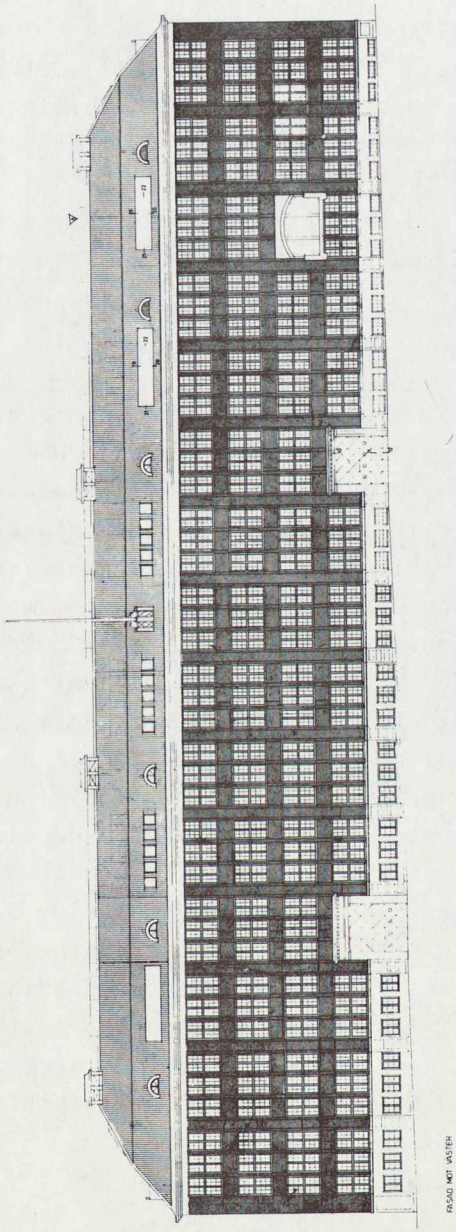

Figur 2. C E Johanssons verkstad, fasad mot väster. skala 1:500

En analys av fabriksbyggnaderna visar att det rör sig om en anläggning med flera betydelsefulla generalitetsegenskaper som under alla omständigheter bör ha kunnat få fortsatt användning, även om den aktuella omvandlingen för skoländamål inte ägt rum.

Läget är centralt och samtidigt relativt lättillgängligt för biltrafik i och med närheten till Västeråsvägen. Rinmansskolans läge mitt emot var naturligtvis avgörande för den användning som nu kommer till stånd.

Utrymme finns med ca 13 000 kvm våningsyta i de nu bevarade byggnaderna på en tomt om ca 9 000 kvm. Ursprungligen hade en utbyggnad av verkstadsbyggnaden med två flyglar förutsetts.

Utformningen gör i första hand verkstadsbyggnaden tänkbar för flera ändamål. En rumshöjd på 3,5 m och spännvidder på 6-7 m är vanligt förekommande i många byggnader för olika ändamål, kontor, småindustri, laboratorier, bibliotek, vård- och undervisningsanläggningar. Husdjupet är på 18 m är mycket lämpligt för fortsatt industriell verksamhet i t.ex. mindre företag. Det är litet för stort för kontor med mittkorridor och för litet för kontor med dubbla korridorer kring mörk kärna. Det finns dock fungerande exempel på kontorslösningar i liknande byggnader, t.ex. Thule-huset och f d Garnisonssjukhuset i Stockholm. För undervisningsändamål är byggnaden utmärkt. Mittkorridoren mellan de inre pelarraderna är visserligen bred med sina 3 m, men kan å andra sidan utnyttjas för skåpinredning. Klassrummen på bägge sidor blir normalstora med undantag av att anpassning till fönsterindelningen kan medföra överytor i förhållande till den strikt normerade programarean för olika utrymmen som skolöverstyrelsen fastställt som underlag för statsbidrag.

Den enkla och enhetliga utformningen av lokalerna, med långsträckta, identiskt lika våningsplan på vardera drygt 1 600 kvm, torde också haft betydelse för möjligheter till ny användning.

Den numera rivna vinkelbyggnaden på gården hade även den gått att använda. De två skänklarna hade visserligen inbördes nivåskillnader mellan planen på uppemot 0,5 m men de togs upp av ramper. Klassrum, grupprum m.m. var fullt möjliga att inrymma även om det något tätare pelardelningen ibland medförde en skymmande pelare i klassrummet. Det var främst ökade utrymmesbehov som föranledde rivning av dessa delar och ersättning med en nybyggnad.

Kontoret var naturligtvis mest lämpat för fortsatt kontorsverksamhet, vilket ursprungligen avsågs i och med att Rinmansskolans administration föreslogs bli placerad där. Den nuvarande användningen till bibliotek och grupprum för humanistiska ämnen har medfört något för trånga utrymmen. Husdjupet är 14 m med en inre pelarrad. Korridoren blir för smal för att rymma större elevgrupper som skyndar till och från biblioteket.

Förändringsmöjligheterna har varit goda. De stora fönsterytorna i verkstadsbyggnaden har möjliggjort enkel tillbyggnad av utvändiga trapphus och förbindelsegång från kontoret och Rinmansskolans befintliga byggnad. Kassettbjälklagen har underlättat håltagning för avloppsinstallationer.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Aktörer och beslut

CE Johansson anmälde sitt behov av nya lokaler till kommunen 1976. Man diskuterade först en utbyggnad på

den gamla tomten, men stadsbyggnadskontoret ansåg exploateringen bli för hög. I stället erbjöd sig kommunen att köpa fastigheten och tillhandahålla en tomt i ett nytt industriområde i nordvästra utkanten av Eskilstuna, Valhalla.

Man tänkte sig först en ombyggnad av den gamla verkstadsbyggnaden till kontor. Smedark, ett arkitektkontor som tidigare projekterat bl.a. omvandlingen av bokbinderiföretaget JO Öbergs hus för kommunens sociala förvaltning, påpekade emellertid att byggnadens rätt stora husdjup, gjorde den mindre lämplig som kontor. Istället föreslog man att lokalerna utnyttjades för det tekniska gymnasiet, Rinmansskolan, vars utbyggnadsbehov Smedark vid denna tid utredde. Skolan, en tegelbyggnad från 50-talet, ligger mitt för fabrikskomplexet på andra sidan Tullgatan-Västeråsvägen. Ett tidigare förslag att bygga ut skolan åt motsatt håll, i parken, hade väckt opposition bland allmänheten.

I november 1976 beslöt Centrala Byggnadskommittén (CBK) i kommunen att göra förslagsprojektering enligt den nya idén att utnyttja industrilokalerna tvärs över vägen för Rinmansskolans behov. Universitets- och högskoleämbetets (UHÄ) beslut 1977 att förelägga en universitetsfilial till Eskilstuna, den s.k. yrkestekniska högskolan, ökade utrymmesbehovet och föranledde ändringar i dispositionen. Rivning av en äldre vinkelbyggnad och nybyggnad av verkstadstekniska undervisningslokaler skulle ge funktionella och ekonomiska fördelar.

En diskuterad men ej verkställd utflyttning av ytterligare ett verkstadsföretag på en angränsande tomt, Sandvik-Öberg i kv, innebar ett halvårs uppehåll i projekteringen medan möjlighet att även utnyttja dessa lokaler prövades. I maj 1980 beslutades emellertid ursprungliga

förslaget skulle fullföljas med en ändrad placering av den nya verkstadsbyggnaden.

Ombyggnaden av det gamla kontoret för bibliotek, språk- och samhällsorienterande ämnen blev klar i slutet av 1978. I början av 1979 fullbordades en förbindelsegång med uppehållslokaler över vägen mellan Rinmansskolan och fabrikskomplexet. Ombyggnaden av den gamla verkstadsbyggnaden till klassrum och lablokaler för de tekniska linjerna gjordes i två etapper och blev klar 1980. De nya verkstadslokalerna är under byggnad och planeras vara klara för inflyttning ht 1982.

Organisation och resurser

Som framgått har Eskilstuna p.g.a. näringslivets strukturomvandling fått söka ny användning för en hel del äldre industribyggnader i centrum. Det har också tagit sig uttryck i en något annorlunda organisation av kommunens fastighetsförvaltning. För en snabbare hantering av de omfattande företagsutflyttningarna i början av 1970-talet skapades en särskild industrihusavdelning inom administrativa kontoret och nära knuten till kommunstyrelsen. Den ofrånkomligt längre handläggningen i fastighetskontoret och fastighetsnämnden kunde därigenom i just dessa ärenden undvikas. Genom snabba beslut om uppköp av äldre fastigheter och även byggen av nya lokaler i kommunens regi åt expanderande företag, har man räddat 700-1 000 jobb åt kommunen, säger industrihusavdelningens chef Karl Hamberg. Under 1980 använde avdelningen 24 milj. kr. för dylika ändamål. Förvaltningen av ett stort antal industrifastigheter har också gett möjligheter att stödja mindre företag som kunnat få lämpliga och billiga lokaler i dessa byggnader. Nu har uppgifterna övertagits av ett nybildat Industrihus AB som har möjlighet att agera än självständigare.

Industrihusavdelningen köpte CE Johanssons fastighet för 6 Mkr och har förvaltat den under ombyggnadstiden. CBK har varit byggherre för arbetena att åstadkomma nya skollokaler i kvarteret och skolförvaltningen övertar och förvaltar dem efter färdigställandet.

Kostnader

Etapp I	Ombyggnad av kontor, samt ny förbindelse-mellan Rinmansskolan och fabrikskomplexet	10 Mkr
Etapp II etapp III	Ombyggnad av gamla verkstadsbyggnaden	27 Mkr
Etapp IV	Nybyggnad för verkstadstekniska lokaler, samt rivning av äldre gårdsbyggnader	26 Mkr

Statsbidrag utgår med drygt 20 % av byggnadskostnaderna men dessa beräknas utifrån en teoretisk programarea. Bidrag utgår inte för överskjutande ytor. I detta fall har arean för klassrum, grupprum m.m. inte exakt kunnat anpassas till programarean. Programarean i f.d. verkstadsbyggnaden ligger på drygt 50 % av totala lokalytan medan man i nya byggnader brukar uppnå bortåt 70 %. Å andra sidan har den totala kostnaden blivit lägre än i en motsvarande nybyggnad, 2 800 kr/kvm jämfört med omkring 5 000 kr/kvm. De större kommunikationsytorna medför emellertid också större driftskostnader för uppvärmning och städning. Det är svårt att göra en exakt jämförelse, men i stort sett torde ekonomin för den här ombyggnaden väl hävda sig mot en motsvarande nybyggnad. Dessutom finns miljökvaliteter i den valda lösningen. Fristadsparken slapp en utbyggnad, CE Johanssons fina verkstadsbyggnad fick ett tryggat fortbestånd och den resulterande skolmiljön är antagligen intressantare än i många nya exempel.

Problem

Att inrätta hårt normerade skollokaler i en äldre, centralt belägen industribyggnad har medfört vissa

problem. Den mycket gamla stadsplanen behövde ändras, vilket framför allt medförde tidsutdräkt innan en fastighetsindelning och ändrad markanvändning kunde fastställas. En planerad breddning av Tullgatan-Västeråsvägen innebar svårigheter att klara den nödvändiga förbindelsegången mellan Rinmansskolan och fabrikskomplexet. Breddningen till fyra filer planerades i slutet av 60-talet och skulle behöva omprövas med hänsyn till den nu aktuella trafikutvecklingen. En underjordisk förbindelse skulle bli dyrbar och ej helt undanröja riskerna med korsande gångtrafik. En överbyggd förbindelse kunde å andra sidan inte utformas förrän man fick besked om vilken bredd på vägen som skulle gälla i framtiden.

Den planerade trafikökningen ställde också krav på bullerdämpning som i viss mån sammanföll med energinormernas krav på mindre fönsterytor. Av utseendeskäl ville man dock inte göra några ingrepp i den välproportionerade fasaden och till slut enades man om att sätta in nya 3-glasfönster lika de tidigare. Krav på tilläggsisolering föranledde också diskussioner. Taket isolerades men till slut gav byggnadsinspektören och byggnadsnämnden dispens från kravet på tilläggsisolering också av ytterväggarna, en ekonomiskt och estetiskt orimlig åtgärd, enligt vissa bedömningar också tekniskt obehövlig. De gamla tegelmurarnas täthet och värmekapacitet ger i praktiken en bättre energihushållning än vad normens för nybyggnad avsedda k-värdesberäkningar antyder.

Handikappanpassningen av den gamla verkstadsbyggnaden mötte inga hinder i och med att ett nytt trapphus med normenlig hiss byggdes till mot gården. F.d. kontoret fick också ett nytt trapphus i anslutning till den nya förbindelsegången. De därigenom goda utrymmesmöjligheterna, de befintliga betongstommarna och helt nya mellanväggar, dörrar, ytskikt m.m. innebar att inte

heller brandskyddskraven erbjöd några svårigheter.

Skolförvaltningen och skolans personal har naturligtvis också haft synpunkter på utformningen av lokalerna. Bl.a. omintetgjorde personalprotester en funktionellt sett välmotiverad användning av f.d. kontoret till skolans administration. Man ville hellre vara kvar i Rinmansskolans tidigare lokaler trots att dessa nu skulle ligga mindre centralt i anläggningen. I stället fick man inrymma biblioteket och klassrum för språk- och samhällsorienterade ämnen i kontoret, vilket har gett litet för trånga utrymmen för dessa funktioner. För övrigt torde samarbetet med skolförvaltningen ha underlättats av det faktum att skolstyrelsens ordförande varit J-E Andersson, dåvarande kommunstyrelseordförande Sune Gustafssons närmaste man och sedan 1981 hans efterträdare. Sune Gustafsson var initiativtagare till den aktiva fastighetspolitik som industrihusavdelningen bedrivit.

DEN NYA VERKSAMHETEN

Eskilstuna har tre gymnasieskolor, Rinmansskolan, Rekarneskolan och S:t Eskils gymnasium, tidigare var och en med sin speciella inriktning på teknik, sociala resp. ekonomiska ämnen. Nya utbildningslinjer och en strävan att skapa fler linjevalsmöjligheter på alla skolorna medförde ökat lokalbehov. För Rinmansskolan tillkom i första hand en 2-årig teknisk linje, en konsumtionsteknisk linje och en särskola i landstingets regi. Yrkestekniska högskolan kom 1977 med bl.a. en verkstadsteknisk och en fordonsteknisk linje. Elevantalet har stigit från drygt 500 i de tidigare lokalerna i Fristadsparken till nära 1 100 i den utbyggda anläggningen. Där fördelar sig utrymmena på följande sätt.

Hus 1 8 330 kvm	Rinmansskolans ursprungliga byggnad som skall innehålla lokaler för maskinteknik, naturvetenskapliga ämnen, teckning och musik samt skoladministrationen.
Hus 2 2 555 kvm	CE Johanssons f d kontor som inrymmer bibliotek samt lokaler för språk- och samhällsorienterande ämnen. Ombyggnadsåtgärderna har omfattat bl.a. nytt trapphus eftersom den befintliga hissen var för liten för handikappade. Schaktet utnyttjades för ny ventilation. Fönstren byttes mot nya 3-glasrutor för bullerdämpning mot Västerås-vägen. Belysning och elinstallation byttes. Ny golvbeläggning och rumsindelning krävdes. Kostnaden uppgick till ca 10 Mkr.
Hus 3 10 405 kvm	CE Johanssons verkstadsbyggnad för undervisning och laborationer i tekniska ämnen, bygg, el, konsumtionsteknik, YTH:s verkstads- och fordonsteknik med administration. Matsal och kök inryms också. Ombyggnadsåtgärderna omfattade två nya trapphus, nya 3-glasfönster, tilläggsisolering på tak, övergolv av betong i stället för tidigare trägolv nya installationer för el och VVS, ny rumsindelning och nya ytskikt. Ombyggnadskostnad 27 Mkr.
Hus 4 680 kvm	Ny förbindelsegång på Västeråsvägen inklusive uppehållsutrymmen och kaféteria.
Hus 5 5 328 kvm	Ny byggnad med verkstadslokaler för bygg, verkstadsteknik, fordonsteknik. Skyddsrum ingår. Beräknad byggkostnad ca 26 Mkr.

Figur 3. C E Johansson, Eskilstuna. Skolans matsal i den före detta verkstaden

Figur 4. En förbindelsegång mellan Rinmansskolan och C E Johanssons har fått byggas över Västeråsvägen.

SAMMANFATTNING

När CE Johansson AB flyttade ur sin centralt belägna industrifastighet i Eskilstuna såg Smedark arkitektgrupp möjligheten att utnyttja lokalerna för närbelägna Rinmansskolans utbyggnad som de då höll på att utreda.

Ombyggnad för en så starkt reglerad verksamhet som gymnasieskolan medför vanligen besvärliga konflikter mellan brukarkrav, byggnads- och statsbidragsnormer och ekonomiska restriktioner m.m. I detta fall fanns dock goda organisatoriska förutsättningar att klara sammanjämkningen av olika krav. Under en tid av besvärlig näringslivsomvandling på 70-talet hade en handlingskraftig kommunal organisation bildats och fått erfarenhet av att återanvända äldre industribyggnader.

Verkstadsbyggnad och kontor hade dessutom i detta fall en storlek och generell utformning som gjorde anpassning för undervisningsändamål ovanligt fördelaktig.

NORRKÖPINGS FÖRENADE BRYGGERIER, NORRKÖPING

Bostäder i f.d. bryggeri vid Motala ström

ORTEN

Den industriella utvecklingen i Norrköping (120 000 inv) började redan på 1600-talet. Holmens bruk, grundat av holländaren Louis de Geer tillverkade kanoner, mässings- och textilvaror. Hamnen och tillgången på vattenkraft i Motala ström gjorde Norrköping till en av de största industristäderna i landet under 1800-talet. Textilindustrin, främst ylletillverkning dominerade under början av 1900-talet, men drabbades av nedgång som kulminerade i Förenade Yllefabrikernas nedläggning 1971.

Staden har även stora företag inom pappers- och massa-industrin (Holmen, Fiskeby), kemisk industri (Celloplast) och elektronisk industri (LM Ericson, Philips). Nedläggningar har förekommit i flera branscher de senaste åren (Supra, Goodyear). Genom utlokalisering av flera statliga verk i mitten på 1970-talet har Norrköping fått ett tillskott på ca 2 000 arbetstillfällen inom tjänstesektorn. Tillverkningsindustrin sysselsätter nu 28 % av de förvärvsarbetande, handel och tjänsteproduktion 60 %.

Innerstaden har på 60-70-talen utsatts för omfattande rivningar i saneringssyfte, men fortfarande står flera kvarter obebyggda. Tillgången på kontors- och affärslokaler har varit god, men förhållandena är sämre när det gäller industri och lager. Det unika industrilandskapet längs Strömmen innebär f.n. ett stort stadsplaneringsproblem. Hundraåriga industribyggnader av stort arkitektoniskt och industrihistoriskt värde är till stor del övergivna och outnyttjade.

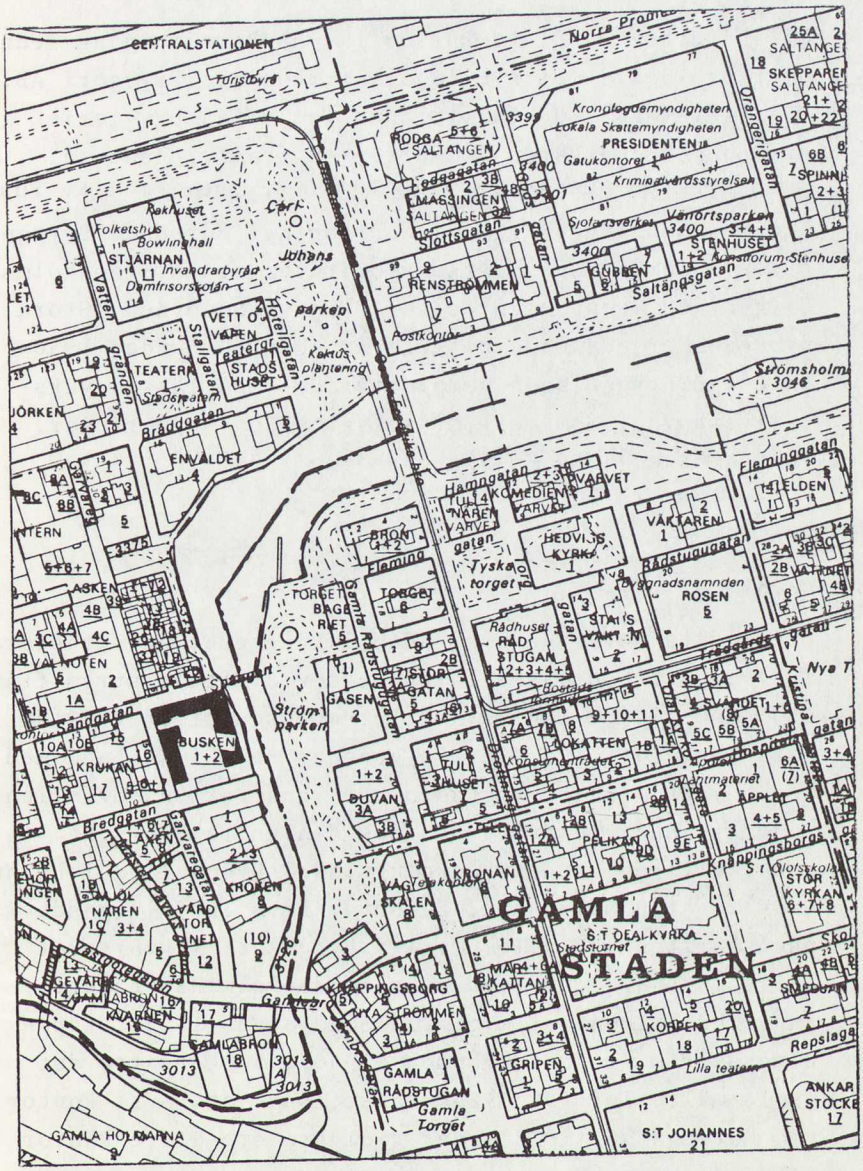

Figur 1. Kvarteret Busken, Norrköping
Skala 1:5 000

DEN TIDIGARE VERKSAMHETEN

Öltillverkningen i kv Busken lär ha kommit igång redan omkring 1857 i det nybildade Norrköpings Bryggeri AB. Mot slutet av 1800-talet fanns fem olika bryggerier i staden och den hårda konkurrensen framtvingade så småningom en sammanslagning 1912. Bryggeriet i kv Busken blev huvudanläggninggen i Norrköpings Förenade Bryggerier. År 1945 förvärvades aktiemajoriteten av AB Stockholms Bryggerier, senare en del av Pripps-koncernen. Stora nybyggnader och moderniseringar ägde rum under 1950-talet. Ölbryggningen kompletterades med läskedrycks-tillverkning. Som mest sysselsattes ca 90 personer. Verksamheten i kv Busken upphörde 1972.

BYGGNADERNA

Ålder

Den äldsta bevarade byggnaden i kvarteret är det stora f.d. lagret och jäskällaren nere vid Motala ström från 1895, hus 2. Se fig. 2. Ett brygghus uppfört 1930 är också bevarat. Två äldre byggnader revs i samband med den nu aktuella ombyggnaden. Den ena var en förfallen lagerbyggnad vid Bredgatan och den andra den s.k. Spångkällaren, en utskänkningslokal byggd 1907 i hörnet Garvaregatan-Sandgatan. Dessutom revs intilliggande pannskorsten och silo. Övriga byggnader i kvarteret tillkom under den stora utbyggnaden på 1950-talet: ång- och kylcentral m.m. vid Sandgatan (1953), tappningshall m.m. vid Strömmen (1956), som ersatte det gamla mälteriet från 1850-talet, samt ett nytt kontor vid Garvegatan (1958), där tidigare ett äldre kontor och f.d. bryggmästarebostaden legat.

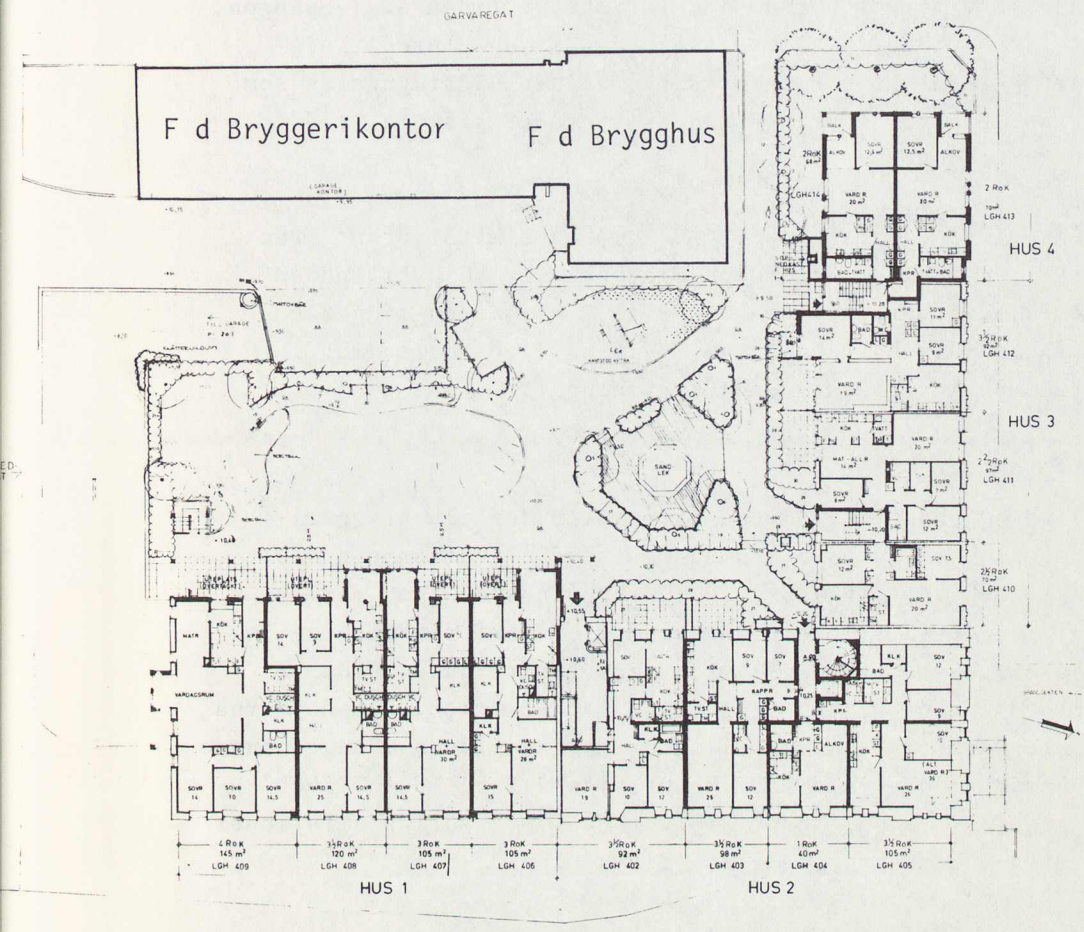

Figur 2 Kvarteret Busken, Norrköping
Skala 1:600

Läge, storlek

Kv Busken ligger mycket centralt i Norrköping, i slutet av den långa raden industribyggnader längs Strömmen, som börjar i väster med Drags fabriker. Se fig. 1. Sandgatan längs kvarterets norra sida fortsätter i den s.k. Spången, en gångbro över Strömmen. På andra sidan utbreder sig Strömparken. Gångbron fortsätter i Nya Rådstugugatan som korsar Drottninggatan, stadens stora affärsgata, vid Tyska torget.

Tomten har en areal på 4 580 kvm och sluttar brant från Garvaregatan mot Strömmen. Diagonalt är höjdskillnaden mellan kvarterets ytterhörn över 9 m. Gården ligger straxt under Garvaregatans nivå, så byggnaderna mot Strömmen har flera souterrängvåningar.

Utformning

Olika byggnadsår, tomtens nivåskillnader och bryggeri-processens krav på utrymmen med speciell utformning för mäsk- och vörttankar, jäskar, tappningsmaskiner m.m. har medfört att lokalerna har mycket varierande egenskaper. Vissa har dagsljusinsläpp enbart på en sida mot en lägre belägen gata resp. mot Strömmen. Rumshöjderna växlar kraftigt. Nivåskillnader mellan planen i angränsande byggnader förekommer. Brygghus, jäskällare (hus 2) och ångcentral (hus 3) hade stora tankar och rörinstallationer m.m. som sträckte sig genom flera plan.

Förändringsmöjligheter

Byggnadernas allmänna förutsättningar för håltagningar, tilläggsisolering, utrymme för nya installationer m.m. har haft mindre betydelse i detta projekt där en mycket genomgripande ombyggnad ägt rum. Alla icke-bärande väggar har rivits, fönsteröppningar har tagits upp, nya bjälklag gjutits.

Bedömning

Den mest betydelsefulla kvaliteten hos byggnaderna i kv Busken får sägas vara det utmärkta läget, centralt med utsikt över Strömmen och Strömparken. Byggnaderna var i stort sett i god teknisk kondition. Det gamla bryggerikontoret hade naturligtvis goda förutsättningar för fortsatt användning som kontor. Nivåskillnader på tomt och mellan byggnader samt lokalernas varierande och speciella utformning skulle försvåra användning för t.ex. ett enda nytt industriföretag. En blandning av olika mindre verksamheter, kontor, småföretag, lager vore möjlig och övervägdes också. Omfattande rivnings- och upprustningsarbeten skulle dock behövas, och det kanske ändå blev svårt att få alla utrymmen utnyttjade. En radikal omvandling till bostäder med nybyggnadsstandard gav andra finansieringsmöjligheter och funktionella möjligheter att utnyttja hela fastigheten. Nivåskillnader och lokalernas växlande utformning blir mindre störande när det gäller så pass små utrymmesenheter som bostäder utgör jämfört med t.ex. verkstadshallar o dyl.

FÖRÄNDRINGSPROCESSEN

Aktörer och beslut

När Pripps lagt ner bryggeriverksamheten 1972 var fastigheten i Beijerföretaget Fannyuddes ägo. Skånska Cementgjuteriet som förvärvat intilliggande Tuppens fabriker skaffade sig option på kv Busken. Trots att 1970 och 1975 års generalplaneutredningar diskuterade en parkeringsanläggning i kvarteret hade SCG planer på att flytta sitt kontor till brygghus och bryggerikontor samt hyra ut övriga byggnader för industriell verksamhet. Men de blivande hyresgästerna backade ur och fastighetsförvärvet uppsköts.

I februari 1978 gjorde arkitektfirman Dahl-Strömdahl-Rubensson (DSR) ett idéförslag som gick ut på ombyggnad av flertalet byggnader till bostäder. På SCG var man intresserad och deras utredning av förslaget tydde på att

projektet var tekniskt och ekonomiskt genomförbart. Deras eget behov av kontorslokaler skulle tillgodoses och projektet skulle samtidigt bli en naturlig fortsättning på bostadsbyggandet i kvarteret intill där Tuppens fabriker fått lämna plats åt exklusiva radhus. I ett förhandsbesked meddelade byggnadsnämnden att man var beredd att pröva kvarterets användning för bostadsändamål. Läget är centralt och all service är inom räckhåll. När byggnadslovsansökan kom 1979 visade sig markägare i omgivningen inte ha några allvarliga invändningar och byggnadsnämnden kunde därför tämligen snabbt bevilja dispens från gällande stadsplan beträffande markanvändningen. Man var även beredd att diskutera smärre avvikelser från utrymmesnormer och handikappanpassning. Brandskyddskraven måste dock till fullo beaktas.

Organisation och resurser

SCG erbjöd Riksbyggen att vara byggherre och placera bostäderna på marknaden. Riksbyggen, ett byggherreföretag ägt av fackförbund och kooperationen, har 220 anställda i Norrköping och deras serviceorganisation betjänar ca 7 000 bostadsrättslägenheter i regionen. SCG åtog sig att överlämna bostäder av nybyggnadsstandard till ett pris motsvarande pantvärdet, vilket Riksbyggen betraktade som en god affär. Största delen av kostnaden kunde därigenom täckas genom lån med garanterad ränta. Bygget handlades upp på totalentreprenad till fast pris med indexreglering. SCG anlitade DSR för arkitektarbetet. Entreprenadsumman var ca 12 milj. kr. och förvärvskostnaden ca 4 milj. kr. De färdiga lägenheterna upplåtes med bostadsrätt för en grundavgift (insats) på ca 1600 kr/kvm. Årskostnaden (kallhyra) blir 1981 ca 150 kr/kvm för de större lägenheterna och upp till 200 kr/kvm för de mindre.

Ombyggnaden

Ombyggnadsarbetena kom igång på hösten 1979 och blev mycket omfattande. Ett par äldre byggnader, pannskorsten och silo revs. De kvarvarande byggnaderna rensades så att nätt och jämt de bärande delarna återstod. Små traktorer med bilnings- och schaktningsutrustning lyftes in på våningsplanen och röjde rent. Att få bort bryggeriinredningen med tankar, jäskar och rörinstallationer krävde mycket arbete.

Nya mellanbjälklag fick gjutas i bl.a. jäskällare och tappningssal som hade rumshöjder på uppåt 7 m. Samtliga byggnader tilläggsisolerades på insidan. Nya 3-glasfönster monterades. Alla installationer av el, sanitet och ventilation är nya. Byggnaderna har anslutits till fjärrvärmenätet. Hissar och i vissa fall nya trappor fick byggas. I byggnaderna vid Strömmen där brandförsvaret skulle ha svårt att komma till för att evakuera med stegar finns brand- och röksäkra trapphus.

Problem

De färdiga bostäderna har blivit mycket dyra. En 3-rummare på 117 kvm kostar 182 000 kr i insats och ar en månadsavgift på 1 431. Lars Wibrant, byggchef på Riksbyggen menar att byggnaderna inte har gett tillräckligt goda förutsättningar för ytekonomiska planlösningar. Produktionskostnaden per kvm hävdar sig väl med nybygge men p.g.a. husdjupet är det svårt att få effektivt utnyttjande av ytan. Det blir långa korridorer, mörka hallar och stora klädkamrar. Se fig. 4 . Det finns en 2-rummare på 107 kvm, 3-rummarna har ytor på 120-130 kvm. Bostäderna blir klara för inflyttning i juni 1981, men några månader innan var bara 2 st sålda. Man tänkte sig att de här bostäderna skulle vara intressanta för människor som ville sälja sin villa och flytta in till stadscentrum. Men villamarknadens

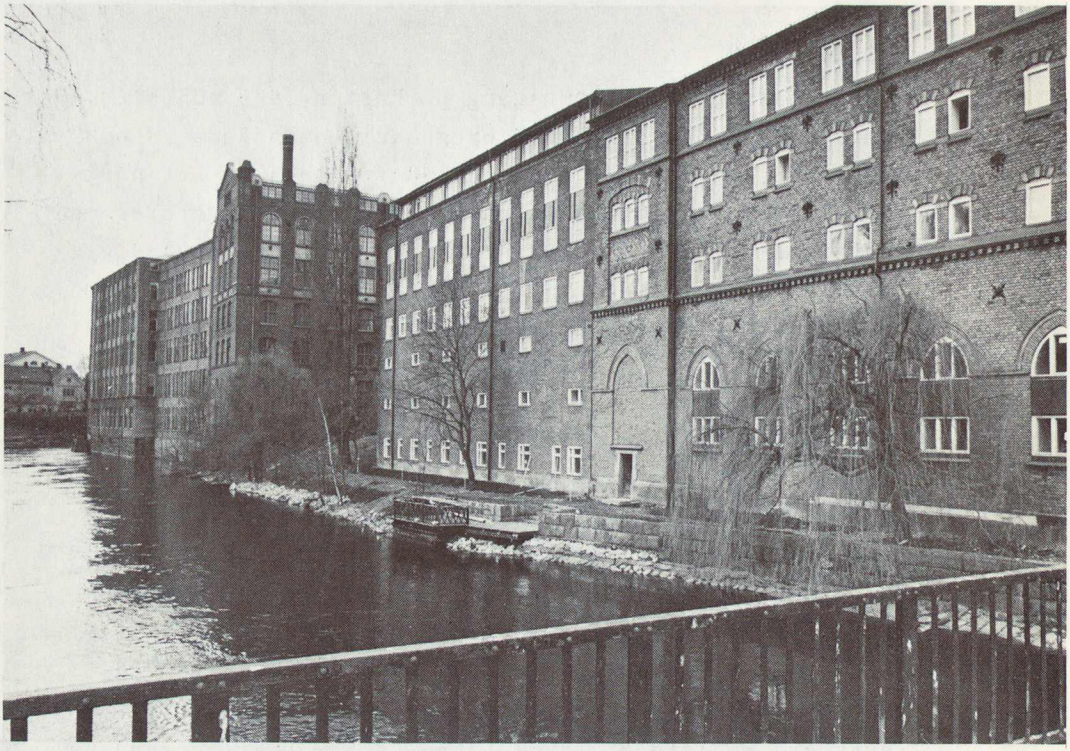

Figur 3. Bryggeribyggnaderna i kvarteret Busken sedda från Motala ström.

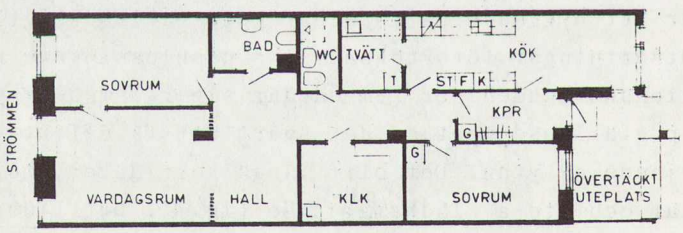

3 RUM o KÖK 117,5 m²
Lgh nr 3 VÅN 1
Grundavgift (insats) 182622: –
Månadsavgift (exkl värme) 1431: –

Skala 1:100

Figur 4. Exempel på lägenhetsplan.
Skala 1:200

stagnation p.g.a kraftiga räntehöjningar och höjd fastighetstaxering har ryckt undan förutsättningarna för en sådan efterfrågan.

Arkitektkontoret slöt ett incitamentsavtal med SCG enligt vilket de skulle få hälften av projekteringskostnaderna betalda över en ram på 200 000 kr. Den visade sig vara för snävt tilltagen och den verkliga kostnaden blev nära 400 000 kr. Knappheten på projekteringsresurser medförde även att problemlösning och besparingsåtgärder på byggarbetsplatsen ofta gjordes litet okänsligt. Det har ifrågasatts om även entreprenören fick alla sina kostnader täckta med tanke på de oväntat dryga rivningsarbetena, men det förnekar man på SCG.

Byggnormerna visade sig gå att klara utan större svårigheter. En anledning till diskussion mellan byggherre och stadsarkitekt har dock blivit att fönstren levererades och monterades med vitmålade karmar istället för som överenskommet och föreskrivet mörkgröna.

DEN NYA VERKSAMHETEN

De nya lokalkraven

Bostäder i gamla industribyggnader är en mycket ovanlig form av återanvändning. I kv Ankaret i Visby finns ett f.d. bryggeri där bostäder inretts i en äldre kontorsbyggnad, men det är ett fåtal. Övriga bryggeribyggnader där används för kontor och småindustri. Problemet är ofta att, även ombyggnaderna i och för sig är möjliga att bygga om, är läget kanske i ett äldre industriområde ofta olämpligt. I detta fall är dock just läget den betydelsefulla kvaliteten hos objektet.

När det gäller själva byggnadernas förutsättningar för bostadsanvändningen är det viktigaste kravet att husdjupet inte är större än att alla boningsrum kan få fönster. Det kravet har gått att uppfylla visserligen till priset av försämrad ytekonomi och höga boendekostnader. Byggnader med bostäder i flera plan skall dessutom vara brandsäkra, d.v.s de bärande delarna skall motstå brand i minst 60 min. Betong- och tegelstommarna i flertalet byggnader tillgodoser detta krav. Ekonomi och lånebestämmelser är också viktiga faktorer vid byggande av bostäder. I detta fall har man valt att göra en genomgripande ombyggnad till fullt modern bostadsstandard. Finansieringen gynnas då av statliga lån med låg ränta, men byggnadsarbetena kan som framgått bli omfattande och kostsamma. Jämfört med andra typer av återanvändning t.ex. för kontor, industri, kännetecknas bostäder å ena sidan av högre standard på ytskikt, tätare placering av VA-installation och mellanväggar, men å andra sidan av lägre krav på spännvidd, rumshöjd, golvbärighet och enhetlig utformning av de ursprungliga lokalerna. Bostäderna i kv Busken omfattar alla storlekar från 1 rum och kokvrå på 32,5 kvm till 5 rum och kök på 140 kvm. Den sammanlagda lägenhetsytan uppgår till 3 650 kvm. Några av de största lägenheterna har två plan. Lägenheterna nås från gårdssidan och från loftgång. Souterrängplanen utnyttjas till garage och fastighetsförråd, samt till uthyrningslokaler (kontor, lager, föreningsverksamhet).

Beskrivning

Hus 1, f d tappningen (b.1958)

	Efter ombyggnad
Betongstomme, tegelfasader	Våningsyta ca 3 500 m^2 i 7 plan
6 plan, rumshöjd 2,7 - 4,2 m	Bostäder 15 lgh, därav 7 i 2 plan
Husdjup 17,5 m	Garage 42 pl
Spännvidd 5 - 6 m	Uthyrningslokal lager 185 m^2
	Fastighetsförråd

Ombyggnadsåtgärder:

Loftgång ersatte lastkaj och skärmtak. Balkonger på gaveln byggdes till. Rivning av nedre takfall och nya fönsterkupor gav ytterligare en bostadsvåning på vinden. Entréfrågan för de djupa lägenheterna löstes genom en mittkorridor på vartannat av de övre planen, omgiven av saxade 2-planslägenheter. Det medförde vissa svårigheter för vertikala installationer eftersom t ex köken kom att ligga åt olika håll på resp.plan.

Hus 2, f d lager, jäskällare (b. 1895)

Tegelmurar, gjutjärnspelare, tegelvalv på stålbalkar	Våningsyta ca 1 800 m^2 i 5 plan
	Bostäder 17 lgh
4 plan, rumshöjd 3,0 - 7,0 m	Uthyrningslokal, kontor 155 m^2
Husdjup 15 m	Fastighetsförråd
Spännvidd ca 7 m	

Ombyggnadsåtgärder:

Mellanbjälklag göts i den höga jäskällaren. Försänkta fönstermarkeringar i yttermuren mot Strömmen öppnades och visade sig vara gjorda med äkta valvbågar. Nya 3-glasfönster monterades. Det översta träbjälklaget ersattes med brandsäker betongkonstruktion. Den frostskadade gårdsfasaden fick ett nytt tegelskikt.

Hus 3, f d ångcentral m m (b.1953

Tegelmurar, betongbjälklag
3 resp. 4 plan, rumshöjd 2,7-3,5 m
Husdjup 12 m
Spännvidd 6 m

Våningsyta ca 1 550 m^2 i 4 plan
Bostäder 6 lgh
Föreningslokaler 300 m^2
Tvättstuga, skyddsrum

Ombyggnadsåtgärder:
Nya mellanbjälklag byggdes i utrymmena mot gården där tidigare ång- och kylcentral inrymts.

SAMMANFATTNING

Omvandlingen av bryggeribyggnaderna i kv Busken till bostäder är ett unikt återanvändningsprojekt. Avgörande förutsättning var det gynnsamma läget centralt i Norrköping med utsikt över Strömmen. Flertalet byggnader var dessutom uppförda så sent som på 1950-talet och i relativt god teknisk kondition. Husdjup, bjälklagsnivåer m.m. gav också acceptabla möjligheter till funktionellt riktiga bostäder.

DSR arkitektkontor i staden kom med idén, två stora företag, Skånska Cementgjuteriet och Riksbyggen, entreprenör resp. byggherre, satsade sina resurser och byggde 42 bostadsrättslägenheter med nybyggnadsstandard.

Kontantinsatsen hade satts högt för att få ner månadskostnaden. Ytekonomin i de trots allt rätt djupa byggnaderna blev inte heller den allra bästa. P.g.a kraftiga räntehöjningar och villamarknadens stagnation den senaste tiden blev därför en insats på t.ex. 185 000 kr. för 3 RoK ett högt pris att betala även för en ovanlig och attraktiv bostad. När lägenheterna började bli klara i juni 1981 var endast ett fåtal sålda.

ÅTERSTÄLLNING EFTER GRUVDRIFT

Fotografier och planer
tillhandahållna av Boliden AB,
Västerbottens museum
och Industrisaneringsutredningen

ADAKGRUVAN

Läge, befolkning

Tjugosex km norr om Malå i Norsjö kommun i Västerbottens län, just innanför gränsen till Lappland ligger Adak gruvfält. Gruvan och samhället därinvid kallades Adakgruvan. (Se karta fig. 1) Namnet har sitt ursprung från 1700-talet då en lapp vid namn Adak bosatte sig i trakten. Ca fyra km från Adakgruvan ligger Adak by. Från början var trakten en jordbruks- och skogsbygd med renbetesmark.

I dag är Norsjö sammanslaget med Malå kommun och har ca 10 000 invånare. Krafter verkar för att Malå åter skall bli en egen kommun. Befolkningsutvecklingen utanför tätorterna har varit negativ under de senaste decennierna, vilket resulterat i en ogynnsam åldersstruktur. I Malå har befolkningen minskat från 5 400 personer i början på 1960-talet till ca 4 200 personer varav i Adak valdistrikt från 1 000 till 500 personer.

Näringsliv m.m.

Förutom gruvnäringen, där huvudparten av den manliga arbetskraften i trakten är verksam, finns i Malå ett sågverk och en träförädlingsindustri, Malå panel och tillsammans sysselsätter dessa företag ca 100 personer. Sveriges geologiska undersökning (SGU) har sitt distriktskontor i Malå. Vid enheten administrerar SGU ca 250 anställda, varav 80 bor inom kommunen. Kontoret är just nu under utbyggnad. Hultdins verkstäder (90 anst.) som tillverkar skogsmaskiner samt Gunbo Garden (30 anst.), ligger också i Malå. Till Norsjö är det omkring 5 mil från Malå. Norsjö kommun tillhör numera stödområde 5 och räknades före 1978 till det inre stödområdet. Kommunen har stora sysselsättningsproblem.

Malmfynd

På 1920-talet gjordes malmfynd i området. Mätningar utfördes av SGU. På grund av de knappa anslagen måste undersökningarna utföras i långsam takt. 1933 tog borrningar vid. En komplicerad malmfyndighet med ore-

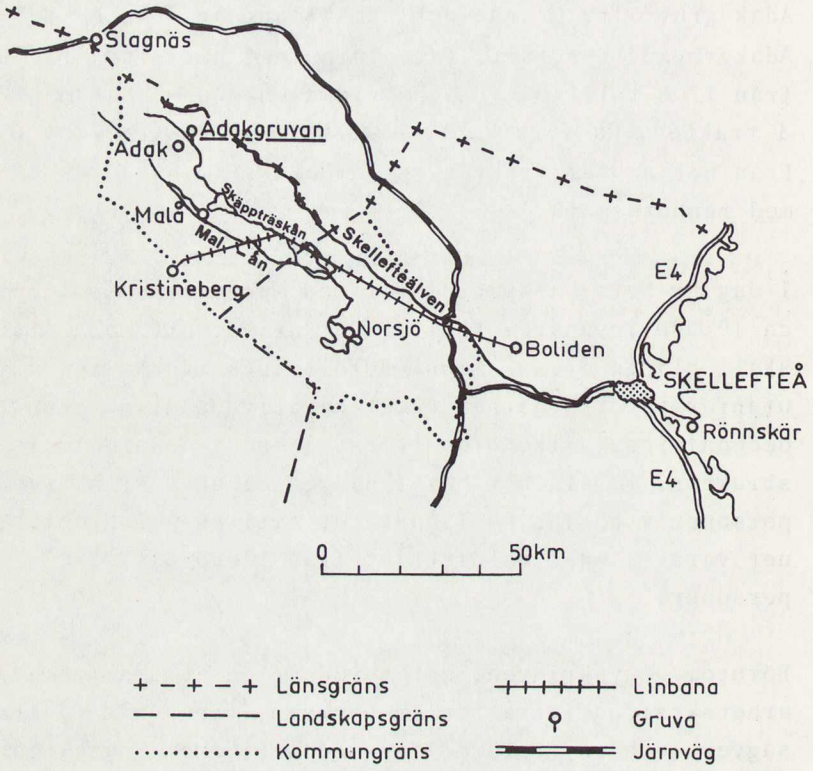
Slagnäs
Adakgruvan
Adak
Malå
Skäppträskån
Malån
Skellefteälven
Kristineberg
Norsjö
Boliden
E4
SKELLEFTEÅ
Rönnskär
E4
0
50km
Länsgräns
Landskapsgräns
Kommungräns
Linbana
Gruva
Järnväg

Figur 1

gelbundna malmkroppar visade sig innehålla koppar. 1940 beräknade man en malmkvantitet på 750 000 ton med ca tre procents kopparhalt. I malmfältet, som upptog en ungefärlig yta av 4 x 5 km, öppnades flera från varandra väl skilda brytningsställen. De hade namn som Adak-Lindsköld, Karlssongruvan och Brännmyragruvan. Även Bolidens "egen" gruva Rudtjebäcken räknades dit.

Ansvar

Staten ägde och disponerade fyndigheterna. Närmast ansvarigt var Kungl. kommerskollegium och senare Nämnden för statens gruvegendom (NSG), som inrättades 1973. Nämnden har fått stora befogenheter att besluta i ekonomiska och administrativa frågor. Endast spörsmål av större allmän betydelse behöver underställas regeringen. Samtidigt inrättades statens industriverk (SIND). Nämnden har vissa gemensamma kanslifunktioner med SIND:s mineralbyrå. SIND är chefsmyndighet för bergsstaten, en regional funktion som har att svara bl.a för tillsynen av bergshanteringen.

Avtal

Boliden gruv AB var väl förtroget med bearbetning av sulfidmalmer genom sina erfarenteter från Skellefteå-fältet. Det föll sig därför naturligt att staten 1940 slöt ett legodriftsavtal med bolaget om verksamheten på Adakfältet. Avtalet gjordes senare om till ett entreprenadavtal.

Enligt avtalen skulle Boliden ombesörja malmbrytning, anrikning och därtill hörande arbeten. Alla investeringar gjordes emellertid av staten, som sedan tog hand om intäkterna. Bolaget fick ett arvode, som stod i proportion till resultatet. All personal var anställd av Boliden. Gruvan i Rudtjebäcken drevs däremot med arrendeavtal. Även där ägde staten fyndigheten, men bolaget drev gruvan på samma sätt som sina egna och svarade för alla investeringar. Detta innebar att bolaget betalade ett belopp till staten per ton bruten malm.

Gruvsamhället

Adakgruvan började byggas av Boliden AB sommaren 1943. Samhället, med en yta av ca 400 x 500 meter, låg omkring 600 meter söder om industriområdet. (Se plan fig. 2) Bolaget satsade på för den tiden goda bostäder och anläggningar för allmän trivsel. Man iordningställde tennisbana, fotbollsplan, ishockeybana, lekpark, tvättstuga m.m. Senare tillkom även en lågstadieskola, ritad av Bruno Mathsson och mycket omtalad för sin avancerade arkitektur. Folkets hus betydde mycket för samvaron. Där hade man möjligheter att se film, dansa, väva, läsa m.m. Totalt fanns på 1960-talet 23 bostadshus med ett 50-tal lägenheter samt ytterligare inkvarteringsmöjligheter för ett 40-tal man i för ändamålet särskilt uppförda bostadshus. Solarierna i manskapshuset användes flitigt. Det var väl sörjt för kommersiell och annan service. Bl.a. fanns egen brandkår, post,två livsmedelsaffärer och kiosk. Man hade daglig bussförbindelse med Malå. Staten tillsammans med bolaget byggde gator, elnät samt vatten- och avloppsnät. Reparationer, sophämtning, snöröjning m.m. sköttes av Boliden. Ingen kommunal service förekom, utan Adakgruvan var helt självförsörjande. Som mest var 210 personer yrkesverksamma i Adakgruvan.

Bostäder

Samtliga byggnader i Adakgruvan var av trä, målade antingen faluröda eller i ljus oljefärg. De var alla byggda på platsen. Det var annars vanligt att bostäder flyttades mellan gruvsamhällena. På 1940-talet var ett rum och kök fortfarande den vanligaste bostadsstorleken för industriarbetarfamiljer i landet. men här satsades på större bostäder. Ett hus hade en lägenhet på 38,6 m^2 med två rum och kök och en på 59 m^2. Denna hustyp var representativ för vad som på 1940-talet kallades "det växande huset". Ibland kunde det finnas två sovrum på vinden. "Fler sovrum har en arbetarfamilj sällan behov av eller råd till, och det skulle bli svårt för husmodern att hinna städa ett så stort hus", sades det i en utredning från 1940-talets början. (se fig. 3 och 4)

ADAKFÄLTET MARS- 79	DAGKARTA ADAKGRUVAN SENT 1960 - TAL INDUSTRI, SAMHÄLLE	Figur 2

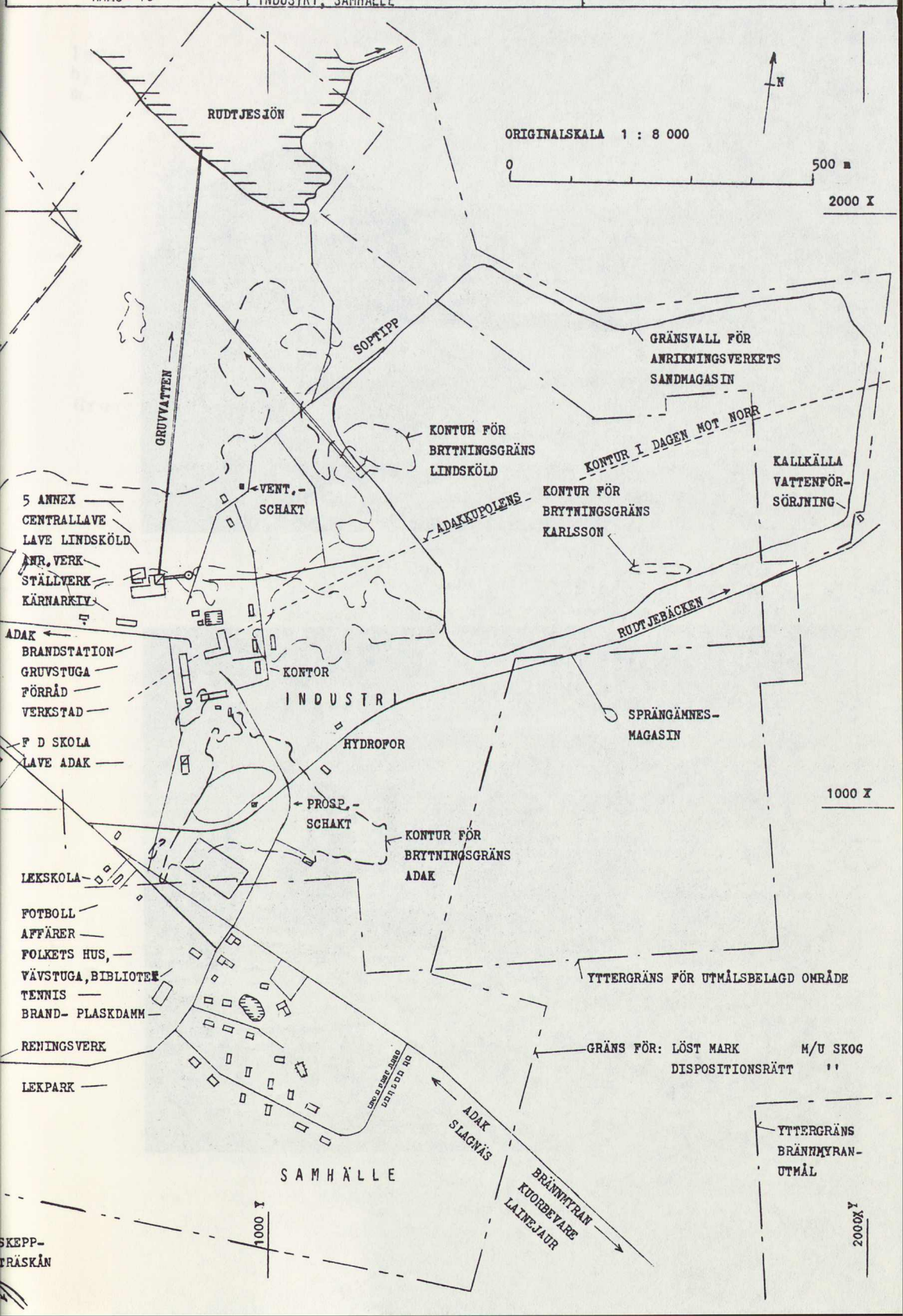

Figur 3 Arbetarbostäder i två plan med fyra tvårumslägenheter

Figur 4 Tvåfamiljshus, som på 1940-talet kallades "det växande huset"

Industri-byggnader m.m.

För gruvdriften behövdes ett ansenligt antal industribyggnader. Dessa, liksom fem bostadsannex för ensamstående anställda, förvaltningsbyggnader, verkstäder, garage m.m.,låg på ett område för sig norr om samhället. Det stora anrikningsverket, sammanbyggt med lave och spelhus över Lindsköldgruvan, var det som genast fångade blicken,när man kom fram till Adakgruvan. Från början var verket uppfört helt i trä och rödmålat. (Se fig. 5 och 6). Senare byggdes en betonglave från vilken ett överbyggt transportband ledde till anrikningsverkets krossverk.

Gruvdriften

Man började bryta malmen 1941. Till 1943 bröts en mindre kvantitet i Adaks dagbrott för anrikning i Kristineberg, 44 km söder om gruvan. Adakgruvans eget anrikningsverk var klart för produktion 1945. Det var troligtvis det första anrikningsverk i Sverige som blev automatiserat. I mellantiden gjordes endast tillredningar nere i gruvan. Adakfältets malmer bröts endast på grund av kopparinnehållet. Anrikningsverkets uppgift var att framställa ett högt renat kopparkiskoncentrat innehållande malmens små mängder guld och silver. I sligen fanns ungefär 30 % koppar. I samband med att produktionen i Brännmyragruvan började 1960, utökades produktionen i anrikningsverket till 250 000 ton. (fig. 7)

Sligen kördes med lastbil till Slagnäs järnvägsstation för vidare befordran till Rönnskär, där Bolidens smältverk köpte produkterna.

Den metod, som användes var huvudsakligen rum- och pelarbrytning men mot slutet bröt man även efter en nyare metod. Vid denna metod sker återfyllning av brytningsrummen med grov anrikningssand som avskiljs genom cyklonering. När sanden stabiliserat sig, efter omkring en vecka,kan man köra med borraggregat och lastmaskiner på fyllmaterialet. (se fig. 8)

Figur 5 Anrikningsverket före 1965

Figur 6 Ej långt från renbetet

Figur 7 Adaks dagbrott, nu vattenfyllt

Figur 8 Rum- och pelarbrytning

Denna metod medförde bl.a. att det ekonomiska resultatet blev bättre, och man kunde komma åt s.k. rikmalmpelare, som stod kvar i Lindsköldgruvan efter den tidigare brytningen. Man fick därigenom möjlighet att hålla gruvan igång längre tid än från början var tänkt. Avfallet ovan jord blev också av mindre omfattning än vid tidigare tillvägagångssätt. Det som ej kunde deponeras i gruvan pumpades 400 - 1 200 m till ett sandmagasin ovan jord. Överloppsvattnet från magasinets spegeldamm fick klarna ytterligare i den 1 000 x 300 m stora Rudtjesjön med avrinning till Skellefteälven. Vattenbehovet för processen togs från gruvvattenuppfordringen från Adak och Lindsköld, där tillrinningen var 3 000 m^3 per dygn, c:a 1 500 m^3 mer än behovet.

Nedläggningen

Kopparpriset sjönk hastigt efter 1974 och 1975 - 1977 var det bara mellan 53 och 63 % av 1974 års pris. Hösten 1972 inlämnades en petita av NSG vari det meddelades att brytvärd malm var på upphållningen i Adak och att driften beräknades upphöra 1976. Kopparpriset steg åter något och mot bakgrund av sysselsättningsläget i området, sade man sig kunna hålla gruvan igång trots en viss förlust t.om. 1978.

Under år 1975 hade Rudtjebäckengruvan med 68 sysselsatta lagts ned, två år tidigare än från början planerats. Detta ökade i hög grad bekymren i Norsjö.

I Adakgruvan blev man årligen väl underrättad i varje hänseende om situationen beträffande malmbrytningen samt om dispositioner av anslagsmedel. Anställda i Adakgruvan levde under hela brytningstiden med ett starkt hopp om,att man skulle hitta ny malm som förut. I verkligheten var den registrerade malmbasen vid varje tidpunkt fram mot 1970 tillräcklig för endast 5 - 8 års produktion. Flera år före avvecklingen fanns inga objekt att undersöka, ej ens uppslag härför.

Avvecklingen

Vid beskedet om den förestående nedläggningen visade facken och kommunen stor aktivitet och inbjöd olika personer i ansvarig ställning för diskussion. I mars 1974 tillsattes en tremannagrupp under ledning av landshövding Bengt Lyberg med företrädare för arbetsmarknads- och industridepartementen. Gruppen ansåg, att det behövdes ca 250 nya arbetstillfällen. Det skulle motsvara 170 vid gruvorna ingående i entreprenaden och ca 70 vid Rudtjebäcken samt ett tiotal åkare, som indirekt berördes av nedläggningen.

En enkät, utsänd till 237 berörda gruvarbetare, var till stor hjälp för att få klarhet i situationen. Den visade bl. a. att 91 % av dem behövde ha nytt arbete. Nära hälften bodde i Adakgruvan, de flesta i hyrd bostad.

Alla parter var överens om att en långsam avveckling var att föredra, även om man därigenom måste tolerera en viss förlust i driften under de sista åren.

Arbetsgruppen saknade helt ekonomiska resurser. Detta utgjorde en allvarlig begränsning för dess arbete. Landshövdingen framhöll förhållandet i en rapport och fordrade att gruppen skulle få ekomomiska möjligheter att ta kontakt med företag, som var villiga att etablera sig i Malåområdet.

Chefen för industridepartementet, Rune Johansson, och flera med honom ansåg 1975, att staten hade ett ansvar för att lösa omställningsproblemen. Mot bakgrund av de väntade stora förlusterna som följd av fortsatt gruvdrift t.o.m. 1978, enligt NSG 35 miljoner kronor, borde arbetet med att lösa problemen intensifieras. Boliden ställde 100 000 kronor till förfogande under förutsättning att staten bidrog med samma belopp. I slutet av 1975 tillsattes en statlig utredning, åter med landshövding Bengt Lyberg som ordförande. Däri

ingick företrädare för industridepartementet, NSG, Boliden Mineral AB samt ett antal experter som företrädde kommunen, de anställda och AMS. Utredningen fick nu bättre om än begränsade resurser.

Ersättningsindustri

Under avvecklingstiden blev Gunbo fabriker AB i Malå intresserat av att utvidga sitt företag och flyttade in i föga lämpliga lokaler i Adakgruvan, bl.a. den tomma skolbyggnaden och konsumbutiken. De anställda bodde i Adakgruvan. Företaget tillverkade fritidsmöbler och dynor till dessa . Det befanns emellertid vara mera realistiskt att söka utverka stöd till en helt ny industrilokal för Gunbo i Adak by, eftersom lokalerna ej var lämpade för sitt ändamål och emedan det begränsade behovet av bostäder för de få anställda i Adakgruvan skulle kräva orimliga driftskostnader för vägar, vatten, avlopp, el och kommunikationer m.m.

Ett industrihus kom också att uppföras i Adak by med en yta om totalt 1 700 m^2. Produktionskostnaden uppgick till 3,8 miljoner kronor med följande finansiering.

Statsbidrag	2 080 000
Bidrag från det s.k. "Vindelälvspaketet"[x)]	290 000
15-årigt amorteringslån	500 000
Egna medel (kommunen)	930 000
Summa	3 800 000

Gunbo fabriker AB gjorde konkurs under byggnadstiden och kom aldrig att nyttja lokalerna. Företaget rekonstruerades men behövde inte lokalerna i Adak.

---

x) Vindelälvspaketet: Som kompensation för att Vindelälven ej skall byggas ut får angränsande kommuner medel till industriell utbyggnad.

Förnämliga och flexibla lokaler i Adak (se fig. 9 o 10) väntar än idag på hyresgäst, vilket på grund av kostnaderna innebär ett tragiskt och allvarligt problem för kommunen. Gott om arbetskraft, särskilt kvinnor och ungdom, går och väntar på tillfälle att få försörja sig.

Boliden Mineral AB erbjöd gruvarbetarna arbeten inom bolagets övriga produktionsområden. Vid nedläggningen 1978 hade samtliga anställda fått ett eller flera sådana erbjudanden. Det innebar flyttning från orten för många och en utarmning av bygden. Det totala antalet anställda var vid slutet av 1975, 1976 och 1977 189 respektive 125 och 40. Endast ett 20-tal av de anställda ansåg sig ej kunna acceptera en omplacering varför de sades upp.

Egna hem m.m.

Besvikelsen är stor över att "staten icke tagit ett socialt ansvar för bygden." Många problem dyker upp vid en flyttning från orten. Utredningen (I 1975:10) om vissa frågor vid avveckling av gruvdriften i Adakfältet, "Adakkommittén", säger i en rapport att, den "finner det förståeligt, att gruvarbetare där, som kommer att friställas anser sig särskilt missgynnade, om de förutom förlusten av arbetet även kommer att göra vad de uppfattar som förluster vid avyttring av sina egnahemsfastigheter".

Många och långa förhandlingar med länsbostadsnämnden har inte löst alla problem. I Adakgruvan finns två egna hem kvar. I det ena bor fortfarande en familj som inte har ekonomiska möjligheter att flytta därifrån. Huset byggdes ursprungligen för att enligt avtal även inrymma poststation. Några medel har inte avsatts för att hjälpa de drabbade egnahemsägarna, som inte önskar bo kvar i ensamheten. Vägunderhåll, skolskjutsar m.m. kostar mycket pengar för kommunen.

Figur 9 Nya industribyggnaden, som byggdes i Adak för att ersätta gruvarbetet i Adakgruvan

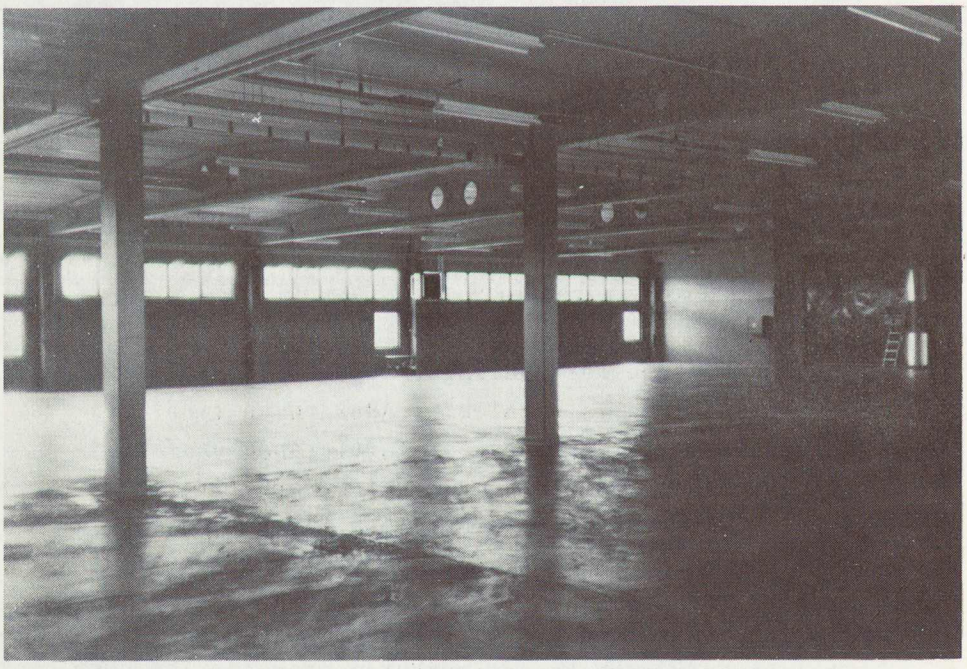

Figur 10 Förnämliga, flexibla men tomma lokaler

Man anser i kommunen att en begäran om några miljoner kronor, öronmärkta för att etablera alternativa arbetstillfällen, borde ha fonderats och deponerats hos länsstyrelsen. Den positiva investering, som återstår efter nedläggningen, är den mycket fina väg, som går mellan Adak och Malå.

Teknisk avveckling

I november 1977 upphörde NSG med gruvbrytningen i Adakgruvan. Kommunen, andra berörda offentliga myndigheter samt de anställdas organisationer kontaktades för synpunkter och slutligen uppdrog nämnden åt dåvarande Boliden Metall AB att upprätta en plan för den tekniska avvecklingen samt att ombesörja flyttning, försäljning, rivning och återställande av mark m.m.

I januari 1978 brann anrikningsverket av våda, vilket gjorde att kostnaden för rivningen reducerades, men en del materiel nere i gruvan blev därigenom oåtkomlig. I gruvan finns en del olja,som befaras möjligen kunna påverka grundvattnet i framtiden.

Kommunen köpte några av bostadshusen. De såldes och flyttades till Adak och Malå, där de idag pryder sin plats. Även enskilda fick tillfälle att köpa hus, som sedan flyttades från Adakgruvan och återuppfördes någon annanstans.

Nämnden och Boliden anlitade Förenade Fabriksverken Allmateriel för försäljningen av den tekniska utrustningen. En van entreprenör fick ansvaret för själva rivningen, bränningen och övertäckningen med jord av det som fanns kvar av byn och gruvverksamheten. Skog har sedermera planterats över hela området. Kostnaden för sanering av industriområdet och samhället har till augusti 1981 uppgått till 822 000 kronor, sandmagasinet undantaget.

Staten har träffat avtal med byborna i den närbelägna Kuorbevare by,som hade ett gammalt avtal om vattenför-

sörjning. Man tvingades här att bygga en ny vattenledning eftersom den gamla ledningen blev helt förstörd genom gruvdriften. Det gamla avtalet, som gjordes vid bergmästarförrättning, upphävdes och byborna har numera själva ansvar för framtida underhåll av ledningar och pumpanordningar. Denna ombyggnad samt vattenledningar för ett fåtal hus i Adak gruvsamhälle, som ej tillhörde staten, kom att kosta sammanlagt 110 000 kronor. Anslutning och upprustning av elnätet för kvarvarande bebyggelse i Adakgruvan kostade 130 000 kronor.

Sandmagasinet

Sandmagasinet i Adakfältet upptar en yta om c:a 40 ha och innehåller nära 6 miljoner ton avfallssand från anrikningsverket. Sanden innehåller drygt 4 700 ton koppar, 2 300 kg guld och 9 000 kg silver.(Se fig. 11 o 12)

Boliden Mineral AB har 1978 behandlat ytorna med vanliga jordbruksmetoder. Gödsling har skett 1978, 1979 och 1981 med konstgödning (NPK 16:7:13), 800, 400 respektive 250 kg/ha.

Sådd har skett med en blandning av gräs och korn enligt följande:

85 % gräsfröblandning Weibull vägslänt II
10 % timotej Botnia II D
5 % vitklöver Milka D
Mängden var 80 kg/ha gräsfröblandning
Kornet var Gunillakorn 40kg/ha
Gödsling i samband med sådd 800 kg NPK 16:7:13 /ha.

Sådden har utförts för att växtligheten skall förhindra vittringen,som kräver tillförsel av både syre och fuktighet. Saknas endera upphör vittringen. Vittring gör att dräneringsvattnet blir surt och kommer att innehålla höga metallhalter. Gräset har tagit sig bra och växte fint 1980. Sanden ligger tämligen fast på horisontella lägen. Slänterna mot Rudtjebäckenvägen är branta och 7 - 10 meter höga. Där har man varit tvungen att föra på jord och kommer att beså dem igen. Gräset på hela ytan måste åter gödslas. Detta räknar man med att få göra minst vartannat år till åtminstone 1985. Vissa små försök har gjorts med tallplantor på

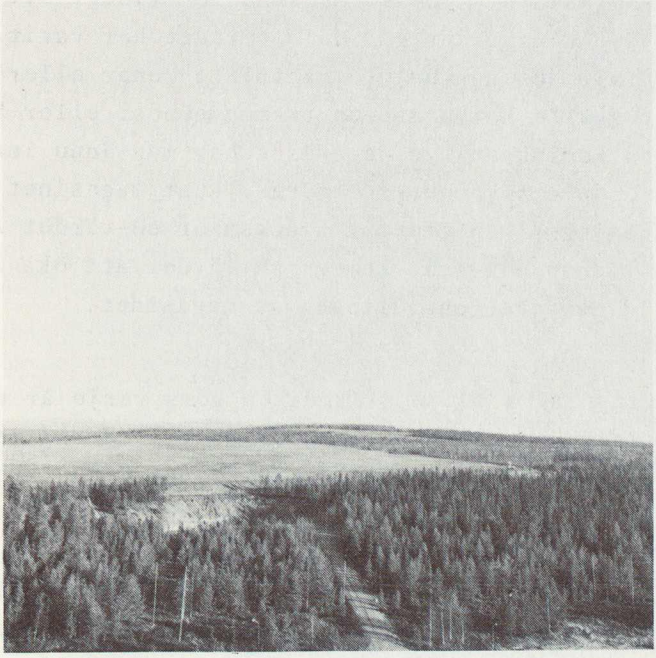

Figur 11 Vy över sandmagasinet i Adakgruvan

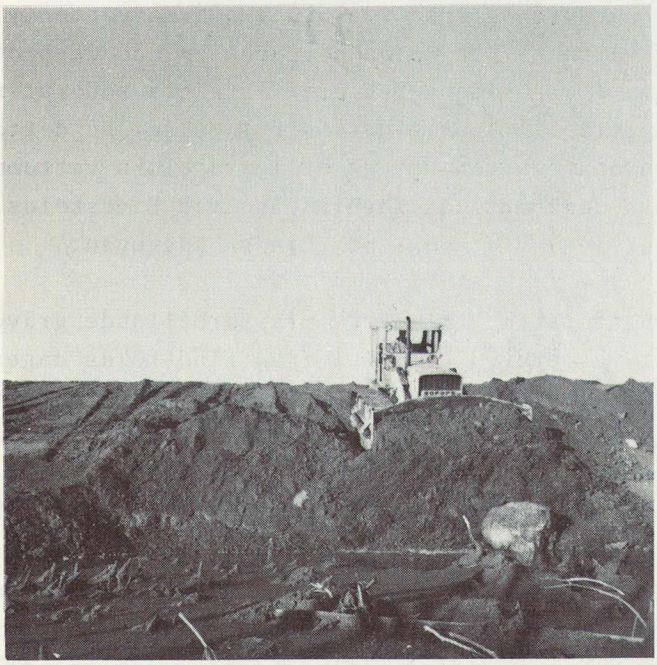

Figur 12 Slänten rättas till

sandmagasinet, men det är ännu för tidigt att säga hur det kommer att gå. Hela området har varit stängslat till hösten 1981 för att inte renar eller andra djur skulle komma in och trampa sönder eller äta. Någon kemisk analys på gräset har man ännu inte utfört, men det kommer att göras. Runt magasinet har dräneringsdiken grävts. I dessa är pH-värdet 2,8 - 3, men förhoppningsvis kommer pH-värdet att öka som en följd av efterbehandlingen av magasinet.

Miljökontroll

Provtagning i bl.a. skärmdiken görs varje år enligt ett miljökontrollprogram upprättat i samråd med länsstyrelsen. Hittills har detta kostat 5 000 kronor. (Se tabell och kartskiss fig. 13 och 14).

Översvämningsproblem

Under gruvdriften rann vattnet från sandmagasinet på ett naturligt vis norrut mot Rudtjesjön över en liten spegeldamm. Vattnet från Adak- och Lindsköldgruvorna pumpades över mot samma sjö.

Då gruvdriften upphörde och gruvorna vattenfylldes, kom vattnet från de båda gruvhålen och dagbrotten att rinna över brädden och att fortsätta söderut ner i Skäppträskån samt vidare ner i Malån. På detta sätt kom förorenat vatten att gå ut i två olika vattenområden. Adaks dagbrott har förbindelse med Lindskölds dagbrott under jord via Adak- och Lindsköldgruvan.

För att rätta till detta missförhållande, gräver man nu en fyra meter djup kanal från Lindskölds dagbrott mot Rudtjesjön. En invallning av Adaks dagbrott med en ca fyra meter hög vall blir nödvändig och Boliden Mineral AB har som ett led i saneringsarbetet tillskrivit bergmästarämbetet i Luleå i september 1981 och anhållit om tillstånd att gjuta igen de schakt som berörs av översvämningsproblemen i Adak-Lindsköldgruvans dagbrott. Detta är en åtgärd som man måste vidta innan skyddsvallen byggs. Kan man få schaktöppningarna täta kommer projektet att lyckas. Då kommer allt vatten från

Figur 13 ADAK Sandmagasin, provtagningspunkter för dräneringsvatten

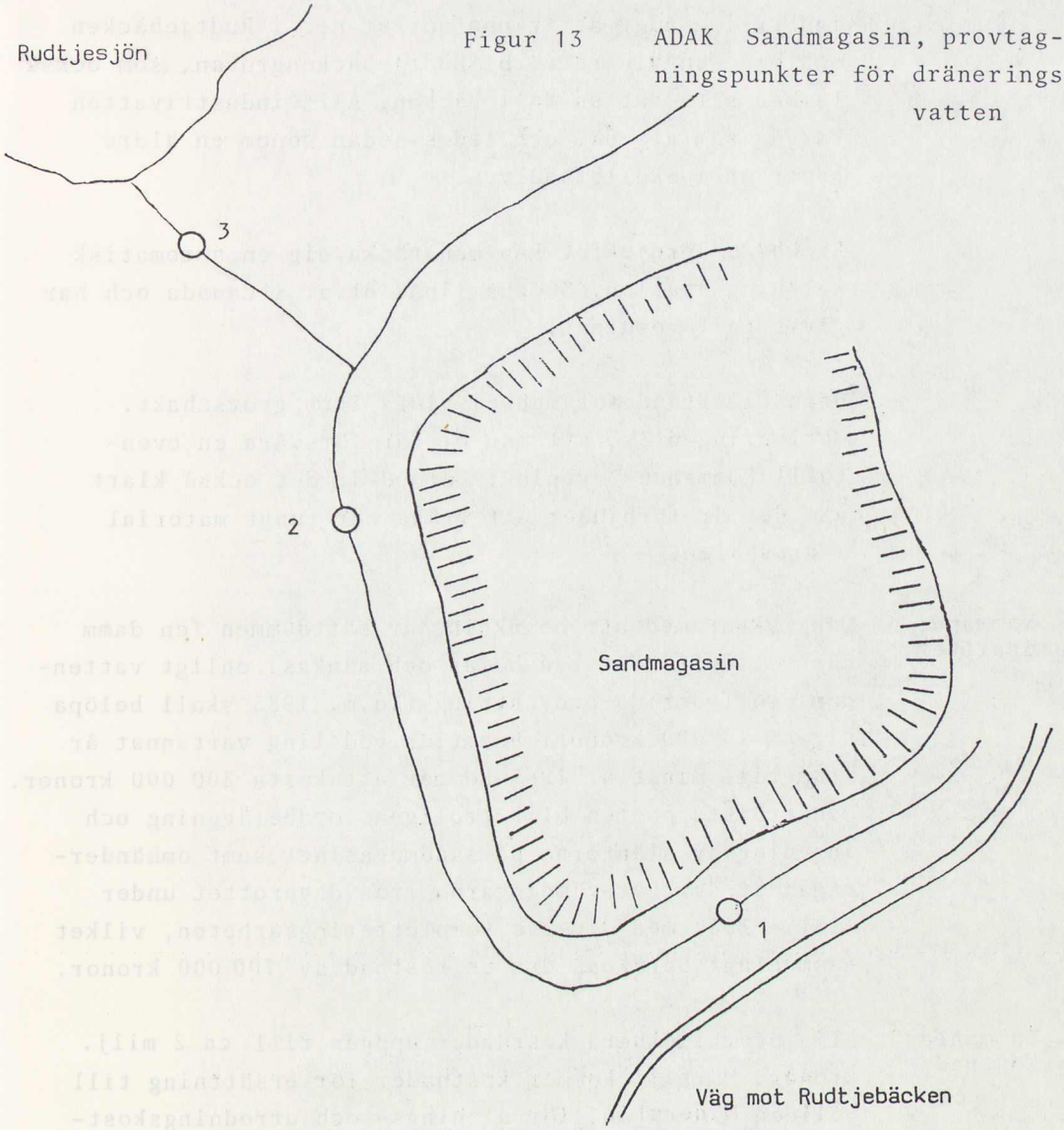

Datum	Ofiltrerat prov						Filtrerat prov					Provpunkt
	pH	Ledn.förmåga mS/m	Cu mg/l	Fe mg/l	Zn mg/l	As mg/l	Cu mg/l	Fe mg/l	Zn mg/l	As mg/l	SO_4^{2-} mg/l	
79-08-20	3,0	290	0,49	106	13,6	0,031	0,49	104	-	0,030	2100	1
80-08-19	2,8	750	0,43	245	17,9	0,035	-	-	-	-	2600	
81-08-17	3,1	225	0,24	98	7,3	0,009	-	-	-	-	740	
79-08-20	3,0	290	0,42	98	13,6	0,100	0,41	98	13,6	0,034	1700	2
80-08-19	2,9	730	0,51	263	21,5	0,025	-	-	-	-	2400	
81-08-17	3,0	245	0,34	89	9,3	0,009	-	-	-	-	840	
79-08-20	3,2	136	0,20	42	4,8	0,370	0,20	7,0	4,4	0,028	620	3
80-08-19	3,1	450	0,43	71	8,5	0,050	-	-	-	-	1175	
81-08-17	2,9	250	0,54	82	9,7	0,011	-	-	-	-	900	

Figur 14 ADAK. Dräneringsvatten från sandmagasinet 1981-10-02

industriområdet att rinna norrut ner i Rudtjebäcken och med den vidare förbi Rudtjebäckengruvan, som också lämnar sitt vatten till bäcken. Allt industrivatten har då samlats där och ledes sedan genom en äldre kanal ut i Skellefteälven.

Lyckas ej projektet kan man tänka sig en automatisk kalkningsstation. Sådana finns bl.a. i Canada och har givit gott resultat.

Utan tillstånd får man ej gjuta igen gruvschakt. Motiveringen är, att man ej får försvåra en eventuell kommande brytning. Därmed är det också klart att det är förbjudet att vräka ner tungt material i gruvhålen.

Kommande utgifter

Man räknar med att bevakning av sättdammen (en damm där vattenståndet kan höjas och sänkas) enligt vattendom och framtida provtagning t.o.m. 1985 skall belöpa sig på 10 000 kronor. Framtida gödsling vartannat år fram till minst år 1985 kommer att kosta 200 000 kronor. Den största posten blir troligen jordbeläggning och insåning av slänterna på sandmagasinet samt omhändertagandet av översvämningarna från dagbrottet under 1981 - 1982 med diverse kompletteringsarbeten, vilket sammanlagt beräknas dra en kostnad av 700 000 kronor.

Sammanlagd kostnad

Alla överblickbara kostnader uppgår till ca 2 milj. kronor. Därtill kommer kostnader för ersättning till Boliden Mineral AB, förvaltnings- och utredningskostnader, mervärdesskatt och kommande skatter.

Enligt NSG har avvecklingen gått fortare och kunnat genomföras till väsentligt lägre kostnad än vad som hade kunnat förutses.

Avslutning

Erfarenheterna vid nedläggningen av Adakgruvan betraktas av NSG och SIND som ett praktikfall och bedöms bli av stor betydelse vid framtida behandling av liknande fall samt vid verkets bedömningar av koncessionsansökningar.

Några års tillsyn fordras ännu, åtminstone till och med 1985. Avsikten är att skog skall växa på området, varefter allt i sinom tid skall överlämnas till domänverket.

Hela området företer idag en anblick, som inte låter ana att man här en gång haft ett sjudande och trevligt samhälle för 190 gruvarbetare och deras familjer med en mängd industribyggnader och serviceinrättningar. Ett fåtal rivningshus står ännu kvar, men det kommer inte att dröja länge förrän även de är borta. De är sålda till privatpersoner, som måhända har kalkylerat fel och det fordras en viss pådrivning av Boliden för att allt skall komma bort. Två egna hem är det enda som skall vara kvar, men kanske även de försvinner med tiden.

Förre platschefen överingenjören Kjell Amdahl har, på uppdrag av NSG, sammanställt en dokumentation om gruvdriften i Adakfältet 1920 - 1979. Vidare har Västerbottens museum gjort en föredömlig dokumentation med intervjuer, fotografier samt tidningsartiklar m.m. Häri ingår även omfattande uppsatser från socialhögskolan i Umeå.

För att ytterligare minna om vad som varit, har man sparat borrkärnarkivet på platsen och rest en minnessten vid dagbrottet med denna text: (Se fig. 15).

A D A K F Ä L T E T

REGULJÄR MALMBRYTNING PÅGICK I ADAKFÄLTET FRÅN 1945 TILL 1977 DÅ MALMEN VAR SLUTBRUTEN. TOTALT BRÖTS 6 300 000 TON MALM. MALMEN ANRIKADES VID ADAKGRUVAN OCH GAV 147 000 TON KOPPARSLIG UR VILKEN 23 000 TON KOPPAR, 42 000 KG SILVER OCH 1 400 KG GULD UTVANNS. ANTALET ANSTÄLLDA VARIERADE MELLAN 125 OCH 190 PERSONER.

STATEN SOM ÄGARE AV FYNDIGHETERNA GENOM NÄMNDEN FÖR STATENS GRUV-EGENDOM OCH BOLIDEN METALL AB, SOM PÅ ÄGARENS UPPDRAG BEDREV GRUVVERK-SAMHETEN VILL PÅ DETTA SÄTT PÅMINNA OM DE INSATSER SOM GJORTS I ADAK.

Figur 15 Minnessten rest vid dagbrottet i Adakgruvan

Statens offentliga utredningar 1982

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet
Videoreklamfrågan. [8]

Socialdepartementet
Tandvården under 80-talet. [4]

Budgetdepartementet
Realbeskattningsutredningen. 1. Real beskattning. [1] 2. Real beskattning. Bilaga 1–3. [2] 3. Real beskattning. Bilaga 4–6. [3]

Utbildningsdepartementet
Talböcker-utgivning och spridning. [7]

Jordbruksdepartementet
Sockernäringen. [6]

Bostadsdepartementet
Ny plan- och bygglag. Remissammanställning. [9]
Sanering efter industrinedläggningar. [10]

Kommundepartementet
De förtroendevalda i kommuner och landstingskommuner. [5]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

Statens offentliga utredningar 1982

Kronologisk förteckning

1. Real beskattning. B.
2. Real beskattning. Bilaga 1–3. B.
3. Real beskattning. Bilaga 4–6. B.
4. Tandvården under 80-talet. S
5. De förtroendevalda i kommuner och landstingskommuner. Kn.
6. Sockernäringen. Jo.
7. Talböcker-utgivning och spridning. U.
8. Videoreklamfrågan. Ju.
9. Ny plan- och bygglag. Remissammanställning. Bo.
10. Sanering efter industrinedläggningar. Bo.

LiberFörlag
Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-06796-X
ISSN 0375-250X